

Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta

Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje

Charles University in Prague, Faculty of Science

Department of Social Geography and Regional Development

Doktorský studijní program: Regionální a politická geografie

Ph.D. study program: Regional and Political Geography

Možnosti neoklasické geopolitiky:

Systemový přístup

Possibilities of Neoclassical Geopolitics:

a Systemic Approach

Mgr. Jan Kofroň

Školitel/Supervisor: Prof. Petr Dostál, M.A., PhD.

Praha, 2012

Prohlášení Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracoval samostatně a že jsem uvedl všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu. Materiál z některých částí disertační práce byl publikován v odborných publikacích, které jsou součástí této disertační práce.

KOFRONĚ, J. (2012a): Geografie fragmentovaná jako geografie úspěšná? Postmoderní sen noci ostravské. Informace ČGS, 31, č. 1, s. 1–10.

KOFRONĚ, J. (2012b): Geopolitika na pomezí geografie a mezinárodních vztahů. Mezi prostorem intersubjektivním a objektivním. Mezinárodní vztahy, vol. 47, no. 2, s. 57-78.

KOFRONĚ, J. (2012d): Kvalitativní metody jako nástroj nomotetického poznání, aneb má se česká geografie co učit? Geografie (v tisku) 117, č. 3, 19 s.

KOFRONĚ, J. (2010): Ofenzivní neorealismus: příslib pro neoklasickou geopolitickou analýzu? In: Geografie pro život ve 21. století: Sborník příspěvků z XXII. sjezdu České geografické společnosti pořádaného Ostravskou univerzitou v Ostravě 31. srpna - 3. září 2010. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2010, s. 850-855.

KOFRONĚ, J. (2011): Vojenská moc a její globální distribuce po konci studené války. Geografie, 116, č. 3, s. 256–275.

KOFRONĚ, J. (2012c): Prostor a válka, konstanty a proměny v historickém pohledu. Geografie, 117, no. 2, s. 234-252.

V Praze dne 15.7.2012

Poděkování:

Nejdříve bych rád poděkoval mému školiteli prof. Petru Dostálovi, M.A., PhD. Za jeho ochotu vést tuto práci, jakož i za četné a cenné připomínky. Jeho důraz na důkladnou orientaci v odborné literatuře byl mimořádně inspirující a cenný. Dovolím si jen ještě jednou poděkovat za jeho námahu při vzniku mého prvního článku, poděkování se bohužel z neznámých příčin nedostalo do tištěné verze. Proto tedy ještě jednou děkuji za námahu a čas. Krom mého školitele musím ještě poděkovat doc. Pavlu Chromému, jehož pomoc zejména stran administrativních záležitostí výrazně přispěla k této práci.

Zároveň děkuji doc. Jiřímu Blažkovi za pomoc při hledání zdrojů k nákupu literatury, jež byla použita připříprvě některých článků.

Musím také výrazně poděkovat Mgr. Janu Ženkovi PhD za ochotu účastnit se šesti až sedmihodinových bouřlivých debat na téma významu terénu pro soudobé vojenství (za tiché účasti Mgr. Davida Vogta). Především však musím poděkovat za podnět k napsání článku o případových a komparativních studiích.

Dále mé díky jdou těm, kteří mi v různé míře pomohli při dokončování této práce, zejména mé matce, dále pak i Mirce Ištokové a Filipu Polonskému. Nakonec děkuji i Sylvii Schalekové za její milou morální podporu.

OBSAH:

Seznam tabulek	5
Seznam obrázků	5
Seznam článků	5
Abstrakt	6
Abstract	8
Úvod	10
1. Akademická geopolitika, strukturální vlivy kontextu dvou disciplín: geografie a mezinárodních vztahů	14
1.1 Geopolitika (klasická, kritická, neoklasická)	14
1.2 Mezinárodní vztahy jako americká věda a geografie jako věda evropská.....	16
1.3 Epistemologická propast	18
1.4 Pojetí prostoru	20
1.5 Implikace pro neoklasickou geopolitiku	20
2. Epistemologické a metodologické problémy	22
2.1 Filosofické pozice	22
2.2 Metodologické problémy	26
2.2.1 Kvantitativní přístupy	26
2.2.2 Příkladové a komparativní studie	27
3. Neorealismus jako teoretické východisko	30
3.1 Neorealismus jako strukturální teorie	30
3.1.1 Defenzivní neorealismus	31
3.1.2 Ofenzivní neorealismus	32
3.1.3 Neoklasický realismus	34
3.2 Kritika neorealismu od ne-realistických autorů	35
4. Centralita války a prostoru v neoklasické geopolitice	44
4.1 Je válka a silové soupeření zastaralé?	44
4.2 Válka a její působení - stát a mezinárodní systém	47
4.3 Válka a prostor	49
Závěr	51
Literatura.	53
Představení článků	62
Články	65

Seznam tabulek:

Tab. 1: Relativní (%) výskyt významných slov v názvech, abstraktech a klíčových slovech ve významných časopisech oboru geografie a mezinárodní vztahy (2000-2011).....	19
Tab. 2: Varianty neorealismu.....	35
Tab. 3: Význam neorealismu a státu.....	43

Seznam obrázků:

Obr. 1: Kauzální proces, nebo série korelací?.....	25
--	----

Seznam článků a definice autorského podílu:

	Článek:	IF/rec. RVVV	Autorský podíl
1.	KOFRON, J. (2012a): Geografie fragmentovaná jako geografie úspěšná? Postmoderní sen noci ostravské. Informace ČGS, 31, č. 1, s. 1–10.	Rec	100 %
2.	KOFRON, J. (2012b): Geopolitika na pomezí geografie a mezinárodních vztahů. Mezi prostorem intersubjektivním a objektivním. Mezinárodní vztahy, vol. 47, no. 2, s. 57-78.	Rec	100 %
3.	KOFRON, J. (2012d): Kvalitativní metody jako nástroj nomotetického poznání, aneb má se česká geografie co učit? Geografie 117, č. 3 (v tisku), 19 s.	1,021	100 %
4.	KOFRON, J. (2010): Ofenzivní neorealismus: příslib pro neoklasickou geopolitickou analýzu? In: Geografie pro život ve 21. století: Sborník příspěvků z XXII. sjezdu České geografické společnosti pořádaného Ostravskou univerzitou v Ostravě 31. srpna - 3. září 2010. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2010, s. 850-855.	–	100 %
5.	KOFRON, J. (2011): Vojenská moc a její globální distribuce po konci studené války. Geografie, 116, č. 3, s. 256–275.	1,021	100 %
6.	KOFRON, J. (2012c): Prostor a válka, konstanty a proměny v historickém pohledu. Geografie, 117, no. 2, s. 234-252.	1,021	100 %

Možnosti neoklasické geopolitiky: Systémový přístup

Abstrakt

Předkládaná práce se pokouší uvést neoklasickou geopolitiku jako životaschopný přístup ke studiu mezinárodní politiky z geografické perspektivy. Dizertace je kompaktem šesti článků, které již byly přijaty do tisku, a společného úvodu, který se pokouší vyzdvihnout hlavní body z článků a navíc diskutuje některé otázky, které (i) byly eliminovány z článků v důsledku omezeného prostoru, nebo (ii) je jejich význam spíše kontextuální, ve smyslu, že tyto otázky dávají na články nahlédnout v širší perspektivě akademických debat.

První část práce (podporovaná dvěma články) se zabývá současným stavem politické geografie a geopolitiky. Hlavním výsledkem je, že geopolitika je dnes rozdělenou (sub)disciplínou, neboť geografové jsou především aktivní v kritické geopolitice a akademici mezinárodních vztahů pokračují v klasickém geopolitickém uvažování (zejména ti, kteří sami sebe podepisují pod kategorií neorealismu). Hlavní rozdíl spočívá v tom, že geografové chápou prostor jako inter-subjektivní entitu – sociálně konstruovanou, zatímco odborníci mezinárodních vztahů tendují k nahlížení na prostor jako na objektivní faktor. V kombinaci s jinými epistemologickými odlišnostmi, toto odlišné pojmání prostoru vyprodukovalo ohromnou bariéru mezi těmito dvěma obory. Jeden z faktorů oddělujících tyto dva obory ční mimořádně zřetelně – je jím rozhodné odmítání klasické geopolitiky a politického realismu a všech jeho derivátů geografie. Ve výsledku to znamená, že neoklasická geopolitika neexistuje jako uznaný přístup v geografické komunitě.

Druhá část se snaží řešit otázku epistemologických základů ve vztahu k neoklasické geopolitice. V první řadě je argumentováno, že filosofie vědy neposkytuje finální argument ve prospěch jedné konkrétní epistemologické pozice, je tedy nezbytné vybírat epistemologický postoj ve vztahu ke specifické výzkumné agendě. Nicméně jakmile je jednou epistemologická pozice vybrána, nelze ji libovolně měnit. Jinak bude náš výzkum postrádat metodologickou rigoróznost (neboť metodologie je aplikovaná epistemologie). Vzhledem k tomu, lze tvrdit, že zde jsou dvě základní epistemologické pozice, jež mohou sloužit jako základ pro neoklasickou geopolitiku – neopositivismus a vědecký realismus. V návaznosti se snažím diskutovat základní limitace a možnosti metod pro neoklasickou geopolitiku. Tvrdím, že velmi slibnou metodologií (akceptovatelnou jak pro neopositivisty, tak vědecké realisty) je metodologie případových a komparativních studií tak, jak je implementována v MV).

Třetí část se snaží prezentovat neorealismus jako teoretickou bázi pro neoklasickou geopolitiku. Nejdříve uvádím teorii samu a popisují její jednotlivé varianty (ofenzivní, defenzivní a neoklasickou). Za druhé diskutuji výzvy, které v posledních desetiletích vůči neorealismu předkládali odborníci hlásící se k jiným teoretickým směrům. Jelikož většinu takzvaných selhání neorealismu shledávám jako (doménově) irelevantní, nebo nepodloženou rozpracovanou teorií, vidím neorealismus a jeho ofenzivní větev především, jako vhodnou teoretickou bázi pro neoklasickou geopolitiku.

Čtvrtá část diskutuje centralitu války, mocenského soupeření a (objektivního) prostoru v současném světě. Nabízím empirickou analýzu vývoje vojenské moci (na globální regionální a národní úrovni) po konci studené války. Je zjevné, že mocenské soupeření zůstalo (bohužel) klíčovým aspektem světové politiky. Druhým cílem této části je zhodnotit roli (materiálního) prostoru ve vojenských záležitostech. Snažím se demonstrovat, že na strategické úrovni prostor vskutku ztratil svou funkci absolutní bariéry pro projekci moci, ale stále zůstává významnou relativní překážkou způsobující závažné problémy pro projekci moci. Na taktické úrovni nalézáme překvapující zjištění, že prostor a terén hrají mnohem dominantnější úlohu, než kdy dříve.

Nakonec shrnuji výsledky a hlavním závěrem je, že všechny nezbytné předpoklady pro to, aby neoklasická geopolitika mohla být úspěšným nástrojem vysvětlování

mezinárodních politických událostí, jsou naplněny. Státy (stále nejdůležitější aktéři mezinárodního prostředí) se nacházejí v anarchickém prostředí, kde vojenská moc zůstává důležitým nástrojem mocenské politiky. Přitom, uvědomíme-li si, že prostor, vzdálenost a terén jsou stále významnými faktory pro projekci moci, bylo by naivní opomíjet vhléd, který neoklasická geopolitika může vnést do akademických, stejně jako veřejných debat stran mezinárodní politiky.

Klíčová slova: Geopolitika, mezinárodní vztahy, geografie, epistemologie, metodologie, teorie, neorealismus, vojenská moc, stát, prostor

Possibilities of Neoclassical Geopolitics: Systemic Approach

Abstract

The submitted dissertation tries to introduce neoclassical geopolitics as a viable approach to the study of international politics from geographical perspective. The dissertation is a compact of six already published articles and a common introduction highlighting main points of the articles and further discussing some issues which were (i) eliminated due to space constraints, or (ii) their significance is rather contextual, in the sense that they set the articles into broader discussions.

The first part of the thesis (supported by two articles) deals with a current stage of political geography and geopolitics. The main result is that geopolitics is today a divided (sub)discipline, as geographers are mainly engaged in critical geopolitics and scholars of the International Relations continue in classical geopolitical reasoning (namely those who subscribe themselves under the label of neorealism). The main difference is that geographers consider space as an inter-subjective entity – socially constructed, whereas IR scholars tend to see space as an objective factor. In the combination with other epistemological differences, this different consideration of space has produced an exorbitant barrier between these two fields. One factor dividing the two approaches looms especially large – it is an arduous dismissal of classical geopolitics and political realism and all of its derivatives by (political) geographers. Effectively, it means that neoclassical geopolitics does not exist as a recognized approach within geographical community.

The second part tries to solve the problem of epistemological foundation considering neoclassical geopolitics. Firstly, it is argued that philosophy of science does not provide a final argument for one epistemological position, hence it is necessary to choose an epistemological stance with respect to a specific research agenda. Nevertheless once epistemological position has been selected, it is not possible to change it voluntarily. Otherwise our research will almost necessarily lack a methodological rigor (because methodology is applied epistemology). Also, there are two basic epistemological positions, which can serve as the basis for neoclassical geopolitics – neopositivism and scientific realism. Consequently, I discuss the basic limitations and possibilities of methods for neoclassical geography. I make a point that very promising methodology (acceptable for neopositivists as well as scientific realists) is the methodology of case and comparative studies as implemented in IR.

The aim of the third part is to present neorealism as a theoretical ground base for neoclassical geopolitics. Firstly, I introduce the theory and describe its varieties (offensive, defensive and neoclassical realism). Secondly, I discuss challenges to (neo)realism made by non-realist authors in several last decades. Because I found most of the would-be-failures of neorealism as (domain) irrelevant or unsupported by elaborated logical theory, I see neorealism and its offensive strand as a suitable theoretical base for neoclassical geopolitics.

The fourth part discusses the centrality of war, power competition and (objective) space in current world. I offer an empirical analysis of the development of military power (on the global and regional levels as well as on the level of separate states) after the end of the Cold war. It is evident that the power competition has remained (unfortunately) one of the core issues of world politics. Second goal of this part is to evaluate the role of (objective) space in military affairs. I demonstrate that on the strategic level space has indeed lost its function as an absolute barrier for power projection, but it is still an important relative obstacle causing severe problems for power projection. On the tactical level, there is a surprising conclusion that space and terrain plays much more dominant role in warfare than ever before.

Finally, I summarize results. The conclusion is that the basic assumptions necessary for neoclassical geopolitics in order to be a successful tool for explaining international political events are met. The states (still the most important actors in international realm) exist in the anarchical environment, where military power remains an important instrument of power politics. Moreover, considering the fact that distance, space and terrain are still the important factors for power projection or warfare, it would be foolish to neglect the insight which neoclassical geopolitics can bring into the scholarly as well as to public debates in international politics.

Key words: Geopolitics, International Relations, Geography, Epistemology, Methodology, Theory, Neorealism, Military Power, Space

ÚVOD:

Tato práce vznikala poměrně složitou cestou. Na začátku disertační anabáze stála myšlenka analyzovat rozložení vojenské moci ve světě po konci studené války. Problematika silového soupeření na jedné straně nebyla v geografii příliš řešena a zároveň se zdálo, že toto téma může skloubit prostorový pohled a pohled politický, což by šlo označit za inherentní charakteristiku politické geografie, potažmo geopolitiky. Nicméně již velmi záhy se začalo ukazovat, že uvedené téma je velmi problematické. Nikoliv však svým obsahem, nýbrž primárně tím, že geografická literatura nenabízela v posledních dvaceti až třiceti letech nic, od čeho by se bylo možné odrazit. V tento okamžik jsem se propracoval k literatuře z oboru mezinárodních vztahů, která do značné míry vyplňovala onen geografy zcela vyprázdněný prostor. Nyní jsem začal naplno vnímat fatální rozkol mezi geopolitikou tak, jak ji praktikují (západní) geografové a tak, jak ji praktikují (převážně američtí, neorealističtí) autoři oboru mezinárodních vztahů (MV).

Paradoxně právě tato situace, kdy jsem objevil obrovské epistemologické, metodologické, ale i „kulturní“ rozdíly mezi oborem geografie a mezinárodních vztahů, vedla k finální verzi práce. Hlavní důvod, proč jsem považoval téma této práce za nosné, lze vysvětlit ve čtyřech bodech. (i) V současné době geografové zabývající se geopolitikou studují velmi specifické a šlo by říci omezené otázky a témata. (ii) Jejich epistemologická pozice v zásadě neumožňuje řadu zajímavých otázek řešit. (iii) Již na začátku výzkumu jsem měl značné pochybnosti o populární tezi, že svět po konci studené války se radikálně změnil, protože je třeba využívat nových teorií, nových konceptů a nových metod pro poznání mezinárodní politiky. (iv) Vnímám jsem, že právě ty otázky, která současná (politická) geografie ponechává stranou jsou mimořádně zajímavé (jistě subjektivní dojem), ale také společensky překvapivě významné. Souhrnně se zdálo, že současná (politická) geografie řeší spíše okrajová témata a její akademický, jakož i společenský význam je překvapivě malý.

Politická geografie a s ní i geopolitika (pěstovaná na geografických departmentech) jakoby rezignovala na své některé tradiční domény. V důsledku toho válka a vojenská moc a stejně tak i prostor jako materiální entita byly zapomenuty a na místo toho kritická geopolitika soustředí své úsilí na studium diskurzů moci a prostor pojímá jako sociálně konstruovaný fenomén. Jistě i tato témata mohou být akademiky řešena, otázkou je, zda oboru prospívá, pokud je takovými přístupy v zásadě dominován. Jelikož jsem se domníval, že se jedná o situaci veskrze problematickou, pokusil jsem se i touto prací situaci alespoň v rámci skrovných možností změnit. Uvedená práce se tak snaží představit potenciální protiváhu v současně době v politické geografii dominujících přístupů jako je právě kritická geopolitika. Onou protiváhou má být neoklasická geopolitika, která by se měla zaměřovat na tradiční geopolitické otázky (moc, válka, bezpečnost, síla a strategie nahlíženy prostorovým prizmatem), které kritická geopolitika buď neřeší, nebo je rekonceptualizovala do podoby velmi vzdálené od jejich původního významu. V tomto ohledu tak lze práci vnímat jako určitý disentanční hlas v situaci, kdy neoklasická geopolitika jako ucelený teoretický systém neexistuje. V situaci, kdy jen minimum (politických) geografů (z geografických pracovišť) by bylo ochotno přihlásit se k myšlenkám Mackinderovým, či Mahanovým.

Na druhou stranu je třeba také vidět (jak jsem uvedl v článku Kofroň 2010), že v oboru mezinárodních vztahů se v posledních desetiletích zvyšuje zájem o region jako o přirozenou arénu politických aktivit, ale i o materiální prostor jako o jednu z vysvětlujících proměnných. Nakonec někteří autoři z mezinárodních vztahů jako John Mearsheimer (2001) či Robert Ross (2009) fakticky navazují na tradiční geopolitické úvahy o dualitě pozemní a námořní moci. Zdá se tedy, že existuje poptávka po geopolitickém uvažování. Bohužel, jak jsem již řekl, v současné době neoklasickou geopolitiku v akademické sféře v zásadě nenalezneme. Jako neoklasickou geopolitiku bychom mohli označit práce Brzezinského

(1999) či nověji Kaplana (2009), nicméně v obou případech se jedná spíše o zkušené praktiky, či pozorovatele politiky, než o akademiky. I díky tomu lze jejich práce považovat jistě za zajímavé, ale bez jednotící teoretické linky, která by umožňovala další rozvoj těchto myšlenek. Právě proto chci ukázat, že (i) neoklasická geopolitika má své hluboké teoretické, ale i empirické opodstatnění, a (ii) že by měla být postavena na systematických základech využívajících adekvátní metody a teorie pro svůj rozvoj. Obávám se totiž, že zůstala-li by neoklasická geopolitika jen určitou formou neformálního způsobu uvažování o mezinárodní politice, velmi brzo by se dostala pod palbu kritiky z rozličných směrů. Mnozí by jí vytýkali ateoretičnost a tím i nevědeckost, další by zdůrazňovali její napojení na státní zájmy. Přirozeně tím nechci říci, že můj pohled je jediný správný. Domnívám se však, že má určité přednosti ve vztahu k akademickému rozvoji disciplíny. A jelikož mám za to, že bez teorie není možná ani smysluplná praktická intervence, věřím, že úspěšný akademický rozvoj vede i k lepší uplatnitelnosti ve veřejné debatě. Přitom neříkám, že neoklasická geopolitika by neměla kritizovat (je-li to opodstatněné) vládnoucí struktury (jak by mi možná vyčetli postmodernisté). Nicméně tvrdím, že případná kritika má vycházet ze solidní empirické a teoretické znalosti problému a nikoliv z morálně normativních stanovisek (k otázkám společenské funkce a aplikovatelnosti geografie viz i článek Kofroň 2012a).

Cíle práce:

Nejobecnější cíl práce může být definován jako snaha zjistit, nakolik se může stát neoklasická geopolitika vhodným nástrojem pro explanaci současného mezinárodního (geopolitického) dění. Tedy zda podmínky současného světa umožňují tomuto stylu uvažování výrazněji zasáhnout jak do odborných, tak veřejných debat.

V návaznosti pak lze vidět i druhý obecný cíl, kterým je snaha ukázat jakou cestou by neoklasická geopolitika měla (mohla) postupovat, aby své šance na přežití v akademickém světě posílila. Tedy jaké epistemologické pozice může zaujmout a jaké metodologie praktikovat. Dále se pak lze tázat, z jakých teoretických směrů, které jsou k dispozici v oboru mezinárodních vztahů, může vycházet a případně jaká úskalí tyto přístupy s sebou nesou.

Podrobněji lze výzkumné cíle a otázky shrnout do pěti stručných bodů:

- 1) Popsat a analyzovat dvě disciplíny, ve kterých je geopolitické myšlení ukotveno – Geografii a Mezinárodní vztahy. Tedy srovnat jejich epistemologické základy, metodologické preference a obecné cíle, které si kladou, případně i konkrétní otázky, které řeší. V návaznosti pak odhadnout jaké implikace vyvolávají odlišnosti obou disciplín ve vztahu k zde navrhované neoklasické geopolitice.
- 2) Pokud akceptujeme odlišnost neoklasické geopolitiky od post-moderní a post-strukturalistické kritické geopolitiky, jaké může být epistemologické ukotvení neoklasické geopolitiky a jaké z tohoto ukotvení plynou metodologické závazky? Krom těchto epistemologických závazků, bude na výběr metod působit i charakter studovaných jevů?
- 3) Obhájit neorealismus jako vhodné teoretické východisko neoklasické geopolitiky. Pokud má být neoklasická geopolitika úspěšná, je nezbytné, aby teorie ležící v jejím jádru byly pokud možno logicky koherentní a aby dokázaly přesvědčivě vypovídat o mezinárodních politických výstupech. Pokud by neorealismus byl principiálně mylnou, či překonanou teorií je zřejmé, že neoklasická geopolitika by buď neměla význam, anebo by musela najít jinou teoretickou základnu pro svůj rozvoj.

4) Otestovat tvrzení o bezvýznamnosti války a silového soupeření po skončení studené války. Pokud by opravdu platilo, že válka a silové soupeření již nejsou relevantními rysy současného mezinárodního prostředí, potom by byl výrazně zpochybněn jak neorealismus, tak neoklasická geopolitika. Přirozeně, geopolitické otázky by se stále vyskytovaly, nicméně jednalo by se spíše o otázky geoeconomické povahy. Navíc by bylo nezbytné si v takový okamžik položit otázku, jak významný je prostor ve vztahu k ekonomickým aktivitám – méně anebo více než ve vztahu k vojenským aktivitám?

5) Prozkoumat jakou proměnou prošla role geografie ve vojenském vztahu v moderní době. Tento cíl je ve vztahu k neoklasické geopolitice mimořádně významný. Pokud by totiž teze o radikální transformaci vojenského vztahu v důsledku pokročilých technologií byly pravdivé a geografie (ve smyslu vzdálenosti a terénu) by již nehrála roli, potom by sice obecně bylo možné, že neorealismus zůstává stále platnou teorií, nicméně z mezinárodní politiky by se nutně vytratila její prostorová dimenze (připomínám, že zde předpokládáme platnost realistického předpokladu centrality války, či její hrozby). Obdobně pokud by teritorium ztratilo z valné části význam pro státnictví, potom by bylo nutno opustit geopolitické uvažování jako zastaralé. Zkrátka, není-li již prostor významným ve vztahu k vojenskému vztahu, potom je i význam neoklasické geopolitiky marginální.

Jelikož práce, jak níže zmíním, na sebe vzala podobu kompaktu článků, tyto výše uvedené cíle lze považovat za cíle obecné – shrnující. Konkrétní cíle a někdy i velmi specifické hypotézy k testování si kladly jednotlivé články, pročež je zde nebudu vyjmenovávat.

Plán práce

Práce samotná na sebe vzala podobu souboru 5 článků uveřejněných v recenzovaných časopisech (z toho tři články v impaktovaném časopise), jednoho článku z konferenčního příspěvku a jednoho článku v recenzním řízení. Ve všech případech jsem jediným autorem – autorský podíl je tedy vždy 100 %. Články se nacházejí za společným úvodem, který se snaží shrnout hlavní zjištění článků, krátké představení článků následuje po seznamu literatury.

Společný úvod k těmto šesti článkům, které tvoří vlastní jádro práce, se člení (krom úvodu a závěru) do čtyř základních kapitol, které korespondují s výše uvedenými cíli. První kapitola „Akademická geopolitika, strukturální vlivy kontextu dvou disciplín: geografie a mezinárodních vztahů“ se primárně snaží ukázat na odlišnosti dvou disciplín, mezi kterými se neoklasická geopolitika pohybuje a jaké implikace z toho pro neoklasickou geopolitiku plynou. Druhá kapitola „Epistemologické a metodologické problémy“ koresponduje s druhým cílem a snaží se ukázat, jaké metodologické důsledky má přijetí vědeckého realismu, či neopozitivismu jako výchozích epistemologických pozic. Třetí kapitola „Neorealismus jako teoretická báze pro neoklasickou geopolitiku“ pak logicky navazuje na třetí cíl a snaží se obhájit (v Evropě a v oboru geografie mnohdy opovrhovaný) neorealismus jako životaschopné teoretické východisko. Tato kapitola je poněkud delší, neboť samotné diskuse stran adekvátnosti realismu jsem se příliš v žádném ze svých článků nevěnoval. Zejména ne proto, že toto téma bylo již tolikrát „obráceno“ na stránkách těch nejprestižnějších, i těch velmi neznámých a lokálních časopisů mezinárodních vztahů, že bych zřejmě opakoval již tisíckrát vyřčené. Čtvrtý i pátý cíl je pak řešen v čtvrté kapitole „Centralita války a prostoru v neoklasické geopolitice“. Jelikož tato kapitola je pokryta dvěma články, pouze stručně shrnuji hlavní závěry stran významu vojenské moci a významu prostoru ve vojenském vztahu. Na závěr pak shrnuji klíčové poznatky a snažím se (i) ukázat jakou cestou by se mohla vydat neoklasická geopolitika, aby byla schopna produkovat systémové teorie a (ii) ukázat, že neoklasická geopolitika by mohla přinést některé zajímavé podněty i do jiných suboborů geografie.

Je třeba zdůraznit, že článkový charakter disertační práce nutně omezuje její kompaktnost v porovnání s monografickou verzí, přesto jsem se pokusil koncipovat úvodní část tak, aby čtenář získal základní přehled o řešené problematice a dosažených výsledcích ještě před tím, než se dostane k článkům – k vlastnímu jádru práce. Obecně jsem předpokládal určitou základní znalost problematiky politické geografie (kam spadá jako specifická součást i geopolitika) ale i mezinárodních vztahů. Na druhou stranu jsem nepředpokládal hlubší znalosti v obou oborech, byť vzhledem k tomu, že potenciálním čtenářem je spíše geograf, jsem se více soustředil na otázky, témata a koncepty spojené s mezinárodními vztahy, kde u geografického čtenáře očekávám horší orientaci (necht' mi hypotetický čtenář z mezinárodních vztahů promine). I proto jsem výrazněji rozepsal třetí kapitolu o neorealismu. Jen naprosté minimum geografů má přehled o rozličných variantách této teorie (paradigmatu), a výzvam, kterým čelil.

Jelikož vlastní práce se skládá z článků, nenásleduje po této části klasická metodologická část. Metody výzkumu a data jsou primárně řešeny v článcích samotných, pokud to bylo relevantní. Jelikož některé články měly povahu teoretické diskuse, empirická část se u nich nevyskytovala. Ostatně jedna celá kapitola této práce se metodami zabývá a demonstruje je na příkladu jednoho článku.

Ještě než přejdu k vlastní práci, chtěl bych čtenáře upozornit na první článek této disertace (Kofroň 2012a). Určitou dobu jsem váhal, zda jej zařadit, neboť se jedná o diskusní příspěvek. Nicméně dospěl jsem k názoru, že tento příspěvek představuje v mnohém dokonalý prodloužený úvod k této práci. Není náhodou, že se jedná o reakci (silně kritickou) na velmi dobrý článek ostravských politických geografů (Kopeček, Drobík, Hasalová 2011), který vyšel ve druhém čísle časopisu Informace ČGS. Autoři se v něm jasně postavili za postmoderní fragmentovanou geografii. Má odpověď na tento článek v několika hlavních bodech reflektuje můj nesouhlas se současným stavem (zejména) politické geografie. Mohu-li tedy čtenáře o něco požádat, necht' si nyní přečte tento článek a bude-li mít možnost pak i podnětný příspěvek ostravských kolegů. Myslím, že tím získá jasný vhled do zásadních otázek, kterým čelí politická geografie a které formovaly i mou práci.

1. AKADEMICKÁ GEOPOLITIKA, STRUKTURÁLNÍ VLIVY KONTEXTU DVOU DISCIPLÍN: GEOGRAFIE A MEZINÁRODNÍCH VZTAHŮ

Ještě předtím, než se budu věnovat vlastní náplni práce, je zřejmě nezbytné alespoň stručně definovat pojem geopolitika a také ukázat na strukturální tlaky vycházející ze dvou disciplín, mezi nimiž se geopolitika pohybuje, tedy geografii a mezinárodními vztahy. Když jsem v předchozí větě použil termín geopolitika, měl jsem na mysli geopolitiku jako akademickou subdisciplínu. Geopolitika totiž získala i význam praktické státnické činnosti (ve smyslu provádění zahraniční politiky), ale i význam populární (mediální) reprezentace mezinárodního světa (viz i Tomeš 2000). V celé práci se tedy vyjadřuji o geopolitice jako o akademické subdisciplíně, která se nalézá na rozhraní oboru geografie a na druhé straně oboru mezinárodních vztahů. Následující subkapitoly tedy nejprve velmi stručně představí geopolitiku (klasickou, kritickou a neoklasickou) a poté se zaměřím na vlivy dvou odlišných akademických kontextů – kontinentálního kontextu geografie a amerického kontextu mezinárodních vztahů. Vzhledem k tomu, že si myslím, že vědeckou aktivitu nelze ukotvit pomocí formální definice, ale jen výzkumnou a případně aplikační praxí, hodlám zejména definiční část omezit na minimum. Naopak poněkud šířeji se chci věnovat kontextuálnímu působení obou disciplín, neboť v tomto případě jde o vliv mimořádně podstatný, formující výzkumnou praxi a zároveň s tím i překážky pro badatele z jiných oborů.

Hraniční pozice geopolitiky vede k několika významným jevům potencionálně ovlivňujícím neoklasickou geopolitiku. V první řadě lze tvrdit, že geografie a mezinárodní vztahy jsou do značné míry mimořádně odlišné obory a to hned v několika směrech. V geografickém ohledu lze tvrdit, že zatímco mezinárodní vztahy jsou dominovány několika špičkovými univerzitami z USA¹, na druhé straně geografie jako disciplína je mnohem více mezinárodní vědou a lze celkově říci, že je mnohem více europocentrická, neboť jen minimum nejvýznamnějších amerických univerzit má vlastní geografický department (viz Kofroň 2012a). V návaznosti se (politická) geografie a mezinárodní vztahy vyznačují odlišným epistemologickým profilem, který v mnoha ohledech omezuje možnosti vzájemné komunikace. Avšak zřejmě nejzásadnějším rozdělovacím faktorem je dominující pojetí prostoru. Zatímco hlavní proud mezinárodních vztahů dlouhodobě uvažuje prostor jako objektivně existující materiální entitu, v politické geografii velmi často nalézáme pojetí prostoru jakožto intersubjektivního – sociálně konstruovaného – fenoménu (blíže Kofroň 2012b).

1.1 Geopolitika (klasická, kritická, neoklasická)

Zaměříme-li se na geopolitiku, jako na akademickou subdisciplínu, lze tvrdit, že její přesné vymezení představuje problém. Někteří dokonce zpochybňují vědecký status geopolitiky jako takový (Tomeš 2000). Tento typ radikálních názorů logicky tato práce odmítá. Ostatně velká část společenských disciplín má problémy se svým statutem, definicí předmětu studia, metodami, epistemologickým ukotvením atd. (viz i Guzzini 2004). Je však nutno přijmout fakt, že geopolitika není jednoznačně etablovanou disciplínou, spíše představuje způsob myšlení o mezinárodně politických jevech. Zdůraznění mezinárodního kontextu považuji za podstatné. Ačkoliv geopolitické uvažování může pracovat i s jinými aktéry než jsou státy (či státy podobné entity), jádrem geopolitického studia jsou jevy probíhající na mezistátní úrovni (což však vůbec nevylučuje otázky týkající se teroristických organizací, působení ekonomického systému, médií atd.). Důsledný přechod na substátní úroveň by dle mého názoru vedl k faktické nemožnosti odlišit geopolitiku od politické geografie, případně i dalších sociálních věd (jako sociologie, studia územní správy a

¹ Harward, Chicago, MIT, Stanford, Princeton, Yale, Columbia, UCLA atd.

samosprávy aj.)². Následující řádky se pokoušejí zachytit hlavní rozdíly mezi třemi typy geopolitiky (klasické, kritické a neoklasické). Historie vývoje geopolitiky a její členění bylo poměrně bohatě popsáno (viz Correia Pizarat 2002, Tomeš 2000, jakož i Mamadouh 1998, Kofroň 2012b ad.), pročež uvedu jen hlavní body.

Klasická geopolitika, která se vyformovala na přelomu 19. a 20. století (zejména pracemi Kjellena, MacKindera 1904 a 1919 a dalších) může být definována jako pokus o analýzu chování státu v mezinárodním systému na základě jeho geografické pozice a případně i geografické vybavenosti v nejširším slova smyslu (definice jednotlivých autorů podává a shrnuje např. Correia Pizarat 2002). Lze tvrdit, že klasická geopolitika do značné míry využívala politického realismu jako součásti svého explanačního rámce (viz např. Drulák 2003, O'Tuathail 1999), nicméně zároveň je třeba vnímat, že toto propojení realismu a geopolitiky bylo pouze částečné (ve vztahu k Mackinderovi viz Aschworth 2011). Geopolitiku tohoto období lze považovat za spíše pozitivistickou disciplínu avšak se silným důrazem na historii, jako základní bázi poznání (viz Mackinder 1904 a 1919, ale i předchůdce geopolitiky Mahan 1890). Geografie a prostor byly považovány za objektivně existující, materiální entity, které ovlivňují zahraniční politiku států. Tento důraz na fyzickou geografii vedl až ke kritice stran nadužívání geodeterminismu v geopolitice. Pro klasickou geopolitiku se však osudným stalo sepjetí (jakkoliv nejednoznačné) mnichovské geopolitické školy s nacismem (blíže Herwig 1999). I díky tomu po druhé světové válce geopolitika na dobrých třicet let mizí.

Znovuoživení zájmu o geopolitiku na konci sedmdesátých let však nepřišlo z geografických kruhů, ale oboru mezinárodních vztahů (viz Gray 1977, později Brzezinski 1999, dnes Kaplan 2009). Tento znovu obnovený zájem o vliv geografie na mezinárodní politiku vyvolal v geografické obci silně nesouhlasnou reakci (Hepple 1986, O'Tuathail 1999, Megeran 2010 aj.). Geografové (jejichž disciplína na rozdíl od mezinárodních vztahů byla mnohem více ovlivněna marxismem a posléze post-modernismem) totiž považovali klasickou geopolitiku za potenciálně nebezpečnou. A to především díky tomu, že její analýza fakticky obhajovala a upevňovala násilný a militaristický diskurz v mezinárodní politice. Právě snaha ukázat na nebezpečnost klasické geopolitiky a jejích myšlenek vedla k vyformování kritické geopolitiky (blíže k jejímu členění např. O'Tuathail 1999). Její hlavní představitelé se snaží o zpochybnění geopolitického myšlení, snaží se ukázat jeho historickou kontextualitu, jakož i vědeckou neopodstatněnost (např. Kearns 2009). Druhá větev kritické geopolitiky se potom snaží analyzovat aktuální politický, či mediální diskurz o mezinárodní politice, národní strategii atp., aby opět mohla odhalit zneužívání geografických konceptů (jež jsou mylně vnímány jako objektivně dané) ve prospěch moci (např. Dalby 2008). Prostor zde představuje primárně sociálně konstruovaný jev, nikoli přírodní danost. Je tedy zřejmé, že „nová“ geopolitika pěstovaná geografiy se jednak ostře kriticky vymezuje vůči geopolitice klasické a případně idejím, které jsou s ní svázány (jako koncept národního státu, vlivu geografické polohy na zahraniční politiku, přirozené konfliktnosti mezinárodního prostředí atd.). Zároveň je zřejmé, že kritická geopolitika odmítla mocenské soupeření, prostor a geografii (v jejich fyzické podstatě) jako vysvětlující faktory mezinárodní politiky a konkrétní zahraniční politiky států (Výše načrtnutou problematiku podrobně řeším v článku Kofroň 2012b).

Pokud obor geografie odmítl tradiční geopolitické úvahy a s nimi i roli objektivního prostoru, potom obor MV do určité míry navazuje na geopolitickou tradici, byť jedná se spíše o návaznost nepřímou. Řada zejména neorealistů využívá geografie (ve smyslu prostoru jako jedné z proměnných) ve svých teoriích (zejména Mearsheimer 2001, Walt 1987, Posen 2003, Art 2005, Ross 2009). Hlavní význam geografie (prostoru) spočívá v její schopnosti ředit vojenskou sílu, čímž se mění relativní význam moci vzhledem ke vzdálenosti např. mezi

² Tento substátní přístup je typický pro fancouzskou geopolitiku viz (Lacoste 1974 a shrnující Tomeš 2000).

dvěma státy. Přestože tato skupina autorů využívá geografické argumenty, nejedná se o skutečně systematické studium vztahu mezi geografii a politikou. Snad s výjimkou Mearsheimera (2001), či Posena (2003) a Rosse (2009) tedy výše uvedení nemohou být považováni za neoklasické geopolitiky.

V současnosti lze tvrdit, že neoklasická geopolitika jako alespoň částečně systematizovaný proud studia neexistuje. Geografie, jak jsem již řekl výše, je extrémně nepřátelská vůči této alternativě (viz Kofroň 2012b). Na druhé straně obor mezinárodních vztahů sice pracuje s koncepty a řeší otázky, které by mohly být zařazeny pod neoklasickou geopolitiku, ale činí tak spíše náhodně v závislosti na konkrétním výzkumném cíli. Práce jako Brzezinski (1999), či Kaplan (2009) sice lze označit za neoklasickou geopolitiku, ale tyto práce postrádají silný teoretický rámec, který by umožnil další rozvoj těchto úvah. Díky tomu ani neexistuje jednoznačná definice neoklasické geopolitiky (srovnej definice dvou kritických geopolitiků; Mamadouh 1998 a Megoran 2010). Zatímco Mamdouh (1998, s. 238) ji definuje jako: „the effects of geographical location and other geographical features on the foreign policy of a state“, Megoran (2010, s. 187) tvrdí, že neoklasická geopolitika: „is meant ways of thinking about the effects of geography on international relations that explicitly locate themselves within the Mackinder–Haushofer–Spykman tradition, but which creatively rework it with reference to changed social, economic, political and cultural factors.“ Osobně se spíše přikláním k definici Mamadouh, neboť přílišné navázání neoklasické geopolitiky na jména klasiků by mohlo vést k přílišnému omezení teoretické kreativity neoklasických geopolitiků. Osobně bych definoval neoklasickou geopolitiku jako snahu vysvětlovat mezinárodní politiku (a případně i zahraniční politiku konkrétních států) jako důsledek interakce (neo)realistické mocenské logiky kombinované s vlivem prostoru. Role (materiálního) prostoru je dána interakcí vojenství k prostoru, či případně vztahem ekonomického módu k prostoru. V tomto pojetí neoklasická geopolitika pracuje s prostorem jako s objektivně existujícím fenoménem, jehož konkrétní význam je určen technologickým stavem vojenství, či ekonomického systému.

Pokud se tedy má neoklasická geopolitika znovu etablovat jako respektovaná subdisciplína, měla by (i) studovat interakci fyzické moci a materiálního prostoru ve vztahu k politickému světu a (ii) vytvářet obecné teorie, které budou kombinovat teorie mezinárodních vztahů (primárně zřejmě realistické a případně neoliberální) s teoriemi chování vojenské a případně ekonomické moci v prostoru, (iii) testovat predikce svých teorií a (iv) testovat teorie mezinárodních vztahů s ohledem na změny na politické mapě.

1.2 Mezinárodní vztahy jako americká věda a geografie jako věda evropská

Jedním ze specifických protikladů geografie a MV je bezesporu jejich výrazně odlišné geografické těžiště. MV lze považovat za disciplínu výrazně uzavřenou do amerického akademického kontextu (viz Hoffman 1977, Waever 1998, Walt 2011), přičemž až v posledních několika letech došlo k nárůstu významu a prestiže některých evropských pracovišť³. Zároveň platí, že přední odborníci jsou téměř výlučně Američané, případně získali své vzdělání na univerzitách v USA (viz Jordan et al. 2008). Určitým paradoxem je, že tato americká dominance vznikla až po druhé světové válce zejména díky emigraci evropských (často židovských) akademiků jako Hans Morgenthau, Ernest B. Hass, N. Spykman, Karl W. Deutsch a dalších jako Wolfers a Herz (blíže k tomuto Lebow 2012). Příchod těchto akademiků na jedné straně vedl k importu excelentních analytiků mezinárodních vztahů a

³ Jedná se například o britskou Cambridge (viz práce Eilstrup, Sangiovani 2008), dánskou Kodaň (viz Waever 1998, a Waever, Buzan 2003), Aarhus (Sorensen 2001, 2008), či v oblasti komparativní politiky i některá německá pracoviště jako Brémy (viz Obinger, Schmidt 2011).

zároveň k zformování realistického paradigmatu jako významného teoretického směru⁴ a na druhé straně logicky vedl k významnému ochuzení evropských pracovišť o přední odborníky. Dodejme, že velká část výše zmíněných postav nevystudovala mezinárodní vztahy. Stejně tak, jak na jedné straně působili na americkou politickou vědu tito evropští emigranti, působila i americká vědecká kultura na ně. Zatímco v Evropě byla v sociálních vědách spíše přítomná tradice „verstehen (pochopení)“, která více zdůrazňovala kontextualitu a historickou jedinečnost sociálních procesů, v USA se ideál společenských věd mnohem více blížil ideálu věd přírodních.

Historie mezinárodních vztahů je podrobně zpracována v jiných publikacích (viz například Drulák 2003, Barša, Císař 2008), pročez se nepokouším tuto historii zde reprodukovat. Podstatné pro tuto práci je pouze to, že první tři významné debaty uvnitř oboru se fakticky odehrály na americké půdě. Pouze výjimečně se do ní zapojili evropští autoři (jako například R. Aron). Teprve nástup čtvrté debaty, tedy debaty mezi racionalisty (neorealisté a neoliberálové) a reflektivisty (konstruktivisté) zaznamenal vyšší míru účasti i evropských autorů. Přesto však stále platí, že američtí autoři jednoznačně dominují oboru⁵, což lze dokázat s poukazem na studie TRIP (srovnej Jordan et al. 2008 a Manliak et al. 2011a). Mezi 25 nejvýznamnějších akademiků (z pohledu amerických odborníků) se neprobojoval ani jeden zástupce neamerického akademického světa. Spolu s tím i souvisí výrazná struktura oboru ve smyslu existence úzké špičky elitních pracovišť produkujících klíčové myšlenky a mnohem širší základny kvalitativně horších pracovišť, která přebírají teorie a koncepty (jakož i výzkumné strategie a absolventy doktorského studia) od nejlepších škol.

V tomto kontextu nepřekvapí, že i nejvýznamnější časopisy oboru jsou výlučně americké⁶ (viz Jordan 2008, Manliak et al. 2011a, a 2011b). Fakticky pouze *European Journal of International Relations* se dokázal probíjet do pozice významného a široce respektovaného časopisu.⁷ Vyplývá, že v případě MV je to primárně americká akademická kultura, která ovlivňuje (celosvětově) charakter oboru. Jako hlavní znaky lze jmenovat: (i) převládající pozitivistické (případně post-pozitivistické) epistemologické ukotvení autorů (viz Manliak, Tierney 2008, 2011), z čehož plyne i okouzlení ekonomik, jakožto sociální vědou nejvíce podobnou přírodním vědám, (ii) důraz na teorii před popisem a konceptualizací (blíže Gerring 2012b) a (iii) poměrně výrazná soupeřivost až agresivita mezi zastánci odlišných epistemologických, či „ontologických paradigmat“ (viz Waever 1998). Neameričtí autoři, kteří chtějí publikačně uspět v předních časopisech, musí do značné míry akceptovat americký způsob komunikace vědeckých výsledků. A zároveň do značné míry musí akceptovat i převládající epistemologii amerických autorů (k čemuž se ještě vrátím).

Geografie v mnohém představuje dokonalého protinožce oboru MV. Zatímco MV donedávna šlo považovat za americkou disciplínu, geografie naopak zůstává mnohem více evropskou disciplínou s mimořádně významnými centry v UK a Skandinávii.⁸ V USA lze považovat pozici geografie za extrémně problematickou, neboť obvykle není zastoupena na nejlepších soukromých univerzitách (viz Kofroň 2012a). Geografické departmenty vymizely z předních amerických univerzit jednak po druhé světové válce (viz i symptomatickou

⁴ Většina z výše zmíněných měla blízko k realismu, nicméně například Deutsch se svým konceptem evropského bezpečnostního společenství (Deutsch et al. 1957) patří k liberálnímu paradigmatu.

⁵ Dlouhodobě za klíčová jména lze považovat Waltze, Mearsheimera, Huntingtona, Wendta, Keohane, Ney.

⁶ V první řadě se jedná o *International Organization*, *International Security*, *World Politics*, *International Studies Quarterly* a případně *Foreign Affairs*, přičemž k těmto lze přiřadit i časopis *American Political Science Review*, který funguje jako komunikační platforma pro celou politickou vědu v USA.

⁷ *EJIR* publikoval v uplynulých letech několik významných článků, jejichž dosah zjevně překonával bariéru Atlantiku. Např. Wohlforth et al. (2007 a 2009) a Eilstrup Sangiovani (2009) debatující teorii „balance of Power“, Wendt (2003) či z ještě neuveřejněných Grynaviski (2012), který se snaží pomocí kontrastivních „proč“ otázek překonat rozdíly v přístupu ke kauzálnímu a konstitutivnímu teoretizování.

⁸ Zejména se jedná o Oxford, Cambridge, LSE, Manchester, v případě Skandinávie pak Lund, Upsalu či Kodaň.

Shaefferovu 1953 kritiku stavu geografie), případně na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let zejména v důsledku omezování menších departmentů (např. Northwestern University). Diskuse příčin tohoto úpadku geografie na amerických předních pracovištích je zcela mimo rozsah této práce, přesto se pokusím alespoň vyslovit hypotézy. Jednak platí, že geografie byla a je výrazně fragmentovaná tématicky (viz Johnston 1994, Kopeček Drobík, Hasalová 2011), což v praxi vede k tomu, že mnohdy pracuje na tématech, která se primárně dělají v jiných disciplínách (a obvykle tak činí na výrazně nižší úrovni). Tato absence jádra fakticky vytváří prostor pro kritiku geografie stran její relativní přidané hodnoty vůči ostatním sociálním disciplínám. Jako další problém lze vidět duální úlohu geografie spočívající jak v popisu, tak v explanaci. Tedy i z pohledu pozitivistického autora je úkolem geografie jak deskriptivní inference, tak inference kauzální, pročež se pozorovatelům z okolních sociálních disciplín může zdát jako málo vědecká a příliš deskriptivní. V návaznosti pak zřejmě působí i fakt, že v geografii se od osmdesátých let silně prosazovaly post-moderní přístupy (viz O'Tuathail 1998, Domosh, Saegr 2001, Paasi 2002, Dalby 2008), které jsou americké sociální vědě značně vzdálené a logicky tedy oslabují vnímání geografie v americkém akademickém prostředí. Faktem zůstává, že geografie nemá tak jednoznačnou hierarchii pracovišť jako MV a ani není tak jednoznačně geograficky koncentrovaná. Zřejmě i tento fakt, kdy na autory působí několik různých akademických kontextů (americký, britský, skandinávský) napomáhá mnohem výraznější fragmentaci a mozaikovitosti geografie jako disciplíny.

Pokud se zaměříme na přední geografické časopisy, je patrné, že silné zastoupení mají britské časopisy (Transactions of the Institute of British Geographers, Progress in Human Geography) a řadu velmi kvalitních žurnálů nalezneme v neanglosaských zemích (např. Geografiska Annaler). Je tedy zřejmé, že v případě geografie zůstává vliv USA poměrně slabý. Pokud jsme výše zmínili, že americké sociální vědy se pokouší o naturalistické přístupy, v případě Evropy je tomu spíše naopak, neboť sociální vědy zde mnohem spíše přebírají tradici „verstehen“, která se více pojí s humanitními obory. Na rozdíl od USA se přímo neočekává, že by autoři měli dospět k obecně platným teoriím. Což zřejmě souvisí i s tím, že v Evropě nacházíme málo pozitivistů, zato mnoho post-modernistů a post-strukturalistů.

Stejně jako v případě MV nebudu šířeji diskutovat historii geografie. Ve zkratce lze tvrdit, že po poválečném radikální přesunu geografů k pozitivistickému pólu (*nomothetic turn*), došlo k podobně radikálnímu přesunu k marxismu v letech sedmdesátých (Harvey 1982, Taylor 1982, Massey 1983). A posléze v letech osmdesátých a devadesátých došlo k příklonu významné části badatelů k postmoderně, zejména pak v oblasti politické geografie (viz Domosh, Saegr 2001, O'Tuathail 1999, Dalby 2008). Tím se dostáváme k významu této epistemologické debaty.

1.3 Epistemologická propast

Předchozí část nás přivedla až k otázce epistemologie, která představuje jednu z významných bariér mezi MV a (politickou) geografii. Jak jsem již zmínil výše, MV lze považovat za stále ještě dominantně pozitivistickou disciplínu (k této epistemologii se hlásí více jak 50 % badatelů, viz Manliak et al. 2011b). Přičemž nejvýznamnější časopisy jednoznačně preferují články s tímto epistemologickým ukotvením. Vedle pozitivismu je také silný vědecký realismus (typicky Wendt 1992 a 1999, Dessler 1991, George, Bennett 2005). Oproti politické geografii je zřejmé, že role post-moderních a post-strukturalistických přístupů je výrazně oslabena. Politická geografie je naopak těmito přístupy inspirována mnohem více (s tím souvisí i mnohem častější odkazy na Foucoultu, Deluzeho apod.). Jestliže byl výše zmíněn vědecký realismus jako určitá alternativa k dominujícímu (neo)pozitivismu, potom v případě geografie se spíše setkáváme s realismem kritickým (Sayer 1992 a 2000 a jeho následovníci). Ačkoliv jde o velmi podobné filosofické systémy, výraznější normativnost (či

důraz na společensky emancipativní úlohu vědy) kritického realismu jej posouvá od pozitivistického pólu blíže k některým post-moderním směrům.

Bez ohledu na to, zda jsou vědně-filosofické spory vyřešitelné, či nikoli (k tomu blíže Monteiro, Ruby 2009), faktem je, že různá filosofická východiska mají výrazný vliv na to, co je považováno za hodnotný vědecký výstup a co vůbec lze považovat za vědeckou práci. Tyto rozdíly vedou k tomu, že práce velké části geografů jsou nesrozumitelné pro autory MV (či ekonomie) a opačně. Stručné nastínění rozdílů mezi neopozitivismem, vědeckým realismem a „post-moderními“ přístupy nalezneme čtenář v následující kapitole.

Obecně však lze tvrdit, že rozdíly v epistemologickém ukotvení se následně projevují jak v odlišných cílech výzkumu, tak zejména v odlišné metodologii výzkumu (ve vztahu k rozdílům mezi neopozitivismem a vědeckým realismem viz např. MacDonald 2003, případně srovnej King Keohane, Verba 1993 a George Bennett 2005). Jak jsem již řekl v případě MV, či přesněji její severoamerické větve, výrazně dominuje zaměření na teorii (viz i Gerring 2012b), naopak v případě geografie je mnohem častější deskripce, či konceptualizace (základní přehled o odlišném epistemologickém ale i ontologickém zaměření dává tab. 1). I proto využívané metody v MV jsou silně orientovány na testování, případně generování teorií. V obou disciplínách sice zřejmě dominují případové studie a případně kvantitativní analýzy (viz Manliak et al. 2011), přesto je zde několik rozdílů. V MV jsou i kvalitativní metody pojímány jako nástroj pro více či méně nomotetický výzkum (viz King, Keohane, Verba 1994, George, Bennett 2005, Gerring 2007, Gerring 2004). Přitom jak jsem ukázal v práci Kofroň (2012d) geografové tento výzkumný design nepoužívají. Kvantitativní studie v politické geografii velmi často mají více deskriptivní a explorativní funkci (jako například O'Loughlin, Wusten 1993, Dostál, Akcali, Antonsisch 2011, či Buhaug, Rod 2006 apod.). Zdaleka největší rozdíl však panuje v ohledu k formálnímu modelování. Zatímco MV se pod tlakem ekonomie alespoň zčásti pokouší o formální modely (zejména Brueno de Mesquita et al. 2003, Fearon 2012, ale z části i Biddle 2004), v politické geografii formální modelování fakticky nenacházíme. Naopak v politické geografii je mnohem častější analýza diskurzu vzhledem k výše zmíněné (postmoderní) epistemologické pozici části badatelů.⁹

Tab. 1: Relativní (%) výskyt významných slov v názvech, abstraktech a klíčových slovech ve významných časopisech oboru geografie a mezinárodní vztahy (2000-2011)

	časopis	článků 2000-11	testing	causal	explanation	theory	network	globalization	neoliberal	war/fare
Geo	EC-Geo	475	2.31	6.33	3.15	7.35	18.18	16.00	3.58	0.63
	PiHG	1467	0.20	0.95	0.34	7.52	6.20	8.18	3.27	1.23
	TIBG	508	2.36	4.13	1.97	11.76	9.64	12.41	3.94	5.13
	PG	919	1.85	3.92	0.87	7.19	5.81	10.78	4.03	11.36
MV	WP	238	22.73	23.53	10.50	23.26	2.52	4.20	2.52	20.20
	IO	351	22.22	22.22	13.33	20.83	5.13	8.55	2.00	28.57
	IS	381	3.14	6.58	4.20	12.35	2.10	2.36	0.26	41.67
	ISQ	458	22.73	15.38	11.79	27.78	5.24	8.93	1.97	43.48
Suma	geo	3369	1,3	3,0	1,1	8,0	8,3	10,6	3,6	4,5
	MV	1428	17,4	16,1	9,9	21,2	3,9	6,3	1,6	35,5
Poměr	MV / geo	0,4	13,6	5,36	8,81	2,6	0,5	0,6	0,4	7,9

Zdroj: ISI WOS (28.11.2011)

Poznámka: Snahou bylo vybrat mimořádně důležité časopisy. V případě časopisů MV byl výběr jednoduchý, neboť uvedené čtyři časopisy představují všeobecně akceptovaný publikační vrchol (viz Manliak et al. 2011a). V případě geografie je situace složitější. Nicméně všechny vybrané časopisy se vyznačují vysokým IF a dlouhou

⁹ Zajímavým jevem je dominance indukcionismu v (pozitivně orientovaném) geografickém výzkumu, který zřejmě způsobuje, že ani pozitivističtí geografové nemají sklon k aplikování formálního modelování.

tradicí. Geografické časopisy: Ec-Geo (economic geography), PiHG (Progress in Human Geography), TIBG (Transactions of the Institute of British Geographers), PG (Political Geography), časopisy mezinárodních vztahů: WP (World Politics), IO (International Organization), IS (International Security), ISQ (International Studies Quarterly)

Na závěr tohoto krátkého exkurzu ještě zmiňme vztah k historii. Obecně lze říci, že historie představuje základní datovou základnu pro MV. Přičemž autoři MV velmi často využívají historické případy pro osvětlení současných mechanismů v politickém světě (nejvýrazněji realisté). I díky tomu, že empirický materiál je alespoň do určité míry předpřipraven historiky, se mohou odborníci z oboru MV více soustředit na teorii. Naopak v politické geografii je patrný mnohem menší důraz na studium historie. Tento rozdíl vyplývá mimo jiné z přesvědčení (spíše idiograficky orientovaných) geografů, že jednotlivé historické etapy jsou kontextuálně natolik odlišné, že nemohou poskytnout příliš vhledu do fungování současného politického systému (výjimkou k tomuto postoji je Agnew 2009). Na druhou stranu geografové, a nejen ti političtí, věnují poměrně značné úsilí deskripci současného světa (viz práce jako Dicken 2007, Berg, Kuusk 2010, či Dostál et al. 2011, Pavlínek, Ženka 2011 atd.)

1.4 Pojetí prostoru

Tímto problémem jsem se specificky zabýval v článku Kofroň (2012b), pročež zde shrnu jen hlavní zjištění. Jak jsem již naznačil, pojmání prostoru se diametrálně liší v geografii a v mezinárodních vztazích. V mezinárodních vztazích zejména realisté využívají materiální prostor a jeho konfigurace (například ve smyslu dichotomie pozemních a námořních mocností) k doplnění svých teorií. Svůdnost prostoru spočívá zejména v tom, že umožňuje zvýšit vysvětlující schopnost teorií (viz např. Mearsheimer 2001) aniž by bylo třeba sahat k proměnným nacházejícím se uvnitř státu (viz např. Mearsheimer 2001). Hlavní funkce prostoru spočívá v jeho schopnosti omezovat vojenské operace, popřípadě ředit vojenskou moc v prostoru. Ještě významnější úlohu prostoru lze vidět v pracích odborníků zaměřujících se přímo na bojovou činnost (např. Mearsheimer 1983, Biddle 2004). Nicméně tyto práce se ve své podstatě již významně odklánějí od primárních geopolitických otázek. Obecně lze tvrdit, že velká část mezinárodních vztahů vnímá prostor jako materiální, objektivně existující faktor, přičemž však nelze tvrdit, že by jej všichni autoři považovali za významný. Jak jsem ukázal v článku Kofroň (2012b) význam přikládáný prostoru obvykle roste s významem přikládáným vojenské moci. Tedy mezi autory, kteří považují vojenskou moc za mimořádně významnou, obvykle nacházíme mnoho těch, kteří považují i prostor (a prostorové uspořádání) za významný faktor.

Naopak v (politické) geografii dominuje pojmání prostoru jako sociálně konstruované entity. Autoři jako O'Tuathail (1999), Dalby (2008), Megoran (2010) odmítají tezi, že by význam prostoru byl a priori dán. Dle nich je to až sociální praxe a imaginace, která vytváří konkrétní význam prostoru. Proto se i jejich výzkum zaměřuje právě na tyto aspekty sociální konstrukce prostoru a jeho reprezentací. Vzhledem k výše řečenému asi nepřekvapí, že tito autoři obecně nepovažují materiální faktory za ty nejvýznamnější v mezinárodní politice a také nepřekvapí, že jejich vztah (například) k realismu lze označit za nepřátelský. Velkou nevýhodou tohoto, dnes v (politické) geografii mimořádně významného pohledu na prostor je významné omezení výzkumných otázek. Zde lze hledat důvod, proč geografové se nezabývají válkou či mocenským zápasem obecně. To jak ještě ukážu v závěrečné kapitole pak zpětně vede k podcenění významu materiálního prostoru v mezinárodní politice.

1.5 Implikace pro neoklasickou geopolitiku jakožto součást geografie

Klíčovou otázkou v tento okamžik tedy zůstává, jaké jsou hlavní implikace rozdvojení mezi geografii a MV pro neoklasickou geopolitiku? V první řadě lze tvrdit, že propast mezi

geografií a MV je v současnosti tak hluboká, že fakticky zabraňuje smysluplnější komunikaci. Vzájemná citovanost autorů z MV a politické geografie je obecně velmi malá, přinejmenším uvědomíme-li si poměrně silné napojení MV na ekonomii (viz Kristensen 2012). Přední časopisy obou disciplín spolu fakticky nekomunikují a obecně platí, že jen málo geografů se snaží proniknout na stránky prestižních časopisů MV a naopak. Nejvýrazněji to platí právě v oblasti geopolitického studia. Neoklasická geopolitika tak stojí v situaci, kdy domácí disciplína (geografie) ji odmítá (viz Kofroň 2012b) a obor MV má výrazně odlišné zvyklosti oproti geografii.

V praxi to znamená, že neoklasičtí geopolitici musí přijmout některé rysy oboru MV. V první řadě se jedná o obecnou orientaci na kauzální teorie. Souvisí s tím i nutnost akceptovat využití metodických nástrojů, které toto snažení umožňují, a které nejsou běžně využívány v geografii (rigorózní případové studie a formální modelování). Lze očekávat, že právě tato metodologická propast se může ukázat jako rozhodující překážka pro snahu některých geografů publikovat v časopisech MV. Jako další problém lze očekávat, že ve snaze o úspěšné proniknutí do časopisů MV budou neoklasičtí geopolitici chtět nechtět muset diskutovat teorie, či koncepty aktuální v MV, což velmi lehce může vést až ke ztrátě jejich odlišnosti od tohoto oboru.

Pokud se pokusí neoklasičtí geopolitici o proniknutí na půdu geografických časopisů, čeká je v první řadě přesvědčování politicko-geografické obce o významu, smysluplnosti a užitečnosti jejich přístupu. Vzhledem k poměrně vyostřenému vztahu kritických geopolitiků k neoklasické geopolitice (viz Megoran 2010) se lze obávat, že celková produktivita této debaty bude omezená. Zároveň investováním času a prostředků do této debaty dojde k opomíjení významných problémů, které by neoklasická geopolitika mohla řešit. Pravděpodobně nejhorším možným vyústěním takového střetu by byla veskrze epistemologická debata snažící se vyřešit otázku filosoficko-vědního základu pro politickou geografii. Je tedy zřejmé, že jak snaha o proniknutí do oboru MV, tak snaha o rehabilitaci uvnitř geografie s sebou nese značné problémy. V prvním případě se jedná o faktickou asimilaci s oborem MV a především s jejím realistickým kmenem. Ve druhém případě se jedná o neproduktivní debatu směřující k otázkám filosofie vědy, která navíc zřejmě ani nemá definitivní řešení.

2. EPISTEMOLOGICKÉ A METODOLOGICKÉ PROBLÉMY: VĚDECKÝ REALISMUS A NEOPOZITIVISMUS JAKO FILOSOFICKÉ VÝCHODISKO?

Předcházející sekce nás přivádí k filosofickému pojetí sociální vědy. Má být cílem spíše pochopení sociální reality v její jedinečné komplexitě, nebo by cílem mělo být obecně platné vysvětlení jevů a la přírodní vědy? Ačkoli tato práce není o filosofii vědy, je však nemožné se tomuto tématu zcela vyhnout. Vzhledem k tomu, jak byla výše vymezena neoklasická geopolitika, vyplývá, že její epistemologické ukotvení by mělo umožňovat budování kauzálních teorií umožňujících vysvětlovat jak konkrétní případy, tak jejich množiny. I pokud tedy odmítneme anti-pozitivistické epistemologie (poměrně rozšířené v kritické geopolitice), které toto neumožňují, zůstávají ve hře přinejmenším dvě základní pozice – totiž (neo)pozitivismus a vědecký/kritický realismus (případně i pragmatismus, k němu blížeji Kořan 2009). Oba přístupy patří k hlavním epistemologiím v MV a kritický/vědecký realismus přinejmenším implicitně praktikuje i velká část geografů (viz citovanost Sayera 1992 a 2000). Jak se pokusím argumentovat, není nezbytně nutné, aby celá skupina odborníků přijala jednu filosofii vědy. Vzhledem k tomu, že jak uvádí Monteiro, Ruby (2009) ani samotným filosofům vědy se doposavad nepodařilo vyřešit otázku, který z epistemologických systémů je lepší, je pak poněkud naivní očekávat, že sociálním vědcům (jedno zda politologům, geografům, či ekonomům) se to podaří. Proto bychom ani neměli uměle vnucovat jednu filosofii vědy celému oboru.

Výše řečené však neznamená, že bychom měli rezignovat na studium epistemologie, protože epistemologické systémy se odrážejí ve výzkumných metodách. Je třeba si uvědomit, že epistemologie poskytuje ukotvení výzkumných metod v určitém logickém systému (viz i Grynaviski 2010). Bez ohledu na to, že zřejmě nelze očekávat brzké rozhodnutí, který ze systémů je lepší, je třeba řídit se logikou jednotlivých systémů. Rezignace na tuto koherenci metody a epistemologického základu by vedla k výzkumu, který by byl vnitřně nekonzistentní, a s téměř stoprocentní jistotou by neprodukoval kýžené výsledky. Jak ukazuje MacDonald (2003), míchání logiky realistického a neopozitivistického výzkumu vede fakticky k nevyvratitelným závěrům, které se díky tomu stávají nevědeckými. Konkrétně pokud výzkumník přijme neopozitivistickou epistemologii, je nezbytné, aby si uvědomoval, že měřítkem úspěšnosti jeho teorie je predikční schopnost a generalizační šíře. Jeho předpoklady však staví na konceptu „*as if*“, nelze tedy říci, že by skutečně vystihovaly podstatu světa a to bez ohledu na úspěch teorie. Z druhé strany pak jsou jeho teorie chráněny (do určité míry) proti nařčení z využití nerealistických předpokladů. Podobně výzkumník pracující na bázi realismu nemůže obhajovat své nerealistické předpoklady s poukazem na to, že se jedná o „*as if assumptions*“, neboť realismus pracuje s tím, že předpoklady by měly pokud možno odpovídat realitě (zcela v protikladu k Friedmanovi 1953, Waltzovi 1979 apod.).

2.1 Filosofické pozice

Není zde možné diskutovat vývoj filosofie vědy v několika posledních desítkách let, proto se omezím pouze na několik klíčových postřehů (čtenář případně může konzultovat publikaci Chalmers 1999). V případě neopozitivismu¹⁰ lze tvrdit, že je orientován na budování teoretických systémů vysvětlujících empirické jevy. Klíčové je, že neopozitivismus je agnostický k ontologii (blíže viz MacDonald 2003). Hodnota teoretických konceptů a teorií obecně plyne ze dvou faktorů: z 1) predikční schopnosti a 2) šíře zobecnitelnosti teorie.

¹⁰ Lze tvrdit, že jedním z rozdílů moderního (neo)pozitivismu od jeho příbuzných předchůdců je silný důraz na deduktivní tvoření teorií.

Prakticky tedy mimořádná predikční schopnost kombinovaná s mimořádnou zobecnitelností ospravedlňuje využití takových konceptů a předpokladů, které jsou krajně nereálné (viz Friedman 1953, s. 14, či Waltz 1979, s. 5). Tento postoj je dán i tím, že jediné, o čem si můžeme být jisti, že existuje, jsou empirická pozorování. Veškeré mentální konstrukty (jako stát, trh, gravitace) jsou jen nástrojem k poznání empirické reality, samy o sobě vůbec existovat nemusí. Proto neopozitivisté musí akceptovat roli korelací jako hlavního nástroje pro testování teorií. Zjednodušeně řečeno, neopozitivisté zdůrazňují roli teorie, o níž však nikdy nemohou říci, že je přesnou reprezentací reálného světa. Vyplývá, že neopozitivismus je silně zaměřený na deduktivně-nomologickou metodologii, což je patrné (v případě sociálních věd) zejména v ekonomii (viz Krugman 2011), ale do značné míry i v mezinárodních vztazích (viz příkladné práce Bueana de Mesquity et al. 2003, či Glasera 2010). Pozitivismus se svým silným empiricismem se v průběhu šedesátých až osmdesátých let dostal pod kritiku ze tří stran. Za prvé empiricismus vylučuje zkoumání přímo nepozorovatelných struktur (např. anarchie v mezinárodním prostředí, či třídní vztahy viz Sayer 1992). Tím se dostává do pastí pouhého korelacionismu, který zejména v sociálních vědách představuje mimořádně problematický zdroj poznání nepříliš často opakovaných jevů. Za druhé pozitivismus nemohl při svém důrazu na korelaci vysvětlit kauzální proces, tedy jak dojde k tomu, že proměnné A a B korelují (vztah korelace a kauzace diskutují např. Waltz 1979, Dessler 1991 Sayer 1992 a 2000, George Bennet 2005). Za třetí se pozitivismus stal terčem kritiky ze strany kriticky orientovaných badatelů, dle kterých je objektivita pozitivismu pouhým mýtem (např. Soja 2001). Extrémní reakcí na problémy pozitivismu se staly různé antipozitivistické postmoderní směry (hermeneutika, feministické přístupy, ap.). Tyto přístupy v zásadě zamítly naturalistický model vědy a spolu s ním i snahu o hledání vysvětlení zakládajícího se jak na obecných teoriích, tak na zobecnění z empirie. Materiální složka reality se v těchto přístupech považuje za sociálně konstruovanou do té míry, že většina materialistických teorií ztrácí svůj (domněle) transhistorický význam. Důraz byl přenesen na zkoumání textů (případně mediálních reprezentací), které utvářejí naše vnímání světa a produkují tak společenský diskurz. Aniž bych se chtěl pouštět do diskuse o problémech tohoto velmi radikálního pojetí poznávání, nelze se ubránit dojmu, že jde více o literární kritiku a určitou provokaci směrem k tradičnímu pojmání vědy. Postmoderní přístupy na řadu otázek nemohou a ani nechtějí dát odpovědi. Lingvistika sice může být významná v případě kulturních studií, ale nelze si automaticky myslet, že bude stejným způsobem ovlivňovat i čistě materiální anebo semi-materiální systémy (válka, mezinárodní systém, trhy apod.).¹¹ Zkrátka svět není jen naší představou a teorie nedokáže změnit výsledek testu, neboť pokud by tomu tak bylo, potom by nikdy nebylo možno teorii (jakoukoliv) zpochybnit a vyvrátit (viz i Sayer 2000 a Wendt 1999).

Jako jedna z reakcí na excesy antimodernismu vznikl vědecký a kritický realismus, který se snaží překonat problémy spojené s naivním empiricismem pozitivismu a zároveň nespadnout do pastí radikálního postmodernismu. Realismus se zakládá na tezi formulované Royem Bhaskharem (1978), že materiální realita existuje sama o sobě (není tedy měněna diskurzem), nicméně vědci k ní nemají přímý přístup. Reálný svět (nontransitivní sféra) je zprostředkováván transitivity sférou, která zahrnuje teorie a jiné „sociální konstrukty“. V případě přírodních věd se lze k non-transitivní sféře propracovat pomocí experimentů. Teorie přírodních věd tak mnohem rychleji kumulují své znalosti a vysvětlovací schopnosti. Důkazem jejich úspěchu je potom stále vzrůstající schopnost manipulovat se světem, což

¹¹ Výraznou ránu zasadil postmoderně Sokal (1996), když demonstroval svým slavným článkem „Transgressing the Boundaries“ neschopnost postmoderny rozeznat nesmyslný blábol od reálného vědeckého článku. Na jistý problém zmatenosti mluvy upozornil i Gilpin (1984). Nabízí se otázka zda (i) radikální postmoderna není inherentně handicapována v rozlišování věda/pavěda, nebo zda (ii) radikální postmoderna celá není vysloveně absurdním projektem.

odráží instrumentální úspěch vědy (rozběr tohoto argumentu nabízí např. Wendt 1999). Sociální vědy v tomto ohledu jsou v jednoznačné nevýhodě, neboť experiment obvykle nemohou provést (určité zpochybnění tohoto názoru nabízí Gerring 2007). Realismus však zejména zdůrazňuje roli nepozorovatelných a tedy přímo neměřitelných struktur¹² (Sayer 1992 a 2000, Wendt 1999). Tyto struktury zásadním způsobem ovlivňují chování aktérů. Výzkum struktur proto pro realisty zaujímá klíčové místo. Zejména to platí proto, že realisté do značné míry odmítají tezi, že samotné opakování určitého fenoménu (korelaci) lze označit za vysvětlení. Vysvětlení jsou hledána až v příčinných mechanismech, které jsou ovlivněny blokujícími, jakož i umožňujícími mechanismy. Je to právě důraz na kauzalitu, který výrazně odlišuje realismus jak od postmoderny (ta představu kauzality, ale i esencialismu odmítá), tak od pozitivismu, který se zase přibližuje ke ztotožnění korelace a kauzality.

Právě důraz na kauzalitu vedl realisty v epistemologických otázkách k zájmu o případové studie (viz např. George, Bennet 2005). Případové studie totiž mají jednu přednost oproti statistickému šetření. Dokáží skrze metody „process tracingu“ mapovat kauzální proces (blíže Collier 2011). Není tedy sledován pouze vstup a výstup (tj. vlastně kovariace proměnných), ale průběh určitého jevu. Zatímco kovariační metody (ať již založené na statistickém šetření, či komparativních případových studiích) tedy pracují s principem opakování, process tracing není ani tolik založen na principu opakování, jako na principu posloupnosti kroků předpovězených teorií. Tento pohled vedl, jak upozorňuje Kořan (2009), realisty k obhajobě jednopřípadových studií, jejichž hlavním smyslem je právě prozkoumat existenci a působení kauzálních mechanismů. Uvedené by však nemělo značit, že realisté odmítají komparativní, či statistické studie. Naopak metodu process tracingu lze nejlépe skloubit právě s logikou komparativních případových studií (tj. se strategickým výběrem studovaného příkladu). Zároveň však lze využít i statistických metod (jak ukázal ve své práci např. Lake 2009), které se v poslední době pokoušejí postihnout (mimo jiné) i problematiku path dependency (Bennett, Elman 2007), do té doby považovanou za doménu případových studií.

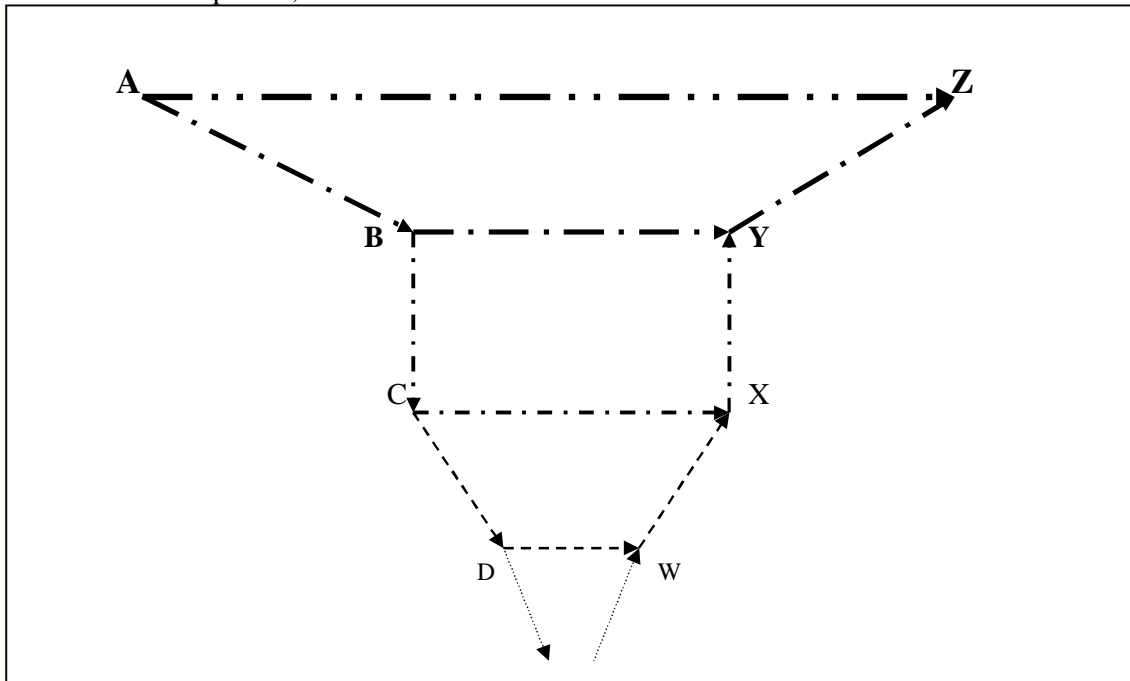
Na tomto místě se lze tedy zeptat podle čeho volit epistemologické ukotvení. Odpověď je poměrně triviální – podle vhodnosti k danému výzkumu. Jelikož nevíme, zda je nějaká epistemologie superiorní (zájemce může takovou debatu nalézt například v Sayerovy 1992, 2000, Wendtovi 1999, Kořanovi 2009), je vhodnější se rozhodovat s ohledem na výzkumný cíl. Lze říci, že pokud chceme např. testovat určitou teorii, je lepší akceptovat její epistemologická východiska. Pokud tak neučiníme, fakticky napadáme, nikoli jádro práce, nýbrž jen její epistemologické ukotvení, přičemž nemáme jistotu, že naše epistemologie je správná. Zároveň je však třeba zdůraznit, že příliš časté střídání epistemologických základů práce v případě jednoho autora, či jednoho týmu autorů vytváří pocit, že změna má za cíl omezit kritizovatelnost práce, případně ulehčit její publikaci. Takové oportunistické chování samozřejmě podkopává význam epistemologického ukotvení a fakticky vede spíše ke zmatení argumentů. Určitou pojistkou může být explicitnost každé práce, co se stran epistemologického ukotvení týče. V souhrnu lze tvrdit, že neopozitivistický výzkum je vhodný zejména pro účely budování velké teorie. Určitým problémem zde může být implicitní předpoklad, že např. politické systémy jsou podobné systémům fyzikálním, tedy že aktéři nemohou ovlivňovat klíčové struktury. Lze sice vyjádřit domněnku, že zejména sféra mezinárodní politiky je ovlivňována strukturami (jako anarchie) které se nalézají mnohem více mimo dosah sociální transformace, přesto bychom tento předpoklad neměli předem považovat za platný. S tím souvisí i omezená chuť pozitivistů (v porovnání s vědeckými realisty) zkoumat konkrétní chování jedinců (ať již ve smyslu lidí, státníků, či států pojímaných jako osob), což přinejmenším omezuje rozsah výzkumných témat.

¹² Ty by neopozitivisty nikdy nemohl prohlásit za reálně existující, neboť strukturu nelze přímo pozorovat. Mohl by však říci, že určitá (hypotetizovaná) struktura dokáže velmi dobře vysvětlovat a predikovat určitý typ jevů.

Pokud se zaměříme na dva výše zmíněné vědně-filosofické systémy, lze zmínit některé jejich výhody a nevýhody, které mohou posloužit jako vodítko pro jejich uplatnění v konkrétním výzkumu. Jako výhody neopozitivismu lze zmínit jeho přímočarost a také fakt, že předpoklady a koncepty nemusí podstupovat proces zdoluhavého ověřování (tak jako v případě realismu). Tento fakt umožňuje rychlejší a elegantnější tvoření teorií. Na druhou stranu inherentní nejistota strany realističnosti výchozích předpokladů a konceptů vede za prvé k otázce nejistoty stran kauzality a v návaznosti pak i možnostem praktické intervence (blíže Martin, Sunley 2011). Neschopnost odlišit kauzalitu od korelace lze fakticky řešit pouze hledáním dalších implikací teorie, které mohou zvětšit (nikoliv však absolutně) naši důvěru v teorii, případně zmenšením kauzální vzdálenosti mezi dvěma proměnnými.

V případě vědeckého realismu se jako velká výhoda zdá jeho apel na nezávisle existující realitu, k níž se vědeckým bádáním postupně propracováváme (Wendt 1999, Sayer 2000). Mimo jiné tento pohled vedl vědecké realisty k obraně indukce jako způsobu kauzální inference (George, Bennett 2005). Jistý problém však tkví v tom, že zatímco existenci konceptů a struktur (jako stát, trh, třída, maximalizace užitku apod.) lze do určité míry empiricky podepřít, jen velmi těžko můžeme podobně ověřit kauzální proces. Jak jsem uvedl již výše, ačkoliv je snaha o hlubší vhled do mechanismů mezi nezávislou a závislou proměnnou užitečná, na konci vždy skončíme jen s dalším párem observací na nezávislé a závislé proměnné, tentokrát jen v těsnější kauzální vzdálenosti. Jak ukazuje obrázek (1), bez ohledu na to o kolik stupínků sestoupíme na našem explanačním žebříku, na konci stále budeme v zajetí otázky – způsobuje nezávislá proměnná změnu na proměnné závislé? Bez ohledu na hodnotu sestoupení do nižších úrovní kauzace, z epistemologického hlediska není velkého rozdílu mezi kovariací A/Z , či $A/B - B/C - C/X - X/Y - Y/Z$. Jak se však pokusím ukázat v další části, toto sestoupení k nižším úrovním explanace má svůj nezastupitelný význam právě tam, kde spoléhání na korelaci A/Z naráží na malou četnost jevů s touto dvojicí proměnných, tedy i pro mnoho výzkumných otázek neoklasické geopolitiky.

Obr. 1. Kauzální proces, nebo série korelací?

2.2 Metodologické problémy

Jak jsem výše řekl, nebylo by užitečné vyžadovat lpění na jedné jediné filosoficko vědní pozici. I proto lze tvrdit, že nelze a priori upřednostňovat konkrétní metodu na úkor jiných. Statistické kvantitativní metody, formální modelování, „soft rational choice (verbalizované logické uvažování)“ a případové a komparativní studie mají své místo ve studiu neoklasické geopolitiky. To však neznamená, že všechny metody mají stejnou úlohu a stejné možnosti. Charakter výzkumné práce, jakož i cíl do značné míry predeterminuje význam a užitečnost konkrétní metody. Ve vztahu k neoklasické geopolitice se pokusím poukázat na několik problémů, které vyplývají ze specifického charakteru zkoumaných jevů. V zásadě se jedná o 1) nízkou četnost jevů, 2) obtížnou kvantifikovatelnost některých proměnných, 3) datové problémy při studiu vzdálenější historie, 4) komplexní podmíněnost studovaných jevů. Všechny uvedené problémy působí za situace, kdy hlavním cílem neoklasické geopolitiky by mělo být vytváření systémových teorií, které by v optimálním případě měly umožňovat jak vědecký progres, tak možnost informovat, nebo konfrontovat decisi sféru.

Hned první bod je mimořádně významný. Omezená četnost světových či regionálních geopolitických systémů ve smyslu prostorovém (nemáme žádné další systémy, než ty, co se vyskytují na naší Zemi), kombinovaná s malou časovou variací (geografické faktory patří obvykle k těm s nejdelší stabilitou), vytváří enormní bariéry pro použití statistických metod. I proto spoléhání se na korelace na nejvyšších úrovních explanace představuje zásadní problém. S tím souvisí i druhý bod a tím je obtížná kvantifikace některých proměnných (lze sice poměrně přesně kvantifikovat počet vojáků a vojenské výdaje, ale jen obtížně lze určit jejich reálnou bojovou hodnotu). Navazujícím problémem pak samozřejmě je i nedostupnost, či malá hodnověrnost dat v případech před-moderních geopolitických systémů (určitou výjimkou je antické Řecko, Řím a Čína).

Výše uvedené problémy mají jednu zásadní implikaci, a tou je nutnost hledat potvrzení teorií na nižších kauzálních úrovních. Zatímco pouhé hledání korelací A – Z skončí pravděpodobně bez valného úspěchu, některé teorie, které tuto korelaci předpovídají, však budou schopny predikovat i korelace na nižších úrovních, což jim dodá na důvěryhodnosti. Lze zde očekávat, že spolu s tím, jak se naše pozorování přesunou na nižší úroveň, dojde ke zvětšení počtu případů, které bude možné studovat. Jak tedy uvádí Tilly (1997), nejsou to ani tak empirické manifestace teorií na makro úrovni, jako jejich empirické manifestace na nižších úrovních, které nás mohou přesvědčit o jejich platnosti. Avšak krom „sledování“ korelací na cestě kauzálního procesu, neměli bychom zapomínat na implikace, které naše teorie produkuje, ale přímo nesouvisí se základním vztahem A/Z. Právě tyto implikace se mohou vyskytovat na různých úrovních a v různých situacích, což jim propůjčuje mimořádnou hodnotu ve snaze o podpoření teorie (viz i George Bennett 2005). Ačkoliv tak naše základní teorie nenajde dostatek případů pro své jednoznačné potvrzení na základní hladině analýzy, dodatečné implikace jak na nižších úrovních zájmového „příčinného mechanismu“, tak mimo něj umožňují zvýšit počet pozorování, kterými testujeme naši teorii. Na obecné rovině je třeba zdůraznit, že korelace sice neznamená kauzaci, ale také, že bez alespoň určité míry korelace (třebas vyskytující se na nižších úrovních, či v odlišných kontextech) nelze kauzaci prokázat, či přesněji řečeno považovat za hodnověrnou.

2.2.1 Kvantitativní přístupy

Obecně však lze říci, že neoklasická geopolitika bude metodologicky nejproblematictější pro statistické metody. Zejména v případě premoderních období se základním problémem stane nedostupnost dat, která povede k nemožnosti testovat teorie pomocí implikací v nižších rovinách analýzy. Jako určitou alternativu zde lze vidět chí testy, které mohou pracovat s dichotomickými proměnnými (tj. aliance ano/ne, válka ano/ne, apod.),

případně Raginovu (1987) kvalitativní komparativní analýzu hledající podmínky nutné a dostatečné (taktéž za využití dichotomických proměnných). Právě zjednodušení některých proměnných na určité kategorie zvyšuje počet historických údobí, která mohou poskytnout informace pro kvantitativní analýzu. Velmi zdařilým příkladem takové teoretické analýzy jsou práce Levyho, Thompsona (2005 a 2010), které zkoumají formování aliancí ve vztahu k námořním a pozemním mocnostem. Obecně však platí, že za výše načrtnuté situace (nedostatek klíčových dat) lze pravděpodobně očekávat dominanci případových a komparativních studií. Než přejdu k problematice komparativních studií, krátce se ještě vyjádřím k formálnímu modelování a „soft rational choice“ (SRC) jakožto deduktivním přístupům poznání.

Oba přístupy ve svém základě využívají dedukci k vytvoření teorie. Zatímco formální modelování však využívá rigorózních matematických postupů (viz práce Bueno de Mesquita et al. 2003, SRC (například Glaser 2010) se opírá o verbalizované logické uvažování. V případě politické vědy došlo v posledních dvaceti letech k poměrně výraznému posílení pozice formálního modelování a to do té míry, že se zástupci „soft rational choice“ dostali do defenzivy. Zastánci formálního modelování argumentují zejména tím, že matematika poskytuje možnosti (i) jak čistě logicky a objektivně vytvořit vnitřně logicky koherentní (bezrozpornou) teorii a (ii) jak odvodit řadu zajímavých a konstraintivních implikací (pomocí inflexních bodů f-ce, hledání stacionárních bodů atd.). Naopak stoupenci „soft rational choice“ poukazují na to, že formální modelování mnohdy pomocí velmi sofistikovatelných a pro laika takřka nekritizovatelných metod říká složitě poznatky, které jsou v zásadě dlouho známé, jen doposud nebyly formalizovány. S tím souvisí i velmi problematická přenositelnost vědeckých poznatků mimo akademickou sféru. Blíže k této diskusi série článků v *International Security* (Walt 1999 vs. Zagare 1999, Niou, Powell 1999, De Mesquita, Morrow 1999 ad.). Autor této disertační práce se v tomto sporu přiklání na stranu Walta (1999). Tedy formální modelování lze bezesporu považovat za užitečný nástroj, ale samo o sobě obvykle nestojí na počátku odvážných hypotéz, které formují výzkumnou agendu, a zároveň formální modelování nelze považovat za cíl, neboť jde jen o nástroj. Vzhledem k vysokým nárokům na matematickou zdatnost lze očekávat, že pro většinu potencionálních neoklasických geopolitiků bude schůdnější cestou „soft rational choice“.

Jako klíčové však v obou případech (tj. formálního modelování i „SRC“) vidím, aby jejich využívání bylo 1) motivováno reálně existujícími hádankami, či otázkami (tj. empirická motivace) a 2) aby jejich vývody byly podrobovány empirickému testování. První bod míří zejména k tomu, aby se teorie nestávaly útočištěm před světem empirické reality a také, aby teorie ve svém základu obsahovaly alespoň obecně akceptovatelné předpoklady a koncepty (v tomto se tak blíží Moeovi 1979 a Mearsheimerovi 2001, a odmítám pozici Waltze 1979 a Friedmana 1953). Důraz na testování teorií považuji za ještě zásadnější. Pokud bychom dva výše uvedené body nerespektovali, velmi lehko by se mohlo stát, že geopolitické teorie by sice byly vnitřně logicky konzistentní a elegantní, ale jejich praktická aplikovatelnost (ať již v explanačním, či intervenčním smyslu) by byla nulová. Na závěr této vsuvky je třeba dodat epistemologickou poznámku. Přístup „rational choice“ je možno aplikovat jak z neopozitivistického, tak vědecko realistického pohledu. Je však třeba pamatovat na to, že obě epistemologie mají jiné požadavky a i závěry výzkumu nemohou být poměřovány stejným metrem (blíže MacDonald 2003).

2.2.2 Případové a komparativní studie

Problematiku případových a komparativních studií jsem řešil v článku (Kofroň 2012d), který tvoří součást této disertace. Proto zde vyzdvihnu jen některé hlavní body a dále ukážu na dalším disertačním článku (Kofroň 2011) možnosti aplikace kvalitativních metod. Hned zkraje je třeba předeslat, že případové a komparativní studie (PKS) nejsou pouze

nástrojem idiografické a postmoderní vědy. Nicméně PKS musí být teoreticky orientovány od samého počátku, aby mohly vyprodukovat, případně otestovat teorii. Za třetí PKS jsou postaveny na strategickém a nikoli náhodném výběru případů. Jak jsem již zmínil výše, fakt omezeného počtu případů znamená, že neoklasická geopolitika se bude muset mnohdy spolehnout na PKS. V některých případech půjde využít statistické vnitro případové analýzy, ale v řadě případů ani to možné nebude. I proto považuji tento metodologický směr za extrémně významný pro neoklasickou geopolitiku a právě proto jsem mu věnoval jednu esej.

Ve vztahu k prvnímu bodu je třeba zmínit, že geografové obvykle nepracují s příkladovými studii jako s nástrojem pro nomotetické poznání. Nicméně i příkladové studie mohou generovat teorie, a stejně tak je mohou i testovat. Podstatné je, že případ představuje zástupce určité množiny jevu a není vnímán jako unikátní historická konfigurace sil a zájmů. Takové pojetí případu umožňuje vztáhnout zjištění z daného případu, či skupiny případů na množinu jevu, ke které daný případ náleží. Zde samozřejmě vyvstává otázka srovnatelnosti případů, zejména post-moderně orientovaní badatelé odmítají srovnání napříč geografickými makroregiony a historickými epochami. Určitým klíčem k řešení otázky srovnatelnosti se zdá zacílení výzkumu na (kauzální) mechanismy, u kterých lze přesněji zodpovědět otázku, nakolik se mohou opakovat v různých kontextech a případně k jakému výsledku vedou jejich rozličné konfigurace (blíže Ruzzene 2012). I pokud patříme k zastáncům transhistorické a geografické srovnatelnosti (mezinárodně) politických systémů, klíčem k úspěchu v nomotetickém využití případových studií zůstává pochopení odlišné logiky výběru případů ve statistickém a v kvalitativním šetření k podrobnému zkoumání. Malý počet zkoumaných případů takřka neodvratně směřuje ke statistické nereprezentativnosti zkoumaného vzorku. Proto je naprosto nezbytné opustit náhodný výběr případů. Případy musí být strategicky vybírány s ohledem na teorii. Strategický výběr totiž umožňuje maximalizovat význam zjištění. Jak jsem v článku argumentoval, při testování je vhodné pokusit se uplatnit výzkumné designy nejvíce a nejméně pravděpodobných případů, které potenciálně maximalizují zjištění ve vztahu k teorii. Pokud je snahou naopak teorii vytvořit, je dobré maximalizovat variaci na závislé proměnné (výběr případů na maximech nezávislé proměnné), případně využít deviantních případů.

K výše řečenému je třeba dodat, že případ by neměl být vnímán jako jedno osamocené pozorování. Pokud by tomu tak bylo, fakticky by nebylo možné provést kauzální inferenci (blíže KKV 1994). Ve většině situací bude případ obsahovat alespoň dvě pozorování, např. s odlišným časovým ukotvením (viz i Gerring 2004). První pozorování bude odpovídat stavu před působením určité proměnné a druhé pozorování bude odpovídat stavu po intervenci této proměnné. Přirozeně pozorování může být i mnohem více a to jak v prostorovém smyslu, tak časovém. V podstatě nic nebrání tomu, aby se jeden případ stal základem pro statistickou analýzu (je-li počet pozorování dostatečný). Je dobré připomenout, že tato statistická studie bude svým významem opět korespondovat se strategickým položením případu vzhledem k teorii (viz Kofroň 2012c, obr. 2 a 3).

Jako praktický příklad toho, jak lze pojmout geopolitickou studii při omezeném počtu případů, se pokusím využít svou práci (Kofroň 2011). Jedním z výzkumných cílů byla snaha otestovat platnost Huntingtonovy (1993 a 2001) teorie civilizačních okruhů. Obecně práce předpokládala, že pozorovatelnou implikací vládní politiky je síla armády, neboť tu dokáže vláda radikálně rychle měnit, což například o ekonomické síle daného státu tvrdit nelze. Základní předpoklad zněl, že jednou z empirických manifestací (pozorovatelných implikací) bude změna v distribuci vojenské moci spolu s působením post-bipolárního – civilizačního kontextu světové politiky. Konkrétně, že (i) slabší civilizace se budou snažit vyvážit moc Západu – zmenší se intercivilizační koncentrace vojenské moci, (ii) naroste intracivilizační koncentrace a to v důsledku ztráty strachu menších států v civilizaci z dominantního státu a zároveň v důsledku působení „free ridingu – černého pasažérství“ (viz Olson, Zeckhauser

1966 Ekonomická teorie aliancí), (iii) dojde k rozdělení úrovně militarizace států. Autor měl k dispozici jeden jediný případ – svět po konci studené války. Nicméně pozorování hypotetizovaných výstupů lze provést (i) těsně po konci studené války (1993), tedy v situaci, kdy logika civilizačních okruhů teprve začínala působit a (ii) v roce 2007 kdy by se již měla teorie bezproblémově potvrzovat. Klíčem k řešení problému je tedy srovnání údajů z těchto dvou let. Pokud bychom chtěli postup formalizovat, potom lze říci, že na jednom příkladu jsme testovali tři odlišné hypotézy, přičemž hypotéza 3 byla naprosto nezbytná k potvrzení teorie (pokud nedochází k rozdělení úrovně militarizace mezi nejsilnějším státem a zbytkem, evidentně se slabší státy svého „civilizačního patrona“ obávají). Přitom hypotéza 1 se opírala pouze o pozorování v čase t_1 a t_2 na úrovni celého světového systému. Hypotéza 2 pak taktéž pracovala s časovými body t_1 a t_2 pro pozorování, ale to bylo provedeno na sedmi civilizačních okruzích (podjednotkách celého systému). Třetí hypotéza pak pracovala s pozorováními za všechny (významné) státy v daném čase. Přičemž však tato sledování sumarizovala do celkového zjištění pro každý okruh. Díky tomuto postupu sice studie pracovala s jedním jediným případem, ale využití vícenásobných observací uvnitř případu (ke dvěma časovým bodům a několika regionům) umožnilo podrobit teorii poměrně silnému testu (bez použití statistických metod).

Předchozí příklad nás přivádí ještě k jedné zvláštnosti neoklasické geopolitiky. Lze totiž očekávat, že mnohdy bude počet případů omezen na $N=1$. V takové situaci je empirické testování teorií mnohdy enormně problematické (chybí variace na nezávislých proměnných). Krom výše uvedené možnosti hledání dodatečných hypotéz uvnitř případu, či podrobného „process tracingu“ se nabízí ještě kontrafaktuální analýza (přičemž jedna subkapitola článku Kofroň 2012c k tomuto referuje). Dodám jen (aniž bych opakoval, co již v článku bylo řečeno), že zajímavé využití kontrafaktuálních případů pro testování teorie lze najít v čerstvé práci Glaser (2010) a aplikaci generování teorie v Kirby, Goodwin (2008). Zároveň však zopakují souhlasně s mým názorem ve výše zmíněném článku, že kontrafaktuální analýza by opravdu měla sloužit až jako ultima ratio. Jako dovětek lze říci, že kontrafaktuálními případy se zpětně dostáváme k roli teorie (která je pro tvoření kontrafaktů inherentně nezbytná viz Fearon 1991) a k roli deduktivního uvažování. Faktem ale zůstává, že toto uvažování je mezi geografi nedostatečně pěstováno, což může vytvářet bariéry pro využití tohoto metodického nástroje.

3. NEOREALISMUS JAKO TEORETICKÉ VÝCHODISKO

Jak jsem již řekl v úvodní části, neorealismus (či strukturální realismus) představuje dle mého názoru adekvátní teoretické východisko pro neoklasickou geopolitickou analýzu. Proto se na tomto místě pokusím shrnout hlavní směry neorealistického uvažování a ukázat jejich shody a hlavní odlišnosti. Jednou nespornou výhodou neorealismu, jak bude ostatně zřejmé i z následujících řádků, je existence určitého tvrdého jádra teorie, které je shodné u všech badatelů. Toto jádro pak funguje jako logický a koherentní tmel (Rathburn 2010) jinak dosti košatému shluku teorií, které se zabývají širokým spektrem otázek od aktuální globální politiky (Mearsheimer 2001, Layne 2006), přes konkrétní události zahraniční politiky (Mearsheimer, Walt 2003, Miller 2010, Toje 2011), až k velmi specifickým tématům nacházejícím se obvykle v militární oblasti (Biddle 1997, 2004, Pape 1996). V neposlední řadě neorealismus pronikl mimořádnou prací Rosata (2011) i do záležitostí evropské integrace, která přitom dlouho byla hájemstvím liberálů (např. Mitrany 1965, Moravcsik 1993) a konstruktivistů (Checkel ed. 2007). Druhou a pravděpodobně klíčovou výhodou realismu, jak jsem argumentoval v článku Kofroň (2012b), je jeho pojmání prostoru, jako objektivně existující materiální entity, což mu umožňuje sloužit jako teoretická báze pro neoklasickou geopolitiku.

Na následujících řádcích jednak stručně představím neorealismus a jeho tři varianty (defenzivní, ofenzivní a neoklasický), přičemž krátce zmíním konstruktivistickou výzvu neorealismu v podobě Wendtova (1999) neokonstruktivismu. Na závěr této kapitoly se pak pokusím diskutovat některé kritiky, které se v posledních letech (desetiletích) vůči (neo)realismu objevily. V návaznosti pak esej Kofroň (2010) ukazuje konkrétní možné využití ofenzivního realismu pro neoklasickou geopolitickou analýzu, či přesněji řečeno pro řešení jedné geopolitické hádanky současného světa, tedy absence balancování USA dalšími mocnostmi.

3.1 Neorealismus jako strukturální teorie

Neorealismus představuje nástupce tradičního realismu, jaký známe z prací Machiavelliho (2001), Carra (1939), či Morgenthaua (1948) a Arona (1966). Klasický realismus (alespoň ten z první poloviny dvacátého století) se vyznačoval tím, že příčinu válek, mocenského soupeření a vůbec násilné povahy světa spatřoval v lidských jedincích. Ti jsou od přírody hnáni touhou po moci, prestiži a bohatství, kterou projevují i jako zodpovědní státníci. Vysvětlení příčin konfliktů tak klasický realismus klade na člověka a na jeho vášně. Klasický realismus byl spjat s politickou praxí a více než o rigorózní vědecký podnik se jednalo o formu filosofického pohledu kombinovaného s praktickou a historickou zkušeností státnictví (viz i Morgenthau 1948). I proto tento typ realismu zdůrazňoval význam jedinečného historického kontextu a odmítal naturalistický (či mechanistický) přístup k politice. Faktem je, že právě tato pozice jej přivedla v šedesátých letech pod palbu kritiky ze strany behavioristů, kteří požadovali, aby se i politická věda přiblížila svými metodami vědám přírodním. Reakcí na tuto kritiku byl právě neorealismus, který v mnohém navazuje na svého klasického předchůdce, ovšem činí tak z pozic, které se přibližovaly naturalistickému ideálu americké sociální vědy.

Výrazným odlišovacím znakem neorealismu od jeho antropocentrického předchůdce byl důraz na neosobní strukturu, který nahradil důraz na člověka jako státníka. Strukturu lze definovat jako množinu omezujících podmínek (Waltz 1954), které limitují akterovy možnosti konání. Právě strukturální pohled vedl Waltze k analyzování struktury jako mechanismu, který ovlivňuje mezinárodní politiku. Toto jeho úsilí vyvrcholilo v knize *Theory of International Politics* (Waltz 1979), která se fakticky stala základem moderního neorealismu. Ústřední tvrzení této knihy může být sumarizováno velmi jednoduše. Státy jsou hlavními

aktéry mezinárodní politiky, přičemž jejich hlavním cílem je přežití. Naplnění jakýchkoliv dalších cílů, které stát může mít, závisí na přežití státu. Klíčový problém mezinárodní politiky spočívá v tom, že se jedná o anarchickou strukturu, tedy strukturu, kde nad aktéry není nikoho, kdo by vynucoval dodržování pravidel a případně zajistil přežití států. Z toho plyne, že státy se nacházejí v prostředí, které je nutí ke svépomoci (Waltz 1979).

Z výše uvedeného vyplývá, že mají-li si státy zajistit své přežití, musí se spoléhat na tvrdou moc. Ačkoliv se autoři rozcházejí v jejím přesném vymezení, lze tvrdit, že se jedná v podstatě o ekonomickou sílu, která vytváří nezbytný základ pro sílu vojenskou (krystalická tvrdá moc). Nepřekvapí tedy, že hlavní pozornost upínají neorealisté k bezpečnostním otázkám, neboť ty jsou z hlediska přežití státu nejvýznamnější. Naprostá většina autorů hlásících se k neorealismu tak zaměřuje svou pozornost na bezpečnostní otázky, či na implikace bezpečnostních problémů v ekonomické či byrokratické oblasti (např. Grieco 1988, Resende-Santos 2007).

Anarchická struktura jako taková není přímo svázána s existencí států v moderním slova smyslu. Tato struktura existuje všude tam, kde aktéři nemají nad sebou vyšší moci, pročež o anarchické struktuře můžeme stejně tak mluvit v případě řeckých městských států a helénských říší (viz Ekstein 2006), jako v případě moderních národních států. V rámci anarchické struktury se klíčovou proměnnou stává distribuce moci v systému, tedy velikost relativní moci držená jednotlivými státy. Případná disproporční koncentrace moci v rukách jednoho státu totiž může ohrozit přežití ostatních. A proto se státy musí starat jak o svou vlastní moc, tak o moc dalších států v systému (Waltz 1979). A právě v tomto bodě se rozchází dvě hlavní větve neorealismu. Zatímco defenzivní realisté tvrdí, že státy se spíše snaží udržet moc, kterou mají a zároveň omezit moc nejsilnějších hráčů v systému, ofenzivní neorealisté naopak říkají, že státy chtějí maximum moci a pokud možno dominovat celému systému.

3.1.1 Defenzivní neorealismus

Defenzivní varianta neorealismu (k níž se hlásí autoři jako Waltz 1979, Walt 1987 a 2009, Van Evera 1984 a 1998, Glasser 2010) říká, že státy mají silnou tendenci udržovat status quo (předpokládáme, že se nejedná o situaci hrozící unipolarity) a samy o sobě příliš neprahnu po větší moci. Tento názor opírá Waltz (1979) o logiku balancování. Pokud se státy bojí možnosti, že by se někdo měl stát hegemonem v systému a ohrozit tak nezávislost ostatních států, budou se snažit každou takovou hrozbu dominance odvrátit. Fakticky tak nejsilnější stát bude vystaven balancovacím koalicím menších států v systému. Růst moci tedy může představovat spíše riziko než příležitost. Z pohledu defenzivního neorealismu tak expanzivní politiku např. Napoleonovy Francie, či císařského a hitlerovského Německa lze vnímat jako deviaci od racionálního chování. Původní Waltzova varianta teorie čelila však dvojí kritice.

Prvním kritizovaným bodem byla faktická izolace mezinárodní politiky a politiky zahraniční (Mearsheimer 2001). Waltz trval na tom, že jeho teorie popisuje pouze celkový výstup a není sto poskytnout vysvětlení konkrétních kroků vlád (Waltz 1996). Tento postoj však nutně kolidoval s jeho důrazem na efektivitu balancování. Druhým kritizovaným bodem byl fakt, že v historii se vyskytovalo až příliš mnoho deviantních případů (Schroeder 1994, Wohlforth et al. 2007). Waltz se sice i v tomto případě mohl bránit poukazem na systémovost své teorie, která jako by se potvrzovala opakovanou porážkou hegemonů, přesto však tato kritika představovala zásadní problém, neboť mnohdy rozdíl mezi úspěšným a neúspěšným balancováním byl velmi těsný a spíše náhodný. Waltzův neorealismus tak popisoval jen velmi obecný výstup bez schopnosti říci, jak tento výstup bude dosažen a v jakém časovém horizontu. Zjednodušeně lze tvrdit, že nejvýraznější Waltzův přínos tkví v jeho originálním strukturálním pohledu a v jasné charakteristice anarchické struktury.

Část z nedostatků Waltzovy teorie se pokusili napravit jeho následovníci mezi defenzivními neorealisty, stoupenci teorie poměru útoku k obraně (offence-defence balance). Např. Van Evera (1984 a 1998) přičítal konfliktnost systému militarizaci a přesvědčení o snadnosti útoku. Totiž, když v systému převažuje militarismus a elity mají za to, že útok je snadný, dochází k preferenci útočných strategií. Státy, které mají za to, že je jejich bezpečnost v ohrožení, mají velkou tendenci zničit potenciální hrozby. Podstatné je, že defenzivní realisté předpokládají, že všeobecně v dějinách převažuje obrana a domněnka snadnosti útoku je obvykle lichá (příkladem může být 1. sv. válka viz Van Evera 1984). Deviace v podobě agrese tak vysvětluje interní patologie elit spolu s mylným (hypertrofovaným) vnímáním zranitelnosti státu. Jednou z implikací tohoto přístupu je, že za situace převahy obrany nad útokem a zároveň rozlišitelnosti obranných a útočných zbraní lze vytvořit v zásadě mírový a bezpečný svět (viz Jervis 1978). Jednou z implikací teorie poměru obrany a útoku bylo i tvrzení, že pokud převažuje útok nad obranou, dochází k unitarizaci systému, zatímco při převaze obrany dochází k fragmentaci systému. Příkladem byl zánik feudálního, extrémně fragmentovaného uspořádání v důsledku zavedení dělostřelectva schopného likvidovat hrady, jakožto defenzivní body lokálních vládců (viz Andreski 1954).

Nicméně i teorie poměru útoku k obraně se dostala pod silnou palbu kritiky. V první řadě tato teorie pracuje spíše s percepcemi než s materiální realitou. Tím se však dostává do pozice téměř tautologického tvrzení. Je totiž zřejmé, že státy útočí zejména tehdy, když cítí alespoň určitou naději na úspěch. Není tedy překvapivé, že státy jsou agresivnější, pokud (alespoň momentálně) považují útok za snazší (viz Mearsheimer 1983). Druhým problémem je, že téměř nelze (alespoň v případě moderní doby) rozlišit útočné a obranné zbraně (viz Mearsheimer 2003). Je tedy takřka nemožné smysluplně rozlišit armády určené pro obranu a útok, čímž se do určité míry i stírá užitečnost celého konceptu. Obdobně i výše zmíněné implikace ve vztahu k fragmentaci, či unitarizaci byly spíše důsledkem zvýšení ceny za ozbrojenou moc, která znemožnila lokálním vládcům zajistit si obranyschopné síly. Základním problémem však zůstává, že percepce O-D představuje vysvětlení vycházející ze substrukturních faktorů, což narušuje neorealistický předpoklad státu jako kulečnickové koule. Navíc pokud by platila defenzivně realistická logika, potom by ke světovému míru stačilo ukázat státníkům, že jejich bezpečnost je (alespoň když má navrch obrana) zajištěna a jejich strach o bezpečnost je lichý (viz i Mearsheimerova 2011 kritika Glaserovy knihy 2010). Racionální aktéři by poté měli souhlasit s výrazným odzbrojením (či defenzivním přezbrojením), které by dále posílilo bezpečnost systému.

3.1.2 Ofenzivní neorealismus

Řešení některých problémů defenzivního realismu nabídli zastánci ofenzivní verze teorie. S defenzivním realismem sdílejí trojčlenku – stát jako aktér, přežití jako cíl a anarchie jako struktura. Nicméně odlišují se v implikacích těchto axiomů. Státy dle nich usilují takřka permanentně o větší a větší množství moci s cílem pokud možno ovládnout systém (Labs 1997). Ofenzivní realisté totiž odmítají koncepci O-D z výše uvedených důvodů, především však odmítají snadnost rozlišení ofenzivních a defenzivních zbraní (Mearsheimer 1983). Fakticky to znamená, že státy nemohou věrohodně signalizovat své neagresivní úmysly obranným vyzbrojováním. V návaznosti na otázku O-D stojí empirický fakt, že ani početní a materiální převaha nezaručuje vítězství. Mnohdy vítězí lepší organizace (Biddle 2004), či prostě chytrý plán (viz německé vítězství nad Francií v r. 1940 – Mearshiemer 1983). Samozřejmě lze tvrdit, že výrazná materiální převaha dokáže téměř znegovat šance na úspěch slabšího, ovšem musí se jednat skutečně o výraznou (disproporční) převahu, která obvykle vznikne jen mezi nerovnocennými státy (Mearsheimer 2001). A proto, aby státy zajistily své přežití, musí se pokusit vytvořit takovou převahu, která však fakticky znamená, že se nakonec jeden ze států stane hegemonem v systému.

Dále ofenzivní neorealisté zpochybňují účinnost balancování, neboť je zatíženo problémy kolektivní akce (de facto analogie honu na jelena, či věžňova dilematu). Jelikož se nelze spolehnout na vytvoření efektivní proti hegemonické aliance, stát musí počítat s tím, že (i) agrese se může vyplatit a (ii) že se sám stane obětí agrese bez pomoci od dalších členů systému. Logicky pak snahou státu musí být maximalizovat svou vlastní moc bez ohledu na systémovou stabilitu. Generelně řečeno, ofenzivní realismus předpokládá, že se vzrůstající mocí roste agresivita států, neboť se blíží vysněnému cíli, tj. hegemonii.

Zatímco tedy pro defenzivní neorealisty představovaly systémové války v zásadě deviaci a obtížně vysvětlitelný jev, pro ofenzivní neorealisty představují potvrzení strukturálně vybuzené agresivity států. Pokus získat dominanci nad systémem je jen logickým vyústěním posilování států. Pro ofenzivní neorealisty je tak svět nepřátelským a ponurým místem permanentního zápasu o systémovou nadvládu. Z pohledu ofenzivního neorealisty se tak paradoxně deviantním případem stávají situace, kdy stát se schopností ovládnout systém se o to nepokusí a promarní tak šanci na zabezpečení vlastního přežití.¹³ Na podporu svých tvrzení uvádějí ofenzivní neorealisté, krom výše zmíněných systémových válek, i chování států během válek, kdy obvykle spolu s jejich sílící pozicí docházelo ke zvyšování nároků na poválečné uspořádání (Labs 1997). Podobně závody v jaderném zbrojení dalece přesahovaly požadavky účinného odstrašení. Jednoduše řečeno, protagonisté tohoto soupeření se snažili permanentně získat totální převahu (viz Podvig 2008).

Uvedené by však nemělo být vnímáno jako předpoklad bezduché agresivity států, právě naopak. Státy sice usilují o maximum moci, nicméně činí tak strategickým a dosti opatrným způsobem. Pokud by příliš otevřeně dávaly najevo svou touhu po hegemonii, přivodily by si problémy. Pokud by se navíc příliš zaplétaly do nepodstatných periferních válek, docházelo by k oslabování jejich sil bez jasného užitku. I přes tuto podmínku mnozí autoři vytýkali ofenzivnímu neorealismu, že přeceňuje bezpečnostní hrozby a státy se v této teorii mají tendenci chovat extrémně agresivně (Kirchner 2010). Přitom řada států se chová či chovala relativně umírněně i v situacích, které jiné státy považovaly za pobídku k agresii. Tento rozpor mezi defenzivním a ofenzivním neorealismem zůstával předmětem kritiky liberálů ale i konstruktivistů, kteří mohli argumentovat, že samotná neorealistická východiska (anarchie, stát, přežití) nemají velkou hodnotu (Legro, Moravcsik 1999, Wendt 1999). Uvedený rozkol se recentně pokusil vyřešit Fiammenghi (2011) zavedením „bezpečnostní křivky“, která definuje bezpečnost státu vzhledem k jeho moci. Slabý stát je státem s malou mírou bezpečnosti, jak jeho síla roste, zvětšuje se i míra jeho bezpečnosti. Nicméně při dosažení určité moci bezpečnost opět klesá, protože stát se v pozici potencionálního hegemonu stává hrozbou ostatním. Pokud by stát dále pokračoval ve zvětšování své moci, došlo by k poklesu jeho bezpečnosti v důsledku vyvažovacího chování ostatních států. Nicméně pokud by se mu podařilo překonat tuto bezpečnostní propast balancování (a řadě států se to v minulosti podařilo) a stát se hegemonem, zajistil by si téměř absolutní bezpečnost. Bezpečnostní křivka tak nabírá tvar dvojité paraboly. Relativně umírněné chování některých mocných států lze zkrátka vysvětlit tak, že nevěřily, že jsou sto překonat onu bezpečnostní propast balancování. Ačkoliv Fiammenghiho příspěvek bude muset ještě projít zatěžkávací zkouškou empirického a teoretického prověření, přesto se mi zdá, že se jedná o velmi slibný směr.

S ohledem na výše řečené považuji ofenzivní neorealismus za nejslibnější teoretické východisko pro neoklasickou geopolitickou analýzu. Krom výše zmíněných teoretických předností navíc ofenzivní neorealismus v podání Johna Mearsheimera (2001) operuje i

¹³ Mearsheimer (2001) uvádí příklad Německa v r. 1905, když Rusko po prohrané válce s Japonskem zachvátily rolnické bouře. Německo se tak ocitlo ve skvělé příležitosti ovládnout evropský systém, nicméně neučinilo tak, což se mu nakonec stalo o deset let později osudným, když muselo vést válku na dvou frontách proti relativně silným a konsolidovaným protivníkům.

s konceptem zastavující síly vodních mas, čímž se blíží klasickým geopolitickým úvahám. V disertaci je proto uvedený článek Kofroň (2010), který se pokouší ukázat na konkrétní aplikaci této teorie. Zároveň je však třeba zdůraznit, že neoklasická geopolitika může vycházet stejně dobře i z defenzivně neorealistických teorií (asi nejslibněji působí v tento okamžik teorie Glasera 2010). Volbu konkrétní teorie je možné vnímat jako otázku osobní preference, byť dle autorova názoru je ofenzivní realismus silnějším kandidátem zejména proto, že netrpí problémem vysvětlení absentujícího balancování vůči USA v současnosti, případně neschopností vysvětlit vznik unipolárních a hegemonních systémů v minulosti (Wohlforth et al. 2007a).

3.1.3 Neoklasický realismus

Neoklasický realismus vznikl, jak jsem již výše naznačil, jako reakce na neschopnost, či velmi omezenou schopnost strukturálního realismu vyjadřovat se k zahraniční politice států. Snahou také bylo překlenout spor mezi ofenzivními a defenzivními realisty, ačkoliv jak jsem výše uvedl, Fiammengiho (2011) řešení se zdá teoreticky elegantnější. Buď jak buď, neoklasický realismus i přes svůj název stále zůstává zakotven ve Waltzovském strukturálním rámci (Rathburn 2008). Tento rámec však působí jako omezující podmínka, není obvykle determinantnou. Rozhodování států tak závisí jednak na vnějších okolnostech a dále na vnitřní distribuci moci. Vnější okolnosti lze charakterizovat podle čitelnosti a jednoznačnosti hrozeb a dále podle zřejmosti řešení těchto hrozeb (Ripsman, Taliaferro, Lobell, 2009, s. 283). Neoklasičtí realisté mají za to, že tam kde se kombinují jasné informace o hrozbách s jasnými informacemi o odpovědích na tyto hrozby, tam vládne strukturální neorealismus. Neoklasický realismus v těchto případech může poskytovat vysvětlení pouze deviantních případů. Naopak tam kde se jasné informace o hrozbách potkávají s nejasnými informacemi o odpovědích, tam dominuje neoklasický realismus a je sto poskytnout vysvětlení jak o načasování, tak o způsobu provedení zahraničně-politických aktivit. A dle zastánců této teorie (Ripsman, Taliaferro, Lobell, 2009) dokáže i vysvětlit jejich samotný charakter. U zbývajících dvou světů realismus jako takový (jedno zda strukturální, či neoklasický) není sto dát uspokojivé odpovědi na otázky týkající se zahraniční politiky.

Pokud přijmeme výše uvedené omezení neoklasického realismu, měli bychom specifikovat, jaké domácí faktory nejvýrazněji vstupují do artikulace ZP. Nutno říci, že v tomto bodě se i samotní neoklasičtí realisté liší. Zejména však zmiňují několik faktorů, ekonomické zájmové skupiny (odvětví průmyslu), mediální skupiny, charakter dělby moci (konstitucionální uspořádání) atp. Zde je myslím vhodné uvést několik příkladů, které dokumentují zapojení vnitřních skupin do procesu formování ZP, jak ji nahlíží významní neoklasičtí autoři. Jako první příklad uveďme Christophera Layne (2006), který ve své knize „The Peace of Illusion“ rozvíjí tezi, že americká zahraniční politika je do značné míry formována politikou „Open Door Policy“, která vede k budování extra-regionální hegemonie (jež je v rozporu s predikcemi ofenzivního i defenzivního neorealismu). Podstatné je, že Layne explicitně využívá neoklasické vysvětlení, neboť podle něj, je „Open Door Policy“ produktem rozložení moci v USA, protože vnější hrozby jsou z pohledu USA relativně nevýrazné. Díky tomu, že se moc přesunula do rukou kapitálově orientovaného průmyslu a liberálních mediálních skupin, je protěžována politika, která jde na ruku těmto skupinám. Tedy politika maximalizující rozsah „ekonomicky otevřeného světa“, který může být dobýván finančními a mediálními skupinami. Podstatné je, že tato politika není v souladu s americkými bezpečnostními zájmy a naopak vede k neúměrným nákladům na armádu a potažmo i vyvolává (jakkoliv zatím tlumené) balancovací chování významných světových hráčů.

Druhým příkladem neoklasického uvažování je Zakariova (1998) kniha *From Wealth to Power*. Autor se zde snaží vysvětlit, proč USA (ač již v sedmdesátých letech 19. století výrazná mocnost ve světovém měřítku) nevyužily své potencionální síly k velmocenské

politice. A proč naopak k tomu došlo až na sklonku 19. století. Klíčovým důvodem je, že USA napřed musely potencionální sílu dostat pod vládní kontrolu, tj. získat extraktivní schopnosti, které jim posléze umožnily vybudovat silné ozbrojené síly, ale i ekonomické prostředky pro asertivní zahraniční politiku. Tato konverze státu a společnosti zabrala více jak 20 let. Nutno podotknout, že téma vnitřních byrokratických inovací tvoří významnou část explanace i u dalších neoklasických realistů (např. Wohlforth et al. 2007). Z pohledu neoklasických realistů tedy samotná potencionální síla není vhodným indikátorem chování státu. Teprve síla spojená s byrokratickými schopnostmi (extraktivními kapacitami) dokáže osvětlit chování států, jakož i to, proč v dějinách dominovaly státy, které se původně zdály malé a takřka odsouzené k zániku (např. Prusko). Obecně lze tedy tvrdit, že vnitřní bariéry mnohdy znemožňují rychlé využití existující moci a tím i zpožďují reakce na systémové tlaky a možnosti.

Pokud zhodnotíme výše uvedené, lze moderní neorealismus rozčlenit podle dvou dimenzí (viz tab. 2). První dimenze rozlišuje mezi strukturální preskripcí pro státy, tj. zda se státy mají chovat ofenzivně (státy jako revisionisté), nebo defenzivně (státy preferují status quo). Druhá dimenze pak rozlišuje mezi strukturálním pojetím a pojetím neoklasickým zahrnujícím vnitřní proměnné. Vznikají nám tak čtyři ideální typy realismu. Jednak čisté defenzivní a ofenzivní strukturální realismy a dále ofenzivní a defenzivní varianty neorealismu. Defenzivní teorie všeobecně očekávají, že bezpečnost v systému je poměrně velká a je to především iracionální chování aktérů, které tuto bezpečnost permanentně omezuje. Naopak ofenzivní varianty neorealismu zdůrazňují extrémní nebezpečí, které systém produkuje. Neoklasický realismus představuje zejména řešení pro odborníky z MV, kteří se nechťejí vzdát analýzy zahraniční politiky. V případě neoklasických geopolitiků samozřejmě nic nebrání jeho využití, avšak lze identifikovat přinejmenším jeden problém. Neoklasický realismus kromě systémových faktorů pracuje i s faktory domácí politiky, čímž však rapidně klesá jednoduchost teorie. Uvědomme si, že neoklasický geopolitik bude zřejmě k těmto ještě chtít přidat další proměnnou, jako např. geografickou polohu apod. V ten okamžik si teorie musí poradit s kombinací přinejmenším tří proměnných (systémové vlivy, vlivy domácí a vlivy geografické), což samozřejmě zvyšuje její složitost a ztěžuje poté i její testování, zejména za předpokladu omezeného počtu případů.

Tab. 2: Varianty neorealismu

	Defenzivní	Ofenzivní
Strukturální	<i>Waltz (1979), Van Evera 1984, Walt 1987, Glaser 2010</i>	<i>Mearsheimer 2001, Labs 1997, Layne 1993,</i>
Neoklasický	<i>Taliaferro 2006,</i>	<i>Zakaria 1998, Layne 2006</i>

Zdroj: vlastní

3.2 Kritika neorealismu od ne-realistických autorů

Ačkoliv se neorealismus stal významným paradigmatem, jehož některé silné stránky (úspornost, logická koherence) uznávali i jeho protivníci (Drulák 2003, Rathburn 2010), přesto se zejména v devadesátých letech dostal pod silnou palbu kritiky. Tuto kritiku lze rozdělit do čtyř skupin. První skupina zahrnuje kritiku směřovanou na naturalistickou podstatu projektu. Tato kritika zejména přicházela od autorů kritické a konstruktivistické orientace (Ruggie 1993 a 1995, Wendt 1992 a 1999, Agnew 1994, Ashley 1984). Druhá skupina kritiků zdůrazňovala, že neorealismus opomíjí vliv institucí ale i dalších aktérů

v mezinárodním prostředí (zejm. Keohane 1984, 1998, Moravcsik 1997, Agnew 2009). Navíc samotný fakt, že neorealisté nejsou sto dojít ke konsensu stran působení anarchické struktury, napovídá, že základ jejich teorie není dostatečně precizní (Legro Moravcsik 1999). Třetí kritika se zaměřovala na neadekvátnost neorealismu v post-bipolárním období, které završilo proměnu mezinárodního systému v důsledku technologického rozvoje, ekonomické provázanosti a širokého rozšíření demokracie (O'Tuathail 1999, 2000, Sorensen 2005, ale i Ney 2004). Jako čtvrtou formu kritiky lze jmenovat normativní argument, říkající, že realisté představují amorální skupinu vědců, kteří jsou ochotni podporovat současný (špatný) systém produkuje války, útlak a nespravedlnost (O'Tuathail 1999, Megoran 2010 a 2008). Vzhledem k tomu, že částečnou polemiku s konstruktivismem příp. kritickou geopolitikou nabízí již můj článek Kofroň 2012a a 2012b, zmíním tento bod pouze stručně a obšírněji se budu věnovat ostatním kritikám.

Konstruktivistická výzva

Konstruktivistická výzva neorealismu reprezentovaná Ruggiem (1993) a (1995) a zejména pak Wendtem (1992 a 1999) zdůrazňuje, že neorealismus je extrémně materialistickou teorií, která považuje moc, ale i prostor za objektivní materiální entity. Konstruktivisté však tvrdí, že v sociální sféře nelze takto jednoduše nahlížet ani na moc (Wendt 1999), ani na prostor (Ruggie 1993). Význam materiálních faktorů totiž vzniká intersubjektivně v interakci s myšlenkovými módy těch, kteří s nimi operují. Proto německá armáda nepředstavuje hrozbu pro Dánsko, neboť Dánové nepovažují Německo za nepřítele. Ideje a normy fakticky fungují jako konstitutivní faktory, které mění podstatu a význam materiálních (objektivně existujících) prvků v sociálním světě (blíže viz i Kofroň 2012b). Zatímco v prostředí kultury anarchie budou tanky země A v sousední zemi B vnímány jako hrozba a země B se pak zřejmě bude snažit o zvýšení své moci, v případě kultury spolupráce armáda státu A nevyvolá u státu B žádné obavy. Je tedy zřejmé, že pro konstruktivisty jsou to ideje a normy (ať již na sociální nebo státní úrovni), které stojí v centru jejich výzkumného zájmu (viz i Checkel 2007, či Drulák 2006 a 2007).

Problém konstruktivismu lze vidět ve třech rovinách. (i) Konstruktivisté se obecně zaměřují pouze na určitý okruh otázek a výzkumných témat (což samozřejmě činí všechny teoretické přístupy). Nicméně jejich směr zájmu se mnohdy odklání od významných otázek týkajících se vojenství, bezpečnosti a války. Pokud se již těmito tématy zabývají, soustředí se předně na výše zmíněné konstitutivní prvky, které umožnily propuknutí určité krize, či její eskalaci. Aniž bych chtěl jakkoliv snižovat význam takového výzkumu, je třeba si uvědomit, že neřeší samotné jádro problému (průběh určité války, či krize), navíc dochází až k příliš očividnému opomíjení materiálních faktorů (stejně argumentuji i v článku Kofroň 2012b). V souvislosti s důrazem na konstitutivní aspekty navíc konstruktivisté obecně opomíjejí kauzální vztahy¹⁴, což má z hlediska praktické aplikovatelnosti zásadní dopady. Lze tvrdit, že zdráhání se budovat kauzální teorie vede k neschopnosti formulovat praktická doporučení (viz Krugman 2011, Kofroň 2012a). (ii) Konstruktivisté až příliš naivně věří v sociálně konstruovanou povahu významu materiálních faktorů. Jde zejména o to, zda se sociální konstrukce uplatňuje ve stejné míře (a stejně rychle) na všechny typy materiálních faktorů a ve všech typech možných situací. Jak jsem zdůraznil v článku Kofroň (2012b) lze očekávat, že přinejmenším tam, kde situace ohrožuje samotné přežití (viz Wendtovský přírůbek k požáru v hotelu), se budou obnažovat holé podstaty materiálních entit. Je tedy přinejmenším otázkou, nakolik jsou konstruktivistické teorie aplikovatelné v případě problematiky týkající se samotného přežití, či bezpečnosti států. (iii) Problém lze identifikovat v nejistotě stran

¹⁴ Nicméně Grinavski (2012) se snaží ukázat, že kauzální i konstitutivní teoretizování pojí „kontrastivní -proč-otázky“ a dále argumentuje, že i (vědečtí/kritičtí) realisté, kteří jsou často konstruktivisty, mohou velkou část svého výzkumu pojímat jako kauzálně orientovanou.

původu idejí. Je totiž možné, že přinejmenším v určitých situacích jsou ideje formovány materiálním kontextem, který zároveň autonomně způsobuje změny v politických systémech. Změna materiálních podmínek tedy může najednou způsobovat jak (např.) změnu v chování států, tak změnu jejich idejí, přičemž však ideje nemusí vůbec kauzálně souviset se změněným chováním – zůstanou jen doprovodným znakem materiální změny. Ideje tedy někdy mohou pouze náhodně korelovat se změnami v chování, které je způsobeno změnou v materiálních faktorech. Obecně je však třeba upozornit, že to zda ideje mají, či nemají přímý vztah (kauzální, či konstitutivní) je otázkou výzkumnou, kterou lze dopředu jen těžko zodpovědět. Každopádně z výše uvedeného je zřejmé, že konstruktivismus čelí řadě problémů a přinejmenším v oblastech dotýkajících se samotného přežití států (či jiných skupin) musí být podroben kritickému zkoumání. Z pohledu klasické geopolitiky (jak je zřejmé i z článku Kofroň 2012b) nenabízí příliš, či přesněji řečeno, nabízí cestu ke kritické geopolitice, od které se neoklasická geopolitika snaží logicky diferencovat.

Liberální výzvy

Kritika stran vlivu institucí nabrala konkrétní podobu v pracích liberálů jako Keohane, Nye (2001) ale i Moravcsik (1993 a 1997) a Legro, Moravcsik (1999) u nás Karlas (2008). Jejich hlavním bodem je tvrzení, že mezinárodní instituce dokáží pomocí sdílených informací a možnosti stanovovat pravidla omezit negativní působení anarchie. Na tuto kritiku realisté reagovali jednak tvrzením, že instituce žádnou autonomní moc nemají, neboť jsou samy vytvářeny na základě mocenských vztahů a dále, že mezinárodní instituce nedokáží vynutit svá pravidla vůči klíčovým členům (zejména Mearsheimer 1995 ale i Waltz 2000). Uvedené neznamena, že by instituce nedokázaly přinést určité výhody do mezinárodní politiky (ostatně jinak by zřejmě neexistovaly – viz Glaser 1994), nicméně pokud dojde na nutnost volit mezi širšími zájmy instituce a partikulárními zájmy státu, potom státy obvykle volí své vlastní zájmy (viz ekonomická teorie aliancí Olson, Zeckhauser 1966). Uvedené přirozeně platí zejména pro oblast bezpečnosti, nicméně i v případě čistě ekonomických zájmů je těžké předejít problémům free-ridingu, jak se ostatně ukázalo i na případě Řecka a jeho chování v rámci EU. V jistém ohledu závažnější a ne zcela doceněnou implicitní částí této kritiky je fakt, že realisté se příliš nezabývali jak vznikem, tak fungováním institucí a integrací. Jedny z mála prací na toto téma představil Grieco (1988), který zdůraznil roli relativního charakteru zisků z kooperace. Zjednodušeně řečeno, zisky nelze jednoduše definovat jako relativní, či absolutní. Charakter zisku je primárně dán charakterem statku, o nějž se jedná. Proto například v otázkách bezpečnosti dominuje relativní charakter zisků (ale míra této relativnosti se může lišit). V tomto ohledu tak lze neorealismus a neoliberalismus považovat za dva (navzájem propojené) konce téhož spektra. Prozatím nedostatečný realistický výzkum stran vzniku integrací alespoň zčásti zaplnil Rosato (2011). Vzhledem k čerstvosti práce však bude třeba počkat, nakolik se tento nový realistický směr výzkumu uplatní.¹⁵

Další část kritiky se týkala (tradičního) přesvědčení liberálů, že obchod dokáže generovat absolutní zisky (tradice sahající až k Angellovi 1911), takže jeho rozvoj může v mnohém předcházet válkám a bezpečnostnímu soupeření. Realisté však oponují, že vojenská moc a ekonomická moc nejsou dokonale separovány (např. Waltz 1979, Mearsheimer 2001, Kofroň 2011). Naopak v průběhu posledních tří až čtyř století se ekonomická moc stala naprosto nezbytnou podmínkou moci vojenské, což fakticky znamená, že státy se nemohou spolehnout na to, že ekonomicky silné státy se později nestanou též vojensky silnými. Takové upozornění stojí i za politickými radami J. Mearsheimera (2003), který říká, že další obchodování s Čínou povede jen k celkovému posílení Číny, aniž by však toto obchodování

¹⁵ V aktuálním čísle časopisu *International Security* vyšla diskuse týkající se právě Rosatovy teorie (viz summer issue 2012). Bohužel tato debata již nemohla být začleněna do disertace vzhledem k publikaci daného čísla IS (17.7.2012).

omezilo možnost konfliktu. A je logické, že má-li již dojít ke konfliktu, potom je lepší, bude-li to konflikt se slabším, než se silnějším protivníkem. Realisté navíc upozorňují na mimořádnou úroveň mezinárodního obchodu před první světovou válkou (např. Waltz 1979). Ani ta však nebyla schopna zabránit systémovému konfliktu. Rowe (2004) navíc tvrdí, že to byla právě první globalizace, která způsobila přesuny ve vojenské moci významných hráčů a tak fakticky napomohla všeobecné nejistotě stran distribuce aktuální vojenské moci v systému. Zejména Německo se v této situaci obávalo možného nárůstu moci Ruska. Tato dříve zaostalá země se díky příjmům z prodeje zemědělské produkce a výrazným zahraničním investicím dostala ke značnému objemu kapitálu, který mohla použít pro modernizaci své armády. Německo tak začalo uvažovat v horizontu dvou dekad, kdy při udržení stávajícího diferenciálního růstu (blíže k tomuto konceptu Gilpin 1981) by se z Ruska stala vedoucí evropská mocnost. Z pohledu Německa tak bylo racionální podstoupit válku v roce 1914 za relativně příznivé konstelace, než připustit možnost jejího naplnění o deset, či dvacet let později, kdy by vše hovořilo v neprospěch Německa. Klíčové je, že obchod sám o sobě tedy není zárukou míru.

Další kritika (zejména) liberálních autorů směřovala k údajně odlišnému chování demokracií. Ty by se měly, přinejmenším ve vzájemných vztazích, vyhýbat využití síly, či hrozby silou, čímž by vlastně efektivně rušily bezpečnostní dilema. Hlavními proponenty tohoto výzkumného směru byli Kant (2001), Doyle (1983 a 1986), de Mesquita et al. (2003 a 2004), de Mesquita, Morrow (1999) atd. Je však třeba říci, že postupně se měnila argumentace vysvětlující mírovost vztahů mezi demokraciemi. První verze DTM se opírala o přesvědčení, že vládnoucí elity jsou v demokraciích závislé na vůli občanů a pro ty jsou válečné vyhlídky obvykle nepřijatelné (Kant 1999, Doyle 1986). Nicméně pokud by taková představa platila, demokracie by měly obecně nízký sklon k válkám. To je však něco (jak ukazuje například Rosato 2003), co se prozatím nepotvrdilo (na rozdíl od skutečně poměrně solidní empirické báze potvrzující omezený počet válek mezi demokraciemi). Další verze DTM počítala s tím, že demokratické státy mají tendenci samy sebe (jak ve smyslu elit, tak elektorátů) vnímat jinak, než ostatní státy, a proto nelze mluvit o všeobecné nechuti k válkám, nýbrž jen o nechuti válčit s jinými demokraciemi (de Mesquita 1999). Problémem tohoto tvrzení však je, že o zahraniční politiku se zajímá jen malá část populace (viz i relativní nezájem o volby do evropského parlamentu). Takže ono vnímání se spíše týká elit a otázkou zůstává, zda elity nebudou chtít využít této situace nedostatečné veřejné kontroly, k matení a desinformačním kampaním, bude-li se to hodit. Například První světová válka se rozhořela mezi státy, z nichž pouze Rusko lze označit jako vysloveně nedemokratické. Německo a do značné míry i Rakousko-Uhersko lze označit buď za demokracie, či za postupně se demokratizující země. Jak ukázal např. Oren (1994), náhled na Německo jako na demokratizující zemi, se v případě USA prudce změnil na počátku dvacátého století spolu se zhoršením vztahů Německa a USA. Totéž uvedená práce demonstrovala i na případě vztahu USA a SSSR. Zjednodušeně řečeno, státy, které se dostanou na kolizní kurz, se jen velmi těžko budou označovat jako demokratické. Navíc jakákoliv země, která se dostane pod existenciální hrozbu, bude muset centralizovat svou moc a alespoň do určité míry omezit svobodu slova, právo na informace a do určité míry i svobodu občanů, protože je téměř nemožné udržet demokratické standardy z mírové doby i v době válečné (viz i Layne 1994).

Pokus o empirický test DTM provedl mimo jiné Layne (1994). Zaměřil se na čtyři krize, které zahrnovaly páry demokratických zemí a jen o kousek neskončily válkou. Základní otázka jeho výzkumu byla zřejmá – pokud platí DTM, měli bychom důvod nevypuknutí války vidět právě v demokratických institucích zmíněných států. Nicméně jak Layne velmi přesvědčivě dokumentuje, demokratické instituce prakticky nehrály roli. Naopak ohledy na poměr sil, tj. tradiční realistické proměnné, byly tím, co politiky zdrželo od vyhlášení války. Jinou studii, zaměřenou zejména na kauzální mechanismy DTM, provedl Rosato (2003) a i

jeho výsledky ukázaly na velmi sporné základy DTM. Ostatně i výše zmíněná statistická korelace *demokratická dyáda // mír*, byla zpochybněna, neboť mnohé statistické studie nebraly v potaz prostorovou separaci demokracií (není příliš pravděpodobné, že by se napadly státy jako Švýcarsko a Švédsko, Kanada a Dánsko). A navíc „chytré“ stanovení demokratického prahu velmi výrazně mění statistické výsledky. Války mezi státy jsou totiž velmi zřídka jevy, a pokud dojde k tomu, že několik sporných demokracií, které vedly válku s jinými demokraciemi, vyřadíme (např. vilémovské Německo, či Peru a Ekvádor z poloviny devadesátých let), potom poměrně výrazně ovlivníme výsledek regresního modelu. Zajímavým testem DTM je článek Gowa (2011). Autorka provedla statistickou analýzu MID (militarized interstate disputes) a zkoumala, zda opravdu platí, že demokracie mají méně konfliktů než jiné státy, přičemž však (na rozdíl od předchozích studií) rozdělila data na období studené války a období po jejím skončení. Ukázalo se, že v období studené války se demokratické státy opravdu výrazně lišily svou mírovostí (ve vzájemných vztazích) od nedemokratických států a smíšených diád. Nicméně po skončení studené války se všechny tři typy diád (demokracie – demokracie, demokracie – nedemokracie a nedemokracie – nedemokracie) chovaly prakticky stejně. Toto lze vysvětlit působením dvou faktorů (i) před rokem 1990 bylo demokracií jen velmi málo, což omezovalo šanci na jejich střetávání a (ii) většina demokracií se nalézala v Evropě, kde čelily tlaku společného nepřítele (SSSR). Spolu s tím, jak se po skončení studené války rozšířil počet demokracií a zmizel „nepřítel svobodného světa (SSSR)“, logicky došlo k zániku vzájemné demokratické mírovosti.

Jeden ze způsobů, jak obejít výše zmíněné empirické, ale i teoretické problémy DTM, představili autoři z okruhu teorie racionální volby, konkrétně pak autoři „Selectorate Theory“ (Bueno de Mesquita et al. 2003). Demokratický mír je způsoben dle těchto autorů kombinací dvou faktorů. Zaprvé jsou demokratičtí lídři pod větším tlakem než diktátoři a případný neúspěch ve válce by je s velkou šancí mohl stát křeslo (dokonce ani úspěch nezaručuje znovuzvolení). To znamená, že demokratické státy sice mohou jít do války, ale obvykle proti jednoznačně slabšímu protivníkovi, kde nehrozí porážka. Druhým klíčovým faktorem je mimořádná mobilizační kapacita demokracií. Demokracie ze své podstaty produkují „public goods“ takže jejich případná ztráta by dopadla na většinu obyvatel. Proto tyto obyvatelé mají výrazný důvod pro obranu jejich státu (je-li ohrožen). Naopak diktátorské systémy „public goods“ neprodukují a naopak produkují významné „private goods“ pro malou skupinu těch, co podporují vládce. Z pohledu obyvatel diktatur tak jediným důvodem pro obranu je strach z represí (ať již jejich vládce, či dobyvatelů). Demokracie tedy představují mnohdy velmi tvrdého protivníka, zejména v obraně (viz Biddle, Zircle 1996 a Biddle 2004). Demokratický mír v tomto pojetí tedy nespočívá na normativních či normativně-institucionálních základech, nýbrž na velmi materialistické kalkulaci síly a šance na znovuzvolení. Tento přístup k DTM se zdá být mnohem serióznější, nicméně ve své podstatě spíše říká, že demokracie jsou schopny účinné obrany tam, kde autokracie nikoli (což snižuje predátorské chování v systémech s demokratickými státy). Souhrnně však nelze mluvit o tom, že by svět složený pouze z demokracií byl prost bezpečnostního soupeření. Zdá se tedy, že ani DTM nedokáže vyvrátit obecnou platnost neorealismu, což však neznamená, že tento směr výzkumu neprodukuje otázky a hádanky, které by se (nejen) realismus měl snažit vysvětlit.

Třetí balíček kritiky neorealismu se zaměřuje na tvrzení, že stát se stal v posledních dekadách nevýznamným, respektive, že stát byl doplněn dalšími aktéry na mezinárodní scéně (Agnew 1994, 1999, Ohmae 1993, O Tuathail 1998, 1999 a 2000)¹⁶. Toto tvrzení lze rozložit na dvě části. 1) Stát již není tak silný jako dříve a není sto ovlivňovat dění uvnitř svých hranic

¹⁶ Je nezbytné zdůraznit, že existují velké rozdíly mezi odborníky, kteří zpochybňují význam státu. Hlavní rozdíly spočívají jednak v míře tohoto zpochybnění a v oblasti na kterou se toto zpochybnění vztahuje. Absolutní zpochybnění, tvrdící, že stát pozbyl (či brzy pozbude) veškerý význam prakticky ve všech oblastech je dnes již fakticky opuštěné.

a v návaznosti pak je bezzubý i v mezinárodní politice a 2) ostatní aktéři jsou stále silnější zejména pak velké firmy, ale i občanská hnutí atp. V případě prvního tvrzení lze doložit poměrně jednoznačně, že se jedná o zřejmý nesmysl. Stát v postbipolárním světě je výrazně silnější, než kdy byl, snad s výjimkou období studené války. Pokud bychom zkoumali velikost státního rozpočtu ve vztahu k HDP, musíme konstatovat, že státy před jedním, nebo dvěma staletími efektivně kontrolovaly jen zlomek ekonomických aktivit na svém území. Podobné platí pro kontrolu násilí. Teprve v průběhu osmnáctého století došlo k výrazné interní pacifikaci (viz např. Giddens 1985). Dokonce i na sociální úrovni je stát dnes mnohem více angažován, než kdykoliv dříve snad s výjimkou nacistického Německa a stalinského Ruska. Jediné období, které by mohlo vykazovat ještě silnější stát, je výše zmíněné období studené války. Uvedené však není příliš překvapivé, neboť státy v tomto období byly nuceny extrahovat mimořádné množství zdrojů pro udržování velkých a technologicky vyspělých armád. A navíc Západ a Východ spolu soupeřily nejenom v oblasti vojenské, ale i sociální (viz Obinger, Schmitt 2011). V okamžiku, kdy tato nutnost vymizela, zmizela i potřeba (jakož i vůle) po velmi silném státu. Určité oslabování státu v oblasti sociálního zabezpečení obyvatelstva tak lze vnímat jako prolnutí ekonomické globalizace a především pak zmenšeného poměru vojenské účasti populace (Military Participation Ratio MPR). Neboť jak ukázal Andreski (1954) a v nepřímé návaznosti pak recentně i Sheve, Stasavage (2010 a 2012), vysoké MPR obvykle vede k redistribuci ekonomických zdrojů směrem k nižším vrstvám. V okamžiku, kdy MPR klesá, dochází též k menší ochotě elit dělit se o své bohatství. Poněkud jinou otázkou je, zda skutečně všechny státy lze považovat za silné. Odpověď je zřejmá – ne.

Samozřejmě existuje velký počet států, které jsou velmi slabé a mají jen omezený vliv na společnost uvnitř jejich hranic žijící. Nicméně jedná se o státy (například Kongo, Sierra Leone, Jemen atp.), které nehrají ve světové politice příliš významnou roli. Jejich slabost samozřejmě ovlivňuje život jejich obyvatel, ale jen marginálně ovlivňuje charakter mezinárodního systému, neboť ten je determinován chováním silných, přesněji nejsilnějších států. Zajímavou otázkou je, nakolik fragmentace politické mapy světa vede ke vzniku stále slabších států, které jsou logicky více závislé na vnějších (ekonomických i bezpečnostních) strukturách a událostech.

A právě tato otázka nás přivádí k druhé části tvrzení o upadajícím státu, totiž o vzniku aktérů rovnocenných státu. Podobně jako v předchozím případě bych rozdělil státy na několik nejsilnějších a ostatní. Ačkoliv v minulých letech bylo argumentováno, že obrat (popřípadě i zisk) velkých firem mnohdy překračuje HDP i středně velkých států, uvedené tvrzení nemá přímý vliv na největší státy. V jejich případě lze pouze spekulovat, nakolik jsou vlivné korporace schopny (korupcí) ovlivnit rozhodovací proces vlády či parlamentu ve svůj prospěch. V tomto případě bude platit pravidlo „interest differential (viz Walt 1987)“ tj., tam kde se pro firmu bude jednat o klíčové, či přímo existenciální rozhodnutí a naopak pro vládu půjde o relativní banalitu, tam je velká šance, že se firmě podaří ovlivnit rozhodnutí. Zároveň však musí platit, že neexistuje obdobně silná skupina, která by k dané věci zastávala přesně opačné stanovisko. Avšak v otázkách, které se týkají bezpečnosti a potažmo přežití státu, lze očekávat, že „interest differential“ bude na straně státu, protože vliv firem a podobných organizací lze považovat za spíše sekundární (viz i Taliaferro, Lobell, Ripsmann 2009).

V případě menších států lze opět aplikovat již jednou zdůrazněné, a totiž, že systém definují ti nejsilnější, nicméně i přesto je zajímavé pokusit se zodpovědět otázku, zda je situace natolik nová. V souvislosti se silou kapitálu se dnes často ozývá, že vlády jsou vůči zájmům kapitálu bezmocné. Za prvé uvedené je extrémním zjednodušením, neboť jsou státy jako Dánsko, Švédsko, Finsko, které i přes svou omezenou absolutní moc, dokázaly sladit zájmy populace (ve smyslu existence silného sociálního státu) se zájmy ekonomiky (ve smyslu vysokého HDP a mimořádné soupeřivosti). Naopak ale nacházíme i státy jako Irsko,

kteří sice dosáhly značných hospodářských úspěchů, leč bez sociálního systému severských rozměrů. Zdá se tedy, že mnohé je stále v rukou vlád. Ostatně i výrazně slabší státy jsou, když se rozhodnou, schopny velmi jasně diktovat podmínky soukromým firmám. Jako „nejméně-pravděpodobný příklad zde lze uvést Bolívii, která je bezesporu chudou a slabou zemí. Přesto, když Evo Morales rozhodl o změnách práv k těžbě zemního plynu, byl sto své rozhodnutí zrealizovat. Navíc zájmy mocných finančních skupin rozhodně nejsou nové. Již Masaryk před více jak sto lety ve svých „Ideálech humanitních“ poznamenal, že „Některé státy balkánské jsou nezávislé jen dle jména, ve skutečnosti rozhodují o nich velké státy sousední nebo jen nějaká velká banka. Dnes se podmaňuje nejen mečem, nýbrž i towarem, a towarem mnohem více.“ (Masaryk 1905 (1990), s. 83). Zdá se tedy opět, že dnešní situace je až příliš podobná situaci z minulých století, přičemž by bylo možné diskutovat, zda dnes existují obchodní společnosti s takovým politickým významem, jako byla např. Východoindická společnost.

Jednou z potenciálních výzev pro neorealismus je též existence substanciálních entit, jako tomu je v subsaharské Africe (k africké výzvě pro MV viz Lemke 2003). Mnozí autoři (jako Herbst 2000, či Sorensen 2005) mají za to, že existence různých separatistických hnutí uvnitř afrických států spolu s absencí mezistátního napětí v subsaharské Africe zpochybňuje působnost neorealismu jako teorie minimálně pro tuto oblast. Nicméně výzkumy Lemkeho (2011) jasně ukazují, že neorealismus dokáže poměrně uspokojivě vysvětlit řadu empirických jevů. Například v otázce balancování sice platí, že africké státy proti sobě téměř nebalancují (což by podkopávalo neorealistickou teorii), ale toto balancovací úsilí nalézáme mnohdy uvnitř států mezi různými vnitrostátními skupinami (které lze považovat za neformální státy). Zde je třeba si uvědomit, že neorealismus není o státech *de iure*, neorealismus mluví o státech (obecně skupinách) *de facto*. Předmětem neorealistického zájmu tak není právní státnost, nýbrž státnost empirická.¹⁷

Stran společenských hnutí je situace přirozeně odlišná. Demokratizace mnoha států skutečně vytvořila prostor pro širší zapojení občanské společnosti do otázek překračujících hranice států. Nicméně otázkou je, zda takováto hnutí mají reálnou moc ovlivnit strategicky významná rozhodnutí států. Prozatím, pokud je mi známo, žádný takový pokus neuspěl. Mnohem spíše se bude dařit takovým uskupením ovlivňovat např. ekonomické subjekty, které mnohdy závisí na angažované veřejnosti – na svých konzumentech. Uvedené však platí pouze v demokratických a tržně svobodných státech. Generelně tak lze říci, že stát není o nic méně významným aktérem v MV, než jím byl sto, či dvě stě let nazpět. Spíše lze tvrdit, že jeho moc vzrostla, takže i mnohé periferní státy drží překvapivě velkou moc v porovnání s nestátními aktéry. A ačkoliv lze souhlasit s tím, že se vyskytly i někteří noví aktéři v mezinárodním prostředí (např. NGO, Human-right organizace apod.), přesto lze pochybovat o tom, že se jedná o aktéry přímo ohrožující pozici jakožto fakticky jediného vojensko-strategického aktéra. Nabízí se námitka, a co teroristické organizace. Terorismus bezesporu představuje výraznou hrozbu v současném světě, nicméně teroristické organizace obvykle potřebují (mají-li být opravdu nebezpečnými) zázemí teritoriálního státu (jakkoliv třeba slabého). Mnohé teroristické organizace nakonec působí jako prodloužená ruka určitého státu. Jinak řečeno teroristická hrozba není něco, co by zcela unikalo současnému teritoriálně zakotvenému mezinárodnímu systému (blíže i Mearsheimer 2006). Druhá poznámka k teroristickým organizacím jde na vrub jejich reálné síly. Bezesporu se jedná o organizace schopné napáchat značné ekonomické či sociální škody, nicméně jejich síla je primárně funkcí strachu, ne reálné účinnosti. Reálné ztráty působené teroristy nejsou ani zlomkem toho, co by mohlo ohrozit jakýkoliv stát v krátkodobém výhledu. Tomu odpovídá i alokace zdrojů na obranu a bezpečnost jednotlivých států. Zatímco extrémně nepravděpodobný útok Sýrie by mohl napáchat Izraeli obrovské škody a v případě izraelské neschopnosti reagovat by přivodil i

¹⁷ Ostatně i sám Waltz (1979) svou teorii vztahuje ke všem skupinovým aktérům pohybujícím se v prostředí anarchie.

konec izraelského státu, několik teroristických útoků zkrátka nedokáže podobným způsobem ohrozit samotné přežití státu.

Normativní výzva

Jako poslední bod lze zmínit normativní, či morální kritiku z realismu vycházejících přístupů (např. OTuathail 1999, Ashley 1984, obranu realismu pak nabízí např. Gilpin 1984, či Desch 2003). Je vsutku pravdou, že (neo)realismus není morální teorií, tedy, že realistická analýza neuvažuje morální hlediska (viz Schweller 1997, Gilpin 1984). To však neznamená, že neorealismus zamítá normativní (idealistické) jednání. Realismus však velmi jasně říká, že každý, kdo jedná idealisticky – tedy bez ohledu na moc a její distribuci v systému, poškozují sám sebe. Za druhé moc je dle realistů nezbytná i k dosažení idealistických cílů, protože realismus staví na analýze mocenského uspořádání, zájmů a strategií. Kterýkoliv stát se tedy může rozhodnout opustit realistickou politiku (a sami realisté takové jednání občas podporují), ale musí svým občanům jasně sdělit, že za tuto deviaci bude platit určitou cenu (v podobě financí, životů, ztráty velmocenského postavení atd.). Vychází, že i realisté mohou formulovat například zásady humanitárních intervencí, nicméně jejich hlavní ohledy směřují k 1) omezení rizikovosti pro intervenční síly, 2) efektivitě operace a 3) k možnosti využít lokálních spojenců, kteří posléze převezmou na svá bedra klíčové úkoly stabilizace situace (blíže nejnovější článek Papeho 2012). Další část normativní kritiky vůči realismu směřovala k tomu, že se jedná o teorii, která ve svém důsledku obhájí válku a mocenské soupeření jako nástroj politiky. Mnozí (zejména postmoderní autoři) by dodali, že neorealistický diskurz představuje riziko právě tím, že obhájí konfliktní systém a brání tak jeho transformaci. Realisté samozřejmě válku a mocenské soupeření považují za normální (nikoliv však nezbytně normativně pozitivní) jev v mezinárodním systému (Gilpin 1984). Paradoxně však patří k těm, kteří zdůrazňují, (i) že vojenská moc není všemocná, zejména ve vztahu k vnitrostátní politice, a (ii) že většina válek (které vedly USA v posledním půlstoletí) byla zbytečných.

K prvnímu bodu lze říci zhruba tolik, že realisté právě díky tomu, jak podrobně studují vojenskou moc (viz Mearsheimer 1983, 1988, Pape 1996, Biddle 1997, 2004 a 2007, Van Evera 1998 atd.), si mnohem přesněji uvědomují, jaké jsou limity jejího použití (ve vztahu ke geografii viz Mearsheimer 2001, Kofroň 2012c) a jejích efektů. Na rozdíl od mnohých liberálů nesdílejí představu, že by vojenská moc měla a mohla sloužit ke změně cizích režimů a celých společenských formací (viz Trachtenberg 2004, Rosato, Shuesler 2011). I proto právě realisté stáli v opozici proti většině amerických vojenských intervencí, jako tomu bylo v případě Vietnamu, Iráku, či Afghánistánu (Mearsheimer 2006) a potencionální intervence v Íránu (Monteiro 2011). Realistickou vizi zahraniční politiky nedávno představili Rosato a Shuessler (2011), přičemž jejich hlavním bodem je, že realisté by velkou většinu válek na rozdíl od liberálně¹⁸ orientovaných prezidentů nepodnikly.

* * *

Ačkoliv tedy lze vést kritiku vůči neorealistickému pojmání světa, je třeba rozlišit, zda uvedená kritika 1) má vůbec opodstatnění a 2) nakolik se týká toho, co neorealistické teorie považují za svou prvořadou zájmovou oblast (tj. otázky vojensko strategické a otázky spojené s přežitím a mocí států). Velká část kritiky je vsutku přínosná, ale představuje spíše určité zpřesnění, či doplnění základního neorealistického rámce, který však ve své krystalické podobě zůstává relevantním přinejmenším ve sférách diskutujících vojenskou moc a její propojení s ekonomickou, či ideovou silou. Z tohoto důvodu lze považovat neorealistické

¹⁸ Dle realistů lze i neokonzervativce považovat za „ofenzivní“ liberály viz Miller (2010), Desch (2008).

paradigma za vhodnou bázi pro systémovou neoklasickou geopolitiku, neboť ta se fakticky vždy odehrává buď v kvadrantu kombinujícím centrální otázky stran přežití s aktuálně příznivou, nebo nepříznivou bezpečnostní situací tab. 3. Zároveň s tím je však nutné vidět potenciaální omezení otázek, ke kterým se neoklasická geopolitika může vyjadřovat. Čím méně je daná otázka spojena s přežitím, nejistotou, vojenskou mocí atd., tím méně přínosná bude pro neorealistický teoretický základ. Zároveň je však třeba říci, že největším problémem neorealismu je jeho příliš velká povrchnost a obecnost, která se promítá v omezených schopnostech predikce. A právě to může být výzvou pro neoklasickou geopolitiku, neboť díky systémovému zapojení role prostoru se zlepšila predikční síla (neo)realistických teorií.

Tab. 3: Význam neorealismu a státu

		Aktuální relativní situace v systému	
		Bezpečí	Nebezpečí
Typ otázek ve vztahu k přežití	Periferní	Noví aktéři (liberální a sociologické teorie)	Prolínání realismu s jinými přístupy (dominovat mohou organizační teorie ap.)
	Centrální	Oslabená doména realismu, stát v interakci s nestátními aktéry (např. teroristické organizace)	Doména realismu – dominance státu

Zdroj: vlastní

4. CENTRALITA VÁLKY V NEOKLASICKÉ GEOPOLITICE

Jak zčásti plyne z předchozí části, realismus (ať již klasický, či jeho strukturalistický nástupce) počítá s válkou, případně s mocenským soupeřením hrozícím přerůst v otevřenou válku, jako s jedním z klíčových principů mezinárodního politického uspořádání. Právě fakt, že se v systému může vyskytnout válka, nutí státy uvažovat o jejich šancích na přežití a případně je nutí ke strategickému jednání, které jejich pozici v tomto smyslu zlepší. Mnozí autoři, ať již z liberálních, či konstruktivistických pozic však argumentovali, že válka se stala zastaralou, či přímo nemyslitelnou a to přinejmenším v případě vyspělých demokratických států (viz Angell 1913, Mandelbaum 1998, Fukuyama 2002, Wendt 1999, Sorensen 2005 apod.). Důvody této (údajné) změny se liší podle teoretického ukotvení jednotlivých autorů. Liberálové primárně zdůrazňují roli vzájemného obchodu a s tím souvisejících institucí a integrací. Konstruktivisté pak v návaznosti na Deutschův argument o Evropském společenství tvrdí, že po konci studené války došlo ke změně vnímání států do té míry, že vytvořily bezpečnostní (mírové) společenství (částečná analogie k evropskému bezpečnostnímu společenství, jak jej formuloval Deutsch et al. 1957), kde je válka jako taková nemyslitelná. Třetí skupina argumentů (Krepinevich 1994, Rumsfeld 2004) vyzdvihuje změny ve vojenské technologii (přesně naváděná munice, jaderné zbraně, či globální dosah a obecnou převahu ozbrojených sil USA), které učinily válku buď nemyslitelnou, nebo jí transformovaly do podoby střetů asymetrických. Výše uvedené otázky se staly motivací pro dva články (zejména Kofroň 2011 a zčásti i Kofroň 2012c) v této disertaci. Proto na následujících řádcích jen stručně shrnu jejich závěry.

4.1 Je válka a silové soupeření zastaralé?

Výše byly zmíněny některé výhrady k významu vojenské síly, války a bezpečnostního soupeření mezi státy v současném světě. Právě snahou podrobit tyto teze určitému testu, či ověření, vznikly dva články této disertace. Jak dále ukážu, jejich hlavní závěr lze interpretovat tak, že význam bezpečnostního soupeření a díky tomu i význam vojenské moci zůstává v mnohém nezměněn. Lze sice tvrdit, že došlo k určitému omezení významu těchto faktorů po skončení studené války, nicméně jak se zdá, nejedná se o skutečně systémovou změnu, která by definitivně vyřadila ze hry mocenské soupeření – základ (neo)realistické teorie.

Jak jsem se v článku Kofroň (2011) pokusil argumentovat, liberální teze považující válku za překonanou v důsledku rozvoje obchodu (klasicky Angell 1911, nověji Fukuyama 2002) lze považovat za silně problematické ze dvou příčin. Zaprvé, válka sice může mít ekonomickou motivaci, ale mnohdy je její motivace primárně politická. Cílem nemusí být zvětšení bohatství (častý motiv tradičních válek), ale například jen snaha zpacifikovat potencionálního konkurenta (např. Třetí punská válka). Ačkoliv pro většinu moderních konfliktů bude platit, že účastníkům generují ztráty a nikoliv zisky, státy přesto do války mohou vstoupit, pokud mají za to, že dlouhodobý politický zisk převyší krátkodobé ekonomické ztráty. Zadruhé, ekonomická nevýhodnost války (jak ukazuje například Howard 1997) se v případě Evropy datuje přinejmenším od 16. století. A přesto k válkám stále dochází. Zdá se tedy, že války mají primárně své politické a nikoli ekonomické pozadí. K těmto dvěma původním argumentům si zde dovoluji přidat ještě jeden. Liberální logika totiž počítá s naprosto dokonalou (a tedy nenaplnitelnou) racionalitou a informovaností všech (významných) aktérů mezinárodního systému. (i) Státy si musí být jasně vědomy toho, že válka je nevýhodná. Odchylka od tohoto přesvědčení může vyústit ve válku. (ii) Všechny státy se musí chovat racionálně. Výskyt byť jednoho iracionálního aktéra fakticky znovu nastoluje (přinejmenším v jeho sousedství) realistický svět nejistoty a snahy o zvýšení vlastních vojenských kapacit. (iii) Státy si musí být jisté tím, že ostatní státy se chovají racionálně. Nejistota stran racionality opět nutně povede k bezpečnostnímu soupeření. (iv)

Státy musí mít vysokou důvěru v to, že výše popsané podmínky budou platit i v budoucnu. Neboť i kdyby v určitý časový moment existoval dokonalý (mírový) liberální svět, stát, který odzbrojí, se může při změně systému (výskyt iracionálního státu, snížené ceny za válku apod.) ocitnout v beznadějně situaci. Zdá se tedy, že liberální teze obchodního míru požaduje takovou míru racionality v systému a zároveň důvěru v její udržení, že se jedná více o určitou analogii Weberovského ideálního typu, než o jakýkoliv reálně dosažitelný stav. Vystává problém, že státy, které se budou chtít pojistit proti případným budoucím změnám v systému svými kroky – zajišťujícími jim samým bezpečí – vytvoří potencionální hrozbu (a oproti výchozímu stavu mnohem výraznější) ostatním. Ti jsou tak v situaci, kdy musí rozehrát zbrojní závody, pokud se nechtějí vystavit nadměrnému riziku.

Základní teze o ztrátě významu vojenské moci by měla být reflektována v trvale klesající absolutní hodnotě vojenské moci ve světě po roce 1989 (obecně přijímaný moment změny). Pokud se opravdu svět výrazně změnil, potom by celkový objem vojenské síly měl klesat, neboť lze předpokládat, že finanční i personální náklady na armádu jsou výdaji ekonomicky neproduktivními. V okamžiku kdy vlády nebudou cítit ohrožení, měly by tedy z racionálních důvodů omezit velikost i rozpočet armády. Tuto tezi jsem zkoumal v článku Kofroň (2011) a ukázalo se, že „transformační“ teze je mylná. Sledováním celkové vojenské síly (geometrický průměr výdajů na obranu a velikosti armády – blíže Kofroň 2011) se ukázalo, že mezi lety 1988 a 1993 sice došlo k prudkému poklesu, nicméně tento pokles byl poté vystřídán stabilizací a mezi roky 2003 a 2007 dokonce mírným růstem. Vzhledem k tomu, že sledované období je poměrně dlouhé (cca 14 let), lze tvrdit, že se bezpečně ukázalo, že v globálním pohledu nedošlo k transformaci mezinárodního systému. Obecně by šlo tvrdit, že extrémní míra militarizace států z doby studené války byla vystřídána militarizací nižší, která je ovšem dlouhodobě snáze udržitelnější.

V regionálním pohledu (který byl taktéž zkoumán) se ukázalo, že skutečně významný propad zaznamenala Evropa, což alespoň z části umožňuje akceptovat možnost evropského bezpečnostního společenství. Pokud v době studené války se hlavní geopolitické ohnisko nalézalo v Evropě, v posledních letech se zjevně přesunulo do Asie, kde na rozdíl od Evropy¹⁹ dochází k poměrně dramatickému zbrojení (viz posilování Číny, Japonska, Jižní Koreje a v návaznosti pak samozřejmě i Indie – Kofroň 2011, s. 267). Podobně i v případě států Blízkého východu zůstává vojenská moc rozhodujícím faktorem mezinárodní politiky. Asi nepřekvapí, že i Latinská Amerika do určité míry vojensky posiluje (viz rostoucí Brazílie, ale i další latinskoamerické státy). V tomto případě však svou roli hraje fakt, že tradičně státy Latinské Ameriky spoléhaly na USA, jakožto na hegemonu v oblasti (pročež i omezovaly sílu svých armád) a v okamžiku, kdy některé státy americkou hegemonii chtějí více (Venezuela), či méně (Brazílie) zpochybnit, potom musí alespoň částečně posílit svou ozbrojenou moc.

Zároveň je z týchž dat zřejmé, že státy jako Čína, Rusko a Indie mají tendenci udržet, či navýšit svou vojenskou sílu. Lze to interpretovat tak, že tyto státy považují velmocenské soupeření ať ve svém regionu, či s USA na globální úrovni za klíčový faktor jejich budoucnosti. Je také zřejmé, že postupně dochází k omezování (byť poměrně pomalému) dominance USA. Pokud by výše zmíněné tři velmoci nepovažovaly válku za reálnou (jakkoliv málo pravděpodobnou), proč by investovaly do svých armád prostředky, které mohou použít lépe pro řešení vnitřních problémů? Vzhledem k tomu, že jak Rusko, tak zejména Čína a v návaznosti i Indie v posledních letech spustily řadu modernizačních programů týkajících se

¹⁹ Specifickou oblastí v rámci „evropského společenství“ zůstává jižní Balkán, kde evidentně funguje vojenské vyvažování mezi Tureckem a Řeckem. I na základě tohoto příkladu se lze tázat, zda je možnost války pro Evropu vskutku nepředstavitelná.

jejich konvenčních sil, musíme přinejmenším v případě vrcholku mocenské pyramidy považovat mezistátní válku za stále reálnou (byť jen velmi málo pravděpodobnou) možnost.²⁰

Ve vztahu k výše zmíněné možnosti, že se Evropa vymanila z realistických základů mezinárodní politiky, lze však učinit několik poznámek. Zaprvé, z dat (Kofroň 2011, s. 267) vyplývá, že sice v Evropě došlo k prudkému poklesu vojenské síly, nicméně základní rovnováha moci zůstává zachována. Ještě zajímavější však je očividná snaha Francie držet více vojenské síly než Německo, které je přitom populačně, ale i ekonomicky silnější. Přirozeně toto realistické vysvětlení může být zpochybněno tvrzením, že vysoké hodnoty francouzské vojenské síly nemají příčinu ve strachu z Německa, nýbrž primárně ve snaze udržet si svůj globální status velmoci. Každopádně fakt, že evropské mocnosti jsou vojensky zhruba vyrovnané, do určité míry podporuje tvrzení Mearsheimera (2001 a 2010), že příčinou míru v Evropě je přítomnost USA, které poskytují záruky bezpečnosti. Pokud by USA odešly, Evropa by se jednak o svou bezpečnost musela začít starat sama (což by vedlo k nárůstu její vojenské síly) a zadruhé ztráta amerického stabilizačního prvku by vedla k znovu rozpoutání nedůvěry mezi evropskými státy.²¹

Pokud se globálně zamyslíme nad relevancí války, či mocenského soupeření pro mezinárodní politiku, neměli bychom zapomenout na holý fakt, že v posledních desetiletích se počet mezistátních válek výrazně snižuje, nicméně mezistátní války se stále vyskytují. Od konce studené války lze jmenovat zejména první a druhou válku v Zálivu (1990-1991 a 2003), válku USA proti Afghánistánu, respektive vládnoucímu Talibanu (2002), Arménsko-ázerbájdžánský konflikt (1993-1995), Eritrejsko-etioipský konflikt (1998-2000), či Rusko-gruzínskou válku (2008). Kromě těchto se objevila řada limitovaných mezistátních konfliktů jako Kargilská válka mezi Indií a Pákistánem (1998), či Bosenský a Kosovský konflikt, který vedl ke střetu mezi Miloševićovou svazovou Jugoslávií a státy aliance NATO. Zapomenout nelze ani na pohraniční střety mezi Ekvádorem a Peru (1995) apod. Určitým problémem v chápání významu mocenského soupeření se však stává přílišné zaměření na „horkou“ válku. Ze strategického pohledu totiž není vůbec podstatné, jestli protivníkově zhroucení způsobí sled brilantních taktických operací, či logistické, ekonomické, nebo morální vyčerpání. Například studená válka vyvrcholila ekonomickým zhroucením SSSR a východního bloku obecně, aniž by došlo k otevřenému konfliktu. Přitom pro zhroucení SSSR bylo vojenské soupeření naprosto nezbytné, neboť právě to nutilo (relativně ekonomicky slabý) stát vynakládat na zbrojení enormní prostředky, což zpětně podkopávalo investice jak do ekonomiky, tak do společenské sféry, což zákonitě zpomalovalo ekonomický růst a podkopávalo loajalitu obyvatel (zejména v případě satelitů). Lze tvrdit, že fakticky každá studená válka v menší, či větší míře sebou přináší tento dlouhodobý zápas o 1) udržení schopnosti vojensky balancovat nepřítele a 2) ekonomicky se nezhroutit.

Je tedy evidentní, že válka, či její hrozba stále funguje jako významný faktor mezinárodní politiky. Státy se po skončení studené války neocitly v radikálně odlišném světě, pouze se ocitly ve světě, kde hlavní zdroj „kontinentálního napětí“ vyhasl. Spolu s výše uvedeným vojenským posilováním východní Asie lze vyslovit domněnku, že příští válčičtější (ať již studené, což je pravděpodobnější, či horké války) se bude nalézat právě v této oblasti a

²⁰ V článku Kofroň (2011) jsem se však dopustil analytického pochybení, když jsem tvrdil, že se postupně naplňuje Laynova (1993) vize konce unipolarity. Ačkoliv v následujících letech dojde k omezení relativní síly USA, nebude to dost na to, aby vznikl bipolární, či multipolární systém. Toto tvrzení opírám o rozdílnou dynamiku soupeření námořních a pozemních mocností viz (Ross 2009). Zjednodušeně řečeno pozemní mocnosti jsou nuceny investovat jak do pozemních sil, tak do námořních. Naopak námořní mocnosti investují většinu svých prostředků pouze do námořnictva. Pozemní mocnosti jsou tak nuceny se buď výlučně věnovat svému regionu a tím opustit většinu globálních ambicí, anebo dojde k jejich ekonomickému přetížení do té míry, že mohou skončit jako SSSR (viz Ross 2009).

²¹ Scénář takového vývoje představil hned po konci studené války John Mearsheimer (1990).

to bez ohledu na rozvoj regionálního obchodu či kulturní porozumění a homogenitu soupeřících států.

4.2 Válka a její působení – stát a mezinárodní systém

Jak jsem se pokusil ukázat v článku Kofroň (2012b), válka a její působení na stát a společnost zůstala geografickými výzkumníky téměř nepovšimnuta.²² Nicméně válka výrazně zasahuje jak do mezinárodního prostředí, tak do prostředí vnitrostátního. Jak se pokusím demonstrovat, válka nebo její hrozba jednak vytváří, či upevňuje státy (základní stavební bloky mezinárodního systému), dále působí na posilování státu ve smyslu extraktivních kapacit, čímž mimo jiné vytváří podmínky pro společenský konsenzus uvnitř státu. Tím zpětně dochází k upevňování role státu v mezinárodním systému. Krom tohoto státotvorného působení samozřejmě válka vytváří selekční tlaky vůči státům. Ty státy, které nejsou s to soupeřit s ostatními, postupem času buď zaniknou, případně oslabí do té míry, že se z pohledu mezinárodního systému stanou bezvýznamnými. Spolu s tím souvisí i teritoriální změny, které jsou jednak vyvolány změnami v distribuci moci, ale zpětně tuto novou distribuci moci posilují (sebe-posilující mechanismus).

Ve vztahu k vytváření státu je třeba zdůraznit, že válka, či její hrozba fakticky nutí státy mezi sebou soupeřit. Toto soupeření se týká (jak bylo zmíněno výše) vojenské oblasti, nicméně vzhledem k tomu, že vojenská moc spočívá na moci ekonomické, jakož i na lidském kapitálu a organizačních schopnostech, státy jsou nuceny soupeřit i v oblasti ekonomické, sociální a byrokratické. Lze tvrdit, že válka představuje jednu z nejvýznamnějších pobídek pro zefektivnění státu. Válka tak fakticky vytváří stát, který na druhou stranu se svým posílením je schopen vést stále více intenzivní války (viz Tilly 1985, Giddens 1985, Howard 1997). Tento mechanismus vedoucí od vnitřně slabých států, které navíc představují jen velmi volný mezinárodní systém, k systému vnitřně silných států svádějících téměř absolutní války (ve smyslu Clausewitzově 2008) lze popsat následovně. Na začátku je systém tvořen vnitřně slabými státy, které navíc netvoří pevný mezinárodní systém. Války mezi těmito státy jsou relativně neintenzivní právě díky neschopnosti slabých států mobilizovat ekonomické, či demografické zdroje. Nicméně ti, kterým se mobilizace zdrojů daří lépe (jedno zda kvůli cíleným reformám, či určité dané výhodě), vyhrávají a tím jednak posilují svou relativní moc a zároveň eliminují slabé státy ze systému. Nyní tedy máme systém, který je obydlen o něco silnějšími státy, které díky tomu dokáží vést více intenzivní války než dříve. Díky tomu opět vzroste požadavek na extraktivní schopnosti pro přežití státu. Navíc systém je více propojený než dříve a státy se v zásadě naučily, že inovace (ekonomické, sociální, či byrokratické) zvyšují jejich moc a tedy i šance na přežití. Další kolo válek je tedy opět intenzivnější než to předešlé. Ze systému jsou vyřazeny další slabé státy, díky čemuž lze většinu států v systému považovat za vnitřně velmi silné. Tyto státy pak díky sérii vnitřních reforem jsou schopny vést takřka absolutní (totální) války proti nemnoha (zbývajícím) konkurentům (viz např. Tin Bor-Hui 2005). Systém je extrémně propojen, všichni velmi dobře rozumí logice bezpečnostního soupeření. Limitem tohoto soupeření se pak stává vyčerpání ekonomických a lidských zdrojů. Každopádně tento finální systém může skončit buď v cyklech hegemonických válek, které však na konci vždy potvrdí multipolaritu (případ moderní Evropy a pokusů Napoleonovy Francie, vilémovského a hitlerovského Německa a Sovětského svazu), nebo skončí vítězstvím jedné mocnosti, která pak ustanoví hegemonickou nadvládu nad systémem. Paradoxně tento okamžik může být zárodkem zrodu nového systému, protože hegemon není pod systémovým vnějším tlakem a velmi lehce se může stát, že jeho vnitřní síla bude obětována dílčím mocenským zájmem, korupci atd. Situace může dojít až tak daleko, že

²² Mám na mysli výzkum opírající se o pozitivismus, či vědecký realismus, nikoli postmoderní přístupy.

se impérium rozpadne, či se (zčásti, či celé) stane kořistí externí mocnosti. Je tedy evidentní, že válka vytváří stát a v návaznosti pak i celý geopolitický systém.

Ve vztahu k výše řečenému je třeba zdůraznit, že právě válka vytváří onen rozdíl mezi vnitřním a vnějším prostředím – rozdíl mezi mi a oni (vynikající experimentální ověření tohoto tvrzení zaměřující se na intra a inter skupinovou solidaritu představil Bauer et al. 2012). Vnější tlaky vedoucí k reformním politikám totiž homogenizují stát a napomáhají vzniku nacionalismu (Posen 1993), sociálních reforem umožňujících ekonomickou a případně sociální rovnoprávnost co největší části společnosti (Andreski 1953, Sheve, Stasavage 2010 a 2012). A z druhé strany stále intenzivnější válka vede k pojmání okolního světa jako nepřátelského prostředí. Absence války, či vojenských hrozeb pak naopak způsobuje ochabnutí vnitřní (ideologické i sociální) koheze státu, jakož i snahy inovovat (viz Taylor 2012, Atzili Boaz 2006, Sheve, Stasavage 2010 a 2012 aj.).

Někteří by mohli namítat, že toto působení války v současné době není zdaleka tak silné jako v minulosti, neboť od konce 2. sv. války existuje silná norma proti teritoriálním změnám (v důsledku války). Je vskutku pravdou, že nedochází k zvětšování států následkem válek. Na druhou stranu poměrně často dochází k štěpení států. Z realistického a tedy relativního vnímání moci je jedno zda stát A získá určitý kus území státu B, anebo zda stát A napomůže rozštěpení státu B na dvě a více jednotek. Dokonce lze říci, že druhá strategie je výhodnější, neboť lze očekávat, že rozštěpené státy budou mezi sebou generovat napětí, což znamená, že stát A se nemusí tolik obávat revanšistických tendencí státu B.²³ V post-bipolárním světě se takových štěpení odehrálo několik. Prvním a zdaleka nejzásadnějším bylo (samovolné) rozštěpení Sovětského svazu. Druhým zásadním pak rozštěpení Jugoslávie, které vyvrcholilo oddělením Kosova a Černé Hory. Faktem je, že současné Rusko je výrazně slabší než SSSR a ani prudký ekonomický růst jej nemůže přivést zpět na světovou velmocenskou pozici, už jen díky velmi omezeným demografickým zdrojům, jež Rusku zůstaly. Podobně z balkánské mocnosti – Jugoslávie – se odtržením řady států stal relativně slabý, vojensky nepřilíš významný stát – Srbsko. Není bez zajímavosti, že i Rusko využívá tuto strategii štěpení vůči některým sousedům. Zejména se jedná o Gruzii, kde Rusko fakticky umožnilo odštěpení Abcházie a Jižní Osetie. Díky tomu je minimálně z vojenského hlediska Gruzie extrémně zranitelná. Tento proces štěpení mocností (možná překvapivě) vyvolává obavy například v Brazílii. Jak ukazuje práce Marques (2008), Brazílie se obává toho, že by mohla být za přispění vnějších sil (USA) zbavena části svého obrovského amazonského teritoria. To je ostatně i jeden z důvodů, proč se brazilská armáda v posledních letech tak orientuje na posílení své přítomnosti v amazonských regionech (k dislokaci jednotek brazilské armády blíže Kuhlman 2007). Je tedy zřejmé, že strategie štěpení dokáže do značné míry nahradit strategii dobývání území. Dodejme, že současná „norma“ odmítající zvětšení území pomocí války, ale zároveň (tíse) akceptující štěpení, nahrává zejména USA. Nikdo není totiž tak silný, aby z vnějšku přivodil podmínky pro rozštěpení USA, ale naopak USA jsou tak silné, že mohou zabránit komukoliv v pokusu o významné teritoriální zvětšení a případně mohou umožnit, či podpořit rozštěpení jiných států (přirozeně tyto státy musí mít určité predispozice

²³ Když Německo (Prusko) získalo po válce z roku 1870 Alsasko a Lotrinsko, sice zvětšilo (tímto zábořem) své území a moc, ale zároveň vytvořilo silné revanšistické tendence ve Francii. Pokud by se místo toho podařilo Francii rozdrobit na několik menších států a pěstovat mezi nimi vzájemnou svárliivost, Německo by se na jedné straně nemuselo tolik strachovat o svou západní hranici a na druhé straně by pravděpodobně v případě potřeby mohlo velmi snadno dobýt tyto rozdrobené Francie. Je však třeba podotknout, že v tomto konkrétním případě by takovou strategii nebylo možné provést, neboť ve Francii nebyly dostatečné štěpící linie, které by reálně umožnily vznik vícera států, a navíc blízkost silného Německa by pravděpodobně vedla k integračním snahám těchto států, neboť ty by Německo vnímaly jako prvořadé ohrožení (teorii integrace jako důsledku vnější hrozby podal Rosato 2011). Lze tedy tvrdit, že možnost „štěpení“ je strategií fungující u extraregionálních mocností, jejichž fyzická vzdálenost je nebude přirozeně stavět do role primárního nepřítele (viz Mearsheimer 2001, Walt 1987).

k takovému rozštěpení). Zjednodušeně řečeno, stávající norma proti teritoriálním výbojům stojí a padá na americké vůli tuto normu vojensky podpírat.

4.3 Válka a prostor

Na předchozích stránkách jsem se snažil čtenáře přesvědčit, že válka a mocenské soupeření stále zůstávají významnou složkou mezinárodní politiky. Nicméně mohl by se ozvat argument, že válka a mocenské soupeření sice zůstaly významnými faktory mezinárodní politiky, ale válka natolik proměnila svůj charakter, že prostor (ve smyslu materiální objektivně existující entity) přestal oproti minulosti hrát významnější úlohu. A právě díky této ztrátě významu prostoru a případně i teritoria ztratila neoklasická geopolitika svůj „raison de etre“. Zjednodušeně řečeno, vojenská moc ano, prostor a teritorium ne. Ve snaze o prozkoumání tohoto tvrzení jsem napsal článek Kofroň (2012c), pročež zde jen stručně shrnu jeho hlavní zjištění a implikace. Nejdříve se stručně zmíním o roli teritoria jakožto základny moci státu. Poté se zaměřím na vlastní vojenskou problematiku, přičemž nejprve ukážu na vztah války a prostoru na taktické úrovni a poté se zaměřím na úroveň strategickou.

První bod, ke kterému je třeba se vyjádřit, vidím v otázce, zda teritorium vůbec ještě představuje významný statek v mezinárodní politice. Mnozí, zejména postmoderní autoři význam teritoria a tím i státu v různé míře a z různých pozic zpochybňovali (nejznámější zřejmě je Ohmae 1993, podobně však i O'Tuathail 1999, Ruggie 1993, Agnew 1994 a 2009). Jak jsem se ve výše zmíněném článku pokusil ukázat, teritorium stále představuje nezbytnou základnu moci, neboť státy svou moc čerpají z teritoria, které (více či méně) kontrolují.²⁴ Nicméně lze tvrdit, že teritorium již nepředstavuje fakticky jediný zdroj ekonomické moci, tak jako v před-moderních dobách. Díky tomu, že ekonomická výkonnost se v současnosti odvíjí od inovačních, organizačních a obchodních schopností, hraje teritorium pouze omezenou úlohu. Je však nezbytné si uvědomit, že tento stav je možný pouze díky schopnosti industriální a post-industriální ekonomiky dlouhodobě produkovat ekonomický růst.²⁵ Implikací tohoto faktu v mocenské politice je, že státy mají možnost zvýšit svou moc ekonomickými, sociálními a byrokratickými reformami (blíže Taliaferro 2006) více a rychleji, než kdyby se pokusily připojit území cizího státu. I přes výše řečené však teritorium stále představuje nezbytný základ moci a navíc spolu s růstem velikosti ekonomiky obvykle klesá její závislost na dalších ekonomikách.

Pokud zpochybňování role teritoria přicházela především z postmoderních kruhů, potom zpochybňování role prostoru (ve smyslu vzdálenosti, plochy a terénu) přichází jak ze strany postmoderně orientovaných autorů (např. O'Tuathail 1999 a 2000), tak ze strany stoupenců teorie revoluce ve vojenských záležitostech, kteří epistemologicky stojí na půdě pozitivizmu (Krepinevich 1993, Rumsfeld 2004). Hlavní argument v zásadě říká, že rozvoj přesně naváděné munice a informačních technologií vedl k situaci, kdy taktika (a tím pádem i terén) přestala hrát významnější roli. Nicméně, jak jsem s odkazem na současnou přední literaturu ukázal v článku Kofroň (2012c), taková tvrzení lze považovat za mylná. Přesně naváděná munice fakticky znamená jen to, že jednotky se musí ještě více rozptýlit a ještě dovedněji využívat maskování a krytí terénem. Za druhé pokus o útok musí ještě více než kdy dříve využívat kombinace potlačovací palby a manévru kopírujícím terénní prvky umožňující krytí. Obecně lze tedy říci, že přesně naváděná munice nepředstavuje žádný zásadní zlom v moderní taktice. Ta vznikla během první světové války jako reakce na prodloužený dostřel,

²⁴ Jakmile by stát určitou část svého teritoria nekontroloval, nemohl by z ní moc extrahovat. Je tedy třeba ještě jednou připomenout, že mluvím o státnosti empirické, nikoliv právní. Obecně je výše zmíněné tvrzení aplikovatelné na všechny skupiny, které jsou s to extrahovat zdroje z určitého území ve svůj prospěch.

²⁵ Naopak antické ekonomické systémy nebyly schopny dlouhodobého ekonomického růstu bez záboru dalšího území (blíže Gilpin 1981, Angresano 1996).

zvětšenou lethality a kadenci palby. Právě tehdy se zrodil radikální taktický zlom spočívající v disperzi sil, snaze využít krycích vlastností terénu a snaze o hloubkové členění obrany (viz Biddle 2004). Lze tvrdit, že využívání terénu před tímto zlomem se téměř nevyskytovalo, případně bylo velmi limitované (extrémním případem byla antická řecká bitva viz Hanson 1988). Nicméně zvýšená palebná síla (ve svém extrému představovaná taktickými jadernými zbraněmi) znamená ještě jednu změnu oproti minulosti. Zatímco dříve bylo možné bránit bod, ale v zásadě nebylo možné udržet rozlehlejší prostor, v současnosti je tomu přesně naopak. Snaha držet dlouhodobě jakýkoliv bod by vedla k jeho rychlému zničení palebnými prostředky. Na druhou stranu kombinace nárůstu palebné síly a možností palebného manévru spolu s disperzí jednotek vede k schopnostem udržet i velmi rozlehlý prostor s využitím relativně malého počtu vojáků a techniky. Otázku vztahu taktiky a prostoru tak můžeme uzavřít s tím, že role terénu a prostoru na taktické úrovni enormně stoupla právě s rozvojem technologie. Terén a prostor tedy v současnosti drží ve vojenských záležitostech mnohem větší úlohu, než kdy předtím.²⁶

Výše zmíněná proměna od schopnosti bránit bod k schopnosti bránit prostor přináší zásadní implikace i do mezinárodní politiky. Schopnost bránit prostor spolu s etablováním relativně mohutných národních států vedla k situaci, kdy státy dokáží, alespoň do značné míry vykryt své hranice, či přinejmenším jádrové oblasti. Zároveň také platí, že útočník musí rozvinout své síly, pokud chce proniknout na nepřátelské území, čímž svůj postup výrazně zpomaluje (připomínám, že kumulace sil by okamžitě vedla k jejich napadení palebnými prostředky obránce). Dalším z významných aspektů moderních armád je jejich extrémní závislost na logistickém zabezpečení. Na rozdíl od dřívějších dob drancování neudrží armádu v chodu. Paradoxně tak moderní doba vytvořila podmínky pro poměrně snadnou hájitelnost teritoria. Zatímco ve starověku poměrně běžně docházelo k překvapivým vpádům národů žijících za regionálním horizontem, v současné době je drtivá většina tradičních vojenských hrozeb silně regionalizovaná (blíže Kofroň 2012c).

V tento okamžik se může vyskytnout otázka – a co strategické letectvo a námořní přeprava? Ve vztahu k letecké zbraní lze tvrdit, že její účinnost jako izolované strategické zbraně je enormně nízká (Pape 1996). Jinak řečeno, letectvo má význam tehdy, když je použito v součinnosti s pozemními silami, je-li však použito samostatně, jeho vliv je překvapivě nízký (viz i Press 2001, Lake 2009 aj.). Ve vztahu k námořnictvu je třeba vyzdvihnout práci Mearsheimera (2001), který poměrně přesvědčivě argumentoval, že projekce síly přes rozsáhlé vodní masy je enormně náročná a bývá úspěšná jen za jasné převahy (a dobrého operačního plánu) na straně útočníka. Navíc koncentrované námořní svazy v blízkosti pobřeží se pro obránce stávají lákavým cílem jeho konvenčních a případně i jaderných zbraní. Dokonce lze tvrdit, že zatímco ve starověku se přinejmenším první fáze námořních výsadek vždy povedla (a pokud ne, tak spíše vinou počasí), v novověku se námořní výsadky staly enormně rizikovou záležitostí. Tento fakt je dán (i) lepší schopností získat informace o blízkém námořnictvu a (ii) schopností bránit poměrně rozlehlý pobřežní prostor zejména díky zvětšení dosahu a přesnosti palby. Zdá se tedy, že ani na nejvyšší strategické úrovni rozvoj technologie nevedl k poklesu významu prostoty, spíše naopak.

²⁶ Výše zmíněné faktory vedou k tomu, že pokud by obě strany války aplikovaly moderní taktiku ruku v ruce s nejmodernější technologií, útočné rychlosti jejich armád by byly pomalejší než před padesáti či sedmdesáti lety (Biddle 2004). Je to dáno tím, že útočící jednotky musí pečlivě plánovat své akce s ohledem na příležitosti ke krytí, jež vytváří terén, tak tím, že přesuny záloh jsou omezeny nezbytným maskováním a disperzí, jako reakcí na hrozbu leteckých útoků.

ZÁVĚR

Neoklasická geopolitika především slibuje zahájit výzkum témat, která na jedné straně lze oprávněně považovat za významná (jak z hlediska akademického, tak praktického), ale přitom jsou současnou geografii silně přehlížena. Jelikož mocenské soupeření neskončilo spolu s koncem studené války, nelze považovat otázky moci v mezinárodní politice za překonané. Obdobně lze tvrdit, že jelikož ve vojenství prostor a geografie stále hrají překvapivě významnou úlohu (v některých ohledech dokonce větší než v minulosti), nelze rezignovat na výzkum prostoru, jakožto objektivní materiální entity. Právě neoklasická geopolitika by se měla snažit zkoumat působení prostoru jako funkce vojenské technologie na politické výstupy jak na systémové rovině mezinárodní politiky, tak případně na rovině konkrétních zahraničních politik. Zdá se, že současné mezinárodní vztahy, zejména pak jejich realistická větev, poskytuje vhodný odrazový můstek s dostatečně vyvinutými teoriemi, o které by se vznikající neoklasická geopolitika měla (mohla) opřít. Právě fakt, že v mezinárodních vztazích existuje určitá poptávka jednak po regionálních znalostech (kombinujících empirii s teoriemi) a také po teoretizaci významu prostoru, či jeho konfigurací (viz Mearsheimer 2001, Posen 2003, Ross 2009), nabízí možnou cestu pro systémovou neoklasickou geopolitiku.

Nabízí se otázka, vzhledem k rozsahu a charakteru této práce zde neřešená, jakým způsobem přesně by měla postupovat neoklasická geopolitika při formulování svých teorií. Nabízí se cesta využít ofenzivně neorealistické teorie jako obecného základu (v tento okamžik pokládaný za adekvátní) a zkoušet buď deduktivně, či za využití typologického (induktivního) teoretizování (viz George Bennett 2005) doplňovat tuto teorii s prostorovými proměnnými. Jelikož jsem na úvod práce předeslal, že neoklasická geopolitika by měla být systémovou vědou, mělo by se jednat i o proměnné, které prostor tak pojmají. V tento okamžik i na základě výsledků této disertační práce si lze představit primárně tyto: 1) Relativní cena prostoru v ekonomickém slova smyslu, tedy do jaké míry je možné v uzavřeném prostoru generovat ekonomický růst. 2) Vojenský význam prostoru, tedy zda lze bránit bod anebo prostor. 3) Relativní dominance námořní či pozemní moci, tedy, která z těchto dvou je efektivnější ve smyslu projekce síly. 4) Charakter systému, tedy zda se jedná o systém kontinentální, či fragmentovaný – složený z několika regionů. Tyto čtyři proměnné operacionalizované dichotomně vytváří celkem 16 různých kombinací, u nichž (má-li mít systémová geopolitika naději na akademický úspěch) bychom měli pozorovat rozdíly ve stabilitě mezinárodních systémů, sklonu k válkám atd. Právě hypotézy, stojící na kombinaci výše zmíněných proměnných, by měly být testovány. Jako stručný příklad uvedu následující hypotézu. Předpokládejme, že rozhodující jsou pouze dvě proměnné: 1) Schopnost bránit bod nebo prostor a 2) relativní cena teritoria. V případě systémů, kde se kombinuje vysoká cena teritoria se schopností bránit (jen) bod, lze očekávat vznik systémů s mimořádně agresivními státy, a to protože státy nejsou sto bránit celé území a zároveň zisk, respektive ztráta části území vede k velkým relativním mocenským rozdílům (potencionálně fatálním pro poražené). Naopak v případě systémů kombinujících schopnost bránit bod s nízkou cenou za teritorium bychom měli nalézat relativně mírové systémy. Státy totiž v této situaci dokáží uhájit své hranice a zároveň ztráta anebo zisk kusu území není tak významná. Nyní by mělo navázat empirické ověřování této hypotézy, nicméně to je již úkol pro další výzkum.

V jistém ohledu ještě významnější příslib slibuje neoklasická geopolitika ve vztahu k fenoménům, které jsou sice s geopolitickým systémem spojeny, ale nelze je s tímto systémem ztotožňovat. Primárně se jedná například o válku a její výzkum. Ten byl v geografii v uplynulých desetiletích buď zcela ignorován, či byl primárně prováděn z pozic kritické sociální vědy se všemi omezeními tomuto přístupu vlastními. Obdobně výzkum prostoru jakožto materiální entity by mohl inspirovat i výzkum na nižší úrovni (substátní), kterou se

primárně zabývá politická geografie. I zde platí, že politicko-geografické výzkumy byly až příliš často ukotveny, v postmoderním či post-strukturalistickém paradigmatu, což přinejmenším omezovalo rozsah kladených otázek. Díky tomu bohužel politická geografie ignorovala pozitivistický výzkum dopadu teritoriálního uspořádání na formování státu (zpracováno politickým vědcem Herbstem 2000), či role dopravních možností pro budování zastupitelských demokracií (zpracováno politickým ekonomem Stasavagem 2010), nebo role dopravy na formování masových armád (zpracováno politickými vědci Stasavagem, Shevem a Onoratem 2012). Otázkou je, jestli má neoklasická geopolitika alespoň určitou šanci ovlivnit geografii jako širší obor. Domnívám se, že v určitých aspektech ano. V první řadě obnovený zájem o prostor jakožto materiální entitu může podnítit pozitivně orientovaný výzkum i v jiných suboborech, například v ekonomické geografii, která se od standardního pojetí prostoru a tím i geografie v posledních letech výrazně odchýlila (viz Rodriguez Pose 2011). Avšak ještě významnější může být plné využívání rigorózních případových studií. Ty totiž v současné geografii v zásadě absentují, což staví geografů do velmi nevýhodné pozice, neboť jejich práce nedokáže úspěšně řešit teoretické „*what if (co kdyby)*“ otázky (viz Krugman 2011). Neoklasická geopolitika tedy může pomoci při šíření tohoto typu metodologií, jakož i při jejím rozvíjení pro potřeby geografického výzkumu. Nakonec geopolitika, díky svému zaměření na otázky a problémy nacházející se na úrovni makroregionů, by mohla přispět k obnovení (samozřejmě spíše deskriptivní) regionální geografie zabývající se regiony na nadstátní úrovni, což je opět téma, které v minulých desetiletích bylo geografů až překvapivě opomíjeno.

Na druhou stranu neoklasická geopolitika čelí řadě výzev, které ji fakticky mohou zničit, či deformovat. Zaprvé, současný postoj většiny geografů (zejména těch západních) lze označit jako silně negativní až nepřátelský jak vůči (neo)klasické geopolitice, tak vůči (neo)realismu jako teoretickému základu a nakonec i vůči (neo)pozitivismu jako jednomu z možných epistemologických ukotvení. Pro stoupence neoklasické geopolitiky to znamená, že napřed budou muset vybojovat své uznání uvnitř geografické obce. Tento zápas přitom bude logicky směřovat k normativním a epistemologickým otázkám. Debata tedy nebude příliš o reálných praktických problémech, nýbrž o problémech (v nejlepším) zajímavých jen pro část akademické sféry. Neoklasická geopolitika se tak může stát určitým rámcem (třebas i obhájeným) bez vlastní výplně výzkumu klíčových otázek mezinárodní politiky. Alternativa, totiž snaha primárně publikovat a diskutovat v oboru mezinárodních vztahů má také svá úskalí. Zaprvé, enormní důraz na teorie (viz Gerring 2012b) bude mimořádně cizí pro velkou část geografů. Dále, metodická vytříbenost mezinárodních vztahů také bude geografům činit problémy. Jednak díky chybějícímu metodologickému výcviku a zadruhé díky podstatě studovaného předmětu. Dále, ti kteří dokáží uspět v konkurenčním prostředí MV, budou mít jen malé pobídky pro publikování i ve svém mateřském oboru. Může se tak stát, že neoklasická geopolitika se fakticky oddělí od geografie. Lze říci, že v ten okamžik by se z geopolitiky v MV stala určitá obdoba prostorové ekonomie. Faktem je, že obě varianty, totiž jak pokus o uznání na poli geografie, tak pokus o asimilaci do MV, spíše směřují k zániku neoklasické geopolitiky, buď proto, že bude postrádat vlastní výzkum, nebo proto, že fakticky splyne s MV. V tomto ohledu tak tato práce končí možná až příliš skepticky, co se stran možného rozvoje neoklasické geopolitiky týče.

LITERATURA:

- ANGRESANO, J. (1996): *Comparative Economics*, Prentice Hall, 604 s.
- AGNEW, J. (1994): *The Territorial Trap: The Geographical Assumptions of International Relations Theory*, *Review of International Political Economy*, 1, č. 1, s. 53-80.
- AGNEW, J. (2002): *Making Political Geography*. A Hodder Arnold Publication, London, 256 s.
- AGNEW, J. (2009): *Globalization and Sovereignty*. Rowman & Littlefield, Plymouth, 231 s.
- ANDRESKI, S. (1954): *Military Organization and Society*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, 238 s.
- ANGELL, N. (1911): *The Great Illusion, A Study of the Relation of Military Power in Nations to their Economic and Social Advantage*. 3rd Revised and Enlarged Ed., The Knickerbrocker press, New York, 407 s.
- ARON, R. (1966): *Peace and War: Peace and War*. Weidenfeld & Nicolson, London, 170 s.
- ART, R. (2005): *The United States, The Balance of Power, and World War II: Was Spykman Right?* *Security Studies*, 14, č. 3, s. 365-406.
- ASHLEY, R. (1984): *The Poverty of Neorealism*. *International Organization*, 38, č. 2, s. 225-286.
- ASHWORTH, L. (2011): *Realism and the spirit of 1919: Halford Mackinder, geopolitics and the reality of the League of Nations*, *European Journal of International Relations*, 17, č. 2, s. 279-301.
- ATZILI, B. (2006): *When Good Fences Make Bad Neighbors: Fixed Borders, State Weakness, and International Conflict*. *International Security*, 31, č. 3, s. 139–173.
- BARŠA, P., ČÍSAŘ, O. (2008): *Anarchie a řád ve světové politice*. Portál, Praha, 560 s.
- BAUER, M. et al. (2012): *Warfare Experience During Ontogeny Increases Egalitarian and Parochial Motivations*, *Royal Economic Society Annual Conference 2012*, Cambridge, 58 s.
- BENNETT, A., ELMAN, C. (2007): *Case study methods in the international relations subfield*. *Comparative Political Studies*, 40, č. 2, s. 170-194.
- BERG, E., KUSK, E. (2010): *What Makes Sovereignty a Relative Concept? An Empirical Approach to International Society*. *Political Geography*, 29, č. 1, s. 40–49.
- BHASKHAR, R. (1978): *The Possibility of Naturalism: A philosophical critique of the contemporary human sciences*. Routledge, London, 176 s.
- BIDDLE, S., FRIEDMAN, J. (2008): *The 2006 Lebanon Campaign and the Future of Warfare: Implications for Army and Defense Policy*. United States Army War College, Carlisle, 90 s.
- BIDDLE, S. (1997): *Victory misunderstood, What the Gulf War tells us about the future of conflict*. *International Security*, 21, č. 2, s. 139–179.
- BIDDLE, S. (2001): *Rebuilding the Foundations of offense-defence Theory*, *Journal of Politics*, 63, č. 4, s. 741-774.
- BIDDLE, S. (2004): *Military Power, Explaining Victory and Defeat in Modern Battle*. Princeton University Press, Princeton, 337 s.
- BIDDLE, S. (2007): *Strategy in War*, *Political Science & Politics*. 40, č. 3, s. 461–456.
- BIDDLE, S., ZIRCKLE, R. (1996): *Technology, Civil-Military Relations, and War-fare in the Developing World*. *Journal of Strategic Studies*, 19, č. 2, s. 171–212.
- BUENO de MESQUITA, B., MORROW, J. (1999): *Sorting Through the Wealth of Notions*. *International Security* 24, 2, s. 56-73.
- BUENO de MESQUITA, B. MORROW, J., SIVERSON, R., SMITH, A. (1999): *An Institutional Explanation of the Democratic Peace*. *American Political Science Review* 93, 4, s. 791-807.

- BUENO de MESQUITA, B., KOCH, M., SIVERSON, R. (2004): Testing Competing Institutional Explanations of the Democratic Peace: The Case of Dispute Duration. *Conflict Management and Peace Science*, Winter 2004, 255-268.
- BUHAUG, H., ROD, K. (2006): Local Determinants of African Civil Wars, 1970–2001. *Political Geography*, 25, č. 3, s. 315–335.
- BRZEZINSKI, Z. (1999): *Velká šachovnice*. Mladá Fronta, Praha, 229 s.
- CARR, E. (1939 (2001)): *The Twenty Years Crisis, 1919-1939: an Introduction to the Study of International Relations*. Palgrave Macmillan, New York, 344 s.
- CHALMERS, A. (1999): *What is the Think Called Science*. Hackett Publishing Co.; 3 edition, Indianapolis, 200 s.
- CHECKEL, J. ed. (2007): *International Institutions and Socialization in Europe*. Cambridge university press, 292 s.
- CLAUSEWITZ, C. (2008): *O válce*. Academia, Praha, 749 s.
- COLLIER, D. (2011): Understanding Process Tracing. *PS Political science and politics*, 44, č. 4, s. 823-830.
- DALBY, S. (2008): Warrior Geopolitics: Gladiator, Black Hawk Down and the Kingdom of Heaven. *Political Geography*, 27, č. 4, s. 439–455.
- DESCH, M. (1996): War and Strong States, Peace and Weak States? *International Organization*. 50, č. 2, s. 237–268.
- DESCH, M. (2003): It is kind to be cruel: the humanity of American Realism, *international studies review*, 29, č. 3, s. 415-426
- DESCH, M. (2008): America's Liberal Illiberalism: The Ideological Origins of Overreaction in U.S. Foreign Policy. *International Security*, 32, č. 3, 7–43.
- DESSLER, D. (1991): Beyond Correlations: Toward a Causal Theory of War, *International Studies Quarterly*, 35, č. 3, s. 337-335.
- DEUTSCH, K. W., et al. (1957). *Political community and the North Atlantic area; international organization in the light of historical experience*. Princeton University Press, Princeton, 282 s.
- DICKEN, P. (2007): *Global Shift, Fifth Edition: Mapping the Changing Contours of the World Economy*. Guilford Publications 3rd ed., New York, 600 s.
- DOMOSH, M., SAEGR, J. (2001): *Putting Women in Place: Feminist Geographers Make Sense of the World*. The Guilford Press, New York, 216 s.
- DOSTÁL, P., HAMPL, M. (2000): Globalization: processes of integration or multi-polarisation, *Acta Universitatis Carolinae – Geographica* 35, č. 1, s. 5-20.
- DOSTÁL, P., AKCALI, E., ANTONSICH, M. (2011): Turkey's Bid for European Union Membership: Between "Thick" and "Thin" Conceptions of Europe. *Eurasian Geography and Economics*, 52, č. 2, s. 196-216.
- DOYLE, M. W. (1983): "Kant, Liberal Legacies and Foreign Affairs". *Philosophy and Public Affairs*. I and II (12)), s. 205–235, 323–353.
- DOYLE, M. W. (1986): "Liberalism and World Politics". *The American Political Science Review* 80, č. 4, s. 1151–1169.
- DRULÁK, P. (2003): *Teorie mezinárodních vztahů*. Portál, Praha, 224 s.
- DRULÁK, P. (2006a): Motion, Container and Equilibrium: Metaphors in the Discourse about European Integration. *European Journal of International Relations*, 12, č. 4, 499-531.
- DRULÁK, P. (2006b): Between geopolitics and anti-geopolitics: Czech political thought. *Geopolitics*, Vol. 11, No. 3, s. 420–438.
- ECKSTEIN, A. (2006): *Mediterranean Anarchy, Interstate War, and the Rise of Rome*. University of California Press, Berkeley, 394 s.

- EILSTRUP-SANGIOVANNI, M. (2009): The End of Balance-of-Power Theory? A Comment on Wohlforth et al.'s 'Testing Balance-of-Power Theory in World History', *European Journal of International Relations*, 15, č. 2, s. 347-380.
- FEARON, J. (1991): Counterfactuals and hypothesis testing. *World Politics*, 43, č. 2, s. 169-195.
- FEARON, J.D. (2011): Self-Enforcing Democracy, *Quarterly Journal of Economics*, 126, č. 4, s. 1661-1708.
- FIAMMENGHI, D. (2011): The Security Curve and the Structure of International Politics A Neorealist Synthesis. *International security*, 35, č. 4, s. 126-154.
- FRIEDMAN, M. (1953): *Essays in Positive Economics*. University of Chicago Press, Chicago, 334 s.
- FUKUYAMA, F. (2002): *Konec dějin a poslední člověk*. Rybka Publishers, Praha, 379 s.
- GEORGE, A., BENNETT, A. (2005): *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*. MIT Press, Cambridge, 350 s.
- GERRING, J. (2004): What is a Case Study and What is it Good For? *American Political Science Review*, 98, č. 2, s. 341-354.
- GERRING, J. (2007): *Case Study Research: Principles and Practices*. Cambridge University Press, New York, 265 s.
- GERRING, J. (2007): Is There a (Viable) Crucial-Case Method? *Comparative Political Studies* 40, č. 3, s. 231-53.
- GERRING, J. (2012a): Mere Description. *British Journal of Political Science*, forthcoming, 32 s.
- GERRING, J. (2012b): *Social Science Methodology*, 2nd ed. Cambridge University Press, Cambridge, 522 s.
- GIDDENS, A. (1985): *Nation-State and Violence*. Polity Press, Cambridge, 399 s.
- GILPIN, R. (1981): *War and Change in World Politics*. Cambridge, Cambridge University Press, 272 s.
- GILPIN, R. (1984): The Richness of the Tradition of political realism. *International Organization*, 38, č. 2, s. 287-304.
- GLASER, C. (1994): Realists as Optimists: Cooperation as Self-Help. *International Security*, 19, č. 3, s. 50-90.
- GLASER, C. (2010): *Rational Theory of International Politics*. Princeton University Press, Princeton, 328 s.
- GOWA, J. (2011): The Democratic Peace after the Cold War. *Economics and Politics*, 23, 2, s. 153-171.
- GRAY, C. (1977): *Geopolitics of the Nuclear Era: Heartland, Rimlands, and the Technological Revolution*. Crane Russak & Co., New York, 70 s.
- GRAY, C. (1999): Inescapable Geography. In: Sloan, G., Gray, C. (eds.): *Geopolitics, Geography and Strategy*. Frank Cass, London, s. 161-178.
- GRIECO, J. (1988): Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism. *International Organization*, 42, č. 3, s. 485-507.
- GRYNAVSKI, E. (2010): Do Our Philosophical Commitments Matter?" *Qualitative & Multi-Method Research*. 8, s. 4-9.
- GRYNAVSKI, E. (2012): Contrasts, counterfactuals and causes. *European Journal of International Relations*, 0(0) forthcoming – s. 1-24.
- GUZZINI, S. (2004): *Realismus v mezinárodních vztazích a mezinárodní politické ekonomii*. Barrister a Principal, Brno, 299 s.
- HANSON, V. (1988): *The Western Way of War*. University of California Press, Berkeley, 320 s.
- HARVEY, D. (1982): *The Limits to Capital*. Verso, London 478 s.

- HEPPLE, L. (1986): The revival of geopolitics. *Political Geography Quarterly*, 5, č. 4, s. 21–36.
- HERBST, J. (2000): *States and Power in Africa: Comparative Lessons in Authority and Control*. Princeton University Press, Princeton, 248 s.
- HERWIG, H. (1999): Geopolitik, Hitler and Lebensraum. In: Gray, C. Sloan G. (ed.): *Geopolitics, Geography, Strategy*, Frank Cass, London, s. 218–241.
- HOFFMANN, S. (1977): *An American Social Science: International Relations*, Daedalus Vol. 106, No. 3, pp. 41–60.
- HOWARD, M. (1997): *Válka v evropské historii*. Barrister & Principal, Brno, 153 s.
- HUNTINGTON, S. (1993): *The Clash of Civilization: And Remaking World Order*, *Foreign Affairs*, 72, č. 3, s. 22–49.
- HUNTINGTON, S. (2001): *Sřet civilizací: a nový světový řád*. Rybka Publishers, Praha, 447 s.
- JERVIS, R. (1978): Cooperation under security dilemma. *World Politics*, 30, č. 2, s. 167–214.
- JOHNSTON, R. (1994): Fragmentation Around the Defended Core: The Territoriality of Geography. *The Geographical Journal*, 164, č. 2, s. 139–147.
- JORDAN, R. et. al. (2009): *One Discipline or Many? TRIP Survey of International Relations Faculty in Ten Countries, Teaching, Research, and International Policy (TRIP) Project*, The College of William and Mary Williamsburg, Virginia, 94 s.
- KANT, I. (1999): *K věčnému míru*, OIKOYMENH, Praha, s. 102.
- KAPLAN, R. (2009): The revenge of geography. *Foreign Policy*, 172, May/June 2009, s. 96–105.
- KARLAS, J. (2008): *Forma mezinárodních institucí: teoretická analýza*. Karolinum, Praha, 206 s.
- KEARNS, G. (2009): *Geopolitics and Empire: The Legacy of Halford Mackinder*. Oxford University Press, New York, 344 s.
- KEOHANE, R. (1984): *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*, Princeton University press, Princeton, 312 s.
- KEOHANE, R. (1998): International Institutions, Can Interdependence Work? *Foreign Policy*, Spring 1998, No. 110, s. 82–96.
- KEOHANE, R. (2002): *Power and Governance in a Partially Globalized World*. Routledge, New York, 312 s.
- KEOHANE, R., NYE, J. (2001): *Power and Interdependence*, 3rd. ed. Longman, New York. 352 s.
- KING, G., KEOHANE, R., VERBA, S. (1994): *Designing Social Inquiry: Scientific Inference in Qualitative Research*. Princeton University Press, Princeton, 300 s.
- KIRBY, M., GODWIN, M. (2008): Operational Research as Counterfactual History: A Retrospective Analysis of the Use of Battelfield Nuclear Weapons in the German Invasion of France and Flanders, May-June 1940, *The Journal of Strategic Studies*, Vol. 31, 4, pp. 633–660.
- KIRSHNER, J. (2010): The Tragedy of Offensive Realism: Classical realism and the Rise of China, *European Journal of International Relations*, forthcoming, 23 p.
- KOPEČEK, V., DROBÍK, T., HASALOVÁ, J. (2011): Česká geografie ve 21. století: Skutečně pro život? *Informace ČGS*, 30, č. 2, s. 25–29.
- KOŘAN, M. (2009): Jakou cestou po pozitivismu? Pragmatismus a vědecký realismus a jejich role ve výzkumu mezinárodních vztahů. *Mezinárodní vztahy*, č. 1, s. 7–36
- KREPINEVICH, A. (1994): Cavalry to Computer; the Pattern of Military Revolutions. *The National Interst*, 37, fall 1994, s. 30–42.
- KRISTENSEN, P. (2011): Dividing Discipline: Structures of Communication in International Relations. *International Studies Review* 14, s. 32–50.

- KRUGMAN, P. (2011): The New Economic Geography, Now Middle-aged. *Regional Studies*, 45, č. 1, s. 1–7.
- KUHLMAN, P. (2007): Estrutura militar no Brasil 1984–2007. Disertační práce. Universidade de São Paulo, Faculdade de Filosofia, Letras e Ciências Humanas, São Paulo, 172 s.
- LABS, E. (1996): Beyond victory: Offensive realism and the expansion of war aims, *Security Studies*, 6, č. 4, s. 1–49.
- LAKE, D. (2009): The Limits of Coercive Airpower: NATO's "Victory" in Kosovo Revisited. *International Security*, 34, č. 1, s. 83–112.
- LAKE, D. (2009): Hierarchy in international politics. Cornell University Press, Ithaca, 232 s.
- LAMBETH, B. (2003): The Transformation of American Air Power, Cornell University Press, Ithaca, 303 s.
- LAYNE, C. (1993): The Unipolar Illusion: Why New Great Powers Will Rise, *International Security*, 17, č. 4, s. 5–51.
- LAYNE, C. (1994): Kant or Cant: The Myth of the Democratic Peace, *International Security*, 19, č. 2, s. 5–49.
- LAYNE, C. (2006): The Peace of Illusions: American Grand Strategy from 1940 to the Present. Cornell University Press, Ithaca, 304 s.
- LEBOW, N. (2012): German Jews and American Realism, *Constellations*, forthcoming, 22 s.
- LEGRO, J., MORAVCSIK A. (1999): Is anybody still a realist? *International Security*, 24, č. 2, s. 5–55.
- LEMKE, D. (2003): African Lessons for International Relations Research. *World Politics*, 56, č. 1, s. 114–138.
- LEMKE, D. (2011): Intra-national IR in Africa, *Review of International Studies*, 37, č. 1, s. 49–70.
- LEVY, J., THOMPSON, R. (2005): Hegemonic Threats and Great Power Balancing in Europe, 1495–2000. *Security Studies*, 14, č. 1, s. 1–30.
- LEVY, J., THOMPSON, R. (2010): Balancing on Land and at Sea, Do States Ally against the Leading Global Power? *International security*, 35, 1, s. 7–43.
- LOBELL, S., RIPSAN, N., TALIAFERRO, J. eds., (2009): Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy. Cambridge University Press, Cambridge, 310 s.
- MACDONALD, P. (2003): Useful Fiction or Miracle Maker: The Competing Epistemological Foundations of Rational Choice Theory. *American Political Science Review*, 97, č. 4, s. 551–565.
- MACDOWELL, L. (1992): Doing gender: feminisms, feminists and research methods in human geography. *Transactions of the Institute of British Geographers* 17, 399–416.
- MACHAVELLI, N. (2001): Vladař, Železný, Praha, 101 s.
- MACKINDER, H. (1904): The geographical pivot of history. *The Geographical Journal*, 23, s. 421–437.
- Mahan, A.T. (1890): The Influence of Sea Power Upon History, 1660–1783. Boston Little, Brown and Company, Boston 640 s.
- MALINIAK, D., OAKES, A., PETERSON, S., TIERNEY, M. (2011): International Relations in the US Academy, *International Studies Quarterly*, 55, č. 2, s. 437–464.
- MAMADOUH, V. (1998): Geopolitics in the nineties: One flag, many meanings. *GeoJournal*, 46, č. 4, s. 237–253.
- MAMADOUH, V. (2003): Some notes on the politics of political geography. *Political Geography*, 22, č. 6, s. 663–675.
- MANDELBAUM, M. (1998): Is Major War Obsolete? *Survival*, 40, č. 4, s. 20–38.

- MARQUES, A. (2008): *Amazônia: pensamento e presença militar*, Disertační práce, Universidade Sao Paulo, FFLCH, dep. Ciência Política, São Paulo, 233 s.
- MARTIN, R., SUNLEY, P. (2011): The new economic geography and policy relevance. *Journal of Economic Geography*, 11, č. 2 s. 357–369.
- MASARYK, T. G. (1990/1905): Problém malého národa, In: *Ideály Humanitní* (Masaryk, T. G.), Melantrich, Praha, 127 s.
- MASSEY, D., CATALANO, A. (1978): *Capital and Land (Social structure and social change)*. Hodder & Stoughton Educational. 210 s.
- MEARSHEIMER, J. (1983): *Conventional Deterrence*. Cornell University Press, New York, 296 s.
- MEARSHEIMER, J. (1988): Numbers, Strategy, and the European Balance. *International Security*, 12, č. 4, s. 174–185.
- MEARSHEIMER, J. (1990): Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War. *International Security*, 15, č. 1, s. 5–56.
- MEARSHEIMER, J. (1995): The False Promise of International Institutions, *International Security*, 19, č. 3, s. 5–49.
- MEARSHEIMER, J. (2001): *Tragedy of Great Power Politics*. Norton & company, New York, 555 s.
- MEARSHEIMER, J. (2005): Clash of the Titans,” A Debate with Zbigniew Brzezinski on the Rise of China, *Foreign Policy*, č. 146 (January-February 2005), s. 46–49.
- MEARSHEIMER, J. (2006): Conversations in International Relations - Interview with John J. Mearsheimer (Part II), *International Relations*, 20, č. 2, s. 231–243.
- MEARSHEIMER, J. (2010): Why is europe peaceful today? *EUROPEAN POLITICAL SCIENCE*, Vol. 9, 3, s. 387–397.
- MEARSHEIMER, J. (2011): Realists as Idealists. *Security Studies*, 20, č. 3, s. 1–7.
- MEARSHEIMER, J., WALT S. (2003): An Unnecessary War. *Foreign Policy*, č. 134 (Jan. - Feb., 2003), s. 50–59.
- MEGORAN, N. (2008): Militarism, realism, just war, or nonviolence? Critical geopolitics and the problem of normativity, *Geopolitics*, 13 č. 3, s. 473–497.
- MEGORAN, N. (2010): Neoclassical Geopolitics. *Political Geography*, 29, č. 4, s. 187–189.
- MEGORAN, N. (2011): War and peace? An agenda for peace research and practice in geografie. *Political Geography*, 30, č. 4, s. 178–189.
- MESQUITA DE, B. et al. (2003): *Logic of Political Survival*. MIT Press, Cambridge, 550 s.
- MILLER, B. (2010): Explaining Changes in U. S. Grand Strategy: 9/11, the Rise of Offensive Liberalism, and the War in Iraq. *Security Studies*, 19, č. 1, s. 26–65.
- MITRANY, D. (1965): The Prospect of European Integration: Federal or Functional. *Journal of Common Market Studies*, 4, č. 6, s. 119–149.
- MOE, T. (1979): On the Scientific Status of Rational Models. *American Journal of Political Science*, 23, č. 1, s. 215–243.
- MONTEIRO, N., RUBY, K. (2009): IR and the False Promise of Philosophical Foundations, *International Theory*, 1, č. 1, s. 15–48.
- MONTEIRO, N., DEBS, A. (2012): The Flawed Logic of Striking Iran. *Foreign Affairs*, staženo z (<http://www.foreignaffairs.com/articles/137036/alexandre-debs-and-nuno-p-monteiro/the-flawed-logic-of-striking-iran>) dne 13.6.2012.
- MORAVCSIK, A. (1993): Preferences and Power in the European-Community - a Liberal Intergovernmentalist Approach, *Journal of Common Market Studies*, 31, č. 4, s. 473–524.
- MORAVCSIK, A. (1997): Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics. *International Organization*, 51, č. 4, s. 513–553.
- MORGENTHAU, H. (1993 (1948)): *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. Brief ed. McGraw-Hill, New York, 489 s.

- NYE, J. (2004): *Power in the Global Information Age: From Realism to Globalization*. Routledge, London, 240 s.
- OBINGER, H., SCHMITT, C. (2011): Guns and Butter, Regime Competition and the Welfare State During the Cold War. *World Politics*, 63, č. 2, s. 246–270.
- OHMAE, K. (1995): *The End of the National State. The Rise of Regional Economies*. The Free Press, New York, 145 s.
- O'LOUGHLIN, J., WUSTEN VAN, H. (1993): The Political Geography of War and Peace 1890–1991. In: Taylor, P. (ed): *The Political Geography of the Twentieth Century*. Belhaven Press, London, s. 63–113.
- OLSON, M., ZECKHAUSER, R. (1966): An Economic Theory of Alliances, *The Review of Economics and Statistics*, 48, č. 3, s. 266–279.
- OREN, I. (1994): The Subjectivity of the "Democratic" Peace: Changing U.S. Perceptions of Imperial Germany, *International Security*, 20, č. 2, s. 147–184.
- O'TUATHAIL, G. (1998): Deterritorialized Threats and Global Dangers: Geopolitics, Risk Society and Reflexive Modernization. *Geopolitics*, 3, č. 1, s. 17–31.
- O'TUATHAIL, G. (1999): Understanding Critical Geopolitics and Risk Society. In: Sloan, G., Gray, C. (eds.): *Geopolitics, Geography and Strategy*. Frank Cass, London, s. 107–124.
- O'TUATHAIL, G. (2000): The Postmodern Geopolitical Condition: States, Statecraft, and Security into the Twenty First Century. *Annals of the Association of American Geographers*, 90, č. 1, s. 166–178.
- PAPE, R. (1996): *Bombing to Win*. Cornell University Press, 366 s.
- PAPE, R. (2012): When Duty Calls: A Pragmatic Standard of Humanitarian Intervention, *International Security*, 37, č. 1: 41–80.
- PAVLÍNEK, P., ŽENKA, J. (2011): Upgrading in the automotive industry: Firm-level evidence from Central Europe. *Journal of Economic Geography*, 11, č. 3, s. 559–586.
- PEZARAT CORREIA, PEDRO de (2002): *Manual de Geopolítica e Geostratégia*. Quarteto, Coimbra 341 s.
- PODVIG, P. (2008): The Window of Vulnerability that was not. *International Security*, 33, č. 1, s. 118–138.
- POSEN, B. (1993): Nationalism, the Mass Army, and Military Power. *International security*, 18, č. 2, s. 80–124.
- POSEN, B. (2000): The War for Kosovo: Serbia's Political-Military Strategy. *International Security*, 24, č. 4, s. 39–84.
- POSEN, B. (2003): Command of the Commons, *International Security*, 28, č. 1, s. 5–46.
- PRESS, D. (2001): The Myth of Air Power in the Persian Gulf War and the Future of Warfare. *International Security*, 26, č. 2, s. 5–44.
- RATHBUN, B. (2008). A Rose by Any other Name: Neoclassical Realism as the Natural and Necessary Extension of Neorealism. *Security Studies*, 17, č. 2, s. 1–28.
- RATHBUN, B. (2010): Is Anybody Not An (International Relations) Liberal? *Security Studies*, 19, č. 2, s. 2–25.
- RESENDE-SANTOS, J. (2007): *Neorealism, States, and the Modern Mass Army*. Cambridge University Press, Cambridge, 332 s.
- RODRÍGUEZ-POSE, A. (2011): Economists as geographers and geographers as something else: on the changing conception of distance in geography and economics. *Journal of economic geography*, 11, č. 2, s. 347–356.
- ROSATO, S. (2003): The Flawed Logic of Democratic Peace Theory, *American Political Science Review*, 97, č. 4, s. 585–602.
- ROSATO, S. (2011): Europe's Troubles, *International Security*. 35, č. 4, s. 45–86
- ROSATO, S., SCHUESSLER, J. (2011): A Realist Foreign Policy for America," *Perspectives on Politics* 9, č. 4, s. 803–819.

- ROSS, R. (2009): China's Naval Nationalism: Sources, Prospects, and the U.S. Response. *International Security*, 34, č. 2, s. 46–81.
- ROWE, D. (2005): The Tragedy of Liberalism, How Globalisation Caused the First World War, *Security Studies*, 14, č. 3, s. 407–447.
- RUGGIE, J. (1993): Territoriality and Beyond: Problematizing Modernity in International Relations. *International Organization*, 47, č. 1, s. 139–174.
- RUGGIE, J. (1995): The False Premise of Realism, *International Security*, 20, č. 1, s. 62–70.
- RUMSFELD, D. (2004): Transforming the Military, *Foreign Affairs*, staženo z (<http://www.foreignaffairs.com/articles/58020/donald-h-rumsfeld/transforming-the-military>) dne 26.4.2011.
- RUZZENE, A. (2012): Drawing Lessons from Case Studies by Enhancing Comparability. *Philosophy of the Social Sciences*, 42, č. 1, s. 99–120.
- SAYER, A. (1992): *Method in Social Science*. Routledge, London, 313 s.
- SAYER, A. (2000): *Realism and Social Science*. Sage Publications, London, 224 s.
- SCHROEDER, P. (1994): Historical reality vs Neo-Realist theory, *International Security*, 19, č. 1, s. 108–148.
- SCHWELLER, R. (1997): New Realist Research on Alliances: Refining, not Refuting, Waltz's Balancing Proposition. *American Political Science Review*, 91, č. 4, s. 927–930.
- SHAEFER, F. (1953): Exceptionalism in Geography: A Methodological Examination. *Annals of the Association of American Geographers*, 43, č. 3, s. 226–245.
- SHEVE, D., STASAVAGE, D. (2010): Conscription of Wealth. *International Organization*, 64, č. 4, s. 529–561.
- SINGER, D., DEUTSCH, K. (1964): Multipolar Power Systems and International Stability. *World Politics*, 16, č. 3, s. 390–406.
- SOJA, E. (1989): *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*, Verso, London, 266 s.
- SOKAL, A. (1996): A Physicist Experiments with Cultural Studies, *Lingua Franca*, May/June 1996.
- SØRENSEN, G. (2005): Stát a mezinárodní vztahy, *Portál*, Praha, s. 240.
- SØRENSEN, G. (2008): The case for combining material forces and ideas in the study of IR. *European Journal of International Relations*, 14, č. 1, s. 5–32.
- STASAVAGE, D. (2010): When Distance Mattered: Geographic Scale and the Development of European Representative Assemblies. *American Political Science Review*, 104, č. 4, s. 625–643.
- TALIAFERRO, J. (2006): State Building for Future War: Neoclassical Realism and the Resource Extractive State. *Security Studies*, 15, č. 3, s. 464–495.
- TAYLOR, P. (1982): A Materialist Framework for Political-Geography. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 7, č. 1, s. 15–34.
- TAYLOR, M. (2012): Toward an International Relations Theory of National Innovation Rates, *Security Studies*, 21, č. 1, s. 113–152.
- TAYLOR, B., BOTEVA, R. (2008): Tilly Tally: War-Making and State-Making in the Contemporary Third World. *International Studies Review*, 10, č. 1, s. 27–56.
- TILLY, C. (1985): War Making and State Making as Organized Crime, In: Evans, P., Reuscheymer, D., Skocpol, T. (eds.): *Bringing the State Back in*. Cambridge University Press, Cambridge, s. 169–187.
- TILLY, C. (1997): Means and Ends of Comparison in Macrosociology, *Comparative Social Research*, 16, s. 43–53.
- TIN-BOR HUI, V. (2005): *War and State Formation in Ancient China and Early Modern Europe*. Cambridge University Press, Cambridge, 294 s.

- TOJE, A. (2011): The EU as a small power. *Journal of Common Market Studies*, 49, č. 1, s. 43–60.
- TOMEŠ, J. (2000): Geopolitika – Nástroj a proces politické organizace prostoru, IN Jehlička, P., Tomeš, J., Daněk, P. *Stát, prostor, politika*, PřF UK, Praha, s. 151-179.
- TRACHTENBERG, M. (2003): The Question of Realism: An Historian's View," *Security Studies*, 13, č. 1, s. 156-194.
- VAN EVERA, M. (1984): The Cult of the Offensive and the Origins of the First World War, *International Security*, 9, č. 1, s. 58-107.
- VAN EVERA, S. (1990): Primed for Peace: Europe after the Cold War, *International Security*, 15, č. 3, s. 7–57.
- VAN EVERA, M. (1998): Offense, Defense, and the Causes of War, *International Security*, 22, č. 4, s. 5-43.
- WAEVER, O. (1998): The Sociology of a Not So International Discipline: American and European Developments in International Relations. *International Organization*, 52, č. 4, s. 687-727.
- WALT S. (1985): Alliance Formation and the Balance of World Power, *International Security*, 9, č. 4, s. 3-43.
- WALT, S. (1987): *Origins of Alliances*. Cornell University Press, Ithaca, 321 s.
- WALT, S. (1999): Rigor or Rigor Mortis?: Rational Choice and Security Studies. *International Security*, 23, č. 4, s. 5-48.
- WALT, S. (2009): Aliances in a Unipolar World, *World Politics*, 61, č. 1, s. 86-120.
- WALT, S. (2011): Is IR still 'an American social science? *Foreign Policy*, Walt's blog, dostupné z http://walt.foreignpolicy.com/posts/2011/06/06/is_ir_still_an_american_social_science (k 15.6.2012).
- WALTZ, K. (1979): *Theory of International Politics*. Waveland Press, Illinois, 251 s.
- WALTZ, K. (1997): Evaluating theories. *American Political Science Review*, Vol. 91, No. 4, s. 913–917.
- WALTZ, K. (2000): Structural Realism After The Cold War. In: *International Security*, 25, č. 1, s. 5-41.
- WALTZ, K. (2001(1954)): *Man, The State and War, a Theoretical Analysis*. University of California Press, New York, 263 s.
- WARDEN, J. (1995): Air theory for the 21st century, *Air and Space Power Journal*, Battlefield of the Future: 21st Century Warfare Issues, United States Air Force, 27 s.
- WARDEN, J. (1997): Success in Modern War: A Response to Robert Pape's Bombing to Win, *Security Studies*, 7, č. 2, s. 172-190.
- WENDT, A. (1992): Anarchy is what States Make of it: The Social Construction of Power Politics. *International Organization*, 46, č. 2, s. 391-425.
- WOHLFORTH, W. et al. (2007a): Testing Balance-of-power Theory in World History. *European Journal of International Relations*, 13, č. 2, s. 155–185.
- WOHLFORTH, W. et al. (2007b): *The Balance of Power in World History*. Palgrave Macmillan, New York, 288 s.
- ZAGARE, F. (1999): All Mortis, No Rigor. *International Security*, 24, č. 2, s. 107-114.
- ZAKARIA, F. (1998): *From Wealth to Power, The Unusual Origins of America's World Role*, Princeton University Press, Princetown 216 s.
-

ÚVOD K ČLÁNKŮM:

V následující části je seřazeno šest publikačních výstupů, které představují jádro této disertace. Zde stručně představím tyto publikace. Řazení článků se snaží reflektovat (v rámci možností) strukturu společné části disertační části (nejdou tedy seřazeny chronologicky dle data publikace). Jak je zřejmé z tabulky, u všech článků jsem prvním a vlastně i jediným autorem, což tedy znamená, že ve všech případech je můj autorský podíl 100 %. Všechny uvedené články prošly do tisku, přičemž článek Kofroň (2012d) vyjde až v září 2012, pročež ještě není známo přesné číslování stránek.

Seznam článků a definice autorského podílu:

	Článek:	Typ výstupu	Autorský podíl
1.	KOFRONĚ, J. (2012a): Geografie fragmentovaná jako geografie úspěšná? Postmoderní sen noci ostravské. Informace ČGS, 31, č. 1, s. 1–10.	Recenzovaný časopis (RVVV)	100 %
2.	KOFRONĚ, J. (2012b): Geopolitika na pomezí geografie a mezinárodních vztahů. Mezi prostorem intersubjektivním a objektivním. Mezinárodní vztahy, vol. 47, no. 2, s. 57-78.	Recenzovaný časopis (RVVV)	100 %
3.	KOFRONĚ, J. (2012d): Kvalitativní metody jako nástroj nomotetického poznání, aneb má se česká geografie co učit? Geografie 117, č. 3 (v tisku), 19 s.	IF 1,021	100 %
4.	KOFRONĚ, J. (2010): Ofenzivní neorealismus: příslib pro neoklasickou geopolitickou analýzu? In: Geografie pro život ve 21. století: Sborník příspěvků z XXII. sjezdu České geografické společnosti pořádaného Ostravskou univerzitou v Ostravě 31. srpna - 3. září 2010. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, 2010, s. 850-855.	Konferenční sborník	100 %
5.	KOFRONĚ, J. (2011): Vojenská moc a její globální distribuce po konci studené války. Geografie, 116, č. 3, s. 256–275.	IF 1,021	100 %
6.	KOFRONĚ, J. (2012c): Prostor a válka, konstanty a proměny v historickém pohledu. Geografie, 117, no. 2, s. 234-252.	IF 1,021	100 %

První (pro mnohé snad kontroverzní) článek (Kofroň 2012a) slouží jako určitý prodloužený úvod. Jeho hlavním cílem v disertaci je především ukázat, co vše je v sázce v širším ohledu ke geografii jako celku. Připomínám, že tento článek vznikl jako reakce na jiný článek (Kopeček, Drobík, Hasalová 2011). Jelikož i tento článek byl napsán politickými geografi, lze tvrdit, že oba články reflektují naprosto odlišný pohled na současný stav (politické) geografie. Cílem mého článku bylo (i) zpochybnit tezi o úspěšnosti západní geografie, (ii) ukázat na strukturální tlaky vycházející z fragmentace geografie a tím pádem i nedostatečné soupeřivosti uvnitř malých suboborů (jako je politická geografie), (iii) argumentovat proti post-moderní snaze učinit z geografie aktivistickou (totiž politicky normativně angažovanou „vědu“), což je osud, který se právě politické geografii přihodil a (iv) argumentovat ve prospěch kauzálních teorií, jakožto nástroje pro vědecký rozvoj vedoucí i k praktickým aplikacím. Článek také argumentoval ve prospěch příklonu k (neo)pozitivistické, případně vědecko-realistické epistemologii.²⁷

²⁷ Nedělám si iluze, že tento článek vyjadřuje výrazně menšinové stanovisko v české geografii.

Druhý článek (Kofroň 2012b) představuje jádro úvodní části. Článek jednak diskutuje vybrané rozdíly mezi geografii a mezinárodními vztahy, zejména ve vztahu k paradigmatickému vývoji těchto disciplín. Především však poskytuje základní informaci o tom, jak vypadá „nová“ geopolitika a obecně pojmání prostoru v geografii a jak naopak vypadá v hlavním proudu mezinárodních vztahů (tj. zaměření na prostor jako intersubjektivní entitu a odmítnutí klasické geopolitiky). V kontrastu k tomu se naopak v mezinárodních vztazích s prostorem pracuje jako s objektivně existující entitou. Snažím se také ukázat na to, že mnozí realisté využívají prostor a jeho konfiguraci k vysvětlení mezinárodní politiky. Krom realistů obdobně pojmají prostor i akademici zabývající se strategickými studii, konkrétně pak bojovou činností. Dalším cílem článku je pokusit se ukázat, za jakých okolností lze očekávat, že prostor bude možné nazírat jako objektivně existující materiální entitu. Docházím k závěru, že tam, kde jde o životní či strategické zájmy státu, tam dochází k obnažování materiální podstaty prostoru. Vyplývá z toho, že geografové se svým sociálně konstruktivistickým pojetím prostoru se dostali do pozice, kdy nejsou sto řešit otázky spojené s krizovými okamžiky v mezinárodním systému, a ani nedokáží promlouvat k otázkám vojenství. Díky tomu i jejich snaha vstupovat do veřejné debaty má jen velmi omezenou efektivitu. Na závěr tvrdím, že neoklasická geopolitika (totiž geopolitické studium pojmající prostor jako materiální entitu) by se měla orientovat na realistický kmen mezinárodních vztahů, s nímž sdílí společné výchozí předpoklady, jakož i některá výzkumná témata. Zkráceně řečeno, článek argumentuje ve prospěch geopolitiky neoklasické, což lze považovat z pohledu současné (politické) geografie za fakticky disentní názor (nepřímo zmiňováno i v posudcích).

Třetí článek (Kofroň 2012d) se pokouší představit metodologii případových studií určených k nomotetickému výzkumu. Tedy k tvoření a testování teorií, které je tolik vyžadováno v mezinárodních vztazích, tedy oboru, který neoklasické geopolitice může sloužit jako inspirace a jako místo pro akademickou debatu. Tento typ metodologie byl v geografii – a to nejen české, ale i světové – v zásadě opomenut. První část článku se tedy snaží ukázat, že případové a komparativní studie mají své místo i v nomotetickém výzkumu. Další část demonstruje míru geografického opomíjení této potencionálně velmi přínosné problematiky. Následující část pak ukazuje způsoby jak maximalizovat efektivitu při provádění případových studií ve smyslu strategického výběru případu vzhledem k testované, či hledané teorii (nejméně a nejvíce pravděpodobné testy, plausibility probe, zkoumání extrémů, kontrafaktuály apod.). Navazující část se pokouší ukázat, že kvalitativní a kvantitativní výzkum jsou navzájem propojitelné výzkumné strategie, jejich kombinace pak může zvyšovat naši jistotu v získané výsledky. Nakonec se v článku zamýšlím nad výhodami a nevýhodami případových studií. Zdůrazňuji, že je nelze považovat za všespasitelný nástroj, nicméně některé jejich inherentní výhody (krom možnosti využití při malých N, zejména možnost vysoké míry sdílitelnosti i mimo vlastní akademickou obec) jim dávají potenciál pro široké uplatnění v (politické) geografii. Tento článek byl pojat poměrně široce ve snaze o oslovení celé geografické obce epistemologicky se hlásící k (neo)pozitivismu a vědeckému/kritickému realismu, nicméně jeho význam (jak říkám i v úvodu) je největší pro politické geography. Na závěr jen krátce zmíním, že tento článek vyústil v ambicióznější projekt připravovaný ve snaze o publikaci v některém z předních ekonomicko geografických časopisů (s názvem *„Comparative and case studies; a path-way towards (rhetorically) praised theory without sacrificing empirical content unnecessarily“*), který se bude snažit podnítit zájem o případové a komparativní studie v ekonomické geografii a to v návaznosti na diskuse Krugmana (2011) a Martina Sunlyho (2011). Snahou bude představit rigorózní případové studie jako způsob jak na jedné straně zachovat empirický obsah geografických studií a zároveň umožnit výraznější

orientaci na (falsifikovatelné) teorie – tolik ceněné u ekonomů. Dodávám, že pravděpodobným spolupracovníkem u tohoto projektu bude Mgr. Jan Ženka PhD.

Čtvrtý článek (Kofroň 2010), který představuje doplnění subkapitoly 3 ve společné úvodní části disertace, se pokouší představit ofenzivní neorealismus Johna Mearsheimera (2001) jako adekvátní teoretickou bázi pro neoklasickou geopolitiku. Nejdříve diskutují vlastní podstatu neorealismu a poté se snažím vyjasnit rozdíl mezi neorealismem defenzivním a ofenzivním. Především se pak soustředím na implikace teorie ofenzivního neorealismu ve vztahu k formování aliancí v prostorově fragmentovaném světě (tj. světě skládajícím se z několika regionů separovaných výraznými vodními masami). Poté se pokouším na příkladu absentujícího balancování USA v post-bipolárním světě ukázat, jak tuto empirickou hádanku (defenzivním realismem nevysvětlitelnou) dokáže vysvětlit právě ofenzivní neorealismus. Na závěr se poté snažím zdůraznit, že teorie je vždy modelem zachycujícím určité aspekty reality. Model nelze vnímat jako dokonalou kopii reality samé, protože je také nutné vnímat omezení, která tento fakt přináší při snaze o uplatnění teorie (modelu).

Pátý článek (Kofroň 2011), má tři základní cíle. Za prvé představit paradigma budování ozbrojených sil v případě silných a slabých států v podmínkách malých a velkých vnějších bezpečnostních rizik. Za druhé otestovat tezi o dramatickém a kontinuálním poklesu významu vojenské moci po skončení studené války a za třetí testovat Huntingtonovu civilizační tezi. Stran prvního cíle jsem formuloval závěr, že v případě silných států má změna v míře vnějších rizik pouze omezený význam, neboť tyto státy, díky své mocenské pozici, mají jednak globální zájmy a zároveň jim nikdo nemůže garantovat bezpečnost. V případě slabých států je však situace odlišná. Jejich zájmy jsou téměř výhradně čistě regionální a investice do armády tak představují neproduktivní výdaje. Proto slabé státy nečelící vnějším hrozbám velmi rychle redukují svou vojenskou moc. Ve vztahu k druhému cíli se ukázalo, že po konci studené války sice došlo k významnému propadu celkové vojenské síly, nicméně poté se situace stabilizovala a v současnosti je globální vojenská síla na vyšší úrovni, než v roce 1993. Zároveň se ukázalo, že výrazný propad vojenské moci zaznamenala zejména Evropa, zatímco východní Asie zaznamenala výrazný nárůst. Je zjevné, že obecně nelze mluvit o dramatickém a kontinuálním ústupu vojenské síly jako faktoru mezinárodní politiky. Řešení třetího cíle (kde bylo využito výše zmíněné logiky paradigmat budování ozbrojených sil) ukázalo, že Huntingtonova civilizační teorie selhává v predikci úrovně militarizace států v civilizačních okruzích, protože byla tato teorie zamítnuta. Lze tvrdit, že mezinárodně politický prostor zůstává spíše prostorem utvářeným chováním nejsilnějších národních států, než prostorem několika formovaným civilizačními okruhy, které by alespoň zčásti překonaly logiku anarchie.

Šestý článek (Kofroň 2012c) se přímo zaměřuje jednak na otázku širšího společenského významu války a ve druhé části se pokouší rozklíčovat hlavní vazby mezi válkou a prostorem (terénem) v historické perspektivě. S odkazem na relevantní současnou literaturu jsem se pokusil dokumentovat fakt, že válka vytváří překvapivě širokou a významnou škálu implikací pro ekonomický a sociální rozvoj společností. Zejména však stála za vznikem národního státu, tak jak jej dnes známe. Ve druhé části jsem demonstroval, že (i) teritorium zůstává přinejmenším nezbytným předpokladem moci (států) a (ii) že na strategické úrovni sice pozbyl prostor (vzdálenost) význam absolutní bariéry, ale nikoli význam relativní bariéry pro manévr palbou a zejména silami. Na taktické úrovni se dokonce ukázalo, že s rozvojem technologie dramaticky vzrostl význam terénu. Souhrnně lze tvrdit, že zatímco dříve bylo možno hájit bod ale ne prostor, dnes je možno hájit prostor ale ne bod. Jednou z klíčových implikací je, že vojenské bezpečnostní hrozby jsou dnes primárně regionálního

charakteru. Naopak například v době antiky přicházely osudové hrozby často zpoza regionálního horizontu. Je tedy zřejmé, že i dnes zůstává prostor velmi významným faktorem vojenských operací, což zpochybňuje teze některých kritických geopolitiků mluvících o konci teritoriality.

Uvedené články se tedy ve svém celku snaží (i) ukázat na problematičnost kritické geopolitiky, které jednak mnoho zajímavých a společensky významných fenoménů nechává zcela mimo svou pozornost a (ii) ukázat přístup ke studiu geopolitických jevů, který může být využit právě systémovou neoklasickou geopolitikou.

JAN KOFROŇ

GEOGRAFIE FRAGMENTOVANÁ JAKO GEOGRAFIE ÚSPĚŠNÁ? POSTMODERNÍ SEN NOCI OSTRAVSKÉ

KOFROŇ, J. (2012): Fragmented Geography as Successful Geography? A Postmodern Midsummer Night's Dream in Ostrava – Informace ČGS, 31, 1, pp. 1–10. – The article deals with the question “Where should Czech geography go?”. Its main objective is to challenge the fragmented postmodern alternative. Instead of following postmodern Anglo-Saxon geography with its fragmentation and political activism, I propose a conflicting multi-polar shift with several epistemological positions. A more dominant focus on theory building and testing is perceived as a pathway to the integrative structuration of the field and also as the pathway to more intensive and productive contacts with practice.

KEY WORDS: geography – theory – succes – multipolarity – fragmentation.

Děkuji dr. Ženkovi za cenné připomínky a navedení na literaturu z oblasti ekonomické geografie a dále děkuji dvěma recenzentům za podnětné připomínky.

Úvod

V recentním čísle informací ČGS vyšly tři články pokoušející se vyjádřit k situaci české geografie: Matoušek, Vogt, Ženka (2011) (dále MŽV), Kopeček, Drobík, Hasalová (2011) (dále KDH) a Osman, Trávníček, Trojan, Konečný (2011) (dále OTTK). Za nejpodnětnější považuji příspěvek ostravských kolegů Kopečka, Drobíka a Hasalové (2011). Zároveň však mám za to, že tento příspěvek je snad až symptomatickou apoteózou „postmoderní geografie“, pročež s ním chci na následujících stránkách polemizovat. Zaměřím se na čtyři klíčové body: (i) Autoři se domnívají, že anglosaská geografie je úspěšná a hodná následování, (ii) autoři přitakávají mnohočetné fragmentaci geografie, (iii) autoři žádají, aby geografie byla „aktivistickou disciplínou“ a (iv) autoři nepřímo obvinili českou geografii z teoretizování.

V případě prvního bodu hodlám napadnout opodstatněnost tvrzení, že anglosaská (sociální či humánní) geografie je, či snad kdy v nedávné minulosti byla, úspěšná. Domnívám se, že autoři z radosti, že anglosaskou geografii silně ovlivnil post-strukturalismus¹ (tedy přístup, ke kterému se oni implicitně

¹ Post-strukturalismus doplňující se s postmodernismem ovlivnil v geografii široké spektrum přístupů jako feministickou geografii, post-developmentalismus, post-kolonialismus či kritickou geopolitiku. Metodicky se tyto přístupy opírají mimo jiné o dekonstrukci a o analýzu diskurzu. Zdůrazňují fragmentaci a heterodoxní povahu světa, kterou nelze obsáhnout univerzálně platnými teoriemi.

hlásí a vůči kterému já naopak stojím v opozici), dospěli k závěru, že se jedná o úspěch pro disciplínu jako celek. Druhý bod, týkající se fragmentace geografie, považuji za obzvláště zásadní. Uniformita by jistě byla špatná, nicméně extrémní tematická, jakož i epistemologická fragmentace s sebou nese problémy přinejmenším obdobné závažnosti. V případě třetího bodu se obávám, že chvályhodná snaha po relevantnosti výzkumu může v extrémní podobě vyslat geografii na území politiky. Takový krok však skrývá obrovská rizika. Ve čtvrtém bodu zpochybním tendenci české geografie teoretizovat. Česká geografie v zásadě s teoriemi nepracuje, maximálně je cituje. Ve finální části příspěvku načrtnu možnou cestu z krize geografie. Řešení nevidím ani ve fragmentaci, ani ve vynucené hegemonizaci, nýbrž v konfliktní multipolarizaci, která ze své konfliktní povahy vede k tlaku na inovace. Přitakávám tedy strukturované konfliktnosti napříč geografii, která, jak doufám, bude působit evolučním tlakem na zkvalitnění vědecké práce. Domnívám se totiž, že česká geografie se nachází v krizi či přinejmenším na jejím začátku. Slabý zájem studentů o náš obor (v porovnání s mezinárodními vztahy, historií, ekonomikou atd.), nejisté postavení geografie ve středoškolském kurikulu a celková společenská upozaděnost oproti jiným oborům by mohla v budoucnu kulminovat ohrožením institucionalizované formy geografie na vysokých školách.

Geografie úspěšná?

Autoři diskutovaného článku (KDH 2011) považují anglosaskou geografii za úspěšnou (zejména s. 28) a chtějí se jí logicky inspirovat (s. 25). Bohužel nám nesdělili, jak definují úspěšnost. Mám za to, že úspěšnost je nutno vnímat v relativních pojmech. Totiž úspěch v porovnání s kým? V případě akademické disciplíny je zřejmým kritériem úspěšnosti porovnání s „okolními“ disciplínami. Je-li geografie úspěšná, potom lze očekávat, že má vysoký standard mezi ostatními disciplínami a že se dokáže prosazovat jako svébytný obor na prestižních univerzitách. Jak se stručně pokusím ukázat, anglosaská geografie jako celek úspěšná není. V lepším případě lze mluvit o rozdělení na úspěšnou britskou a neúspěšnou americkou větev.

Jako malý test jsem provedl průzkum přítomnosti institucionalizované formy geografie na patnácti nejlepších univerzitách v USA a pěti univerzitách v UK a v Kanadě (viz tab. 1). Výsledky jsou zřejmé. Zatímco v Británii (ale i Kanadě) se geografické departmenty objevují i na špičkových univerzitách, v USA tomu tak není. Na vůdčích univerzitách jako Chicago či Harvard geografii nenaletíme a celkově pouze tři z patnácti univerzit mají samostatné geografické departmenty. Evidentně tedy nelze mluvit o severoamerické geografii jako o obzvláště úspěšné. Je-li současná anglosaská humánní geografie tak úspěšná, proč si špičkové univerzity nechávají ujít tento skvělý plod post-strukturalistického myšlení?

Dle mého názoru autoři z radosti nad postmodernismem západní (zejména politické) geografie učinili závěr, že přijetí postmodernismu a kritických přístupů se automaticky rovná úspěchu. Bezesporu se jedná o úspěch pro přívržence tohoto paradigmatu, pro které je posléze lehčí získávat akademické posty. Zda se jedná o úspěch pro geografii v podmínkách soutěže s dalšími obory, je přinejmenším sporné. V případě špičkových amerických univerzit však o žádném

úspěchu mluvit nelze. Spíše lze mluvit o fatálním kolapsu. S poukazem na výše uvedená fakta se jeden začíná obávat, zda anglosaská cesta aplikovaná na českou geografii nemůže vést k americkému efektu, tj. vymizení geografie z Prahy, Brna a Ostravy. Je otázkou, zda by někdo v takové situaci byl schopen mluvit o úspěchu české geografie, bez ohledu na její schopnost absorbovat a implementovat anglosaské myšlení.

Mohl by zaznít protiargument, že úspěch nelze takto materialisticky měřit, že je třeba vzít v potaz příspěvek oboru k vědění. Problém však je, že geografie jako taková není s to výrazně ovlivnit teoreticky silné a metodologicky vyspělé obory jako ekonomii, sociologii, mezinárodní vztahy (MV) či politologii. Poněkud fascinujícím dojmem působí přesvědčení KDH (s. 28), že úspěch anglosaské geografie z části spočívá v kvalitní práci s teoriemi a metodologické kreativitě. Možná, že v hájemství post-strukturalismu tomu tak vskutku je, v hájemství neopozitivní a vědecko-realistické epistemologie určitě ne! Vysvětlení kolapsu geografie v USA bych mimo jiné hledal v teoretické slabosti a metodologické bezzubosti. Jsou zkrátka otázky, které současná geografie není s to řešit. Kontrast mezi na modely a teorie orientovanou ekonomikou a na deskripci a konceptualizaci orientovanou (ekonomickou) geografii vystihuje Krugman (2011, s. 3–4): „... what mainstream economists want is the ability to answer ‚what if‘ questions: if something were different, how would that change the economic outcomes?“ A dále „When a mainstream economist encounters a proper geography paper, he or she tends to skim through it looking for the results that can be brought to bear, directly or indirectly, on ‚what if‘ questions – and all too often finds nothing along those lines.“²

Tab. 1 – Zastoupení geografických departmentů na nejlepších univerzitách k roku 2011

<i>Univerzita</i>	<i>Dep. geografie</i>
Spojené státy americké	
Harvard	ne
Chicago	ne
MIT	ne
Berkeley	ano
Columbia	ne
Stanford	ne
Princeton	ne
Yale	ne
Pennsylvania	ne
New York	ne
Michigan – Ann Arbor	ne
Northwestern	ne
UCLA	ano
Minnesota, Twin Cities	ano
Carnegie Mellon	ne
Celkem	3/15
Velká Británie	
LSE	ano
Oxford	ano
Cambridge	ano
Warwick*	ne
College London*	ano
Celkem	4/5
Kanada	
British Columbia*	ano
Toronto*	ano
McMaster*	ano
McGill*	ano
Simon Fraser*	ano
Celkem	5/5

Pozn.: bez hvězdičky univerzity v TOP 30, * TOP 31–75, univerzity seřazeny dle národního pořadí. Zdroj: ARWU 2011, Social Science a stránky univerzit.

² Volný překlad autora: „...co ekonomové hlavního proudu chtějí, je schopnost odpovídat na otázky ‚co kdyby‘: kdyby něco bylo jinak, jak by to změnilo ekonomické výstupy?“ „Když se ekonom hlavního proudu setká s geografickým článkem, on nebo ona má snahu

Zaměříme-li se na metodiku, potom v případě sociální geografie došlo k ustrnutí. Progresivní metodiky (ať kvantitativní, formální či kvalitativní) byly vyvinuty na půdě okolních disciplín. Faktem zůstává, že geografie mnohdy ani není s to tyto metody využít. Samozřejmě i mezi geografy lze najít osobnosti, jejichž dílo přesahuje domovský obor, nicméně geografie jako celek není ani metodickým ani teoretickým inovátorem. Pokud ekonomie rozvinula aplikace teorie her skrze „rational choice theory“ (např. Becker 1996), pokud politické vědy učinily obrovský progres v metodice případových studií (King, Keohane Verba 1994; George, Bennett 2005 ad.) a pokud sociolog Ragin (1987, 2000) svou kvalitativní komparativní analýzou (QCA) překonává rozdíl mezi kvalitativním a kvantitativním výzkumem, potom sociální geografie, zdá se, nemá co nabídnout. Na tomto krátkém prostoru nelze dát kompletní odpověď na otázku „proč?“. Lze snad zmínit alespoň hypotézy. V první řadě obrovská fragmentace omezuje možnost komunikace napříč oborem. Subobory jsou příliš malé na to, aby vyvinuly silné metodické přístupy či aby vedly epistemologické debaty, neboť tyto otázky budou v centru zájmu jen malého procenta výzkumníků. Výsledkem je povážlivé oslabení nosné konstrukce empirického výzkumu. Za druhé geografové nevědí, zda popisovat a konceptualizovat, či zda (kauzálně) teoretizovat (pro rozlišení viz Gerring 2012). Slabý tlak na produkci teorií vede jak k teoretické slabosti, tak k metodologickému zaostávání.

Geografie fragmentovaná: pluralita mnohosti, či tyranie tisíce malých hegemonů?

Přítakání mnohosti geografie na první pohled vypadá lákavě. Pluralita názorů, metodologií a přístupů jako by naplňovala vizi harmonického prostředí generujícího silné myšlenky a podnětné přístupy. Jenže tato vize je fatálně mylná. Fragmentace geografie podél epistemologické jakož i ontologické osy (zmiňovaná již Johnstonem 1994) ve skutečnosti produkuje pluralitu jen mezi vzájemně nesouvisejícími a nekomunikujícími přístupy a subobory. Uvnitř těchto skupin se naopak vytváří podmínky pro mnohdy ukrutnou tyranii „lokálních hegemonů“. Již Singer, Deutsch (1964, s. 405) upozornili na to, že uzavřené (mezinárodní) systémy mají tendenci k hegemonizaci, a lze dodat, že tím rychlejší, čím jsou menší. Lze načrtnout analogii pro geografii. Mnoho suboborů a několik rozdílných epistemologických pozic kombinovaných s mnohdy mimořádně malým geografickým fokusem (tj. zájmovou oblastí výzkumu) vede k rozparcelování geografie do mnoha separátních mikrokomunit s výraznými příležitostmi k hegemonizaci. Lze se tázat, zda je na hegemonii něco špatného. Odpovídám ano, hegemonie, stejně jako fragmentace, vytváří podmínky pro extrémní neefektivnost. Hegemon již nemusí bojovat o své přežití se sobě rovnými autonomními alternativami, nýbrž snaží se zajistit své přežití znemožněním vývinu takových alternativ. Jeho program pro přežití a dominanci se tedy zaměřuje na zničení potenciální alternativy, méně již na posílení vlastních kvalit.

Příkladem subdisciplíny, která do značné míry podlehla této tyranii hegemonního diskurzu, je politická geografie. Subobor se dvěma významnými časopisy

prohlédnout jej ve snaze o nalezení výsledků, jež by mohly být uplatněny přímo či nepřímo při otázkách ‚co kdyby‘ – a až příliš často nenachází nic, co by se tomu podobalo.

(Political Geography a nově Geopolitics) lze považovat za velmi malý.³ Naprostá většina otištěných článků spadá do kategorie marxistických či postmoderních (viz Mamadouh 2003). Jen výjimečně se objeví článek stavějící se proti těmto paradigmatům. Za této situace není překvapivé, že politická geografie sice „úspěšně zpochybnila“ tradiční geopolitické koncepty, bohužel o tomto úspěchu ví zřejmě jen ona sama. Otázkou je, zda současná politická geografie má vůbec šanci rovnocenného souboje s mainstreamem politické vědy. Řečeno sportovní terminologií, slabé ligy jen zřídka produkují silné hráče a silná národní mužstva. Jak jsem již naznačil, fragmentace geografie vede na jedné straně právě k uzavření se před hrozivým vnějším světem (zdůrazňujícím metodologickou vytríbenost a intelektuální progres) a na druhé straně k subborové dominanci určitých „nezpochybnitelných“ přístupů (např. neomarxismu a hypernormativismu). Výsledkem je neúměrně slabý vědní subbor s nepřiměřeně silnými „normami“, co se správného politicko-normativního názoru týče.

Fragmentace je nezdravá, neboť zpomaluje kumulaci poznání. Zaostrává teoreticko-metodologická vybavenost, řada prací je ze své podstaty nekritizovatelná, neboť se jedná o práce spíše deskriptivní a empirický materiál je dostatečně znám pouze autorovi. Není nic lehčího, než vzít dostatečně malý a všeobecně neznámý region a vytvořit práci, která „dokumentuje“ (na místo aby tvrdě testovala či generovala) nějakou teorii. V takové situaci prakticky neexistuje nikdo, kdo by mohl práci podrobit kritickému zkoumání. V tento moment lze fakticky napadnout jen nejelementárnější výchozí předpoklady autora. Bohužel taková kritika obvykle nevede k posunu v řešení problematice. Stejně jako je nezdravá fragmentace, je však nezdravá i přílišná hegemonie. Odpovědí na tyto dva extrémy zdá se mi být multipolarita. Totiž existence několika poměrně jasné separovaných epistemologických přístupů a případně i empirických témat, jež sdílejí společný základ a umožňují konstruktivní debatu o empirických a teoretických otázkách uvnitř každého pólu. Tyto přístupy se pak mohou střetávat mezi sebou v otázkách dotýkajících se jak těch nejvýznamnějších ontologických, tak především epistemologických otázek. Zejména ve vztahu k epistemologii je třeba trvat na jasné separaci několika základních východisek. Epistemologie jsou pozadím, na kterém posuzujeme naše práce, pročež nelze kombinovat neslučitelné epistemologie v jednom jediném výzkumu. Takový výzkum by totiž lehce mohl nabrat podobu zcela nekritizovatelného „bastarda“ (viz MacDonald 2003). Klíčovou vlastností multipolarity je, že případný zánik jednoho z (multi) pólů by neměl automaticky vést k zániku či diskreditaci celé vědní disciplíny, což je něco, čímž hegemonie vždy hrozí.

Geografie aktivistická: geografie ztracená

KDH (2011, s. 28) žádají po geografii, aby se stala disciplínou aktivistickou. A zde vidím problém. Aktivistická, a z logiky věci silně normativní, geografie se

³ Jeden z recenzentů učinil excelentní poznámku o mimořádné roli neviditelných elit (grantové komise a redakční rady). Ač by si toto téma zasloužilo samostatné pojednání, dovoluji si říci pouze tolik, že tyto elity mohou získat takřka totalitní moc zejména tam, kde nemají žádnou konkurenci. Jejich rozhodování je z podstaty skryté a tak jediný tlak, kterému mohou být vystaveny, je konkurence s dalšími obdobnými „elitami“.

musí rozkročit z akademické sféry do sféry politické. Tento přechod lze sice na jednu stranu vnímat jako přiblížení se tolik chtěné aplikovatelnosti, nicméně se lehce může stát předmětem diskreditace oboru. Ostatně již jednou se tak stalo. Německá geopolitika se skrze osobu Karla Haushofera zapletla s nacistickou mocí (blíže např. Herwig 1999), což mělo nedozírné následky pro geopolitiku jako geografickou subdisciplínu. Uvážíme-li tuto historickou zkušenost, volání po aktivističnosti geografie vnímejme v nejlepším jako výzvu k diskuzi, jak by se věda měla citlivě zapojovat do veřejného dění (zajímavou alternativu ve vztahu k politické vědě představili Gerring, Yesnowitz 2006).

Je zřejmé, že rezignace na uplatnění vědeckých výsledků by ponechala sociální vědu v protektivním akademickém kokonu. Nicméně prvoplánovitý aktivismus může vést ke ztrátě důvěry v základní funkci vědy a tou je poznání, a nikoli mávání transparenty na demonstracích. Cílem politické rétoriky je získat hlasy a zajistit realizaci vlastních plánů (i za cenu mystifikace a lží). Cílem vědecké rétoriky je přeci jenom něco jiného. Prolnutí vědy a politiky by ve finále vedlo k nerozlišitelnosti vědeckého a politického argumentu. Politice by uvedené nikterak neuškodilo, zato věda by ztratila svůj *raison d'être*. Nakonec proč vůbec pěstovat vědu, když jí nerozlišíme od politiky? Jistě, sociální věda nemůže dlouhodobě existovat bez normativního kompasu, který přinejmenším určuje relevanci témat (Gerring, Yesnowitz 2006), nicméně vlastní zkoumání těchto témat se již nemůže řídit politickou objednávkou. Jen díky tomu, že se podstata vědecké práce zásadně odlišuje od politické agitace, si vědci mohou činit nárok na slovo ve veřejné debatě bez ohledu na to, že je nikdo nezvolil.⁴

Ve vztahu k normativním cílům však vyvstává otázka, zda můžeme efektivně manipulovat světem, aniž bychom napřed pochopili jeho fungování. Proto bych před aktivismem politickým dal přednost aktivitě výzkumné. Pokud lidé jako Megoran (2011) či O'Tuathail (1999) horují pro hypernormativní „vědu“ s jasným transformativním až revolučním posláním, potom operují na základě nedoloženého předpokladu, že lze měnit (vždy a všude) společenské struktury. Možná tomu tak je, ale pokud se mýlí, potom jejich doporučení povedou přinejmenším k neefektivnímu plýtvání vzácnými zdroji. Vítejme tedy vědu aktivní na poli výzkumu, schopnou účastnit se veřejné debaty, ale buďme ostražití vůči společensky aktivistické, mnohdy totiž jen partikularistické zájmy hájící, pseudovědě, která si akademickou sféru plete s agitačním prostorem umožňujícím neomezenou svobodu slova (zde se blížím k Sokalovi 1996).

Česká geografie teoretizuje, pokud možno bez teorií

Čeští geografové neteoretizují! Sýkora, Posová (2011) sice označili českou geografii za ovlivněnou nomotetičností pozitivismu, leč toto tvrzení je mylné, neboť česká geografie je primárně empiricistická a ateoretická. Snaha explicitně testovat a generovat teorie (tedy znak nomotetičnosti) se téměř nevyskytuje. Většina prací s teoriemi nepracuje vůbec či je pouze položí před empirickou část práce a pak pokračuje dále jako by nic (např. Vojtěch 2011; Perlín, Kučerová, Kučera 2010; Jelen 2009). Za této situace se mnohdy teorie jeví jako zbytečné

⁴ Uvedené však neimplikuje povinnost veřejnosti akceptovat doporučení vědců. Souhlasně s KDH dodávám, že čeští geografové do veřejné debaty bohužel zatím příliš nepřispěli.

a odtržené od reality. Nicméně to není chyba teorií a teoretizování obecně, nýbrž autorů, kteří (i) nepovažují teoretický progres za podstatný, (ii) nejsou s to teorií ovládnout a vyextrahovat z ní predikce o reálném světě, nebo (iii) jejich metodologické schopnosti neumožňují dialog teorie – empirie. V takové situaci, pak skutečně může dojít ke kladení pojmů vedle sebe bez hlubšího propojení a snahy o dialog teorie s empirií. Myslím, že taková praxe si však název „teoretizování“ opravdu nezaslouží.

Jestli něco českým geografům zcela zásadně chybí, potom je to právě orientace na teorie. Zde vidím neuralgický bod naší (zejména naší české, ale do určité míry i světové) disciplíny. Klíčový problém spočívá ve významu teorie pro praktické využití vědeckých poznatků. Pokus o intervenci v praxi totiž mnohdy bere v základním tvaru podobu (obvykle kontrafaktuálního) tvrzení: „Uděláte-li A dostaví se výstup X, ale kdybyste udělali B, dostavilo by se Y.“ Takové tvrzení není ničím jiným, než využitím teoretické znalosti, že existuje kauzální vztah mezi A a X a mezi B a Y (blíže k inherentně teoretické povaze kontrafaktualů Fearon 1991). Teorie, chceme-li přenášet naše poznatky do praxe, jsou zkrátka nezbytné. Obdobně problém vnímá např. i Krugman (2011). Intervenovat v praxi lze samozřejmě i bez silných teorií, nicméně v takovém případě se nejedná o více než laický názor vyjádřený shodou okolností příslušníkem vědecké komunity.

Pokud již v české komunitě něco vidáme, jsou to spíše konceptualizační debaty typu zda indikátor (pojem) I dobře vystihuje koncept K v (jak jinak) českých podmínkách (např. Pileček 2010, či zajímavěji Kučera 2009). V tomto případě tak spíše než o kauzálních teoriích lze mluvit o deskripci či rekonceptualizaci konceptů (které samozřejmě mohou být významné ve vztahu k teoriím). Chci zdůraznit, že význam teorií se neomezuje jen na vztah s praxí. Teorie jsou jedním z mála způsobů, jak se geografové s mnohdy tematicky a geograficky výrazně odlišným předmětem zájmu mohou alespoň dočasně potkat a uskutečnit pokus o překročení svého úzkého zaměření. Bez teorií se geografie bude dále fragmentovat do jednotlivých idiografických studií bez jakékoliv zřejmé souvztažnosti a pravděpodobně i bez schopnosti účinně intervenovat ve společenských záležitostech. Akceptujeme-li dichotomii věda–politika a pokud sami sebe považujeme za vědce, potom naše schopnost a nárok promlouvat k věcem veřejným pramení ze silných teorií, které mohou poskytnout vodítko při řešení praktických záležitostí (obdobně Krugman 2011).

Místo závěru: Co s tím?

Jak jsem se na předcházejících řádcích snažil ukázat, cesta, kterou geografii načrtávají ostravští kolegové, má svá úskalí. V první řadě západní geografie není tak úspěšná, jak si myslí. Za druhé fragmentace geografie podporuje spíše než pluralitu výraznou uzavřenost a hegemonizaci suboborů. Místo apoteózy chaotické mnohosti bychom spíše měli hledat cesty k výraznějšímu, zejména epistemologickému uvědomění. Jasně ANO – ANO a NE – NE by mělo zaznít na začátku každého příspěvku. Každý by si měl být jistý, zda patří k těm, kteří chtějí dělat sociální vědu jako analogii přírodních věd (např. Friedman 1953, Waltz 1979, King, Keohane, Verba 1994), či k těm, kteří hledají inspiraci spíše v reflektivistických přístupech (např. Giddens 1985, Ruggie 1993). Kombinace zde nejsou provždy zakázané, ale mělo by vždy být jasně řečeno, proč je taková

kombinace přínosná, a případně jaká má úskalí. Hlavním pozitivem takového přístupu by mělo být vyformování několika základních jasně definovaných pozic, které umožní smysluplnější vnitřní, ale i vnější debatu a tím i posun oboru jako celku. Za třetí volání po geografii aktivistické musíme krotit s poukazem na primárně poznávací cíl vědy, jakož i na úskalí v podobě politické diskreditace oboru. Největší (byť připouštím, že spíše implicitní) omyl autorů vidím v jejich nedocenení role teorií, jak pro tolik chtěný kontakt s praxí, tak pro obor jako takový. Vystavává otázka co s tím?

Čeští geografové musí v tuto chvíli kráčet svou vlastní cestou. Cestou, která bude vnímat jak úspěchy anglosaské geografie, tak její mnohé problémy. Stane-li se česká geografie pouze dalším z fragmentovaných postmoderních prostorů, potom sice získá šanci na přijetí do geografie anglosaské, na druhou stranu zřejmě nepřispěje ničím významným. Čeští geografové by se naopak měli pokusit (i) o teoretickou a metodologickou obrodu nikoli v postmoderním, nýbrž v instrumentálně-empiricistickém a vědecko-realistickém duchu a (ii) asertivně intervenovat na mezinárodním kolbišti ve prospěch geografie jakožto „pozitivní“ sociální vědy. Když jsem v předchozí větě napsal obrodu, myslím to vážně; pozitivistická větev české geografie je teoreticky i metodologicky značně zaostalá. Převládající kombinace čírého empiricismu s extrémně opatrným indukcionismem zaostává za vývojem „racionalistické“ sociální vědy. Je nezbytné přizpůsobit metodologii pozitivistického kmene geografů vývoji na poli metodologie pozitivních sociálních věd (ekonomie, MV a sociologie v USA). Následně bude možné začít s budováním silného teoretického rámce, který dává alespoň určitou šanci na integraci roztržitých „geografií“. Teprve geografie vybavená silnými teoriemi bude moci konkurovat jiným sociálním disciplínám.

Mnohem složitější je otázka tematické integrace. Z prostorových důvodů zde nechci vyjmenovávat, která témata a proč považuji za zásadní. Pozastavím se však nad úhynem některých zásadních témat a úrovní v geografickém výzkumu. Všeobecně geografie opustila témata na nadstátní úrovni, což vede jednak k enormní sociologizaci a za druhé k lokalizaci v rámci Česka (viz i MVŽ 2011, s. 10–11). V této situaci by zřejmě bylo příznačnější přejmenovat naši geografii na „Českgografii“. Obdobně bylo opuštěno (a to i světovou geografii) jedno klíčové téma, a to prostor (ve vztahu k ekonomické geografii viz Rodríguez-Pose 2011). Tedy prostor jako vulgární materiální entita. Je smutné, že se mu (zejména politická) geografie již nevěnuje a na místo toho prostor téměř výhradně „sociálně konstruuje“. Díky tomuto odmítnutí tak práce týkající se fyzického prostoru (ve vztahu k politice) píší vědci z MV. Jen namátkou uveďme Herbst (2000) diskutujícího vliv prostorové konfigurace afrických států na jejich státotvorné úsilí, Stasavage (2010) ukazujícího vliv dopravní dostupnosti na rozvoj zastupitelské demokracie. Či z oblasti geopolitiky Mearshemera (2001) navazujícího na dichotomii pozemní a námořní moci. Nebojme se zkoumat prostor a nebojme se prostor teoretizovat, vždyť je to integrující prvek mnoha témat.

Jedinou možnou cestu pro českou geografii vidím ve střetu několika vyhraněných postojů (epistemologických a sekundárně i ontologických), které dají jasnější kontury naší disciplíně. Na místo fragmentace volám po multipolarizaci. Konkurence je zkrátka mocnou pobídkou pro nápodobu účinných praktik (Waltz 1979) a případně i pro inovace (Mearshiemer 2001). Absence střetů naopak vede k přežívání neefektivních praktik a ke vzniku lokálních „hegemonů“ střežících svou výsadní pozici. Nechť se tedy vyprofiluje několik silných a jasně

definovaných názorů, které budou v ostrém kontrastu, a jejichž debata umožní další rozvoj disciplíny. Co říci závěrem? Snad jen „pojďme se střetnout“!

Literatura:

- BECKER, G. (1996): *Accounting for Tastes*, Harvard University Press, Cambridge, 292 s.
- FRIEDMAN, M. (1953): *Essays in Positive Economics*. University of Chicago Press, Chicago, 334 s.
- FEARON, J. (1991): Counterfactuals and hypothesis testing. *World Politics*, 43, č. 2, s. 169–195.
- GIDDENS, A. (1985): *Nation-State and Violence*. Polity Press, Cambridge, 399 s.
- GEORGE, A., BENNETT, A. (2005): *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*. MIT Press, Cambridge, 350 s.
- GERRING, J., YESNOWITZ, J. (2006): A Normative Turn in Political Science. *Polity*, 38, č. 1, s. 101–133.
- GERRING, J. (2011): Mere Descriptions, *British Journal of Political Science* – forthcoming (dostupné z: <http://people.bu.edu/jgerring/documents/DescriptiveGeneralization.pdf>)
- HERBST, J. (2000): *States and Power in Africa: Comparative Lessons in Authority and Control*. Princeton University Press, Princeton, 248 s.
- HERWIG, H. (1999): Geopolitik, Hitler and Lebensraum. In: Gray, C. Sloan G. (ed.): *Geopolitics, Geography, Strategy*, Frank Kass, London, s. 218–241.
- JELLEN, L. (2009): Změny etnické struktury v kavkazském regionu od konce 80. let: Primární statistický rozbor, *Geografie*, 114, č. 2, s. 130–144.
- JOHNSTON, R. (1994): Fragmentation Around the Defended Core: The Territoriality of Geography. *The Geographical Journal*, 164, č. 2, s. 139–147.
- KING, G., KEOHANE, R., VERBA, S. (1994): *Designing Social Inquiry: Scientific Inference in Qualitative Research*. Princeton University Press, Princeton, 300 s.
- KOPEČEK, V., DROBÍK, T., HASALOVÁ, J. (2011): Česká geografie ve 21. století: Skutečně pro život? *Informace ČGS*, 30, č. 2, s. 25–29.
- KRUGMAN, P. (2011): The New Economic Geography, Now Middle-aged. *Regional Studies*, 45, č. 1, s. 1–7.
- KUČERA, Z. (2009): Krajina v české geografii a otázka relevance přístupů anglo-americké humánní geografie. *Geografie*, 114, č. 2, s. 145–155.
- MACDONALD, P. (2003): Useful Fiction or Miracle Maker: The Competing Epistemological Foundations of Rational Choice Theory. *American Political Science Review*, 97, č. 4, s. 551–565.
- MAMADOUH, V. (2003): Some notes on the politics of political geography. *Political Geography* 22, č. 6, s. 663–675.
- MATOUŠEK, R., VOGT, D., ŽENKA, J. (2011): Výzvy české geografie: Od „Černé knihy“ ke světlým zítřkům. *Informace ČGS*, 30, č. 2, s. 8–17.
- MEARSHEIMER, J. (2001): *Tragedy of Great Power Politics*. Norton & company, New York, 555 s.
- MEGORAN, N. (2011): War and peace? An agenda for peace research and practice in geography. *Political Geography*, 30, č. 4, s. 178–189.
- OSMAN, R., TRÁVNÍČEK, J., TROJAN, J., KONEČNÝ O. (2011): K čemu doktorandi, Pokračování diskuze XXII. Sjezdu České geografické společnosti v Ostravě. *Informace ČGS*, 30, č. 2, s. 18–24.
- O'TUATHAIL, G. (1999): Understanding Critical Geopolitics and Risk Society. In: Sloan, G., Gray, C. (eds.): *Geopolitics, Geography and Strategy*. Frank Kass, London, s. 107–124.
- PILEČEK, J. (2010): Koncept sociálního kapitálu: pokus o přehled teoretických a metodických východisek a aplikačních přístupů jeho studia. *Geografie*, 115, č. 1, s. 64–77.
- PERLÍN, R., KUČEROVA, S., KUČERA, Z. (2010): Typologie venkovského prostoru Česka. *Geografie*, 115, č. 2, s. 161–187.
- RAGIN, C. (1987): *The Comparative Method: Moving Beyond Qualitative and Quantitative strategies*. University of California Press, Berkeley, 218 s.
- RAGIN, C. (2000): *Fuzzy-Set Social Science*. University of Chicago Press, Chicago, 370 s.

- RODRÍGUEZ-POSE, A. (2011): Economists as geographers and geographers as something else: on the changing conception of distance in geography and economics. *Journal of economic geography*, 11, č. 2, s. 347–356.
- RUGGIE, J. (1993): Territoriality and Beyond: Problematizing Modernity in International Relations. *International Organization*, 47, č. 1, s. 139–174.
- SINGER, D., DEUTSCH, K. (1964): Multipolar Power Systems and International Stability. *World Politics*, 16, č. 3, s. 390–406.
- STASAVAGE, D. (2010): When Distance Mattered: Geographic Scale and the Development of European Representative Assemblies. *American Political Science Review*, 104, č. 4, s. 625–643.
- SOKAL, A. (1996): A Physicist Experiments with Cultural Studies, *Lingua Franca*, May/June 1996.
- SÝKORA, L., POSOVÁ, D. (2011): Formy urbanizace: kritické zhodnocení modelu stadií vývoje měst a návrh alternativní metody klasifikace forem urbanizace. *Geografie*, 116, č. 1, s. 1–22.
- VOJTĚCH, V. (2011): Etnické procesy v Rusku v 90. letech 20. století. *Geografie*, 116, č. 1, s. 46–58.
- WALTZ, K. (1979): *Theory of International Politics*. Waveland Press, Illinois, 251 s.

Pracoviště autora: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Albertov 6, 128 43 Praha; e-mail: kofron@natur.cuni.cz.

Citační vzor:

KOFRON, J. (2012): Geografie fragmentovaná jako geografie úspěšná? Postmoderní sen noci ostravské. *Informace ČGS*, 31, č. 1, s. 1–10.

Geopolitika na pomezí geografie a mezinárodních vztahů Mezi prostorem intersubjektivním a objektivním

JAN KOFRŮŇ

Geopolitics at the Border of Geography and International Relations: Between Intersubjective and Objective Space

Abstract: The main goal of the article is to highlight the marked difference between two understandings of geopolitics and space in general – the understanding that is present in the field of geography and the understanding that is present in the field of International Relations. Whereas in International Relations (namely in the case of neorealists) space is conceptualized as a material, objective entity, in the field of geography there has been a shift toward a conceptualization of space as an inter-subjective entity. It follows that in the case of neorealists there is some (usually unintentional) tendency to revive (neo)classical geopolitics, or at least some of its basic assumptions. On the other hand, contemporary geographers have adopted a boldly critical approach toward (neo)classical geopolitics. Geographers consider (neo)classical geopolitics as potentially dangerous because of its justification of the conflictual discourses prevailing in international politics. The question remains whether the geographical neglect of objective space does not undermine the ability of critical geopolitics to effectively intervene in practical political issues.

Keywords: geopolitics, International Relations, geography, realism, power, critical geopolitics, space.

Slovo geopolitika či geopolitický se dostalo v posledních desetiletích opět do módy, a to jak mezi politiky, tak v akademické komunitě. Standardně lze geopolitiku vnímat buď jako politickou aktivitu v prostoru (vykonávanou samotnými politiky), nebo jako sociálně-vědní „disciplínu“, která studuje interakce prostoru a moci v mezinárodním systému (definice geopolitiky a její členění nabízí například O’Tuathail 1999; Tomeš 2000; Pezarat Correia 2002 aj.). V případě akademické verze geopolitiky (jež bude dále předmětem zájmu) lze nalézt výraznou dělicí linii mezi odborníky z oboru mezinárodních vztahů (MV) a odborníky z oboru geografie. Jak dále ukážu, v současnosti existuje hluboká (ontologická, ale i epistemologická) propast mezi akademickou geopolitikou, tak jak ji vnímají a praktikují geografové, a na druhé straně odborníci z oboru MV, zejména pak ti z realistické

odnože. Lze tvrdit, že zatímco geopolitika (GP) se dočkala určité rehabilitace v mezinárodních vztazích (zejména mezi neorealisty), „nová geopolitika“ v geografii ve skutečnosti přímo popírá klasické geopolitické uvažování. Odmítla (minimálně v oblasti politické geografie a geopolitiky) pozitivní poznání a naopak se přiklonila k „normativní vědě“, což v mnohém předurčuje charakter prací geografických autorů.

Cílem této práce je dokumentovat odlišný charakter geopolitického uvažování v MV a v geografii, ale také poukázat na problematičnost geografického zamítání (neoklasické) geopolitiky a role fyzického prostoru obecně. Jak se pokusím ukázat, existují otázky, které geografové zabývající se geopolitikou nechtějí či nemohou řešit. Jde zejména o otázky spojené s vojenskou silou a přežitím států obecně. Geografové tak pozitivní výzkum těchto témat přenechali ostatním disciplínám. Na druhé straně v rámci mezinárodních vztahů jsou tyto otázky řešeny zejména stoupenci realismu. V jejich teoriích je prostor významně zapojen jako jedna z proměnných. Právě některé z realistických teorií představují vhodný odrazový můstek pro oživení akademické neoklasické geopolitiky. Již mimo rozsah článku je diskuse o významu nejistoty ve vztahu k přežití, jak ji vedou realisté (Mearsheimer 2001) s liberály (Keohane 1984) a konstruktivisty (Wendt 1999). Dodejme jen, že platí-li realistický pohled zdůrazňující centrální význam války (či její trvající možnosti) pro mezinárodní politiku, potom zvolený okruh otázek představuje také okruh klíčový.

Stat' je rozčleněna do čtyř základních částí. Nejdříve velmi krátce představím geopolitiku jakožto akademickou subdisciplínu. Krom stručného shrnutí jejího vývoje, který byl přerušen po druhé světové válce, zmíním i kontexty dvou disciplín, v nichž se geopolitické myšlení vyskytuje, a to obor MV a geografie. V následujících dvou částech se pak snažím ukázat na odlišné pojmání geopolitiky a prostoru obecně v rámci dvou výše zmíněných oborů. Tyto rozdíly jsou pak syntetizovány v kapitole „Prostor jako materiální entita“, která se navíc snaží najít odpověď na otázku, za jakých podmínek lze prostor jako materiální entitu vnímat.

Základním východiskem tohoto článku je tvrzení, že svět je do značné míry poznatelný a že svět (zejména ten fyzický) existuje nezávisle na našem myšlení. Od tohoto východiska se odvíjí snaha po teoretickém poznání, které může mít jak akademický, tak praktický význam. Na akademické rovině to jsou teorie a modely, které jednak umožňují zejména začátečníkům pochopit podstatu studovaných problémů (obdobný názor zastává i Flyvbjerg 2006), ale zároveň umožňují komunikaci mezi výzkumníky studujícími buď odlišnou problematiku, nebo i problematiku podobnou, leč s jiným prostorovým či časovým zaměřením. Právě geografie je poměrně názorným příkladem toho, co se stane, když vědní disciplína ztratí, či ani nenalezne své teoretické jádro (jádra). Téměř okamžitě dochází k fragmentačním tendencím, které jsou v případě geografie dále umocňovány značnou šíří tematického zaměření.¹ Naopak v MV usilování o teoretické poznání vytvořilo tři silná paradigmat, což přinejmenším zjednodušuje vzdělávání a do značné míry i vnitrooborovou komunikaci. A právě teorie umožňují kumulaci poznání, v sociálních vědách samozřejmě velmi pomalou. Je třeba zdůraznit, že akceptování role teorií se neomezuje pouze na „pozitivistický“ a „materialistický“ tábor. Mnozí postpozitivisté, zejména pak kritičtí a vědečtí realisté (Sayer 1992 a 2000; Wendt 1999; George – Bennett 2005) taktéž uznávají nezastupitelný význam teoretického poznání. Přitom nejen materialisté, nýbrž i konstruktivisté usilují o teorie (například Wendt 1999). Z postmoderních (antipozitivistických) kruhů by se mohlo ozvat, že sociálněvědní teorie stejně nemají velký význam. Ačkoliv lze souhlasit s tím, že například schopnost predikce je v řadě přírodních disciplín výrazně větší (ale ne ve všech), nelze jednoduše položit rovnítko mezi užitečností teorie a její predikční schopností (Waltz, 1997: zejména 916; ale také Sayer 2000: 162).

Ve vztahu k praktické aplikační rovině je třeba chápat, že mnoho prakticky orientovaných rad (zejména v politické sféře) ve svém jádru skrývá určité kontrafaktuální tvrzení (kdybychom udělali A, dostavil by se výsledek X, ale jelikož jsme udělali B, dostavil se výsledek Y). Problém kontrafaktualů spočívá v tom, že v zásadě musejí pracovat s teorií,

či alespoň s akceptovanou generalizací (viz Fearon, 1991). Pokud bychom zcela rezignovali na vytváření a testování teorií, potom by všechny naše snahy o praktickou relevanci byly postaveny na velmi nepevných základech. Absolutní rezignaci na možnost prakticky orientovaných rad vnímám jako extrémně problematický jev, který akademickou sféru fakticky uzavírá do věže ze slonoviny. Zároveň však je třeba mít na paměti, že primární pole působnosti vědců by mělo zůstat v akademické sféře, jinak hrozí podobný osud, jaký postihl klasickou geopolitiku kvůli spojení s nacismem.

GEOPOLITIKA

Obor či subobor geopolitiky, zabývající se vztahem mezi zahraniční politikou států a geografii či prostorem, v němž státy existují, vznikl fakticky na počátku 20. století.² Nicméně již mnohem dříve lze vystopovat snahu o odkrytí vlivu geografických faktorů na zahraniční politiku států. Jako vyústění těchto předgeopolitických snah lze vnímat A. T. Mahanovu (1890) knihu *Influence of Sea Power*. Tato kniha položila základ pro vnímání duality pozemní a námořní moci. Tento vliv se projevil jak v dílech z počátku století (Mackinder 1904, 1919), tak i mnohem později, byť v již značně pozměněné formě (v dílech Mearsheimera 2001; Layna 2006; Rosse 2009; ale i Levyho a Thompsona 2010). Geopolitika ve svých počátcích představovala primárně historicko-geografickou disciplínu. Pohyb a chování moci v prostoru byly studovány z perspektivy dlouhodobého dějinného vývoje. Příkladem tohoto pojetí jsou práce výše zmíněného Mackindera (1904, 1919) či Mahana (1890), které se odvolávají na tisíciletou, respektive staletou historickou zkušenost v perspektivě Eurasie. Klasickou geopolitiku lze do určité míry přiřadit k realistickému paradigmatu v mezinárodních vztazích (viz Drulák 2003: 65; O'Tuathail, 1999: 107; či Megoran 2008 a 2010). Základní premisy, tj. stát (případně jeho teritoriální předchůdci) jako hlavní aktér a bezpečnostní soupeření jako základní hybný moment mezinárodní scény, vskutku nalézají oporu v realistickém uvažování (pro esenciální principy realismu obecně viz například Schweller 1997: 927). V tomto kontextu asi nepřekvapí, že mnoho z klasických geopolitických autorů bylo buď členy národních důstojnických sborů (Haushofer, Mahan), či aktivními politiky (Mackinder). Pokud první spojení způsobovalo zaměření výzkumné orientace na vojensko-strategické prvky mezinárodního systému, potom druhé spojení mělo dopad mnohem významnější a z pohledu vývoje oboru negativnější.

Geopolitika se bohužel zejména kvůli své „mnichovské škole“ a Karlu Haushoferovi příliš přiblížila nacionálněsocialistické ideologii a politické praxi (blíže například Herwig 1999; Pezarat Correia 2002). Vazba, jakkoliv nejednoznačná, německé geopolitiky na nacionální socialismus se po válce stala jedním z důvodů, proč geopolitika, jako subdisciplína geografie, fakticky zanikla.³ Nutno dodat, že pokud na Západě docházelo k silnému opomíjení geopolitiky, potom v bývalých komunistických zemích k přímému odmítání (Jehlička – Tomeš – Daněk 2000: 20–21). Lze tvrdit, že do značné míry omezovala praktickou využitelnost geopolitického studia i poměrně jasná situace studené války. Odmítání, či přinejmenším přehlížení geopolitiky trvalo do konce sedmdesátých a začátku osmdesátých let. Znovuoživení geopolitického studia pak lze spojit i s nástupem regionálních mocností (zejména Číny, ale i Indie a Japonska, Egypta a Íránu, či v Evropě Francie), které rozrušily, či alespoň slibovaly rozrušit striktně bipolární strukturu. Zřejmě přelomovou prací se stala *Geopolitics in the Nuclear Age* Colina Graye (1977), která v mnohém nastrovala renesanci geopolitiky. Znovuzrozená geopolitika se však ocitla ve zcela odlišném akademickém prostředí, než jaké opustila s koncem druhé světové války.

Během dvaceti či třiceti poválečných let totiž došlo k několika zásadním změnám, které v mnohém ovlivnily současný stav akademické geopolitiky. V domovské disciplíně geopolitiky, v geografii, nastoupily od sedmdesátých let, po odeznění kvantitativní revoluce let padesátých a šedesátých, (neo)marxistické přístupy (například Harvey 1982, 1985; Massey – Catalano 1978; Massey 1983; a zejména ve vztahu k politické geografii

Taylor 1982, 1992 atd.). Tyto přístupy přirozeně kladly a kladou důraz na koncepty třídy a kapitálu namísto státu a (vojenské) moci. Koncept vojenské moci byl odsunut zcela na okraj zdůrazňování ekonomické síly a pozice v ekonomickém systému, což navazuje na teorii světového systému Immanuela Wallersteina (1974). Geografie jako celek se výrazně lokalizovala a zároveň sociologizovala, popřípadě ekonomizovala (nikoliv však ve smyslu hlavního ekonomického proudu). V osmdesátých a devadesátých letech pak přicházejí do módy mnohdy velmi radikální a postmoderní přístupy (například MacDowell 1992; nověji O'Tuathail 1999; Agnew 2002; Domosh – Saegr 2001), které často odmítají možnost vědeckého poznání v sociální sféře a zejména kladou důraz na pochopení před vysvětlením. Zřejmě nezpochybnitelným faktem zůstává, že obor trpí výraznou roztržitostí (na čemž se shoduje Johnston 1998; Kopeček – Drobík – Hasalová 2011; Matoušek – Vogt – Ženka 2011). Tato roztržitost pramení z absence jasných teoretických paradigmat, jaká nalézáme například v MV,⁴ zároveň je však i logickým, a tedy neodvratným produktem širokého tematického záběru geografů (od lokálního po globální, od otázek výlučně materiálních po otázky normativní apod.). Obdobně jako v jiných sociálních vědách navíc působí i značná epistemologická roztržitost. Zajímavé je, že v případě geografie se na rozdíl od ekonomie či MV zřejmě nikdy silněji nerozvinula (u nomoteticky orientovaných autorů) deduktivní tradice výzkumu (ilustrativní příklad opomíjení deduktivního výzkumu viz Hampl 2008, ale i Sýkora 2008). Lze spekulovat, že je to i silné zaměření na suboborově specifickou empirii vyplývající z převahy indukcionismu, které vytváří bariéry mezi subobory, a to i mezi komunitami autorů s obdobným epistemologickým profilem.

Na druhé straně došlo i k vývoji v oboru mezinárodních vztahů, který se stal fakticky kolébkou znovuzrozené geopolitiky. Ten si také prošel svou scientifickou revolucí (ač zřejmě ne v tak extrémní míře jako geografie) a dokázal se vyvinout v respektovaný obor⁵ s dvojicí hlavních (racionalistických) myšlenkových proudů – realismem a liberalismem – doplňovaných od devadesátých let stále silícím proudem konstruktivismu (historii MV přibližuje například Drulák 2003; Barša – Císař 2008). Ačkoliv i v MV sedmdesátých a osmdesátých let existoval proud marxismu (například Wallerstein 1974, 1984; ve velmi specifické podobě pak Tilly 1985, 1992), nelze rozhodně tvrdit, že by tento proud dominoval, a navíc výrazně oslabil ještě před koncem studené války (viz Maliniak – Oakes – Peterson – Tierney 2011). Pokud již lze nějaký proud označit za dominantní, potom v období studené války (sedmdesátá a osmdesátá léta) zřejmě realismus, nicméně i v tomto případě se dominance týkala pouze některých témat či suboborů (strategických studií – blíže Jordan et. al. 2008; Maliniak – Oakes – Peterson – Tierney 2011). S koncem studené války výrazně oslabil (neo)realismus jednak v souvislosti se zmírněním velmocenské rivality ve světě, jednak s rozpoutáním čtvrté debaty v MV. V návaznosti na čtvrtou debatu v MV došlo k posílení reflektivistických přístupů na úkor přístupů racionalistických. Určitou vůdčí úlohu tak převzal v posledních letech konstruktivismus, který mimo jiné představuje kritiku příliš materialistického neorealismu (viz Wendt 1999). Samozřejmě i v tomto případě platí, že konstruktivismus dominuje především v Evropě a jeho význam není rovnocenný pro všechny subobory.

Faktem zůstává, že znovuzrození geopolitiky vzešlo právě z realistického tábora, konkrétně od Colina Graye (1977, 1999a, 1999b). Nicméně význam geografie (geografických faktorů) v uvažování realistických autorů existoval již od Hanse Morgenthaua (1948) a nadále byl udržován. Velká část klíčových článků či knih z realistického tábora MV zahrnuje více či méně zásadní kapitoly o vlivu geografie. Jako příklad lze uvést Roberta Jervis (1978), Roberta Gilpina (1981), Johna Mearsheimera (1982, 1983, 1988 a 2001), Stephena Walta (1985, 1987, ale i 2009), Stephena Van Everu (1998), Williama Wohlforth (1999) aj. Svůdnost geografie pro neorealisty spočívá v tom, že představuje možnost, jak zesílit vysvětlovací schopnost teorie, aniž by bylo třeba sahát k vnitrojednotkovým proměnným, což by nahloďovalo koncept státu jako „biliárové koule“. A i kdybychom

akceptovali Waltzovu (1979) teorii mezinárodního systému, zůstává problém se specifikací teorie pro konkrétní podmínky, za nichž dochází k realizaci zahraniční politiky (kteřá z Waltzovy teorie unikla).

Již z výše uvedeného se rýsuje protiklad v metodě poznávání u geografů a politických vědců. Tam, kde geografové silně preferují popis, konceptualizaci a indukci, tam obvykle političtí vědci sázejí na deduktivní přístupy a budování teorií obecně. Ty samozřejmě pracují jen s několika proměnnými, čímž nutně dochází k zjednodušení jinak komplexní reality. Kvůli této dichotomii vzniká situace, kdy řada geografů (včetně těch spíše pozitivisticky orientovaných) považuje teorie z MV za empiricky nepřesné či nesmyslné, ale nemá příliš zájem o jejich vnitřní logickou soudržnost. Naopak z pohledu odborníků MV postrádá (politická) geografie jasně specifikované teorie, které by bylo možno buď testovat, anebo zapojit do kauzálního vysvětlování. Jak ukazuje John Gerring (2012), MV se až extrémním způsobem orientovaly na kauzální inferenci a s tím související metodické problémy. Naopak v případě geografů je mnohem běžnější jak metodologické volání po rigorózní konceptualizaci (Sayer 1992: 199–201), tak jeho praktické naplňování (například v politické geografii Berg – Kusk 2010; či v ekonomické geografii Coe – Dicken – Hess 2008).

Ještě než se blíže podíváme na současný stav, je třeba zdůraznit, že znovuoživení GP zejména autory z MV vyvolalo silně nesouhlasnou reakci uvnitř geografické obce (nedávno například Megoran 2010; dříve O'Tuathail 1999; či Hepple 1986). A právě tento nesouhlas předurčil vývoj nové geopolitiky jako popření a antiobrazu geopolitiky (neo)klasické. Odmítnutí snah o rehabilitaci klasické (či moderní) geopolitiky se zakládá na přesvědčení, že klasická geopolitika svým diskurzem fakticky akceptuje a posiluje konfliktní a násilné chování mezi státy a lidskými skupinami obecně. Geopolitika tak není jen neutrálním explanačním schématem, nýbrž sama o sobě vytváří konfliktní potenciál, protože ji lze považovat za potenciálně nebezpečnou. Ve výsledku se tak geopolitika radikálně rozdělila na větev zastávanou v rámci MV, která v mnohém následuje tradiční geopolitické uvažování, a na větev geografickou, která se naopak od tradičního geopolitického uvažování snaží distancovat. Obě tyto větve fungují do značné míry autonomně, bez výraznějšího vzájemného ovlivňování. V současnosti se zdá, že případné větší propojování mezi autory z geografie a MV bude záviset na dalším posilování konstruktivismu v MV.⁶ Lze totiž tvrdit, že konstruktivisté jsou mnohem přístupnější stylu uvažování typickému pro kritickou geopolitiku. A naopak mnozí konstruktivisté (typicky Ruggie 1993) jsou široce citováni v geografické obci. Momentálně však zůstává faktem, že jen málokterý geograf je schopen publikovat v předních, primárně severoamerických, časopisech MV a politické vědy.⁷ Výjimky, kdy autoři z jedné vědní skupiny jsou široce citováni a uznáváni i druhou skupinou, nespádají do geopolitiky, nýbrž k nižším úrovním, jako je například geografie vnitrostátních konfliktů (například Le Billon 2001; Collier – Hoeffler 2000; Buhaug – Rod 2006).

GEOPOLITIKA A PROSTOR V MEZINÁRODNÍCH VZTAZÍCH

Renesance geopolitiky v MV na sebe vzala jednak explicitní podobu (reprezentují ji například Gray 1977, 1999a, 1999b; Brzezinski 1999; Scott 2008; či Kaplan 2009), ale také podobu implicitní. Tato implicitní geopolitika se stala součástí realistického uvažování skrze význam prostoru pro stát a jeho moc (zejména Mearsheimer 2001; Glaser 2010 aj.) a také jako vysvětlující proměnná ovlivňující bezpečnostní situaci mocností (Layne 2006; Wohlforth 1999; Walt 1987) a v návaznosti i běh zahraniční politiky (primárně Mearsheimer 2001; Walt 1987). Klíčové však je, že v (hlavním proudu) MV se s prostorem pracuje jakožto s fyzickou, objektivně existující entitou, jejíž význam sice může být omezen, ale nikoli zcela smazán rozvojem technologie.

Neznamená to samozřejmě, že by se z prostoru stal klíč k vysvětlení mezinárodních vztahů (výjimku snad představuje Mearsheimer 2001), ale přinejmenším platí, že prostor

jako fyzická veličina dokáže intervenovat v kauzálních mechanismech. Faktem je, že zřejmě nejvíce se tradiční geopolitice blíží realisté ze severoamerické větve MV. Ve snaze o uzpůsobení systémové neorealistické teorie, jak ji prezentoval Kenneth Waltz (1979) pro otázky formování aliancí (Walt 1985 a 1987) a vzniku válek (Van Evera 1984 a 1998) se prostor stal jednou z doplňkových proměnných. Waltův koncept *Balance of Threat* tak kromě celkové moci, moci vojenské a intencí považuje za významnou proměnnou vzdálenost. Hrozba sice vzniká na základě moci a maligních úmyslů, ale teprve geografická blízkost jí dodává na aktuálnosti. Obdobně Van Everovo rozvinutí konceptu *Offense-Defense* počítá s geografii jako s jedním z faktorů, který určuje poměr obrany a útoku. Nejvýznamnější zapojení prostoru, k němuž se ještě vrátím, však lze vidět u Johna Mearsheimera (2001), který staví svou teorii na prolnutí významu vojenské síly a jejího přenosu přes prostor (námořní či pozemní). Nicméně přílišný důraz některých neorealistů na fyzický prostor, teritorium a přežití, tedy tradiční geopolitické prvky, se dostal pod palbu kritiky ze strany Randalla Schwellera (2011) při jeho hodnocení knihy *Rational Theory of International Politics* (Glaser 2010). Tuto kritiku lze na jednu stranu interpretovat jako odmítání geopolitického základu přítomného v mnoha neorealistických pracích, na druhou stranu však také jako nepřímé potvrzení významu a trvanlivosti tohoto základu.

Částečně mimo vlastní realistickou a geopolitickou tradici stojí práce primárně zaměřené na studium války. V těchto studiích, za jejichž klasické zástupce lze považovat práce Johna Mearsheimera (1982, 1983, 1988) a Stephena Biddlea (2004), se fyzický prostor stává téměř neoddělitelnou součástí argumentace. Prostor zde jednak představuje statek, o němž se přinejmenším na takticko-operační rovině bojuje a který zároveň působí jako překážka pohybu, koncentrace sil, pozorování a palby. Zejména ve vztahu k pozemním operacím pak vystupuje význam terénu a jeho charakteristik. V tomto případě však již nelze mluvit o geopolitickém uvažování, ačkoliv lokální taktická situace může za určitých okolností působit i na vyšší geopolitickou rovinu.

Nicméně prostoru se nevěnovali jen realisté. V případě neoliberálů lze zmínit například práci Davida Lakea a Angely O'Mahonyové (2004), která se věnovala proměně průměrné velikosti států v mezinárodním systému v uplynulých dvou stoletích. Na rozdíl od výše zmíněných prací zde autoři primárně pracovali s ekonomickými stimuly jako kauzálními faktory změny velikosti států. Z tohoto velmi krátkého přehledu jasně vyplývá, že americká větev MV prostor primárně chápe jako materiální, objektivně existující entitu, což je v přímém rozporu s převažujícím přístupem v politické geografii, kde spíše nalézáme snahu ukázat na prostor jako na produkt sociální konstrukce. Nicméně je patrné, že pojmání prostoru jakožto materiální entity je silně spojeno s dominancí dalších materiálních (primárně vojenských) proměnných ve vysvětlovacím rámci. Prostor je tedy v MV vnímán jako jeden z kategoriálních faktorů, který může, nebo nemusí mít význam pro mezinárodní politiku.

Je tedy zřejmé, že z pohledu autorů MV (zejména realistů) prostor primárně účinkuje skrze svoji schopnost ředit vojenskou moc, a tím pádem i akutnost hrozeb (viz koncept *Loss-of-Strength Gradient* – Boulding 1963, citováno dle Gilpin 1981: 56). Vzdálenost tak může zasahovat do otázek zahraniční politiky. Jako příklad lze uvést Waltovu (1987) teorii aliancí, jež sice pracuje s celkovým objemem moci, který drží státy, ale tento objem ztrácí na významu (na nebezpečnosti) spolu se vzdáleností, jež dva státy dělí. Lze tak vysvětlit, proč státy formují aliance primárně proti státům, které se nalézají v jejich těsné blízkosti, a proč naopak nevytvářejí aliance proti mnohem silnějším státům (například supermocnostem), které jsou však výrazně vzdáleny. Kromě prosté vzdálenosti také došlo v MV k oživení debaty stran dichotomie pozemní versus námořní moci, zejména díky práci Johna Mearsheimera (2001). Jeho hlavní argument zní, že primárními bezpečnostními arény jsou pevninské regiony separované navzájem velkými masami vody. Jelikož projekce vojenské síly přes rozsáhlé vodní plochy představuje (technologický i logistický) problém, většina států balancuje vůči regionálním hrozbám, a nikoli vůči globálnímu hráči, jakým jsou například USA. Zatímco výše zmíněná Waltova teorie aliancí může být

vnímána jako teorie zahraniční politiky států, Mearsheimerova teorie již má jednoznačný vztah přímo k (systémové) mezinárodní politice.

Lze tvrdit, že Mearsheimerův „geopolitický argument“ může vysvětlit absenci balancování vůči USA v postbipolárním světě, která byla mnohými vnímána nejenom jako problém teorie balancování, ale také jako problém neorealismu obecně. Teorie *Balance of Power* (v moderní podobě formulovaná zejména Waltzem 1979) se dostala v posledních dvou desetiletích pod palbu kritiky ze dvou stran. Jednak historické analýzy ukázaly, že balancování není zdaleka tak přirozené a úspěšné, jak by odpovídalo Waltzově předpokladu (Schroeder 1994; Mearsheimer 2001; Wohlforth et al. 2007a, 2007b; Schweller 2006), a není ani zdaleka vždy namířeno proti nejsilnějšímu státu v systému (Walt 1987). S koncem studené války navíc vyvstala empirická otázka, kdy a kdo bude balancovat USA jakožto nejsilnější stát v systému. Christopher Layne (1993) a Kenneth Waltz (1993) předpokládali, že balancování je jen otázkou času. Faktem zůstává, že k jednoznačnému balancování nedošlo, což by například konstruktivisté či liberálové mohli interpretovat jako konec klasické mocenské politiky. Pokusy o zavedení rozšířených konceptů balancování jako *Soft Balancing* (Pape 2005) byly takřka okamžitě kritizovány pro svou vágnost a nerozlišitelnost od běžných diplomatických frikí (Lieber – Alexander 2005; Wohlforth – Brooks 2008). Pokud se však na otázku balancování podíváme optikou Mearsheimerovy (2001) teorie útočného realismu, zjistíme, že svět nelze vnímat jako jeden systém, nýbrž jako agregát několika regionálních systémů, které jsou separovány mohutnými masami vody. Tyto vodní masy výrazně omezují přímé ohrožení pro státy v určitém regionu extraregionálními mocnostmi. Na druhou stranu jsou však státy anarchickou strukturou puzeny získat regionální hegemonii, která jim zabezpečí jejich přežití (což se povedlo právě USA). Z toho vyplývá, že státy se primárně zabývají rozložením moci ve svém regionu, a nikoliv celosvětovou situací. Klíčovou hrozbou jsou tedy mocní sousedé v regionu, a ne vzdálené, leč mimořádně mocné státy. USA tedy nejsou balancovány, neboť nejsou považovány za přímou hrozbu. Balancování se však bude vyskytovat v regionálním kontextu, zejména tam, kde se bude nacházet potenciální (regionální) hegemon. Nepřímé potvrzení této teze přináší i empirické články Jacka Levyho a Williama Thompsona (2005 a 2010), které ukazují, že v historické perspektivě je běžné balancovat pozemní mocnosti, nikoliv však mocnosti námořní či mocnosti převážně ekonomické.

V literatuře se však občas objevují názory, že zastavující síla prostoru ztratila na významu spolu se zavedením strategického bombardovacího letectva a jaderných zbraní. Pokud by tato teze platila, potom by prostor ztrácel svou funkci, neboť by již nedokázal zajistit bezpečnost států a alespoň částečnou izolaci regionálních systémů. Ve vztahu k letecké síle (jejímž předním propagátorem byl již ve dvacátých letech Douhet 1923; v současnosti pak zejména Warden 1995 a 1997) lze však namítnout, že většina strategických leteckých kampaní skončila v lepším případě s omezenými efekty (příkladem může být druhá světová válka, Vietnam, Kosovo či v současnosti Libye). Jak shrnuje Robert Pape (1996), strategické bombardování představuje v zásadě neefektivní způsob, jak přinutit státy (zejména mocnosti) k poslušnosti. V průběhu posledních let pod vlivem empirie sílí kritika vůči letecké síle jakožto jedinečné strategické zbraně (například Lake 2009; Press 2001). V případě jaderných zbraní vyvstává zejména otázka, proč státy disponující těmito zbraněmi stále budují mohutné konvenční ozbrojené síly (klasickým příkladem jsou SSSR a USA v době studené války) a proč může dojít mezi těmito státy ke konvenčním střetům (například SSSR versus Čína v roce 1969 či Indie versus Pákistán v roce 1998). Zdá se, že přinejmenším pokud existuje jaderná parita, je vliv jaderných zbraní částečně eliminován (viz Mearsheimer 2001: 130–133). Nezdá se tedy, že by zavedení letectva a raketové techniky, ať již s konvenční, či jadernou výzbrojí, zcela eliminovalo vliv prostoru. Ačkoliv platí, že prostor již není absolutní bariérou pohybu, a tím i přenosu moci, stále má vliv na rychlost a objem sil, které lze na žádané místo alokovat. Vzhledem k tomu, že válčící strany obvykle nemají identickou pozici (ve smyslu obránce versus útočník a délky

logistických tras), geografie ve smyslu fyzické vzdálenosti a případně terénu stále představuje jeden z faktorů, který vytváří limity využití vojenské moci.

GEOPOLITIKA V GEOGRAFII

Jak jsem již předeslal, geopolitiku provozovanou v geografii lze považovat za popření tradičního geopolitického uvažování. Jistě nelze říci, že by mezi geografy neexistovaly rozdíly v pojmání geopolitiky, nicméně společným prvkem zůstává odmítnutí, ať již explicitní, či implicitní, tradičních přístupů. Geografka Virginia Mamadouhová (1998) rozdělila moderní geopolitiku do čtyř kategorií podle 1) odstupu od studovaného objektu, tedy zda jde o práce a) „orientované na politiku (ve smyslu jejího vykonávání)“, nebo b) čistě akademické; 2) podle pozice vůči státu, tedy zda a) je, či b) není považován za nevýznamnějšího aktéra. Vznikají čtyři druhy moderní geopolitiky: 1) *neoklasická* (politicky orientovaná se státem jako klíčovým aktérem); 2) *non-geopolitika* (akademická se státem jako klíčovým aktérem); 3) *subverzivní geopolitika* (politicky orientovaná, ale zahrnující i nestátní aktéry); a 4) *kritická geopolitika* (čistě akademická, zahrnující i nestátní aktéry).

Pouze neoklasickou geopolitiku lze vnímat jako nástupce geopolitiky klasické, byť je nutné zdůraznit, že neoklasická geopolitika obvykle nesdílí geodeterminismus geopolitiky klasické. Hlavním předmětem zájmu jsou státy (mocnosti) a jejich zahraniční politika. Lze tvrdit, že vojenská a popřípadě ekonomická moc v kombinaci s materiálními geografickými faktory představují klíčové proměnné (viz Brzezinski 1999; Scott 2008; Kaplan 2009). Geografie, vojenská moc a boj o přežití jsou v těchto analýzách vnímány jako objektivně existující faktory. Racionální analýza potom může pomoci k formulaci zahraniční politiky konkrétních států. Zjevně se tento přístup nejvíce blíží pojmání geopolitiky v oboru MV (s jistou opatrností by šlo k tomuto přístupu zařadit i Johna Mearsheimera 2001), přičemž se však jen velmi málo geografů v západních zemích k tomuto přístupu hlásí.⁸ Vzhledem k tomu, že tento přístup nemá svou jasnou akademickou základnu, nedokázala neoklasická geopolitika vytvořit zásadní teorie, které by zlepšily její akademický status. V mnohem lepší situaci se nachází non-geopolitika, kterou lze charakterizovat jako politickou geografii mezinárodních vztahů. Snahou tedy je zmapovat a popsat hlavní tendence jak zahraničních politik států, tak případně aktivity některých nestátních aktérů v prostoru (typicky O'Loughlin – Anselin 1996). Z toho vyplývá, že charakter těchto prací je silně empirický, často bez silného teoretického ukotvení. Subverzivní geopolitika vychází z prací Yvese Lacosteho (1976), přičemž snahou je zpochybnit geopolitické zdůvodňování zejména konfliktů a ukázat na mnohost geopolitických interpretací. Přitom subverzivní geopolitika se zaměřuje jak na mezinárodní, tak na subnárodní (lokální) úroveň. Kritická geopolitika v současnosti představuje v rámci geografie mimořádně silný proud. Jejím hlavním cílem se stalo problematizování geopolitických percepce, konceptů a všeobecně užívaných geografických aspektů za pomoci analýzy diskurzu. Snaha o problematizaci těchto diskurzů vyplývá z přesvědčení o jejich potenciální nebezpečnosti. Diskurzy totiž mohou legitimizovat násilí a zakrývat možnosti systémové změny. Gearóid O'Tuathail (1999: 111) identifikuje čtyři typy kritické geopolitiky: 1) Formální geopolitika se zaměřuje na problematizování geopolitického myšlení a tradic. Analýza se tak snaží ukázat na vztah mezi teoriemi Halforda Mackindera a imperiálního kontextu, v němž byly tyto teorie tvořeny (například Kearns 2009); 2) Praktická geopolitika se zaměřuje na dennodenní státnickou praxi, respektive na geopolitické zdůvodňování akcí států. Toto zdůvodňování bývá často závislé na diskurzích opírajících se o geografické aspekty, které vytvářejí potenciál zdání nevyhnutelnosti konfliktů či určitého typu zahraniční politiky. Diskurz zde tak slouží jako legitimizující prostředek kroků vlád; 3) Populární geopolitika se věnuje roli médií ve vytváření a šíření geopolitických diskurzů. Populární geopolitika může být těsně spjata s praktickou geopolitikou, neboť snahou vlád bude podporovat žádoucí geopolitický diskurz v médiích a kultuře, popřípadě využít již existujících diskurzů. Příkladem práce náležející k populární geopolitice může být Dalby (2008), který

se snaží v návaznosti na probíhající válku s terorismem analyzovat tři populární filmy (*Gladiator*, *Black Hawk Down* a *The Kingdom of Heaven*) a v nich používaný diskurz správné a spravedlivé války; 4) Strukturální geopolitika se výrazně liší od předchozích typů, neboť jejím cílem není primárně analýza diskurzu, nýbrž analýza měnících se geopolitických podmínek ve smyslu technologických změn, globalizace a vzniku společnosti rizik (O'Tuathail 1998 a 1999). I přes tento rozdíl však strukturální geopolitika sdílí společný cíl s předchozími typy a tím je snaha ukázat na problematičnost klasického geopolitického uvažování. Autoři jako O'Tuathail (1998 a 1999) totiž věří, že moderní svět v důsledku technologických, ale i sociálních a ekonomických změn již není světem teritoriálních států primárně usilujících o přežití, a proto tradiční geopolitické přístupy opřené o realistický pohled na mezinárodní prostředí jsou v lepším případě mylné, v horším pak nebezpečné.

Výše uvedená kategorizace geopolitiky od Virginie Mamadouhové je do určité míry problematičná, neboť zatímco subverzivní geopolitika má jasné normativní zadání (přetvořit systém), totéž nelze říci o geopolitice neoklasické. Ta zahrnuje jak práce primárně akademické (například Gray 1999a), tak spíše prakticky orientované (například Kaplan 2009; Brzezinski, 1999), nicméně jejich cílem je spíše přizpůsobení systému, a nikoli jeho změna. Klíčové však je, že fakticky stojí tři varianty geopolitiky (kritická, non-geopolitika a subverzivní) v opozici proti jedné – neoklasické. Na každý pád, i když uvedenou klasifikaci přijmeme, je třeba zdůraznit, že nejde o rovnoměrně zastoupené kategorie. Zatímco non-geopolitiku a kritickou geopolitiku lze považovat za hlavní proud v současné politické geografii, neoklasická geopolitika se v rámci geografie fakticky nevyskytuje. Jak v jiném článku sama Virginia Mamadouhová (2003) uvádí, přední geografický časopis *Political Geography* byl v uplynulých letech (a lze to říci i o současnosti) okupován neomarxistickými a postmoderními články, které fakticky vytlačily (neo)klasickou geopolitiku a s ní do značné míry i prostor jako objektivní materiální entitu za hranici zájmu. Lze tvrdit, že uvedený časopis dává zdaleka nejvíce prostoru článkům z kategorie non-geopolitiky a dále též kritické geopolitice. Vztah geografického mainstreamu k neoklasické geopolitice je jasně definován v článku Nicka Megorana (2010), který zcela otevřeně volá po napadání neoklasické geopolitiky, když tvrdí (s. 188) že: „*my máme jak oborovou, tak politickou povinnost napadnout poslední znovuzrození klasické geopolitiky, totiž neoklasickou geopolitiku.*“ Obdobně, byť o něco méně radikálně tvrdí Geraóid O'Tuathail (1999: 108), že: „*...geopolitika není o mocenské politice, ona sama je mocenskou politikou! Kritická geopolitika usiluje o obnažení této mocenské politiky, aby mohla být podrobena přezkoumání a veřejné debatě ve jménu prohloubení demokratické politiky.*“

V důsledku tohoto odmítání slábne schopnost geografických geopolitiků komentovat stav současného světa. Geografové jsou sice s to říci, nakolik se maskulinismus, antifeminismus a imperialismus promítal v pojednáních Mackinderových (Kearns 2009) či nakolik jsou fašizující koncepce neoklasických geopolitiků zkorumpované mocí, bohužel však nedokážou poskytnout relevantní odpovědi na mnohé praktické otázky globální politiky či konkrétních aspektů vnější politiky států. Vzhledem k velmi radikálnímu založení geografů (jako O'Tuathail, Megoran aj.) ani nelze něco takového očekávat, dokud nedojde k dramatické změně mezinárodního systému a politického systému vůbec. Geografové tak nejsou s to říci, které oblasti světa jsou pro tu kterou mocnost významné, které nevýznamné apod. Nedokážou řešit problematiku odstranění ani zajišťování akcí mezinárodního společenství. Vzhledem k tomu, že jejich požadavky fakticky volají po absolutní změně systému (O'Tuathail 1999; jakož i Megoran 2008, 2011), dostávají se velmi rychle na okraj jakékoliv politicky relevantní debaty. Silně normativní přístup ve svém důsledku vedl k tomu, že bylo opuštěno zkoumání války, vojenství a s tím souvisejícího fyzického prostoru jako objektivních fenoménů. Ač se to může jevit paradoxní, moderní (politický) geograf neumí zhodnotit šance na obranu konkrétní země ani nedokáže uvažovat nad vztahem vojenství a geografie na různých úrovních (ilustrativní práce zabývající se „válkou“

z pohledu geografů například Flint 2005; nebo číslo časopisu *Geopolitics* 2011/2; případně číslo 2009/5 *Annals of the Association of American Geographers*).

Odmítnutí klíčového významu objektivních geografických faktorů navíc z dlouhodobého hlediska vede k umenšování významu geografie jako disciplíny. Pokud sami geografové tvrdí, že fyzický prostor není významný a je ve skutečnosti jen reprezentací moci, potom nemá valného významu studovat geografii, mnohem smysluplnějším se jeví studium moci a jejích diskurzivních praktik, což lze činit – a zřejmě i lépe – v rámci jiných disciplín. Samozřejmě to neznamená, že by se geografové vůbec neměli věnovat prostoru jakožto sociálně konstruované entitě, jistě tento směr výzkumu lze považovat za cennou součást výzkumného snažení. Avšak přílišný odklon od „objektivního prostoru“ v případě geopolitiky kombinovaný s odklonem od vojenských otázek vytváří určité vakuum.⁹ Otázkou pak zůstává, zda lze bez znalosti materiálního světa a kauzálních mechanismů v něm působících tvrdit, že určitá politika byla primárně formována diskurzem, a nikoli (například strategickou) nutností. Neschopnost rozlišit mezi rolí diskurzu a objektivních faktorů nakonec umenšuje praktickou uplatnitelnost kritické geopolitiky ve veřejné debatě, což lze pokládat za naprosto zásadní problém.

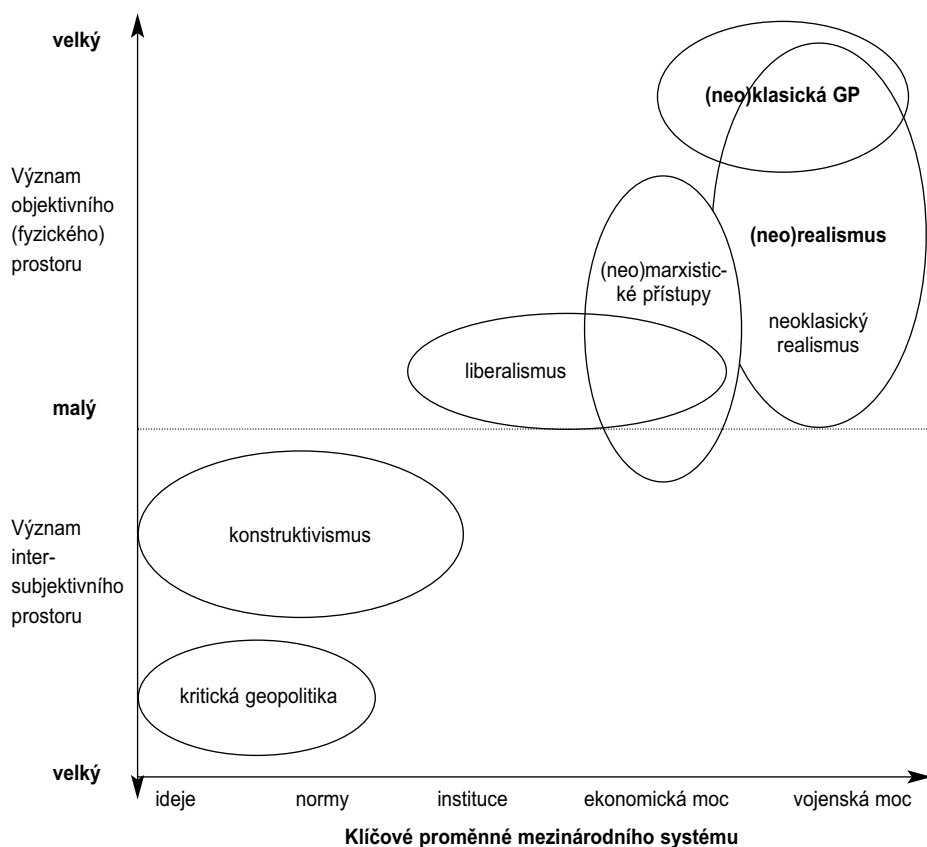
PROSTOR JAKO OBJEKTIVNÍ MATERIÁLNÍ ENTITA – ZA JAKÝCH PODMÍNEK?

Pokud bychom se pokusili o určitou – zdůrazňuji, že výrazně idealizovanou – schematizaci výše popsaného vztahu mezinárodních vztahů a geografie k významu prostoru v politice, mohli bychom vyjít ze dvou základních dimenzí. Tou první je význam fyzického prostoru pro mezinárodní politiku. Druhou dimenzí potom může být pozice na škále materiálních versus ideálních proměnných. Tedy zda je mezinárodní systém determinován vojenskou silou, ekonomickou mocí, mezinárodními institucemi, normami, či samotnými idejemi. Jde fakticky o kontinuum rozprostírající se mezi „vulgární“ fyzickou silou a silou myšlenek.¹⁰ Jak ukazuje graf č. 1, lze říci, že spolu s přesunem na ose klíčových proměnných směrem k idejím ustupuje role objektivního prostoru jakožto faktoru mezinárodní politiky. Uvedené však *a priori* neznamená, že jakákoliv teorie (paradigma) opírající se o vojenskou moc bude akcentovat význam objektivního prostoru. Takže ačkoliv platí, že v neorealistické rodině teorií nalézáme některé teorie silně ovlivněné prostorem (zejména Glaser 2010; Mearsheimer 2001; ale i Walt 1987 aj.), nalezneme zde i teorie, které prostor vnímají přinejlepším pouze jako sekundární intervenující proměnnou. Příkladem může být neoklasický realismus (viz například Taliaferro – Lobell – Ripsman 2009), kde se vysvětlení kroků vlád odvíjí ze spolupůsobení strukturálních omezení a vnitropolitické distribuce moci. Například Christopher Layne (2006) tak v přímé opozici proti Mearsheimerovi (2001) vnímá jako vysvětlující proměnnou americké zahraniční politiky (jejího expansionismu) dominanci *Open Door Policy*, podporovanou určitými kapitálovými, ale i mediálními kruhy (Layne 2006: 201). (Neo)klasická geopolitika samozřejmě sdílí spolu s některými realistickými teoriemi zájem o prostor a vojenskou, popřípadě ekonomickou moc. Je však třeba zdůraznit, že nelze položit rovnítko mezi neorealismus a neoklasickou geopolitikou. Ta je zejména v dnešní době ovlivněna též myšlenkami, které se vážou k liberalismu (teorie demokratického míru) a konstruktivismu (zejména otázka civilizací à la Huntington 1996), což se projevuje v pracích Kaplana (2009), ale již dříve i Brzezinského (1999) a dalších.

Ostatní směry, ať již v rámci geografie, anebo mezinárodních vztahů, vnímají fyzický – objektivně existující – prostor jako mnohem méně významný. V případě neomarxistů dochází k situaci, kdy sám prostor sice nepředstavuje významnou „nezávislou“ proměnnou, nicméně sám je vytvářen a přetvářen ekonomickými procesy. V případě široké a značně heterogenní rodiny liberálních přístupů¹¹ lze spíše konstatovat, že prostor není předmětem zájmu, ale ani významnou proměnnou. Nejde ani tak o odmítnutí role prostoru jako mnohem spíše o výzkumné zaměření, které si obvykle vystačí bez prostoru jako nezávislé proměnné a zároveň prostor obvykle není zkoumaným tématem (výjimkou například výše

zmínění Lake – O'Mahony 2004). Jednoznačně nejnižší váhu přisuzují fyzickému prostoru konstruktivisté (z pochopitelných příčin). Přičemž však lze tvrdit, že radikálnější postoj k významu fyzického prostoru zaujímají převážně kritičtí (političtí) geografové. Ti se totiž primárně snaží ukazovat na jeho sociálně konstruovanou povahu. Je však třeba zdůraznit, že intersubjektivní (sociálně konstruovaný) prostor samozřejmě představuje hlavní bod zájmu kritických geopolitiků. Prostor tedy významný je, ale nikoli jako objektivně existující faktor, nýbrž jako sociálně konstruovaný obraz prostoru, kterým se politici řídí při svých rozhodnutích, popřípadě kterým ospravedlňují svá rozhodnutí. V tomto ohledu se tak jasně ukazuje, že moderní „anti-geopolitika“ představuje dokonalého protinožce jak vůči geopolitice klasické, tak některým moderním neorealistickým teoriím.

Graf č. 1
Hlavní myšlenkové školy MV a geografie a jejich vztah k prostoru

V návaznosti na výše řečené se lze pokusit o ještě přesnější klasifikaci jednotlivých škol či přístupů (v MV a geografii) a jejich vztahu k prostoru. Takovou klasifikaci lze orientovat podle několika základních „proměnných“. Prvním rozlišovacím znakem může být, zda je prostoru přisouzena materiální, či sociálně konstruovaná podstata. Další rozlišující kritérium lze vidět v užívání prostoru, tj. zda jde o *závislou*, nebo *nezávislou* proměnnou (tj. zda prostor vysvětluje, nebo je vysvětlován). Přičemž specifickou kategorií by bylo možno vidět v situacích, kdy prostor není proměnnou, nýbrž stává se obecným definičním oborem – dějištěm či místem –, v němž je určitý jev zkoumán (tj. vymezuje zájmové území jako v případě *Area Studies*).¹² V tabulce č. 1 jsou tyto kategorie

Tabulka č. 1
Prostor a významné školy MV a geografie

Směr	Charakter prostoru	Proměnná / def. obor	Význam prostoru	Rozhodující faktory	Autoři
(neo)klasická GP	materiální entita	závislá i nezávislá proměnná	klíčový	vojenská moc a prostor	Mahan (1890), Mackinder (1919), Scott (2008)
neorealismus	materiální entita	nezávislá proměnná	různý od druhotné po klíčovou proměnnou	vojenská a zčásti ekonomická moc, výjimečně prostor	Gilpin (1981), Van Evera (1998), Walt (1987), Mearsheimer (2001) Glaser (2010)
strategická studia	materiální entita	nezávislá proměnná	klíčový	technologie jako vojenská síla, prostor, organizace	Mearsheimer (1983), Biddle (2004)
teorie světového systému (MV)	materiální entita	závislá proměnná (ale ve smyslu jedné z implikací teorie)	druhotný (není centrem pozornosti)	pozice v ekonomickém systému (a jeho charakter)	Wallerstein (1974)
teorie světového systému (G)	materiální entita	závislá proměnná	centrální (studovaný předmět)	pozice v ekonomickém systému (a jeho charakter)	Taylor (1982)
non-geopolitika (prolínání jak prvků kritických přístupů, tak těch tradičnějších)	materiální entita i sociální konstrukt	definiční obor / kontext	místo /oblast konání jevů	různé – od materiálních po ideační	O'Loughlin – Anselin (1996), v současnosti zastoupeno silně v čas. <i>Eurasian Geography and Economics</i>
konstruktivismus MV	sociální konstrukt	nezávislá proměnná / kontext	druhotná proměnná, případně jako širší kontext	ideje a normy	Wendt (1999), Ruggi (1993)
kritická geopolitika (a konstruktivisté v G)	sociální konstrukt	závislá proměnná (pouze implicitně), kontext	v centru pozornosti, nicméně jako produkt sociální konstrukce	ideje, mediální reprezentace apod.	O'Tuathail (1999), Kearns (2009), Murphy (1991)

definovány pro jednotlivé školy MV a geografie, jakož i pro jeden konkrétní subobor (strategických studií). Uvedení autoři představují standardně ty nejvýznamnější z uvedeného směru a pokud možno i ty, kteří se ve svých pracích prostoru významně dotkli. Z toho důvodu není například u neorealismu uveden Kenneth Waltz (1979), neboť jeho teorie je v zásadě neprostorová. Zároveň také chybí liberalismus jako samostatný přístup, neboť nemá svou přímou obdobu v geografii a sám o sobě zaujímá vůči prostoru spíše neutrální pozici.

Z tabulky vyplývá, že pouze (neo)klasická geopolitika považovala explicitně fyzický (objektivní) prostor jak za závislou, tak nezávislou proměnnou (politika ovlivňuje prostor, ale prostor také ovlivňuje politiku). V případě neorealismu sice prostor může hrát roli i mimořádně významné nezávislé proměnné, ale sám o sobě není předmětem zájmu, což jej (povětšinou) vyřazuje z role závislé proměnné.¹³ Neorealismus tak inkorporuje významné prvky geopolitického uvažování, ale sám o sobě není doslovnou náhradou za geopolitickou vědu v jejím klasickém slova smyslu. Velmi specifickou pozici ve vztahu k prostoru zaujímá subobor strategických studií (tedy jeho severoamerická větev). Zde prostor (jako materiální entita) vystupuje jako primárně nezávislá, ale klíčová proměnná. Toto samozřejmě souvisí s faktem, že války jsou jevem bytostně prostorovým a materiálními faktory významně determinovaným.

Další z primárně materialistických směrů, analýzu (teorii) světového systému, lze rozdělit do dvou variant. V té první, která je spojena spíše s MV či sociologií (Wallerstein 1974), není prostor považován za skutečně významný autonomní prvek. Nicméně prostor jako takový je utvářen a modelován ekonomickým systémem (případně pozicí v něm), na což navazuje druhý, geografický proud tohoto směru. Prostor je v tomto případě studován jako závislá proměnná, transformující se pod vlivem kapitálu a jeho střetu se státem (například Taylor 1982). Teorie světového systému tak nalézá významné implikace své teorie pro prostor, ale neplatí to v opačném směru, jako je tomu například u neorealistů. Velmi specifické pojetí prostoru nalézáme u moderní non-geopolitiky, kde prostor funguje primárně jako rámec, v němž dochází k ekonomickým a politickým jevům (například O'Loughlin – Anselin 1996; O'Loughlin – Wusten 1990; Ericson 2009). Prostor je zde v mnohém pasivním podloží, na němž se odehrávají lidské aktivity. Samotné využití prostoru má samozřejmě vypovídací hodnotu, ale hlavní proměnné obvykle leží mimo prostor (jsou jimi technologie, ekonomický systém, zájmy politiků atd.) Jelikož tato větev geopolitiky nemá ambice vytvořit vlastní teorie, a pokud se teoriemi vážně zaobírá, pak spíše ve snaze o jejich testování, zůstává do značné míry na rovině deskripce či mapování jevů.

Konstruktivisté v MV samozřejmě v důsledku svého důrazu na roli idejí a norem považují prostor za sociálně konstruovaný, byť to – jak jsem již naznačil výše – s větším důrazem tvrdí geografové. V případě některých konstruktivistů (Giddens 1985; Ruggie 1993) má prostor (v konkrétní historické epoše) funkci obecného kontextu (a to ve smyslu propojení materiálních a ideačních prvků), v němž se odehrává mezinárodní politika. V případě geografů lze identifikovat jednak práce, které aktivně vystupují proti klasické geopolitice (zejména Kearns 2009; Megoran 2010), jednak ty, kteří se snaží aktivně studovat prostor jako produkt diskurzů a identit. Dodejme, že někteří autoři mohou produkovat oba typy prací. První skupina v zásadě na vlastní systematický výzkum spojený s prostorem rezignovala. Mnohem zajímavější je proto skupina druhá, pro niž prostor představuje závislou proměnnou působení mediálních reprezentací, společenských, ale i vědeckých diskurzů (například Foxall 2011; Culcasi 2006; či teoretické zarámování u Murphyho 1991). Nutno dodat, že určitou analogii ke druhé skupině prací nalezneme v tvorbě regionálních geografů orientovaných na subnárodní úroveň (Paasi 2002, 2003, 2009; z domácích Chrohmý – Skála 2010). Ve vztahu k rozvoji (politické) geografie samozřejmě lze tento druhý přístup považovat za výrazně smysluplnější, neboť nabízí možnost alternativy k materialistickému pojetí prostoru. Navíc vzájemné soupeřivé střetávání těchto dvou přístupů může

vést jak ke zkvalitnění obou přístupů, tak případně k vymezení pole působnosti toho kterého náhledu.

V uchopení prostoru různými paradigmaty MV a geografie se odráží zásadní otázka po vlivu materiálních a ideačních faktorů. Jak se ukázalo na předcházejících stranách, lze rozlišit dvě extrémní pozice. Ta první říká, že politiku determinují materiální faktory a ideačním proměnným lze nanejvýše připsat úlohu faktorů výjimečně produkujících (spíše krátkodobě a dlouhodobě nevýznamné) odchylky. Takový náhled lze vystopovat zejména v pracích neorealistu (a ve značné míře i neoliberálů), z nichž nejvýraznější zřejmě budou John Mearsheimer (1983, 2001) a Kenneth Waltz (1979, 1993, 2000). Uvedený postoj neznámá, že by politici neměli své ideje a přesvědčení, nýbrž to, že tyto ideje jsou buď nevýznamné, nebo jsou produktem materiální reality, v níž se politici vyskytují. Změní-li se materiální realita, změní se i myšlení elit. Dále lze tvrdit, že ideje a sebepojímání aktérů nejsou s to změnit dlouhodobý běh politiky. Pokud již něco dokáže systém změnit, pak je to změna distribuce moci v systému, což lze považovat opět za produkt působení materiálních faktorů (válka, obchod, demografické změny aj.).

Druhý pól představuje konstruktivistická pozice (zastávaná značnou částí geografů), tvrdící, že materiální entity sice mohou existovat, nicméně jejich význam není *a priori* dán, nýbrž je jim propůjčován až sdílenými idejemi jejich „uživateli“. Zjednodušeně řečeno, tanky evropských armád nepředstavují v současnosti hrozbu pro své sousedy, neboť evropské státy (EU) o sobě neuvažují jako o hrozbě, nýbrž jako o partnerech. Lze říci, že v tomto případě je mezinárodní politika definována převládajícím sebepojímáním aktérů (viz zejména Wendt 1999; Ruggie 1993; a do značné míry i Sørensen 2005). Již na tomto místě je však třeba zdůraznit jednu zvláštnost. Zatímco Wendt zdůrazňuje, že „*Konstruktivismus by neměl postupovat, jako kdyby příroda nehrála roli*“ (Wendt, 1999: 111), významní autoři v oboru (politické) geografie toto nezdůrazňují, a spíše naopak se snaží poukázat na sociálně konstruovanou povahu geografických faktorů (O'Tuathail 1999; Agnew 2002 aj.). Konkrétně O'Tuathail tvrdí, že: „*Geografie není neměnným podložím... ale historickou a sociální formou znalosti o Zemi*“ a dále že: „*...geografie není přirozenou podstatou. Geografie je spíše nevyhnutelně sociálním a politickým vytvářením map (geo-graphing), popisováním země (earth writing)*“ (O'Tuathail 1999: 109).

Oba výše zmíněné póly v mnohém představují akademický konstrukt, neboť většina autorů akceptuje existenci jak ideové, tak materiální komponenty. Jelikož však teorie, modely, ale i koncepty musejí do značné míry zjednodušovat realitu tak, aby byla uchopitelná, musejí z nich být nutně některé proměnné (či charakteristiky) vypuštěny. Zároveň se tlakem akademického prostředí vyhrocují postoje autorů, kteří pokud se chtějí viditelně zapsat, musejí přispět teoriemi ještě úspornějšími, či ještě více kontraintuitivními, takže jim nezbývá než se stále více posouvat od komplexního pohledu k pohledu silně parciálnímu (viz Lake 2011). Výzkum většiny autorů je tak zaměřen buď na materii, nebo na ideje a normy a jen výjimečně na jejich vzájemné propojení (proto Sørensen 2008 vybízí k překonání tohoto rozdělení). Zatímco však v MV nalezneme autory pracující na obou stranách pomyslné barikády, současná politická geografie operuje ve své většině v těsné blízkosti konstruktivistického pólu, samozřejmě s výjimkou autorů hlásících se k analýze světového systému. Bezesporu i řada autorů přiřaditelných ke směru non-geopolitiky pracuje s materiálními faktory. V tomto případě je však třeba zdůrazňovat značnou ateoretičnost těchto autorů, protože z jejich prací může jen obtížně vzejít obecněji aplikovatelná teorie, či dokonce paradigma. To samozřejmě omezuje význam tohoto směru ve vztahu ke kritické geopolitice či analýze světového systému.

Hlavní význam chápání autonomnosti materiálních faktorů spočívá v tom, že pokud právě materie determinuje mezinárodní politiku, potom i fyzický prostor představuje za určitých podmínek významnou intervenující proměnnou, neboť jak obchod (snad s výjimkou čistě kapitálových operací), tak zejména vojenské akce probíhají v prostoru, který představuje přinejmenším určitou překážku v dosažení cílů, není-li ovšem on sám cílem.

Zcela opačná situace nastává tehdy, když materiálními entitám přisoudíme pouze podřadnou úlohu ve vztahu k idejím a normám. V ten okamžik je i prostor v zásadě vytvářen a modelován naším uvažováním. Prostor sám postrádá význam, dokud není zpracován v rámci našich modů uvažování. Na straně konstruktivistického pohledu však vyvstávají tři problémy. 1) Připusťme, že normy a ideje výrazně ovlivňují význam materiální reality, nicméně otázkou je, jak rychle tyto normy mohou být změněny. Jsou-li dlouhodobě stabilní (v řádu několika generací), lze s materií pracovat v zásadě stejně, jako kdyby ideální faktory nehrály roli. Možná že dávno v minulosti byl význam materie jiný, ale to nás v horizontu několika desítek let nemusí příliš zajímat. Pokud jsou naopak normativní změny extrémně rychlé a obzvláště nepředvídatelné (tj. řečeno wendtovskou terminologií – viz Wendt 1999: 251–308 – náhodně od hobbesovského ke kantovskému stavu a zpět a zároveň od prvního stupně internalizace ke třetímu a zpět), potom bude většina států žít v extrémní nejistotě. Racionální volbou v takové situaci bude očekávat nejhorší historicky známý scénář.¹⁴ V takové situaci by zřejmě docházelo k preferování „materialistického prizmatu“, neboť za nepřítomnosti funkčních norem regulujících násilí dokáže zajistit přežití pouze fyzická síla. 2) Problém leží v unáhleném předpokladu, že ideje dokážou ovlivnit obdobnou měrou vnímání přímé fyzické hrozby (například vojenské síly) a relativně neškodných jevů a procesů, jako je například obchodní výměna či kulturní spřízněnost národů. Lze učinit předběžný odhad (k němuž se blíží i Wendt 1999: 122, 237, 256 v přirovnání k požáru v hotelu), že čím více je daný faktor zjevně spojen se samou existencí subjektu, tím méně bude „dematerializovat“ hrozby. 3) Problém spočívá v tom, že by klíčové (v tomto případě mírové) normy museli akceptovat všichni významní hráči. Pokud k tomu nedojde, potom vždy existuje nutnost i pro ty, kteří by rádi přijali například nenásilné normy, aby stále uvažovali o (vojenských) materiálních faktorech, byť ve smyslu nejhoršího možného scénáře.

S velkou dávkou opatrnosti se lze domnívat, že materiální faktory hrají ve své obnažené podobě, téměř neovlivněné sociálními konstrukcemi, silně dominantní úlohu přinejmenším tam, kde je v sázce přežití, a proto lze i prostoru připisovat prvořadou důležitost zejména v těch oblastech oboru MV, které tuto otázku řeší. Někteří namítají, že otázka přežití zdaleka není tak významná a zejména častá (například Wendt 1999: 129, 157, 237 uvádí přírůstek k požáru v hotelu, který je sice závažnou, nicméně vzácnou událostí v mezinárodní politice). Postřeh o relativní vzácnosti takových krizových okamžiků lze jistě považovat za správný.¹⁵ Zůstává sporné, zda to automaticky umožňuje odsunout otázku přežití do pozadí. Jistou analogii bychom mohli nalézt u osob pojišťujících se proti úmrtí před čtyřicátým rokem života, kdy je riziko brzkého úmrtí extrémně nízké. Malá pravděpodobnost tragické události je ve vnímání lidí „vyvážena“ jejím extrémním významem, což nutí zvažovat i tuto alternativu a pojistit se proti ní. Obdoba zřejmě platí ve vztahu států a jejich strachu o přežití či o udržení mocenské pozice. Na rozdíl od příkladu s pojišťovnou spočívá problém v tom, že pojišťovny států – armády – představují riziko či přímo hrozbu pro jiné státy. V tomto okamžiku lze říci, že fyzický prostor bude spolu s ostatními materiálními faktory ve své naturální podstatě podstatný zejména tehdy, když bude přežití velmi nejisté. Naopak zcela nejmenší vliv lze čekat tam, kde existují nadstandardní vyhlídky na přežití.¹⁶ Nicméně i v tomto druhém případě zůstává prostor přítomen v uvažování o nejistém budoucím vývoji a samozřejmě mnohde hraje významnou roli i v ekonomických aktivitách díky dopravním nákladům.

Podstatné je, že nejistota zkrátka produkuje strach – strach o přežití, strach o mocenskou pozici zaručující vliv a bezpečnost. A ten nutí k silnějšímu akcentování materiálních hodnot, neboť již sama existence má materiální povahu. Zamítnutí (či upozadění) významu materiálních faktorů by tedy vyžadovalo buď systém bez hrozeb přežití a bez možnosti návratu do „anarchicko-hobbesovského“ stavu, nebo systém, kde materiální entity jsou téměř libovolně konstruovány našim myšlením (což je však extrémní filosofická pozice). Jelikož obě dvě podmínky zatím nebyly naplněny, lze očekávat, že materiální

faktory a mezi nimi i prostor stále hrají roli. Tato úloha bude sice diferencovaná a možná i nižší než v minulosti, stále však bude přítomná.

* * *

Je zřejmé, že zhruba sto let po svém vzniku je geopolitika jakožto akademická subdisciplína rozdělena. Část, která je produkována geografy, má obvykle charakter kritické sociální vědy. Odmítání objektivního poznání, ale i objektivních faktorů v sociální sféře vedlo k zamítnutí tradičních konceptů prostoru, moci a státu. Zdaleka nejzávažnější však je, že tato verze „geopolitiky“ se stala hegemonem v geografických časopisech, přičemž jedním z jejích hlavních cílů je diskreditovat klasickou či neoklasickou geopolitiku. Nepřekvapí proto, že se znovuzrozená geopolitika vyskytuje spíše v oboru mezinárodních vztahů, kde snaha o kauzální vysvětlení a objektivizaci předmětu studia stále převažuje (alespoň v severoamerické odnoži). Rozkol fakticky vedl k situaci, kdy pozitivní geopolitiku či politickou geografii dělají téměř výhradně (samozřejmě spíše mimoděk) autoři MV. Ať již na kritické a postmoderní přístupy nahlížíme jakkoliv, je nesporné, že k některým otázkám se nedokážou vyjádřit, což vytváří určité vakuum. Neschopnost a nechuť vyjadřovat se k praktickým mezinárodním problémům staví kritickou geopolitiku až na samu periferii veřejné debaty. Otázkou zůstává, zda právě tam je její „kritické poslání“ opravdu nejlépe využito. Dokud nebudeme moci vyloučit možnost, že svět je primárně světem konfliktů, nejistoty a anarchie, nelze z čistě normativních důvodů vyloučit (pozitivně orientované) studium fenoménů, jako je válka, moc, fyzický prostor a stát. Alternativou je téměř až absurdní izolace vědeckých komunit od reálného světa.

Lze očekávat, že v souvislosti s přežitím, či šířeji s relativní mocenskou pozicí, představuje prostor stále jeden z faktorů, kterému může být připisována velká explanační váha. Je nutné zdůraznit, že výše zmíněné situace lze označit jako nejpravděpodobnější příklad působení fyzického prostoru, neboť válka (či její hrozba) obnažuje materiální podstatu existence lidských společností. Otázkou zůstává, nakolik prostor působí i v těch sférách, kde přežití není tak akcentováno. Na druhou stranu, pokud platí realistické přesvědčení o významu anarchie a obav o přežití, potom je válka či příprava na ni v zásadě rozhodující činností států. V takovém případě, i kdyby prostor neměl vliv v jiných záležitostech než válečných, stejně zůstane neopomenutelnou složkou mezinárodní politiky.

Prostor přirozeně nelze pojímat jako konstantní a vševysvětlující proměnnou ani v otázkách dotýkajících se vojenské moci. Význam prostoru se samozřejmě mění v historické perspektivě spolu se změnami v technologii transportu a vojenské síly. Je však třeba zdůraznit relativní podstatu technologického vývoje, neboť posílení mobility a palebné síly obránce i útočníka zároveň může vést k pomalejšímu útočnému tempu (Biddle 2004). Naopak při výrazných silových disproporcích ztrácí geografická vzdálenost svůj klíčový význam. I přes tato omezení může prostor vysvětlovat některé aktuálně významné jevy. Příkladem může být diskutovaná problematika chybějícího balancování USA. Obdobně geografická poloha předurčuje bezpečnostní pozici mocností v závislosti na jejich kontinentálním, či ostrovním charakteru. I zde je však třeba vnímat, že „geografie“ působí primárně jako pasivní strukturální omezení, které jen v extrémních případech dokáže jednoznačně determinovat politické chování států. Nakonec je to vždy až lidské jednání, co se buď tomuto tlaku přizpůsobuje, či se jej snaží překonat. Další výzkum významu geopolitiky (geografie) pro mezinárodní vztahy by se tedy měl snažit ukázat, jak ti, kteří se přizpůsobují strukturálním geografickým (geopolitickým) tlakům, dosahují lepších výsledků než ti, kteří se je snaží překonat a jsou pak následně strukturou trestáni. Nalezení takových efektů by významně potvrdilo roli geografie v MP, a naopak jejich nenalezení by zásadním způsobem zpochybňovalo smysluplnost tradičních geopolitických úvah.

Prostor sice můžeme vnímat jako nezávislou proměnnou, nicméně neméně zajímavým se jeví prostor jako závislá proměnná. Prostor a jeho uspořádání totiž mohou sloužit jako

empirická báze pro testování teorií „pozorovatelnými implikacemi“ (blíže k tomuto konceptu George – Bennett 2005: 170–178). Dokážou například teorie MV generovat hypotézy o proměnných politické mapy světa a regionů? Pokud ano, které z těchto hypotéz platí a které teorie tím jsou podpořeny? Případně jsou tyto teorie transhistoricky platné, či lze vymezit několik odlišných epoch? Právě neoklasická geopolitika by v ideálním případě mohla poskytnout základnu pro podobný typ výzkumů. Fakt, že „kritická geopolitika“ odmítá takové otázky řešit, ponechává volný prostor právě pro badatele MV. V návaznosti lze také říci, že přístupy (jako „kritická geopolitika“), jejichž hlavním programem je zpočtybnění jiného paradigmatu, se dostávají do slepé uličky, což může vést k přílišné zahleděnosti do oborových půtek, ale především k zaostávání za vývojem okolního vědeckého světa. V obecné rovině pak lze vyzdvihnout existenci několika různých, vzájemně se sváricích paradigmat uvnitř akademických disciplín. Vzájemné střety těchto paradigmat sice nemusejí vést k definitivnímu rozřešení podstaty fungování sociálního světa, nicméně tato soupeřící paradigmatata vytvářejí určité zastřešení a odůvodnění pro práce, které jsou sice mnohem úžeji zaměřené (například konvenční odstrašení), zato však disponují větší praktickou relevancí (například Mearsheimer 1983; Biddle 2004). Bez paradigmatické opory by takové práce (lhotejně, zda realistické, liberální, či konstruktivistické) možná nikdy nevznikly, popřípadě by jejich vznik a možnosti publikace byly výrazně ztíženy. Právě situace v (politické) geografii názorně ilustruje takový stav, kdy chybí více skutečně soupeřících paradigmat.

Lze se tázat, proč na předešlých stránkách nebyly zmíněny geopolitické práce, které se zabývají zahraniční politikou konkrétních zemí, či práce, které mají silně preskriptivní charakter. Důvodem je to, že tato spjatost s konkrétní státní politikou se již jednou stala geopolitice osudnou. Pokud se má neoklasická geopolitika znovu obnovit jako respektovaná disciplína, musí vyvinout vlastní systémové teorie. Otázka konkrétních zahraničních politik pak představuje aplikaci těchto teorií na konkrétní podmínky. Důraz na vlastní systémové teorie vyplývá z faktu, že pro odborníky z MV je prostor až sekundární proměnnou a obvykle nestojí v centru pozornosti. Navíc bez velkých teorií bude neoklasická geopolitika fragmentovaná do řady izolovaných národních verzí, řešících primárně lokální problémy.

¹ Není bez zajímavosti, že nedávno došlo na stránkách časopisu *Informace ČGS* k debatě mezi těmi, kdo vnímají fragmentovaný stav geografie jako v zásadě výhodný (Kopeček – Drobík – Hasalová 2011), a jejich oponenty, kteří tento stav považují za dlouhodobě problematický (Matoušek – Vogt – Ženka 2011).

² Pro přehled historie geopolitiky jako vědní subdisciplíny je velmi dobrá portugalsky psaná publikace Pedra de Pezarata Correii (2002) či poněkud chaotičtější, ale stále informativní O'Tuathail – Dalby – Routledge (1998).

³ Nicméně odmítání z ideologicko-politických pozic se dostalo vydatné podpory kvůli vnitřním procesům v oboru geografie. Šlo zejména o kvantitativní revoluci (*nomothetic turn*), kterou odstartoval svým článkem „Exceptionalism in Geography“ Fred Shaefer (1953). Vzhledem k tomu, že geopolitika se tradičně prolínala s historií a využívala spíše (*ad hoc*) případových studií než statistického šetření a korelačně-regresních metod, stala se její pozice v rámci nové kvantitativní geografie takřka neudržitelná.

⁴ Je přitom zajímavé, že v současnosti došlo k debatě na stránkách *International Studies Quarterly*, zda je pro obor MV vskutku dobře, že je do značné míry orientován trojicí paradigmat (viz kritiku -ismů od Davida A. Lakea 2011; a reakce Sil – Katzenstein 2011; anebo Nau 2011, který oponuje a -ismy hájí).

⁵ Zatímco MV (jakožto součást politických věd) patří k tradičním oborům na nejprestižnějších amerických univerzitách (Harvard, Chicago, MIT apod.), geografie byla postupně z mnoha prestižních institucí po druhé světové válce vytlačena. Jak správně poznamenal recenzent, platí to o situaci v USA, nikoliv v Evropě, kde i prestižní univerzity mají své geografické katedry. Jelikož však USA představují zřejmě největší „akademický trh“ s několika globálně dominantními univerzitami, lze tvrdit, že situace v USA ovlivňuje obor jako celek, nejen jeho národní variantu.

⁶ Děkuji Vítu Benešovi za upozornění na tuto alternativu.

⁷ Přitom je nutné zdůraznit, že potenciálnímu přenosu myšlenek nebrání specifické (obtěžně zvládnutelné) výzkumné metody, které by aplikovala jedna ze stran (jako například pokročilé matematické metody v ekonomii). Poučnou ilustraci může být třetí číslo časopisu *Journal of Strategic Studies* z roku 2011, které se věnuje nástupu Číny jakožto technologické mocnosti. Ani jeden z článků nebyl napsán ekonomickým geografem,

přestože ekonomičtí geografové se dlouhodobě věnují otázkám průmyslu, upgradingu, technologickým inovacím etc. (Humphrey – Schmitz 2002; Liu – Young 2008; u nás například Pavlínek – Ženka 2011). Nutno však podotknout, že zbrojní průmysl zůstal bohužel mimo pozornost převážně většiny ekonomických geografů.

- ⁸ Ani jeden z výše uvedených autorů není geograf.
- ⁹ Toto vakuum se nemarkantněji projevuje absencí pozitivně orientovaného výzkumu válek a bojové činnosti. Pokud je mi známo, v předních geografických časopisech nevyšel v posledních deseti až patnácti letech zřejmě jediný článek, který by bylo možné považovat za geografickou analogii prací jako Biddle (2004), Mearsheimer (1983), Pape (1996), Posen (2000) apod. Přitom geografové by svým důrazem na prostor a prostorovost, krajinu, ale i dopravní infrastrukturu zřejmě mohli konkurovat badatelům z MV.
- ¹⁰ Ekonomickou moc nelze považovat za čistě materiální moc, neboť obchod předpokládá určité sdílené normy, lhotejno, zda vnucené, či dobrovolně přijímané.
- ¹¹ Jak ukazuje Brian Rathburn (2010), liberalismus postrádá pevně integrující jádro logicky koherentních předpokladů, což je naopak znak neorealismu. Proto lze říci, že existuje větší množství ne zcela kompatibilních liberálních směrů.
- ¹² Taková koncepce by v mnohém odpovídala regionální geografii. Nicméně současná regionální geografie se primárně věnuje lokalitám a úrovni nižší než státní. Volání po obnově makroregionální geografie uveřejnili například Murphy – O'Loughlin (2009).
- ¹³ Teorie samozřejmě může mít řadu závažných implikací pro politický prostor, nicméně tyto implikace jsou zřídka zkoumány v MV a vzhledem k odmítání realismu geografů jen výjimečně geografů samými (příkladem výjimky je Poon et al. 2006).
- ¹⁴ Předpokládám, že státy (lidé) dokážou vnímat změny norem, tedy že si budou s to zachovat určitý odstup. Pokud by nebyl nikdo, kdo by si tento odstup dokázal udržet, potom by sice nebylo možno rozpoznat měnění se podstatu norem a následně je vnímat jako riziko a pojišťovat se vůči nim, zároveň by však ani badatelé nebyli s to tyto proměny vystopovat a přisoudit jim vysvětlující význam. Byli bychom vlastně zajatci norem, které bychom nedokázali vnímat ani definovat.
- ¹⁵ Navíc, i když dojde k válce (analogie požáru), poražené státy a zejména pak velmoci často přežijí.
- ¹⁶ Tento předpoklad koresponduje i s Drulákovou (2006) reflexí českého geopolitického myšlení. To lze charakterizovat jako obecně idealistické, s důrazem na materiální a silové faktory ve chvílích ohrožení.

Literatura

- Agnew, John (2002): *Making Political Geography*. London: A Hodder Arnold Publication.
- Barša, Pavel – Cisař, Ondřej (2008): *Anarchie a řád ve světové politice*. Praha: Portál.
- Berg, Eiki – Kusk, Ene (2010): What Makes Sovereignty a Relative Concept? An Empirical Approach to International Society. *Political Geography*, Vol. 29, No. 1, s. 40–49.
- Brzezinski, Zbigniew (1999): *Velká šachovnice*. Praha: Mladá fronta.
- Biddle, Stephen (2004): *Military Power, Explaining Victory and Defeat in Modern Battle*. Princeton: Princeton University Press.
- Boulding, Kenneth (1963): *Conflict and Defense: A General Theory*. New York: Harper & Brothers.
- Buhaug, Halvard – Rod, Ketil (2006): Local Determinants of African Civil Wars, 1970–2001. *Political Geography*, Vol. 25, No. 3, s. 315–335.
- Coe, Neil – Dicken, Peter – Hess, Martin (2008): Global Production Networks: Realizing the Potential. *Journal of Economic Geography*, Vol. 8, No. 3, s. 271–295.
- Collier Paul – Hoeffler, Anke (2004): Greed and grievance in civil war. *Oxford Economic Papers*, Vol. 56, No. 4, s. 563–595.
- Culcasi, Caren (2006): Cartographically constructing Kurdistan within geopolitical and orientalist discourses. *Political Geography*, Vol. 25, No. 6, s. 680–706.
- Dalby, Simon (2008): Warrior Geopolitics: Gladiator, Black Hawk Down and the Kingdom of Heaven. *Political Geography*, Vol. 27, No. 4, s. 439–455.
- Dalby, Simon – O'Tuathail, Gerald – Routledge, Paul (eds., 1998): *Geopolitics Reader*. New York: Routledge.
- Domosh, Mona – Saegre, Joni (2001): Putting Women in Place: Feminist Geographers Make Sense of the World. New York: The Guilford Press.
- Douhet, Gullio (1998 [1923]): *Command of the Air* (Translated by Dino Ferrari), 1942 (Coward-McCann, Inc.), 15. 3. 2011, <<http://www.airforcehistory.hq.af.mil/Publications/Annotations/douhetcommand.htm>>.
- Drulák, Petr (2003): *Teorie mezinárodních vztahů*. Praha: Portál.
- Drulák, Petr (2006): Between geopolitics and anti-geopolitics: Czech political thought. *Geopolitics*, Vol. 11, No. 3, s. 420–438.
- Ericson, Richard (2009): Eurasian Natural Gas Pipelines: The Political Economy of Network Interdependence. *Eurasian Geography and Economics*, Vol. 50, No. 1, s. 28–45.
- Fearon, James (1991): Counterfactuals and Hypothesis Testing in Political Science, *World Politics*, Vol. 43, No. 2, s. 169–195.
- Flint, Colin (ed., 2005): *The Geography of War and Peace: From Death Camps to Diplomats*. New York: Oxford University Press.

- Flyvbjerg, Bent (2006): Five Misunderstanding about case Studies. *Qualitative Inquiry*, Vol. 12, No. 2, s. 219–245.
- Foxall, Andrew (2011): Discourses of Demonisation: Chechens, Russians, and the Stavropol' Riots of 2007. *Geopolitics*, Vol. 15, No. 4, s. 684–704.
- George, Alexander – Bennett, Andrew (2005): *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*. Cambridge: MIT Press.
- Gerring, John (2012): Mere Description. Forthcomming *British Journal of Political Science*, 32 s., <<http://people.bu.edu/jgerring/Methodology.html>>.
- Giddens, Anthony (1985): *Nation-State and Violence*. Cambridge: Polity Press.
- Gilpin, Robert (1981): *War and Change in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Glaser, Charles (2010): *Rational Theory of International Politics*. Princeton: Princeton University Press.
- Gray, Colin (1977): *Geopolitics of the Nuclear Era: Heartland, Rimlands, and the Technological Revolution*. New York: Crane Russak & Co.
- Gray, Colin (1999a): *Modern Strategy*. Oxford: Oxford University Press.
- Gray, Colin (1999b): Inescapable Geography. In: Sloan, Geoffrey – Gray, Colin (eds., 1999): *Geopolitics, Geography and Strategy*. London: Frank Cass.
- Hampl, Martin (2008): Nomotetická nebo idiografická geografie: Alternativnost nebo komplementarita? *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, Vol. 50, No. 1, s. 19–31.
- Harvey, David (1982): *The Limits to Capital*. London: Verso.
- Harvey, David (1985): *Consciousness and the Urban Experience*. Baltimore: Blackwell Publishers.
- Hepple, Leslie (1986): The revival of geopolitics. *Political Geography Quarterly*, Vol. 5, No. 4, s. 21–36.
- Herwig, Holger (1999): Geopolitik: Haushofer, Hitler and Lebensraum. In: Sloan, Geoffrey – Gray, Colin (eds., 1999): *Geopolitics, Geography and Strategy*. London: Frank Cass, s. 218–241.
- Humphrey, John – Schmitz, Hubert (2002): How does insertion in global value chains affect upgrading in industrial clusters? *Regional Studies*, Vol. 36, No. 9, s. 1017–1027.
- Huntington, Samuel P. (1996): *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Shuster.
- Chromý, Pavel – Skála, Jan (2010): Kulturněgeografické aspekty rozvoje příhraničních periferií: Analýza vybraných složek územní identity obyvatelstva Sušicka. *Geografie*, Vol. 115, No. 2, s. 223–246.
- Jehlička, Petr – Tomeš, Jiří – Daněk, Petr (eds., 2000): *Stát, prostor, politika*. Praha: PřF UK Praha.
- Jervis, Robert (1978): Cooperation under security dilemma. *World Politics*, Vol. 30, No. 2, s. 167–214.
- Johnston, Ron (1998): Fragmentation around the Defended Core: The Territoriality of Geography. *The Geographical Journal*, Vol. 164, No. 2, s. 139–147.
- Jordan, Richard et. al. (2008): *One Discipline or Many? TRIP Survey of International Relations Faculty in Ten Countries, Teaching, Research, and International Policy (TRIP) Project*. Virginia: The College of William and Mary Williamsburg.
- Kaplan, Robert (2009): The revenge of geography. *Foreign Policy*, Vol. 172, May/June 2009, s. 96–105.
- Kearns, Gerrard (2009): *Geopolitics and Empire: The Legacy of Halford Mackinder*. New York: Oxford University Press.
- Keohane, Robert (1984): *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton: Princeton University Press.
- Kopeček, Vincenc – Drobík, Tomáš – Hasalová, Jana (2011): Česká geografie ve 21. století: Skutečně pro život? *Informace ČGS*, Vol. 30, No. 2, s. 25–29.
- Lacoste, Yves (1976): *La Géographie ça sert d'abord à faire la guerre*. Paris: F. Maspero.
- Lake, David A. (2011): Why “isms” Are Evil: Theory, Epistemology, and Academic Sects as Impediments to Understanding and Progress. *International Studies Quarterly*, Vol. 55, No. 2, s. 465–480.
- Lake, David A. – O'Mahony, Angela (2004): The incredible shrinking state: Explaining change in the territorial size of countries. *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 48, No. 5, s. 699–722.
- Lake, Robert (2009): The Limits of Coercive Airpower: NATO's “Victory” in Kosovo Revisited. *International Security*, Vol. 34, No. 1, s. 83–112.
- Layne, Christopher (1993): The Unipolar Illusion: Why New Great Powers Will Rise. *International Security*, Vol. 17, No. 4, s. 5–51.
- Layne, Christopher. (2006): *Peace of Illusions, American Grand Strategy from 1940 to the Present*. Ithaca: Cornell University Press.
- Le Billon, Phillipe (2001): The political ecology of war: Natural resources and armed conflicts. *Political Geography*, Vol. 20, No. 5, s. 561–584.
- Levy, Jack – Thompson, William (2005): Hegemonic Threats and Great Power Balancing in Europe, 1495–2000. *Security Studies*, Vol. 14, No. 1, s. 1–30.
- Levy, Jack – Thompson, William (2010): Balancing on Land and at Sea, Do States Ally against the Leading Global Power? *International Security*, Vol. 35, No. 1, s. 7–43.
- Lieber, Keir A. – Alexander, Gerard (2005): Waiting for Balancing: Why the World is not Pushing Back. *International Security*, Vol. 30, No. 1, s. 109–139.
- Liu, Weidong – Yeung, Henry (2008): China's Dynamic Industrial Sector: The Automobile Industry. *Eurasian Geography and Economics*, Vol. 49, No. 5, s. 523–548.

- Lobell, Steven – Ripsman, Norrin – Taliaferro, Jeffrey (eds., 2009): *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MacDowell, Linda (1992): Doing gender: Feminisms, feminists and research methods in human geography. *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 17, s. 399–416.
- Mackinder, Halford (1904): The geographical pivot of history. *The Geographical Journal*, Vol. 23, No. 4, s. 421–437.
- Mackinder, Halford (1919 [1942]): *Democratic Ideals and Reality*. Washington: NDU Press.
- Mahan, Alfred T. (1890): *The Influence of Sea Power Upon History, 1660–1783*. Boston: Boston Little, Brown and Company.
- Maliniak, Daniel – Oakes, Amy – Peterson, Susan – Tierney, Michael (2011): International Relations in the US Academy. *International Studies Quarterly*, Vol. 55, No. 2, s. 437–464.
- Mamadouh, Virginia (1998): Geopolitics in the nineties: One flag, many meanings. *GeoJournal*, Vol. 46, No. 4, s. 237–253.
- Mamadouh, Virginia (2003): Some notes on the politics of political geography. *Political Geography*, Vol. 22, No. 6, s. 663–675.
- Massey, Doreen – Catalano, Alejandrina (1978): Capital and Land (Social structure and social change). Hodder & Stoughton Educational.
- Massey, Doreen (1983): Industrial Restructuring as Class Restructuring: Production Decentralization and Local Uniqueness. *Regional Studies*, Vol. 17, No. 2, s. 73–89.
- Matoušek, Roman – Vogt, David – Ženka, Jan (2011): Výzvy české geografie: Od „Černé knihy“ ke světým zítřkům. *Informace ČGS*, Vol. 30, No. 2, s. 8–17.
- Mearsheimer, John (1982): Why the Soviets Can't Win Quickly in Central Europe. *International Security*, Vol. 7, No. 1, s. 3–39.
- Mearsheimer, John (1983): *Conventional Deterrence*. Ithaca: Cornell University Press.
- Mearsheimer John (1988): Numbers, Strategy, and the European Balance. *International Security*, Vol. 12, No. 4, s. 174–185.
- Mearsheimer, John (2001): *Tragedy of Great Power Politics*. New York: Norton & Company.
- Megoran, Nick (2008): Militarism, realism, just war, or nonviolence? Critical geopolitics and the problem of normativist. *Geopolitics*, Vol. 13, No. 3, s. 473–497.
- Megoran, Nick (2010): Neoclassical Geopolitics. *Political Geography*, Vol. 29, No. 4, s. 187–189.
- Megoran, Nick (2011): War and peace? An agenda for peace research and practice in geografie. *Political Geography*, Vol. 30, No. 4, s. 178–189.
- Morgenthau, Hans (1993 [1948]): *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Brief ed. McGraw-Hill.
- Murphy, Alexander (1991): Regions as Social Constructs: The Gap between Theory and Practice. *Progress in Human Geography*, Vol. 15, No. 1, s. 23–35.
- Murphy, Alexander – O'Loughlin, John (2009): New Horizons for Regional Geography. *Eurasian Geography and Economics*, Vol. 50, No. 3, s. 241–251.
- Nau, Henry (2011): No Alternative to "Isms". *International Studies Quarterly*, Vol. 55, No. 2, s. 487–491.
- O'Loughlin, John – Wusten, Herman (1990): Political Geography of Panregions. *Geographical Review*, Vol. 80, No. 1, s. 1–20.
- O'Loughlin, John – Anselin, Luc (1996): Geo-economic competition and trade bloc formation: U.S. German and Japanese exports, 1968–92. *Economic Geography*, Vol. 72, No. 2, s. 131–160.
- O'Tuathail, Gearóid (1998): Deteritorialized Threats and Global Dangers: Geopolitics, Risk Society and Reflexive Modernization. *Geopolitics*, Vol. 3, No. 1, s. 17–31.
- O'Tuathail, Gearóid (1999): Understanding Critical Geopolitics and Risk Society. In: Sloan, Geoffrey – Gray, Colin (eds., 1999): *Geopolitics Geography and Strategy*. London: Frank Kass, s. 107–124.
- Pape, Robert (1996): *Bombing to Win*. Ithaca: Cornell University Press.
- Pape, Robert (2005): Soft Balancing Against the United States. *International Security*, Vol. 30, No. 1, s. 7–45.
- Paasi, Ansi (2002): Place and region: Regional worlds and words. *Progress in Human Geography*, Vol. 28, No. 6, s. 802–811.
- Paasi, Ansi (2003): Region and place: Regional identity in question. *Progress in Human Geography*, Vol. 28, No. 4, s. 475–485.
- Paasi, Ansi (2009): The resurgence of the 'region' and 'regional identity': Theoretical perspectives and empirical observations on the regional dynamics in Europe. *Review of International Studies*, Vol. 35, No. 1, s. 121–146.
- Pavlínek, Petr – Ženka, Jan (2011): Upgrading in the automotive industry: Firm-level evidence from Central Europe. *Journal of Economic Geography*, Vol. 11, No. 3, s. 559–586.
- Pezarat Correia, Pedro de (2002): *Manual de Geopolítica e Geostratégia*. Coimbra: Quarteto.
- Poon, Jessie – Sajarattanachote, Suskawat – Bagchi-Sen, Sharmistha (2006): The Role of US Defense Exports in Asia Pacific Regionalism. *Political Geography*, Vol. 25, No. 7, s. 715–734.
- Posen, Barry (2000): The War for Kosovo: Serbia's Political-Military Strategy. *International Security*, Vol. 24, No. 4, s. 39–84.
- Press, Daryl (2001): Thy Myth of Air Power in the Persian Gulf War and the Future of Warfare. *International Security*, Vol. 26, No. 2, s. 5–44.

- Rathbun, Brian (2010): Is Anybody Not An (International Relations) Liberal? *Security Studies*, Vol. 19, No. 2, s. 2–25.
- Ross, Robert (2009): China's Naval Nationalism: Sources, Prospects, and the U.S. Response. *International Security*, Vol. 34, No. 2, s. 46–81.
- Ruggie, John. (1993): Territoriality and Beyond: Problematizing Modernity in International Relations. *International Organization*, Vol. 47, No. 1, s. 139–174.
- Sayer, Andrew (1992): *Method in Social Science: A Realist Approach*. London: Routledge.
- Sayer, Andrew (2000): *Realism and Social Science*. London: Sage.
- Schroeder, Paul (1994): Historical reality vs Neo-Realist theory. *International Security*, Vol. 19, No. 1, s. 108–148.
- Schweller, Randall (1997): New Realist Research on Alliances: Refining, not Refuting, Waltz's Balancing Proposition. *American Political Science Review*, Vol. 91, No. 4, s. 927–930.
- Schweller, Randall (2006): Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing. *International Security*, Vol. 29, No. 2, s. 159–201.
- Schweller, Randall (2011): Rational Theory of Bygone Era. *Security Studies*, Vol. 20, No. 3, s. 460–468.
- Scott, David (2008): The Great Power 'Great Game' between India and China: 'The Logic of Geography'. *Geopolitics*, Vol. 13, No. 1, s. 1–26.
- Sil, Rudra – Katzenstein, Peter (2011): De-Centering, Not Discarding, the "Isms": Some Friendly Amendments. *International Studies Quarterly*, Vol. 55, No. 2, s. 481–485.
- Shaefer, Fred (1953): Exceptionalism in Geography: A Methodological Examination. *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 43, No. 3, s. 226–245.
- Sørensen, Georg (2008): The case for combining material forces and ideas in the study of IR. *European Journal of International Relations*, Vol. 14, No. 1, s. 5–32.
- Sørensen, Georg (2005): *Stát a mezinárodní vztahy*. Praha: Portál.
- Sýkora, Luděk (2008): Idiografická nebo nomotetická koncepce v geografii: Kontraproduktivní spor o povahu a podstatu poznání. *Geografický časopis*, Vol. 60, No. 3, s. 299–315.
- Taylor, Peter J. (1982): A Materialist Framework for Political-Geography. *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 7, No. 1, s. 15–34.
- Taylor, Peter (1992): Understanding Global Inequalities: A World-Systems Approach. *Geography*, Vol. 77, No. 3, s. 10–21.
- Tilly, Charles (1985): War Making and State Making as Organized Crime. In: Evans, Petr – Reuscheymer, Dietrich – Skocpol, Theda (eds., 1985): *Bringing the State Back In*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tilly, Charles (1992): *Coercion, Capital and European States: AD 990–1992: Studies in Social Discontinuity*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Tomeš, Jiří (2000): Geopolitika – Nástroj a proces politické organizace prostoru. In Jehlička, Petr – Tomeš, Jiří – Daněk, Petr: *Stát, prostor, politika*. Praha: PpF UK.
- Van Evera, Stephen (1984): The Cult of the Offensive and the Origins of the First World War. *International Security*, Vol. 9, No. 1, s. 55–107.
- Van Evera, Stephen (1998): Offense, Defense, and the Causes of War. *International Security*, Vol. 22, No. 4, s. 5–43.
- Wallerstein, Immanuel (1974): *The Modern World-System, Vol. I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York/London: Academic Press.
- Wallerstein, Immanuel (1984): *The Politics of the World-Economy: The States, the Movements and the Civilizations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Walt, Stephen (1985): Alliance Formation and the Balance of World Power. *International Security*, Vol. 9, No. 4, s. 3–43.
- Walt, Stephen (1987): *The Origins of Alliances*. Ithaca: Cornell University Press.
- Walt, Stephen (2009): Alliances in a Unipolar World. *World Politics*, Vol. 61, No. 1, s. 86–120.
- Waltz, Kenneth (1979): *Theory of International Politics*. Reading MA: Addison Wesley.
- Waltz, Kenneth (1993): Emerging structure of international politics. *International Security*, Vol. 18, No. 2, s. 44–79.
- Waltz, Kenneth (1997): Evaluating theories. *American Political Science Review*, Vol. 91, No. 4, s. 913–917.
- Waltz, Kenneth (2000): Structural realism after the Cold War. *International Security*, Vol. 19, No. 2, s. 5–49.
- Warden, John (1995): Air theory for the 21st century. *Air and Space Power Journal*, Battlefield of the Future: 21st Century Warfare Issues. United States Air Force, 27 s.
- Warden, John (1997): Success in Modern War: A Response to Robert Pape's Bombing to Win. *Security Studies*, Vol. 7, No. 2, s. 172–190.
- Wendt, Alexander (1999): *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wohlforth, William (1999): The Stability of a Unipolar World. *International Security*, Vol. 21, No. 1, s. 5–41.
- Wohlforth, William et al. (2007a): Testing Balance-of-power Theory in World History. *European Journal of International Relations*, Vol. 13, No. 2, s. 155–185.
- Wohlforth, William et al. (2007b): *The Balance of Power in World History*. New York: Palgrave Macmillan.
- Wohlforth, William – Brooks, Stephen (2008): *World Out of Balance: International Relations Theory and the Challenge of American Primacy*. Princeton: Princeton University Press.

Poznámka

Rád bych poděkoval dvěma anonymním recenzentům a Vítu Benešovi za podnětné připomínky k článku a v případě Víta Beneše i za enormní trpělivost. Za případné chyby a omyly přitom odpovídám sám. Děk také náleží prof. Petru Drulákovi za upozornění na možnost publikace v časopise Mezinárodní vztahy. Článek vznikl za podpory projektu „Institucionální podpora na dlouhodobý rozvoj výzkumných organizací“ Ústavu mezinárodních vztahů, v. v. i.

Kvalitativní metody jako nástroj nomotetického poznání, aneb má se česká geografie co učit?

This article aims to provide the first geographical account on case studies as a tool of nomothetic science in the Czech context. The first aim is to persuade that case studies can and should be used for nomothetic research. However, only those who subscribe under label of neopositivism or scientific (critical) realism will prosper from outlined approach to case studies. Simply put, methodology tends to reflect our often unconscious epistemological positions. Second aim is to present several techniques of case selection which can help to generate and test theories. It is important to note, that the best research design rests on combination of quantitative and qualitative research, however mastering of both techniques is a necessary precondition for such fruitful marriage of methods.

Key words: Methods – Case Studies – Theory – Nomothetic – Geography

Článek vznikl za finanční podpory výzkumného záměru geografické sekce PřF UK “Geografické systémy a rizikové procesy v kontextu globálních změn a evropské integrace” (MSM0021620831).

1. Úvod

Tento článek se zrodil jako reakce na opomíjení případových a komparativních studií (PKS) a kvalitativních metod obecně coby nástroje nomotetického poznání (nejenom) v české geografii. Všeobecně lze tvrdit, že geografii schází silná metodologická základna v porovnání s jinými sociálními disciplínami. Uvedené platí jak pro formální modelování a statistickou analýzu, tak pro kvalitativní metody, jejichž součástí samozřejmě jsou i případové a komparativní studie, jimž se primárně věnuje tento článek. Případové studie se v našem kontextu obvykle stávají ateoretickými, silně popisnými a jen výjimečně přínosnými podniky. Někdy se zdá, jako by snad kvalitativní metody¹ měly umožnit vědu bez nároku na logiku výzkumu a jeho kumulativní charakter. Takový pohled bohužel marginalizuje přínos kvalitativních metod. Zdá se, že na poli metodologie (nejenom) česká geografie začíná zaostávat. Je přitom třeba zdůraznit, že se otázky kvalitativních metod v posledních letech hojně řešily na poli mezinárodních vztahů (MV), sociologie a dalších sociálně-vědních disciplín. Naopak geografie od Sayerovy (1992) knihy „*Method in Social Science*“, jak se zdá, zaspala. Chceme-li úspěšně vést dialog ale i konkurenční boj s příbuznými, leč metodologicky vyspělejšími disciplínami, je nezbytné toto zaostávání odstranit.

Hned v úvodu zdůrazňuji, že mise článku se zaměřuje na ty, kteří chápou sociální vědy jako určitou analogii věd přírodních. Proto se článek obrací primárně na stoupence neopozitivismu či vědeckého realismu. Toto vymezení je zásadní, protože existuje velký rozdíl mezi kvalitativními metodami jako nástrojem epistemologií usilujících o vysvětlení (typicky pozitivismus) a epistemologií usilujících o pochopení (např. hermeneutika). Epistemologie usilující o vysvětlení mnohdy využívají kovariační principy (viz King, Keohane, Verba 1994 – dále KKV, Gerring 2012b), zatímco epistemologie orientované na pochopení více pracují s textem (viz Denzin, Lincoln 2000), jak činí např. analýza diskurzu, metafor apod. K „naturalistické“ části sociálně-vědního spektra se obracím také v souvislosti se silným tlakem ze strany statisticky orientovaných badatelů, kteří mnohdy přehlížejí možnosti a sílu PKS. Zde je třeba zdůraznit, že statistické metody jsou pouze jedním z nástrojů sloužících k explanaci a kumulativnímu rozvoji vědy. Metody je třeba volit

¹ Za tragické nedorozumění považuji ztotožnění kvalitativních metod s dotazníkovým šetřením. Zde jde o záměnu způsobu sběru dat za výzkumný design (shodně Gerring 2007, s. 69).

s ohledem na jejich vhodnost vzhledem k výzkumnému tématu, charakteru a množství dat, jež máme k dispozici a dispozicím badatele.

Článek si klade několik hlavních cílů. Za prvé chce ukázat, že PKS jako součást kvalitativních metod nelze a priori ztotožňovat s „postmoderní“ či idiografickou vědou. Jelikož případové a komparativní studie umožňují nomotetický výzkum, mohou být využity i badateli hlásícími se k neopozitivistické a vědecko-realistické epistemologii. Zároveň s tím poukáží na nevšímavost geografie ve vztahu k rozvoji metodologie PKS. Domnívám se totiž, že tento směr metodiky byl trestuhodně opomenut. Třetím cílem je snaha ukázat základní metody testování a generování teorií na podkladě úspěšných případových studií. I případové studie totiž dokáží podávat silné závěry, je však nezbytné, aby výběr zkoumaných případů, jakož i následné zobecnění výsledků proběhlo s velkou pečlivostí a rozmyslem. Na závěr se pokusím vystihnout některé silné a slabé stránky případových studií.

Zde je nezbytné vysvětlit, proč značná část literatury, na kterou referuji, pochází z MV. Neznamená to, že by se kvalitní případové studie neobjevovaly i v jiných oborech, ale (i) MV vzhledem k problému s malými velikostmi studovaných populací („malými N“) byly nuceny rozvíjet metodologii případových studií, díky čemuž dnes v této oblasti zřejmě dominují (Bennett, Elman 2007). (ii) V MV se pojetí smyslu kvalitativních a kvantitativních metod téměř shoduje (viz KKV 1994), zatímco v ostatních sociálních vědách (sociologie antropologie apod.) je kvalitativní výzkum pojímán spíše (či až výlučně) jako nástroj k „pochopení“, jen obtížně slučitelný s (neo)pozitivismem (Denzin, Lincoln 2000, Silverman 2012). (iii) MV studují problematiku alespoň částečně srozumitelnou velkému okruhu čtenářů a (iv) v neposlední řadě se také domnívám, že nejpalčivěji se diskutovaná problematika dotýká politických geografů. Jednak protože čelí stejným problémům jako političtí vědci (malá N omezující statistické analýzy, chybovost databází, problematičnost konceptů), ale také proto, že metodologická propast mezi politickým geografem a politickým vědcem fakticky znemožňuje vzájemnou diskusi.

2. Nomotetické vs. idiografické, případové studie a geografie

V posledních letech došlo v české geografii k oživení na Západě již vyčpělého sporu o nomotetickou, či idiografickou povahu geografie (viz Hampl 2008 a Sýkora 2008). Bohužel, tento spor nevygradoval do tolik potřebné epistemologické debaty, týkající se metod použitelných pro ten či onen směr výzkumu. Zároveň účastníci této diskuse napomohli (i) určitému zastření podstaty idiografického a nomotetického a (ii) zároveň nomotetický přístup nepřímou ztotožnění s indukcionismem. Ve vztahu k prvnímu bodu došlo k nepřímému a snad nechťenému ztotožnění statistických (kvantitativních) metod s nomotetickým přístupem a případových studií s idiografickým (např. Sýkora 2008, s. 308 a 312). Dodám, že v případě Hampla (2008) šlo spíše o zdůrazňování role opakovatelnosti a induktivního přístupu, jehož efektivita je však nejvyšší právě u statistických metod. Nicméně ztotožnění nomotetického přístupu s kvantitativními metodami a idiografického přístupu s kvalitativními metodami by bylo chybou, neboť i případové studie mohou usilovat o širší generalizovatelnost a naopak statistické metody nemusí nezbytně tento cíl naplňovat.

Předně vyjasním rozdíl mezi nomotetickým a idiografickým. Prvotní názor by mohl znít, že nomotetické hledá opakovatelnost, zatímco idiografické jedinečnost (s čímž by souhlasil zřejmě Hampl 2008 i Sýkora 2008). Proti uvedenému nelze nic namítat, leč z pohledu metodologie nevystihuje zcela podstatu problému. Jako užitečnější proto vidím definici Levyho (2008a, s. 5), že esencí nomotetického přístupu je snaha přenášet zobecnění ze zkoumané množiny dat na data jiná (původně nezkoumaná). Nomotéti, na rozdíl od idiografů, tedy předpokládají možnost zobecnění mimo zkoumaná data (viz obr. 1). Velikost zkoumané množiny přitom sama o sobě nerozhoduje. I kvalitativní výzkum několika případů může tihnout k zobecnění na rozsáhlou množinu dat a spadat tak do škatulky „nomotetického

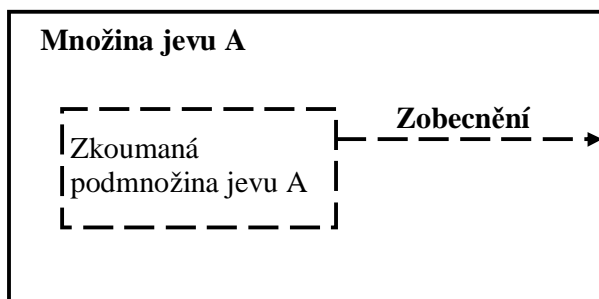
výzkumu“.² A naopak někdy i výzkum zkoumající rozsáhlou množinu případů může odmítat snahy o jakékoliv zobecnění mimo původní množinu dat, čímž se přiblíží idiografickému pólu. Někdo by mohl zpochybnit možnost zobecnění z malého počtu případů, neboť nelze zajistit dostatečnou reprezentativnost výzkumného vzorku. K této problematice se ještě vrátím, nicméně již na tomto místě zdůrazním, že významnou otázkou je homogenost populace a relativní přesnost měření klíčových proměnných (blíže KKV 1994). Pokud lze považovat populace za velmi homogenní a přesnost měření za vysokou, pak i několik málo případů může disponovat překvapivě velkou reprezentativností. Samozřejmě v určité výhodě jsou ti, kteří aplikují deduktivně-nomologický výzkum, neboť je pro ně snazší zodpovědět otázku homogenosti populace. Naopak indukcionisté si nemohou být jisti, jsou-li jejich populace homogenní, neboť dopředu nemohou znát všechny relevantní nezávislé proměnné.

I přes výše řečené platí, že kvalitativní metody jsou častěji využívány jako nástroj pro idiografické poznání, zatímco kvantitativní metody mnohem častěji slouží poznání nomotetickému. Zároveň je také třeba chápat, že idiografické a nomotetické tvoří kontinuum, nikoli dvě jasně separované kategorie a přinejmenším někteří autoři (např. Hampl 2008) je vnímají jako komplementární výzkumné strategie. V návaznosti pak lze tvrdit, že jednou z předností PKS je, že (jak dále ukáži) mohou být využity pro nomotetický výzkum, ale že zároveň mohou poukázat i na jedinečné a neopakovatelné charakteristiky určitého případu či skupiny případů. V tomto ohledu tak PKS mohou představovat vhodné propojení mezi krajními formami idiografického a nomotetického výzkumu. Toto propojení lze vzhledem k charakteru problémů, jež řeší většina sociálních věd považovat za žádoucí, ne-li nezbytné. Absolutní příklon k idiografickému pólu by vedl k omezeným možnostem praktické aplikovatelnosti sociálně-vědních poznatků. Absolutizování nomotetických přístupů má pak tendenci vytvářet bezobsažné, byť logicky koherentní systémy, jejichž praktická aplikovatelnost je však také silně omezena a to díky jejich extrémnímu redukcionismu a nerealistickým předpokladům (viz Martin, Sunley 2011).

Na závěr tohoto krátkého exkurzu do problematiky nomotetického a idiografického dodám, že pozice v tomto kontinuu je do značné míry ovlivněna třemi faktory: (i) řešeným tématem výzkumu a jeho charakterem (tj. je cílem nalézt obecné principy, či specifické vysvětlení, nebo podat popis určitého jevu bez nároku na vysvětlení), (ii) předmětovou složitostí zkoumaného jevu (blíže Hampl 2008) a (iii) epistemologickou pozicí autora, či celé vědní disciplíny – zatímco stoupenci (neo)pozitivismu budou zdůrazňovat dominantní úlohu, nomotetických přístupů, stoupenci vědeckého (kritického) realismu se více přiblíží idiografickému pólu svým zdůrazňováním důkladné konceptualizace a role popisu ve vědeckém vysvětlení (viz Sayer 1992, s. 199-201). Lze tvrdit, že jednotlivé vědní obory se výrazně liší ve své pozici v kontinuu idiografické-nomotetické. Zatímco například historie, či etnologie tíhne k idiografickému pólu, ekonomie, či mezinárodní vztahy mnohem více zdůrazňují nomotetickou orientaci svého bádání. V případě geografie lze mluvit o zjevné rozdvojenosti. Ta plyne ze značné šíře řešených témat, rozličného epistemologického ukotvení autorů a v neposlední řadě také působí fakt, že geografie ze své podstaty plní jak funkci popisnou, tak funkci vysvětlující. I z toho vyplývá, že pro geografy by se otázka vhodného způsobu poznávání (idiografické vs. nomotetické, či újeji induktivní vs. deduktivní) a metod uplatněných v jeho prospěch (kvantitativní, kvalitativní a jejich specifické varianty) měla vždy řešit zejména s ohledem na konkrétní výzkumný cíl.

² Dodám, že i část studií neusilujících o zobecnění navazuje na nomotetický výzkum. Takzvané jedno-výstupové studie sice hledají vysvětlení jediného případu, ale to je postaveno na kombinaci obecně platných teorií (viz Gerrig 2006).

Obr. 1: Nomotetický výzkum, příklad empirické generalizace

Zdroj: vlastní

Zaměříme-li se na druhý bod, je třeba zdůraznit, že nomotetický přístup nelze výlučně ztotožnit s indukcionismem (snahou odvozovat teorie z pozorovaných empirických pravidelností). Deduktivní, či přesněji řečeno deduktivně-nomologický³, přístup (tedy vytváření teorií za pomoci zjednodušujících⁴ předpokladů, jejichž předpovědi jsou až poté testovány na datech) lze považovat za stejně významný a užitečný. V posledních desetiletích zejména v USA převážilo využívání deduktivně budovaných teorií. Uvedené platí zejména v ekonomii (např. Olson, Zeckhauser 1966, Becker 1996) ale i politické vědě (Waltz 1979, Mearsheimer 2001, Glaser 2010 atd.). Význam dedukcionismu je také patrný v důrazu na produkci teorií a modelů (KKV 1994, George, Bennett 2005, Krugman 2011). V tomto ohledu se jeví opomenutí dedukce jako problematické. Induktivní přístupy lze jistě akceptovat, ale spíše tam, kde (i) existuje dostatek kvalitních dat a kde (ii) snaha zobecnit výsledky zůstává v hranicích interpolace a nestává se extrapolací (blíže King, Zeng 2006). V tomto ohledu je pak na místě připomenout, že sám Hampl (20008, s. 23) zdůrazňuje omezenou četnost geografických systémů, což lze považovat za jedno z velkých úskalí uplatnění induktivního modelu poznání. Uvedené by však nemělo být chápáno jako jednoznačné upřednostnění deduktivního formulování teorií. Takto vytvořené teorie mnohdy trpí přílišným zjednodušením studovaného problému, které je však mnohdy nezbytné pro vytvoření jednoduchého a vnitřně logicky bezrozporného modelu.

Nomotetické úsilí obecně staví na několika základních metodách. Zejména se jedná o různé statistické metody, PKS a formální modelování. Pouze formální modelování (typicky aplikace teorie her) lze striktně přiřadit k deduktivnímu výzkumu (např. Krugman 1979, Becker 1996, Bueno de Mesquita 2003). Naopak statistické metody a PKS mohou být uplatněny jak v induktivně, tak v deduktivně-nomologickém výzkumu. Případové studie tak slouží jak pro odhalení vztahů mezi proměnnými (např. Scokpol 1979, Porter 1990) a následné vytvoření teorie, tak pro testování deduktivně vytvořených teorií (např. Mearsheimer 2001, Glaser 2010, Breznitz 2011). Přitom deduktivní tvoření teorií nemusí nezbytně vycházet ze sofistikovaných matematických postupů (jako de Mesquita et al. 2003, či Krugman 1979). Deduktivní uvažování v podobě tzv. „*Soft Rational Choice*“ nabývá verbalizované podoby (např. Mearsheimer 2001, Glaser 2010).

I přes výše zmíněné shodné uplatnění statistických a kvalitativních metod existují podstatné rozdíly v jejich možnostech. Statistické analýzy mohou zejména poskytnout

³ Za toto zpřesnění děkuji prof. Martinu Hamplovi.

⁴ Je třeba rozlišit užitečné zjednodušení komplexní reality (podporované Moem 1979 a v návaznosti Mearsheimerem 2001, s. 30) a spoléhání na jednoznačně chybné předpoklady. Obhájci využívání zjevně problematických předpokladů (např. Friedman, 1954, s. 14, či Waltz 1979, s. 5-6) zdůrazňovali, že rozhodujícím kritériem při posuzování smyslnosti předpokladů je predikční schopnost a zobecnitelnost teorií z nich zkonstruovaných. Dokáže-li teorie s nerealistickými předpoklady předpovídat více empirických jevů a s větší přesností, než teorie s realističtějšími předpoklady, potom je použití nerealistických předpokladů plně obhájeno.

odpověď na otázku (i) zda se postulovaný vztah vůbec projevuje a (ii) jakou váhu ve výsledku má (ve srovnání s kontrolními faktory). Elementární podmínkou však je dostatečný počet případů (pro formální model minimálního počtu případů viz KKV 1994, s. 213). Případové studie mohou za pomoci malého množství detailně studovaných případů buď stejně jako statistické (i) potvrdit, či vyvrátit existenci vztahu (blíže další kapitola), (ii) případně rozkrýt kauzální mechanismus, což je bolavé místo statistických analýz. V případě induktivního výzkumu navíc mohou PKS lépe generovat hypotézy stran možných kauzálních mechanismů.

Formální modelování, statistické analýzy a kvalitativní metody tedy i přes některé odlišnosti slouží společnému cíli, díky čemuž mohou být propojeny do jednoho výzkumného rámce (příkladem Biddle 2004, či Layll, Wilson 2009). Tím lze odstranit některé inherentní slabiny jednotlivých metod. V případě geografie však prozatím platí, že potenciál PKS pro nomotetický výzkum nebyl téměř využit. Tabulka 1 představuje výběr deseti zásadních prací z oblasti kvalitativních metod jakožto nástroje pro kauzální interferenci, či nomotetické poznání. Součet citací těchto prací činí 4035, nicméně citace plynoucí z geografických časopisů tvoří pouhých 2 %.⁵ Logický závěr je, že geografie přehlédla prudký rozvoj této metodologie a zaspala. Z části by si uvedené opoždění šlo vysvětlit a omluvit tím, že hlavní práci na rozvoji této metodologie prováděli výzkumníci z oblasti politických věd, s nimiž geografie nemá významné styky. Nicméně např. Ragin, či Mahoney jsou autoři, které lze zařadit jak do politických věd, tak do sociologie. A příklad Benta Flyvbjerga (2006) ukazuje, že ani ekonomický geograf není v geografickém prostředí příliš čten a citován, publikuje-li mimo obor. V případě geografie jistě působí i silný vliv post-strukturalismu, který je metodicky spíše orientován na dekonstrukci textu, analýzu metafor apod. Nicméně nelze tvrdit a to zejména v našem domácím kontextu, že by post-strukturalističtí (či postmoderní) autoři dominovali.

Tab. 1.: Citace významných prací o kvalitativních metodách a komparativních studiích

Autor	Název publikace	Rok	Citací na WOS	Z geogr. časopisů	Z Geo v %
<i>Lijphart</i>	<i>Comparative Politics and Comparative Method</i>	1971	298	6	2.01
Eckstein	Case Study and Theory in Political Science	1975	309	2	0.65
Ragin	Comparative Method, Moving Beyond Qualitative and Quantitative research	1987	937	17	1.81
Ragin	Fuzzy-Set Social Science	2000	394	11	2.79
<i>Fearon</i>	<i>Counterfactuals and hypothesis Testing in political science</i>	1991	114	0	0.00
KKV	Designing Social Inquiry	1994	987	17	1.72
<i>Mahoney</i>	<i>Path dependence in historical sociology</i>	2000	263	19	7.22
George, Bennett	Case Studies and Theory Development in the social sciences	2005	424	2	0.47
<i>Flyvbjerg</i>	<i>Five misunderstanding about case-study research</i>	2006	191	3	1.57
Gerring	Case Studies principles	2007	118	4	3.39
Celkem			4035	81	2.01

Zdroj: ISI WOS (8.10.2011)

⁵ Přitom geografie patří mezi obory s dominantním vlivem článků a se standardním počtem časopisů.

Uvedené neznámá, že by geografové neprováděli případové studie, nýbrž to, že je obvykle nepojímají jako nástroj k testování, či generování obecně platných teorií. V návaznosti na Lijphardta (1971) lze PKS rozčlenit do tří základních kategorií: (i) ateoretické, (ii) interpretativní a (iii) širší rodina případových studií přímo určená k testování a tvoření teorií. Do první kategorie náleží obvykle historické práce, ale i mnoho geografických prací. Cílem je podat vyčerpávající popis či syntézu jevů a událostí v určitém konkrétním případě. Druhá kategorie zahrnuje studie explicitně využívající teoretický rámec pro uspořádání svých zjištění a následné narace. Zde je však teorie předem vnímána jako vhodný explanační rámec a obvykle chybí snaha o její testování. Třetí skupina naopak zahrnuje případové studie (jako „plausibility probe“, deviantní případy apod.), jejichž primární úlohou je vytvořit či otestovat teorii. Zejména v případě českých geografických prací se jen minimum článků snaží vyvinout teorii, či ji potvrdit nebo vyvrátit (a to bez ohledu na použitou metodu). Lze tedy tvrdit, že třetí kategorie případových studií u nás takřka absentuje, přičemž situace v západní geografii není o mnoho lepší (kvalitní výjimku představuje např. Breznitz 2011). Pracují-li již někteří s teoriemi, jedná se spíše o explanační rámec, který však sám o sobě není explicitně testován (Chromý, Skála 2010; Pavlínek, Ženka 2011, 2010 ad.). Zjevně se tedy jedná o druhou výše zmíněnou kategorii PKS. Přinejmenším stejně časté jsou studie, které mají spíše povahu empirických šetření s omezeným teoretickým úvodem bez snahy o odvážnější generalizace (např. Ženka 2008; Jelen 2009; Dostál 2011). Na následujících řádcích se pokusím nastínit několik základních strategií pro vstup do třetí (teoretické) kategorie případových studií. Uvedené neznámá, že by první dvě kategorie měly vymizet, lze je právem považovat za významné. Nicméně sběr dat bez snahy o teoretické završení nelze považovat za konečný cíl vědy. A provozování (v Lijphardtově pojetí) interpretativních studií na základě nedostatečně otestovaných teorií, propůjčuje těmto teoriím nezasloužený status.

3. Případové studie jako nástroj nomotetického poznání

Chceme-li pracovat s případovými studiemi jako s nástrojem nomotetického poznání, je třeba je náležitě uchopit. Případy zde musí vystupovat jako zástupci širší třídy jevů, nikoli jako jedinečné události (viz Gerring 2004, s. 344). Daný případ tak sdílí klíčové charakteristiky s jinými případy téže třídy a zároveň se výrazně odlišuje od případů tříd jiných. Uchopíme-li takto případovou studii, potom lze očekávat možnost zobecnění dosažených výsledků na danou třídu jevů (případů). Zdůrazňuji, že aplikování níže uvedených postupů má význam pouze tam, kde pracujeme s teorií orientovanou na kauzální vztah – mechanismus⁶. Je-li „teorie“ ve skutečnosti deskriptivním konceptem (což je v geografii typické), potom se na ní vztahují pravidla formování konceptu, či deskriptivní inference (Gerring 1999 a Gerring 2012a).

Abych předešel případným nejasnostem, pokusím se vyjasnit zde uplatněné chápání pojmu teorie, přičemž však zdůrazňuji, že použití tohoto termínu bývá velmi mlhavé a navíc odlišné napříč jednotlivými disciplínami, zejména pak mezi skupinami přírodních a sociálních věd. Jednoduchou ale výstižnou definici (sociálně vědní) teorie podal Van Evera (1997, s. 9), který teorii definuje jako: „*Kauzální zákon* („*zjistil jsem že A způsobuje B*“), *nebo kauzální hypotéza* („*domnívám se že A způsobuje B*“) *doprovodené vysvětlením kauzálního zákona či hypotézy, které vysvětluje jak A způsobuje B.*“ Přitom teorie mohou být jak velmi obecné, tak úzce zaměřené a konkrétní. Mohou obsahovat interakci několika proměnných, nebo mohou

⁶ V návaznosti na Gerringa (2012, s. 17 a 32) kauzální teorií rozumím výrok, že nezávislá proměnná X ovlivňuje závisle proměnnou Y ($X \rightarrow Y$), zatímco za deskriptivní vztah považuji tezi, že indikátor I odpovídá latentnímu konceptu zájmu L ($I \rightarrow [L]$).

popisovat pouze vztah jedné nezávislé a závislé proměnné. V případě sociálních věd je třeba akceptovat situaci, kdy (alespoň dočasně) spolu soupeří dvě či více teorií vysvětlujících tytéž empirické otázky, aniž by bylo možno mezi nimi jednoznačně rozhodnout. Sociálně vědní teorie mnohem častěji než teorie přírodovědné čelí určitému množství pozorování, která teorii neodpovídají. Zcela mimo rozsah tohoto článku leží definice dobré, či užitečné teorie, která se přirozeně vztahuje k epistemologickému ukotvení autorů a sleduje pak i rozdílné aspekty jako predikční schopnost a zobecnitelnost, či realističnost výchozích konceptů a přesné zachycení kauzálního mechanismu atd. (srovnej Sayer 1992 a 2000, Friedman 1953, Waltz 1979 a MacDonald 2003 aj.).

3.1. Testování teorií

Testování teorií představuje jeden z nejdůležitějších úkolů nomotetického bádání. Oproti obecnému přesvědčení, i jeden jediný případ může silně podpořit, či vyvrátit teorii (Eckstein 1975). Abychom takové možnosti dosáhli, musí být námi testovaná teorie relativně deterministická s pokud možno jedinečnými předpověďmi (viz Van Evera 1997, s. 30-32 a Gerring 2007). Mnohem těžší bude testovat teorii se silně probabilistickými předpověďmi, které jsou navíc shodné s předpověďmi dalších teorií. Jak dále připomíná Van Evera (1997, s. 35), je vždy vhodné pokusit se o testování maxima hypotéz odvoditelných z teorie (popřípadě vícera teorií najednou), což podrobí teorii komplexnějšímu testu (zvýší počet pozorování uvnitř daného případu). Hlavní strategie výběru případů pro testování teorií zahrnují tzv. „plausibility probe“, nejvíce a nejméně pravděpodobné případy. Následující řádky se soustředí pouze na základní metody využívající kovariace proměnných. Je však nezbytné dodat, že zejména vědečtí realisté v poslední době stále více propagují „process tracing“, který se namísto sledování prosté kovariace snaží detailně stopovat průběh kauzálního procesu (viz George, Bennett 2005; Collier 2011). Lze dodat, že i výběr příkladů pro „process tracing“ běžně staví na logice výběru případů v kovariačních testech.

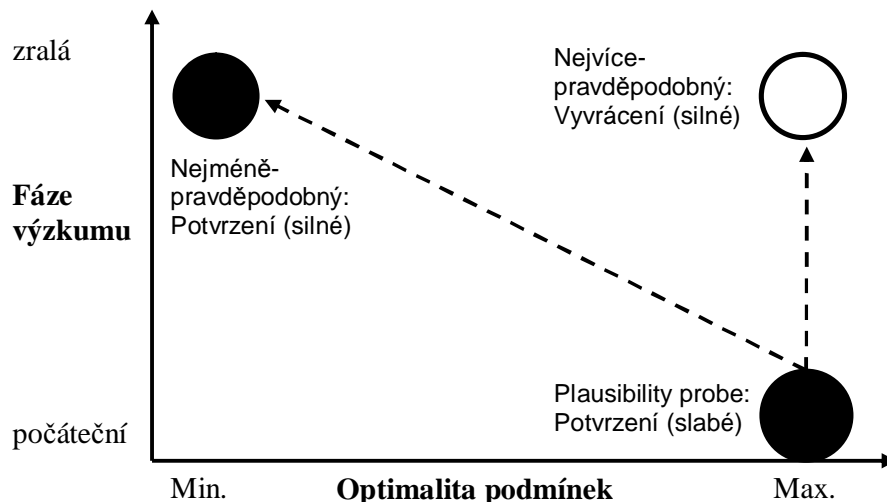
Nejvíce a nejméně pravděpodobný případ a „plausibility probe“

Snaha zamítnout teorii s využitím případových studií by v optimálním případě měla sledovat logiku nejpravděpodobnějšího případu. Tedy případu, u něž by teorie očekávala jednoznačný (pozitivní) výstup, ale kde nalézáme výstup zcela odlišný. Takový případ obvykle kombinuje (i) vysoké hodnoty na nezávislé proměnné (zdůrazňuje George Bennett 2005) a (ii) nepřítomnost významných blokačních mechanismů. Zatímco význam prvního bodu je zřejmý, u druhého se krátce zastavím. Řada teorií totiž postihuje jen omezený výsek reality (vztahy pouze několika proměnných) a proto je možné, že závislou proměnnou ovlivňují jak nezávislé proměnné s nimiž pracuje naše teorie, tak další proměnné, které teorie neuvažuje (ty přitom mohou působení naší nezávislé proměnné jak posilovat, tak blokovat). Například existence vztahu také umožňuje letadlům překonat gravitaci, což však nečiní teorii gravitace neplatnou. Je-li naším cílem ověřit obecnou platnost (nikoli relativní lokální význam) teorie, musíme tedy zvážit nakolik se vůbec může zkoumaný vztah projevit. Selže-li teorie za výše zmíněných optimálních podmínek, zřejmě nebude fungovat ani nikde jinde. Než však teorii definitivně zamítneme, je dobré prozkoumat příčiny jejího selhání. Může se ukázat, že selhání teorie vzniklo v důsledku (i) neexistence postulovaného kauzálního mechanismu, (ii) v důsledku jiného působícího kauzálního mechanismu, či (iii) nepřítomností některé (do té doby neuvažované) antecedentní podmínky. Pouze v prvním případě můžeme mluvit o definitivním vyvrácení teorie. Ve druhém případě spíše dochází k oslabení významu teorie. A třetí případ pak volá po dodefinování teorie. Za povšimnutí stojí, že strategie výběru nepracuje s typičností případu, naopak. Krom holého faktu, že daný případ spadá do množiny zkoumaného jevu, může být v ostatních ohledech výrazně netypický, zejména pak svým „optimálním“ kontextem, tj kontextem, který vylučuje působení blokačních mechanismů.

Hojně zmiňovaným příkladem „nejvíce pravděpodobné“ studie se stalo Gourevitchovo (1978, s. 422-424) zpochybnění Wallersteinovy (1974) teorie světového systému. Wallersteinova teorie předpokládala, že centrální pozice v ekonomickém systému produkuje silné státy a naopak periferní pozice státy slabé. Gourevitch jako malý test vytvořil seznam států jádra a silných států v roce 1550 a 1700 a došel k překvapivému zjištění, že rozhodně ne všechny státy jádra lze považovat za silné a naopak, že řadu států zcela mimo ekonomické jádro lze považovat za silné (Prusko, Rakousko, či Švédsko). Sekundárním problémem teorie také je, že neumí vysvětlit variaci forem silných států v jádru – teorie selhala. Jelikož Wallersteinova teorie byla vyvinuta právě na příkladu Evropy 16. století, zjevně se jedná o nejpravděpodobnější možný příklad a lze očekávat, že za méně příhodných podmínek by si vedla ještě hůře. Gourevitchův test tak významně zpochybnil funkčnost teorie.

Soustředíme-li se na otázku potvrzování teorií, potom lze vidět dvě cesty. Stojíme-li na začátku výzkumu s novou doposud netestovanou teorií, potom lze teorii testovat na jejím velmi pravděpodobném případě (tzv. plausibility probe). Význam zde je dvojitý. Jednak neprojde-li teorie tímto lehkým testem, nemá smysl ji dále zkoumat (viz výše). Za druhé, takový test poskytuje příležitost pro další zpřesnění teorie, či pro specifikování kauzálních mechanismů. Naopak jedná-li se o teorii, která prošla elementární diskusí a testováním, potom se spíše budeme snažit ukázat na šíři její působnosti. Tento cíl nejlépe naplníme nejméně pravděpodobnými případy. Tedy případy, kde daná teorie má velmi ztížené podmínky pro svou platnost (opak nejpravděpodobnějšího případu). Pokud i v takových případech teorie funguje, potom se výrazně zvyšuje důvěra v její platnost a relativní význam. Zjednodušeně tak lze tvrdit, že jak ukazuje obr. 2, počáteční výzkum se soustředí na plausibility probe, zatímco pozdější testy se rozbíhají směrem k nejméně a nejvíce pravděpodobným případům.

Obr. 2: Od „Plausibility Probe“ k extrémním testům

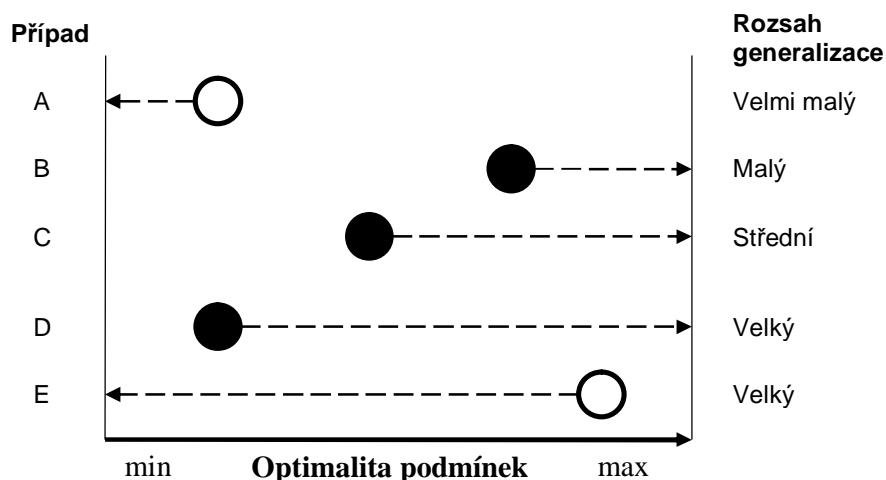
Pozn.: plné kolečko, potvrzení vztahu, prázdné kolečko nepotvrzení.
Zdroj: vlastní

Nepřekvapí, že úspěšných nejméně-pravděpodobných případů nacházíme v sociálních vědách minimum. Výjimkou je případová studie z knihy „Military Power“ (Biddle 2004) „operace Goodwood“. Biddle testuje svou teorii „force employment“ vůči tradiční teorii převahy. Zjednodušeně řečeno, jeho teorie říká, že vojenské vítězství primárně závisí na způsobu, jakým jsou zasazeny vojenské síly. Vítězství v moderní bitvě vyžaduje decentralizované řízení, vysokou samostatnost jednotek a jejich schopnost využít terén v obraně i útoku. Naopak tradiční teorie převahy říká, že vítězství závisí na kombinaci početní

a technické převahy. Operace Goodwood (18-20.6 1944) proběhla za totální numerické převahy Spojenců vzhledem k bránícím se Němcům, přičemž technologickou úroveň lze celkově vnímat jako vyrovnanou, či mírně favorizující Spojence. Za této situace by teorie převahy očekávala jasné vítězství Spojenců a průlom německé obrany. Teorie „force employment“ se však soustředí na způsob zasazení sil. Zatímco Spojenci aplikovali nemoderní taktiku spočívající ve vysoké koncentraci, centralizovaném rozhodování a bez snahy o využití terénu, Němci naopak aplikovali moderní taktiku. Biddlova teorie tak očekává německý úspěch. Obě teorie tedy předpovídají opačné výsledky. Zatímco pro teorii převahy se jedná o (téměř) nejpravděpodobnější případ (díky vysoké spojenecké převaze), pro teorii „force employment“ jde o nejméně pravděpodobný případ (z téhož důvodu). Vzhledem k tomu, že operace Goodwood vůbec nedosáhla vytyčených cílů, lze považovat teorii „force employment“ za silně potvrzenou a teorii převahy za výrazně zpochybněnou.

Lze se tázat, jak postupovat, nelze-li testovat případy blízké se optimálním, či naopak silně suboptimálním podmínkám.⁷ Rozhodně bychom v takovém případě neměli opustit celý výše zmíněný výzkumný design. V takový okamžik je nezbytné uvědomit si omezenou generalizační schopnost našich testů. Jak ukazuje obr. 2, případy spolu s tím, jak se vzdalují od svého optimálního (extrémního) umístění na ose optimality, ztrácejí svou generalizační sílu. V těchto případech tedy výzkumník musí upravit rozsah generalizace svých výsledků. Zatímco tedy případy D a E (na obr. 2) nesou mimořádný význam ve vztahu k testované teorii (potvrzují ji v nejpříhodnějších a naopak zamítají v nejpříhodnějších podmínkách), případy A, B a C mají mnohem omezenější dopad. Jejich zjištění nelze považovat za nikterak převratná, nicméně přinejmenším pomáhají definovat rozsah platnosti určité teorie, což představuje významný vědecký úkol. Zdůrazněme, že generalizovatelnost je zde jednosměrná, tj. k příhodnějším, respektive k méně příhodným podmínkám.

Obr. 3: Generalizační schopnost v závislosti na optimalitě podmínek

Pozn: plné kolečko, potvrzení vztahu, prázdné kolečko nepotvrzení, šipka značí směr zobecnění a její délku lze ztotožnit s významem zjištění.

Zdroj: vlastní

⁷ Přestože musíme učinit maximum pro výběr nejlepších možných případů, je jasné, že někdy to z jazykových, legálních či finančních důvodů nelze.

3.2. Vytváření teorií

Chceme-li vytvořit teorii s využitím případových studií, nabízí se několik základních cest, z nichž se zmíním o (i) zkoumání případů s extrémními hodnotami na zájmové proměnné a (ii) kontrafaktuálních studiích. Uvedené výzkumné designy samozřejmě představují induktivní směr výzkumu, nicméně klíčové je, zda dokážeme přijít s explanací, nebo zda skončíme jen s bezradnou korelací dvou proměnných.

Extrémní hodnoty

Nemáme-li příliš představ o možných kauzálních příčinách určitého jevu, jeví se jako vhodná počáteční strategie kvalitativní analýza několika málo případů s výraznou hodnotou na závislé proměnné. Chceme-li např. znát příčiny úspěšného ekonomického rozvoje, je lepší soustředit se na ekonomicky úspěšné státy (Porter 1990). Přinejmenším tato první fáze je zcela intuitivní a běžně aplikovaná. Ve druhé fázi výzkumu je však nezbytné provést srovnání s případy, které naopak vykazují velmi malou hodnotu na závislé proměnné. Můžeme tak zkontrolovat, zda se vysvětlující proměnná nenachází i v těchto případech. Pokud ano, zjevně se nejedná o hledanou proměnnou, v nejlepším jde o “triviální nezbytnou podmínku” (viz Braumoeller, Goertz 2000). Ačkoliv kritika prací postrádajících tuto druhou část výzkumu má dlouhou tradici (viz KKV 1994, s. 134 kritizující Portera 1990), bohužel stále dochází i v kvalitních časopisech k tomuto pochybení (např. Ling, Dale 2011). Je zřejmé, že do takového výzkumu bychom měli vstupovat s jasně definovanou zájmovou proměnnou, tedy musí nám být jasné, co zkoumáme. A ačkoliv náš výzkum bude induktivní, přesto je vhodné vědět, na které potenciálně významné faktory se zaměřujeme. Ani v tomto případě tedy nemůžeme zahájit studii jako zcela ateoretickou, protože nelze zkoumat všechny potenciálně působící proměnné v jednom výzkumu. Zvyšování počtu zkoumaných proměnných při konstantní velikosti zkoumané množiny případů navíc vede a to platí i v případě kvantitativního výzkumu, k neefektivitě výzkumu (blíže KKV 1994, s. 183). Zjevným problémem takovýchto výzkumů tedy zůstává nemožnost kontrolovat všechny potenciálně působící proměnné a jejich kombinace.

Kontrafaktuality, řešení při nedostatku případů?

V určitých situacích se nám nedostává případů, které by mohly posloužit pro vytvoření nové teorie, respektive její testování. V takový okamžik se můžeme rozhodnout pro „částečný“ myšlenkový experiment. Vytvoříme neexistující případ a ten následně studujeme. Při využití kontrafaktuálních případů je třeba uvědomovat si, že ač mohou fungovat jako základ pro novou teorii, samy o sobě stojí na jiných teoriích, či alespoň akceptovaných generalizacích (Fearon 1991). Při vytváření kontrafaktálů bychom se měli držet minimalistické zásady. Tj. měli bychom z výchozích podmínek (hodnot proměnných) změnit co nejméně a pokud možno co nejvíce vycházet z existujícího případu. Je třeba si uvědomit, že zásadnější změny (tj. změny více proměnných najednou, či výraznější změny) mohou vyústit v naprostou nereálnost případu jako takového. Navíc, čím více změníme, tím nejistější je náš výsledek (blíže Levy 2008b). Čím výrazněji se výsledek kontrafaktálu odlišuje od výsledku existujícího případu, tím významnější je působení zkoumané (manipulované) proměnné. Obecně je však třeba vnímat kontrafaktuality zejména jako poslední možnost v případech, kdy není na výběr alternativní výzkumný design.

Příkladem kontrafaktuální analýzy zakotvené v reálném případě uvedu práci Tin-Bor Hui (2004). Autorka se snaží vytvořit teorii vysvětlující, proč se čínský antický geopolitický systém dočkal unifikace pod státem Quin, zatímco moderní evropský geopolitický systém zůstal multipolární. Standardní teorie rovnováhy moci (viz Waltz 1979) předpokládá neúspěšnost pokusů o sjednocení geopolitických systémů v důsledku vyvažování nejsilnějšího státu státy slabšími (tak jako v Evropě). Autorka vychází ze tří tezí. 1. Waltzova teorie je

příliš eurocentrická v tom, že zdůrazňuje strukturální tlaky bránící vzniku hegemonie. 2. V návaznosti, studovat čínský systém jako deviantní případ by vedlo k omezení okruhu zkoumaných otázek. A za 3. v případě makrosociálních srovnání, která dělí jak časová, tak prostorová propast, nelze spoléhat na prostou kovarianci, ale je třeba především sledovat srovnatelné kauzální mechanismy. Autorka v prvním kroku zkoumá politický vývoj v Číně a identifikuje mechanismy, které pomohly překonat vyvažovací úsilí slabších států. Z její analýzy vyplývají dvě zjištění: 1. Mechanismus balancování nejsilnějšího státu se vyskytoval i v Číně. 2. Stát Quin však dokázal zavést úspěšné sebe-posilující reformy (masová armáda, efektivní zdaňování atd.), které jednak zvětšily jeho sílu, ale především jej zbavili nutnosti spoléhat se na spojence. S těmito zjištěními se vrací k evropskému systému a sleduje jeho vývoj. Hlavní překážkou unifikace evropského systému nebyly strukturální tlaky, ale především (z dlouhodobého pohledu) sebe-oslabující reformy hlavních mocností (spoléhání na žoldnéře, půjčky, prodávání veřejných úřadů atd.). Evropské mocnosti se tak díky své neefektivitě jednak musely spoléhat na spojence (často měnící strany) a navíc nedokázaly rychle využít nově dobytého území. Jak autorka následně ukazuje, pokud by evropské mocnosti dokázaly napodobit sebe-posilující reformy čínského státu Quin, potom by pravděpodobně dokázaly sjednotit celý evropský systém. Ve výsledku tak tento „zakotvený“ kontrafaktuál autorku přivádí k vytvoření nové „dynamické“ teorie. Ta sice zahrnuje starší strukturalistickou Waltzovu (1979) teorii, ale systematicky jí doplňuje o interakci s vnitřními strategiemi států vedoucími buď k dlouhodobému snížení, anebo zvýšení jejich schopnosti mobilizovat zdroje z (vlastního i dobytého území). Obecné strukturální tlaky působí ve většině geopolitických systémů, ale jejich význam je omezen, či zvýrazněn adaptačními strategiemi jednotlivých mocností (Tin Bor-Hui 2004).

4. Možnosti prolínání kvalitativních a kvantitativních výzkumů

Jedním ze způsobů jak zesílit věrohodnost výzkumu je provázání několika různých metodologií. Doplňme-li výsledky kvantitativní analýzy o výsledky kvalitativní analýzy (*a vice versa*), zkombinujeme externí validitu statistické studie s interní validitou případové studie. Statistické metody také umožňují identifikovat vhodný případ ke studiu (diskusi takových technik dává Gerring, Seawright 2008) a následná případová studie může identifikovat proměnné, které bude zpětně zkoumat statistická analýza. V tomto druhém pojetí tak nejde jen o dva paralelní výzkumné styly, nýbrž o vzájemně se prolínající metody. Je však třeba zdůraznit, že ne vždy lze prolnout statistiku a případové studie. Hlavní omezení leží v počtu případů a v kontinuální povaze proměnných.

Příkladem standardního navázání statistické analýzy a případových studií je Layall, Wilson (2009). Autoři zkoumali, proč moderní armády nedokáží využít svou převahu a porazit „lidová povstání“. Jejich poměrně unikátní hypotéza tvrdí, že moderní mechanizované armády uzavřené ve svých bojových vozidlech ztrácejí kontakt s populací a tím přicházejí o zdroj klíčových informací nezbytných k poražení povstalců. V první části autoři statisticky testují svou hypotézu na datech z posledních 150 let proti povstaleckým válkám. Aby zesílili svou tezi, přistupují ve druhé fázi ke dvou-případové studii. Vybírají si dvě americké divize (1. pěší a 101. výsadkovou) nedávno působící v Iráku a sledují jejich úspěšnost v proti povstaleckém boji. Divize sloužily zhruba ve stejný čas ve velmi podobném prostředí, přičemž lze říci, že 101. divize měla o něco náročnější úlohu (větší kontrolovaný prostor a populace). Obě divize se významně liší v jediné věci – v míře mechanizace (tedy vysvětlující proměnné). Zatímco 1. pěší lze popsat jako těžkou tankovou divizi, 101. výsadková je lehkým pěším útvarem s omezenými transportními kapacitami. Vzhledem k tomu, že obecný kontext zůstává stejný, lze považovat odlišnou úroveň mechanizace za skutečnou příčinu vyšší efektivity 101. výsadkové v proti povstaleckém boji, čímž se potvrzuje hypotéza autorů.

Náročnější způsob prolínání PKS a statistické analýzy propaguje Gerring (2007) a Gerring, Seawright (2008), kteří statistickou analýzu využívají k samotnému výběru případů pro kvalitativní výzkum. Za mimořádně zajímavou strategii lze považovat „path-way case“ (Gerring 2007). Jde o případ, u kterého lze očekávat extrémní vliv vysvětlující proměnné. Tento případ nejlépe umožňuje objasnit působení kauzálního mechanismu. Fakt, že se u tohoto případu projevuje vysvětlující proměnná v její relativně čisté podobě, umožňuje daný případ vnímat jako obdobu „laboratorního experimentu“. Chceme-li implementovat výběr „path-way“ případu na množině dat s kontinuálními proměnnými, potom se dle Gerringa (2007, s. 242) bude výběr sestávat ze dvou kroků. Za prvé, sestavíme tabulku reziduálů jednotlivých případů a to pro dva modely (viz rovnice i a ii). Jedná se o modely veskrze totožné s tím rozdílem, že první model vypouští vysvětlující (zájmovou) proměnnou (X_1).

Rovnice i): $Y = \text{konstanta} + X_2 + \text{Rez}_{\text{redukováný}}$,
 ii): $Y = \text{konstanta} + X_2 + X_1 + \text{Rez}_{\text{plný}}$

Pozn.: upraveno dle Gerring (2007, s. 242), Rez – reziduál,

Ve druhém kroku hledáme pomocí reziduálů případ, který vykazuje největší rozdíl mezi reziduálem z modelu dvě (redukováného) a modelu jedna (neredukovaného – operujícího s proměnnou X_1). Základním předpokladem samozřejmě je, že reziduál modelu neredukovaného by měl být co nejmenší a naopak v případě modelu redukováného co největší. Hodnota reziduálu z redukováného modelu musí být větší než z modelu neredukovaného (viz rovnice iii). Právě u tohoto případu zřejmě zájmová proměnná (X_1) hrála mimořádně výraznou roli a lze tedy očekávat, že by takový případ po podrobném zkoumání měl osvětlit působení kauzálního mechanismu. Uvedená strategie výběru umožňuje zodpovědět otázku „jak přesně působí kauzální mechanismus“, kterou lze jistě považovat za zásadní i v návaznosti na Sayerovo (1992) volání po odhalování příčinnosti a ne jen pouhých korelací. Opět upozorním, že uvedený příklad nemusí být obecně typickým, naopak spíše bude extrémním reprezentantem zkoumané množiny dat.

Rovnice iii): „Pathway“ = $|\text{Rez}_{\text{redukováný}} - \text{Rez}_{\text{plný}}|$, pokud $|\text{Rez}_{\text{redukováný}}| > |\text{Rez}_{\text{plný}}|$

Pozn.: upraveno dle Gerring (2007 s. 243)

V nedávné době sice byly publikovány studie využívající tento nový postup (Gerring, Kingstone, Lange, Sinha 2011; Taylor, Botea 2008), nicméně v obou případech se jednalo o využití metody „pathway case“ na dichotomní proměnné. V podstatě tak byly využity eliminační techniky snažící se vytipovat případy s malým vlivem kontrolních proměnných, což lze považovat za sofistikovanější verzi „plausibility probe“ (viz výše).

5. Případové studie, silné a slabé stránky

PKS nelze vnímat jako všespasitelný nástroj vědeckého poznání. Stejně jako další metody mají své slabé a silné stránky. Mezi slabiny lze řadit (i) problematickou externí validitu, (ii) vyšší míru subjektivnosti při interpretaci výsledků, kterou lze vnímat jako jeden z důvodů obecně nižší reliability PKS ve srovnání s kvantitativními studiemi a také (iii) tendenci vybírat případy na závislé proměnné (tj. případy vykazující pouze vysoké hodnoty na této proměnné), čímž dochází k tendenci potvrzovat (generovat) neplatné teorie. Mezi silné stránky naopak patří (i) možnost hlubšího vhledu do problematiky a tím i přesnějšího uchopení klíčových konceptů, (ii) možnost eliminovat chybu měření důkladnějším studiem, (iii) dále přesnější specifikaci kauzálního mechanismu a (iv) v neposlední řadě i zajímavost a srozumitelnost širokému okruhu čtenářů, což je aspekt, kterým ani formálně matematické, ani statistické metody nedisponují.

V případě slabých stránek se jako nejzásadnější jeví omezená externí validita.⁸ Malý počet případů jakoby znemožňoval dosažení vysoké externí validity, neboť nelze zajistit „typičnost“ případů, což se zejména týká induktivního výzkumu. Tento slabý bod akceptují i zastánci případových studií (Gerring 2004, George, Bennet 2005 aj.). V jejich pohledu zkrátka interní validita a externí validita stojí ve vzájemně se vylučujícím vztahu. V čerstvém článku však Ruzzete (2012) argumentuje, že uvedený pohled na externí validitu je problematický, neboť se opírá o výše zmíněný koncept typičnosti, který však nelze jednoznačně ztotožnit s konceptem externí validity. Autorka navrhuje místo toho se soustředit na otázku „srovnatelnosti (comparability)“ případových studií. Srovnatelnost se opírá o identifikování kauzálních mechanismů, jejichž působení lze očekávat i mimo původní výzkumný kontext. Externí validita pojmá jako srovnatelnost tak přestává být mimořádně slabým prvkem případových studií.

Podcenit nelze ani otázku vyšší subjektivnosti závěrů případových studií. Nicméně, mám za to (v návaznosti na Gerringa 2012a, s. 15), že tento problém více spadá do oblasti deskripce, než kauzální inference. Nicméně, chceme-li se případné zaujatosti vyhnout, nejlepším protiopatřením je dle mého názoru explicitnost. Explicitnost v účelu studie, v teoretickém ukotvení a také v implikacích našich zjištění. Tak totiž otevíráme prostor pro jasnou diskusi a kritiku, čímž se přinejmenším v dlouhodobém pohledu omezuje případné negativní působení subjektivismu.

Třetí zmíněný problém, tedy výběr případů pouze s pozitivním výsledkem (či jinak řečeno, výběr na závislé proměnné) jistě nelze přejít.⁹ V tomto případě však musíme naopak vidět, že statistici mají tendenci pracovat i s případy, které jsou zcela irelevantní. Vyplyvá, že zatímco případové studie mají tendenci k potvrzování neplatných hypotéz, statistické studie naopak mnohdy zamítají i platné hypotézy díky zředění nerelevantními daty. Další problémy pro statistické studie vyvstávají v důsledku výskytu ekvifinality, která obvykle vede k neschopnosti statisticky potvrdit (opět zředěné) kauzální mechanismy (viz Laitin 2006, s. 51). Uvedené problémy mají svá alespoň parciální řešení, avšak zde se zaměřím jen na případové studie. Se zajímavým řešením přišli Mahoney, Goertz (2004), když navrhnou metodický postup pro výběr případů, které nesou nulovou hodnotu na závislé proměnné. Klíčem je omezit výběr na případy, kde existuje určitá možnost pozitivní hodnoty na závislé proměnné. Tj. výzkumník by měl pozorně pátrat po případech, kde by teorie očekávala (umožňovala) pozitivní výstup, ale kde se nedostavil. A takové případy by měl podrobit detailnímu zkoumání. Výsledkem může být jak zpochybnění teorie, tak její doplnění o některé nezbytné podmínky, či nalezení nadřazeného kauzálního mechanismu. Predeterminované případy, kdy v zásadě neexistuje možnost jiného než nulového výsledku, nemají samozřejmě ve vztahu k testované teorii valný význam a vzhledem k časové náročnosti případových studií by pouze odčerpávaly pracovní kapacitu a zdroje.

I přes výše zmíněnou kritiku vidím několik silných stránek PKS. Za zásadní považuji hlubší vhled do problematiky. Tuto výhodu lze zužít hned několika způsoby. Nabízí se pečlivější konceptualizace klíčových faktorů a související možnost přesnějšího podchycení těch proměnných, které nelze jednoduše kvantifikovat. V sociálních vědách mnohdy operujeme v situaci značné chybovosti databází (k odlišnostem databází válek viz Tomeš 2008). Otázkou je, zda taková chybovost zejména při malé velikosti populací nepodkopává přínos statistických metod. Případové studie sice lze kritizovat za snahu zobecnit z velmi

⁸ Zatímco interní validita referuje k platnosti hypotézy v kontextu daného případu, externí k možnosti přenést určitou hypotézu mimo studovaný případ. Například, nakolik lze závěry laboratorního testu převést do normálního prostředí.

⁹ Jak připomíná Van Evera (1997, s. 46-47), uvedený problém mizí, provádíme-li „process tracing“, případ má značnou vnitropřípadovou varianci na závislé proměnné (provádíme-li vnitro případové srovnání), nebo když známe průměrné hodnoty populace (například při studiu deviantních případů).

malého vzorku, na druhou stranu je tento aspekt vyvážen mnohdy menší chybou v měření, či přesnější konceptualizací a operacionalizací proměnných.

Třetí zásadní výhodu případových studií vidím v možnostech kauzální inference, která je běžně nedostupná statistickým metodám. V tomto případě zejména metoda „process tracingu“ nabízí způsob jak přesněji specifikovat a případně vyvrátit postulovaný kauzální mechanismus (viz George, Bennett 2005). Tato silná stránka případových studií zůstává zachována i tam, kde jinak lze poměrně úspěšně použít statistické metody (viz předchozí sekce). Zároveň je však třeba varovat, že není zdaleka tak snadné naplnit požadavky na kvalitní kvalitativní výzkum a ani jeho naplnění nezaručuje úspěch ve specifikaci kauzálních mechanismů.

Čtvrtou významnou výhodu PKS spatřuji v jejich zajímavosti a přístupnosti velkému okruhu čtenářů. Zatímco pokročilé statistické metody vyžadují dobrou orientaci v samotné technice statistických metod, s vždy poněkud pochybnou (a často nekontrolovatelnou) kvalitou dat a matematické modelování tíhne k určité bezobsažnosti, případové studie mohou být jak empiricky bohaté, tak přístupné velkému okruhu čtenářů. Přitom velký čtenářský potenciál lze vyzdvihovat hned ze tří důvodů. (i) Větší okruh čtenářů (například ze strany historiků, etnologů atp.) zvyšuje možnost jak kritiky, tak využití práce mimo původní obor. (ii) Široká přístupnost usnadňuje kontakt s praxí. Zatímco případové studie mohou být poměrně snadno kriticky čteny a následně i prakticky využívány decizní sférou, v případě prací stavících na pokročilých matematických metodách obvykle chybí možnost přímého přenosu poznatků bez využití matematicky zdatných specialistů interpretujících tyto studie pro potřeby decizní sféry. PKS tak mohou mnohem snadněji ovlivňovat veřejnou debatu, než práce stavící na jiných metodách. (iii) Fakt, že případové studie mohou být dobře napsány, může zvýšit zájem o problematiku u laické veřejnosti, včetně středoškolských studentů, o které nakonec geografie soupeří s jinými obory. Ačkoliv sám sebe řadím do (zjednodušeně) naturalistického proudu v sociálních vědách, jsem přesvědčen, že sociální věda musí být zajímavá, chytlavá a společensky relevantní. Jakmile by sociální věda ztratila svou zajímavost, stala by se jen chudou příbuznou přírodních věd.

6. Závěr

Případové studie, nelze považovat za méněcenný či snad výlučně „postmoderní“ styl poznávání, neboť i neopozitivisté využívají těchto metod. Aby se však nekrčily v metodickém koutku utiskovány statistickými metodami, je nezbytné vnést alespoň základní řád jak do výběru případů, tak do samotného provádění testů a následné generalizace výsledků. Pokud statistika vybírá případy náhodně se snahou o simulaci základního souboru, potom případové studie naopak vybírají případy strategicky a se snahou omezit náhodu na minimum. Jenom takový postup umožňuje maximalizovat vysvětlovací páku jednoho, či několika málo případů. Jakmile strategický výběr pustíme ze zřetele, okamžitě se dostáváme do pastí idiografického výzkumu s velmi omezenou generalizační silou. Důraz na strategický výběr se pojí s důrazem na teoretický rozvoj. Jsou to právě kauzální teorie, které poskytují základ pro formulování strategie výběru. Proto ať při testování teorií či snaze o jejich generování se vždy musíme zamýšlet, jaký vztah má náš případ k teorii. Čím je vztah těsnější, tím lépe. Důraz na teorie vyplývá ze tří skutečností: (i) teorie umožňují kumulaci poznání, (ii) teorie jsou nezbytné pro kontakt s praxí (Krugman 2011) a (iii) přinejmenším česká geografie se nenaučila s teoriemi pracovat, a proto se jim musíme o to více věnovat. Pokud totiž akceptujeme (všechny) teorie jako předem platné, potom s sebou zřejmě vláčíme některé populární, ale v jiných disciplínách zjevně vyvrácené teorie. Tím jednak vystavujeme náš výzkum potencionálně zdrucující kritice, ale především tím ztrácíme možnost tvrdě kritizovat (nebo obhajovat) teorie

z jiných disciplín. Ve výsledku pak pozbýváme schopnost zásadně ovlivnit okolní disciplíny, což rozhodně nezlepšuje postavení geografie jako oboru.¹⁰

Čeští geografové sice využívají případové studie, ale obvykle nevytěží jejich potenciál. Nechuť k odvážnějším generalizacím nahrazuje hrdé ohlašování lokálních specifik. Domnívám se, že často je na vině nedocení problematiky výzkumného designu. Například Blažek et al. (2011, s. 1279) sice říkají, že (obecně): „*vyvstává potřeba testovat teoretické koncepty (regionálních inovačních systémů) v odlišných kontextech*“, ale již explicitně neříkají, zda článek představuje takový test a jakou má sílu. Navíc výběr případových studií (Praha a Ostrava) je odůvodněn pouze částečně. V úvodu sice lze nalézt odkaz na postkomunistický kontext, ale čtenář je ponechán v nejistotě, zda neexistují lepší případy (zejména mimo Česko). Proto ani v závěru nezjistíme, zda získané (bezesporu zajímavé) výsledky lze očekávat i v jiných postkomunistických zemích. I díky tomu pak není příliš jasné, jaký význam mají zjištění článku vzhledem ke zkoumaným teoriím. Zároveň zdůrazňují, že uvedené problémy rozhodně nejsou ojedinělé, naopak spíše je lze považovat za systémový problém české a částečně i světové geografie. Cesta k nápravě vede přes (i) explicitnost v účelu studií (např. zda provádíme deskriptivní anebo kauzální inferenci), (ii) metodologickou uvědomělost a (iii) odvahu zpochybnit známé teorie nejenom ve velmi úzkém lokálním kontextu. Tento článek se pokoušel přispět zejména ke druhému bodu. V daném rozsahu bylo nezbytné zaměřit se jen na určité metody a vypustit diskusi řady sporných míst. Proto je třeba tento článek vnímat pouze jako odrazový můstek do velmi rozsáhlé problematiky a literatury. Budeme-li dlouhodobě přehlížet metodologický rozvoj ostatních disciplín, ztratíme zanedlouho konkurenceschopnost tváří v tvář sofistikovanějším oborům.

Literatura

- BECKER, G. (1996): *Accounting for Tastes*, Harvard University Press, Cambridge, 292 s.
- BENNETT, A., ELMAN, C. (2007): Case study methods in the international relations subfield. *Comparative Political Studies*, 40, č. 2, s. 170-194.
- BIDDLE, S. (2004): *Military Power, Explaining Victory and Defeat in Modern Battle*. Princeton University Press, Princeton, 337 s.
- BLAŽEK et al. (2011): Where Does the Knowledge for Knowledge-intensive Industries Come From? The Case of Biotech in Prague and ICT in Ostrava, *European Planning Studies*, 19, č. 7, s. 1277-1303.
- BRAUMOELLER, B., GOERTZ, G. (2000): The methodology of necessary conditions. *American Journal of Political Science*, 44, č. 4, s. 844-858.
- BREZNITZ, S. (2011): Improving or Impairing? Following Technology Transfer Changes at the University of Cambridge. *Regional Studies*, 45, č. 4, s. 463-478.
- CHROMÝ, P., SKÁLA, J. (2010): Kulturněgeografické aspekty rozvoje příhraničních periferií: analýza vybraných složek územní identity obyvatelstva Sušicka. *Geografie*, 115, č. 2, s. 223-246.
- COLLIER, D. (2011): Understanding Process Tracing. *PS Political science and politics*, 44, č. 4, s. 823-830.
- DENZIN, N., LINCOLN, Y. eds. (2000): *Handbook of Qualitative Research*. Sage, London, 1143 s.
- DOSTÁL, P., AKCALI, E., ANTONSICH, M. (2011): Turkey's Bid for European Union Membership: Between "Thick" and "Thin" Conceptions of Europe. *Eurasian Geography and Economics*, 52, č. 2, s. 196-216.

¹⁰ Pro účely výuky kvalitativních metod na základě osobní zkušenosti doporučuji mimořádně přístupného Van Everu (1997) pro bakalářský stupeň, komplexnějšího Gerringa (2012b) a George, Bennetta (2005) pro magisterský respektive doktorský stupeň.

- ECKSTEIN, H. (1975): Case Study and Theory in Political Science. IN Greenstein, F., Polsby, N. (eds.): *The Handbook of Political Science*, Addison-Wesley, Reading, s. 79-138.
- FEARON, J. (1991): Counterfactuals and hypothesis testing. *World Politics*, 43, č. 2, s. 169-195.
- FLYVBJERG, B. (2006): Five Misunderstandings About Case-Study Research. *Qualitative Inquiry*, 12, č. 2, s. 219-245.
- FRIEDMAN, M. (1953): *Essays in Positive Economics*. University of Chicago Press, Chicago, 334 s.
- GEORGE, A., BENNETT, A. (2005): *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*. MIT Press, Cambridge, 350 s.
- GERRING, J. (1999): What Makes a Concept Good? An Integrated Framework for Understanding Concept Formation in the Social Sciences. *Polity* 31, č. 3, s. 357-393.
- GERRING, J. (2004): What is a Case Study and What is it Good For? *American Political Science Review*, 98, č. 2, s. 341-354.
- GERRING, J. (2006): Single Outcome Studies, A Methodological Primer, *International Sociology*, vol. 21, no. 5, s. 707-734.
- GERRING, J. (2007): Is There a (Viable) Crucial-Case Method? *Comparative Political Studies* 40, č. 3, s. 231-53.
- GERRING, J., SEAWRIGHT, J. (2008): Case Selection Techniques in Case Study Research, A Menu of Qualitative and Quantitative Options. *Political Research Quarterly*, 61, no. 2, s. 294-308.
- GERRING, J., KINGSTONE, P., LANGE, M., SINHA A. (2011): Democracy, History, and Economic Performance: A Case-Study Approach. *World Development*, 39, č. 4, s. 1735-1748.
- GERRING, J. (2012a): Mere Description. *British Journal of Political Science*, forthcoming, 32 s.
- GERRING, J. (2012b): *Social Science Methodology*, 2nd ed. Cambridge University Press, Cambridge, 522 s.
- GLASER, C. (2010): *Rational Theory of International Politics*. Princeton University Press, Princeton, 328 s.
- GOUREVITCH, P. (1978): The International System and Regime Formation: A Critical Review of Anderson and Wallerstein. *Comparative Politics*, 10, č. 3, s. 419-438.
- HAMPL, M. (2008): Nomotetická nebo idiografická geografie: alternativnost nebo komplementarita? *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 50, s. 19-31.
- JELEN, L. (2009): Změny etnické struktury v kavkazském regionu od konce 80. Let: Primární statistický rozbor, *Geografie*, 114, č. 2, s. 130-144.
- KING, G., KEOHANE, R., VERBA, S. (1994): *Designing Social Inquiry: Scientific Inference in Qualitative Research*. Princeton University Press, Princeton, 300 s.
- KING, G., LANGCHE Z. (2007): When Can History Be Our Guide? The Pitfalls of Counterfactual Inference. *International Studies Quarterly*, 51, č. 1, s. 183-210.
- TIN BOR-HUI, V. (2004): Toward a dynamic theory of international politics: Insights from comparing ancient China and early modern Europe. *International Organization*, 58, č. 1, s. 175-205.
- KRUGMAN, P. (2011): The New Economic Geography, Now Middle-aged. *Regional Studies*, 45, č. 1, 1-7.
- KRUGMAN, P. (1979): Increasing returns, monopolistic competition, and international trade. *Journal of International Economics* 9, s. 469-79.
- LAITIN (2006): The Perestroikan Challenge to Social Science. IN: Schram, S., Caterino, B. *Making Political Science Matter*, New York University Press, New York, s. 33-55.

- LEVY, J. (2008a): Case Studies: Types, Designs, and Logics of Inference. *Conflict Management and Peace Science*, 25, č. 1, s. 1-18.
- LEVY, J. (2008b): Counterfactuals and Case Studies. In: Steffensmeier, J., Brady, H., Collier, D. (eds). *Oxford Handbook of Political Methodology*. Oxford University Press, New York, s. 627-644.
- LIJPHART, A. (1971): Comparative Politics and Comparative Method. *The American Political Science Review*, 65, č. 3, s. 682-693.
- LING, C., DALE, A. (2011): Nature, place and the creative class: Three Canadian case studies. *Landscape and Urban Planning*, 99, č. 3-4, s. 239-247.
- LYALL, J. WILSON, I. (2009): Rage Against the Machines: Explaining Outcomes in Counterinsurgency Wars. *International Organization*, 63, č. 1, s. 67-106.
- MACDONALD, P. (2003): Useful Fiction or Miracle Maker: The Competing Epistemological Foundations of Rational Choice Theory. *American Political Science Review*, 97, č. 4, s. 551-565.
- MAHONEY, J., GOERTZ, D. (2004): The Possibility Principle: Choosing Negative Cases in Comparative Research. *American Political Science Review*, 98, č. 4, s. 653-669.
- MARTIN, R. A SUNLEY, P. (2011): The new economic geography and policy relevance. *Journal of Economic Geography*, 11, č. 2 s. 357-369.
- MEARSHEIMER, J. (2001): *Tragedy of Great Power Politics*. Norton & company, New York, 555 s.
- MESQUITA DE, B. et al. (2003): *Logic of Political Survival*, MIT Press, Cambridge, 550 s.
- MOE, T. (1979): On the Scientific Status of Rational Models. *American Journal of Political Science*, 23, č. 1, s. 215-243.
- OLSON, M., ZECKHAUSER, R. (1966): An Economic Theory of Alliances. *The Review of Economics and Statistics*, 48, č. 3, s. 266-279.
- PAVLÍNEK, P., ŽENKA, J. (2010): The 2008-2009 automotive industry crisis and regional unemployment in Central Europe, *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 3, č. 3, s. 349-365.
- PAVLÍNEK, P., ŽENKA, J. (2011): Upgrading in the automotive industry: firm-level evidence from Central Europe, *Journal of Economic Geography*, 11, č. 3, s. 559-586.
- PORTER, M. (1990): *The Competitive Advantage of Nations*. Free Press, New York, 896 s.
- RUZZENE, A. (2012): Drawing Lessons from Case Studies by Enhancing Comparability. *Philosophy of the Social Sciences*, 42, č. 1, s. 99-120.
- SAYER, A. (1992): *Method in Social Science*. Routledge, London, 313 s.
- SAYER, A. (2000): *Realism and Social Science*. Sage Publications, London, 224 s.
- SILVERMAN, D. (2011): *Interpreting Qualitative Data*. Sage, London, 520 s.
- SKOCPOL, T. (1979): *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia, and China*. Cambridge University Press, New York, 407 s.
- SÝKORA, L. (2008): Idiografická nebo nomotetická koncepce v geografii: kontraproduktivní spor o povahu a podstatu poznání. *Geografický časopis*, 60, č. 3, s. 299-315.
- TAYLOR, B., BOTEVA, R. (2008): Tilly Tally: War-Making and State-Making in the Contemporary Third World. *International Studies Review*, 10, č. 1, s. 27-56.
- TOMEŠ, J. (2008): *Ozbrojené konflikty po konci studené války*. Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze, Pff, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Praha.
- VAN EVERA, S. (1997): *Guide to Methods for Students of Political Science*. Cornell University Press, Ithaca, 136 s.
- WALLERSTEIN, I. (1974): *The Modern World-System, vol. I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, Academic Press, 410 s.
- WALTZ, K. (1979): *Theory of International Politics*. Waveland Press, Illinois, 251 s.

ŽENKA, J. (2008): Geografie, Riziko delokalizace zpracovatelského průmyslu Česka: Regionální aspekty. Geografie, 113, č. 1, s. 1-19.

Summary:

QUALITATIVE METHODS, IS THERE SOMETHING NEW TO LEARN FOR CZECH GEOGRAPHY?

The article tries to change perception of qualitative methods as a tool of postmodern and idiographic science. This position implicitly held by geographers is seen as problematic, because it leads to (i) misperception of qualitative methodology and (ii) it creates bad practices when qualitative methods are used. Within the larger family of qualitative methods, case study methods are selected for further investigation. However it is important to note, that the article implicitly builds on naturalistic conception of social science and hence it is oriented toward partisans of neopositivist or scientific-realist epistemologies.

The first goal of the article is to show, that case studies represent an important tool of nomothetic social science along with statistical and formal methods. The term “nomothetic” is understood as a will to generalize results from researched case (or group of cases) to a broader family of (similar) cases. Therefore even small N studies can (under certain circumstances) claim nomothetic aspirations. However, it is necessary to understand that “a case” is a member of a wider family of similar units. This conception of a case has surrounded recent boom of methodological articles and books within the field of International Relations, political science and sociology. In startling contrast to the „case study wave” in fore mentioned fields, geography has by a large part neglected this issue. This neglect has led to a situation when a vast majority of case studies of (Czech) geographers tend to be atheoretical or follow a theoretical framework without explicit attempt to test this framework. On the other hand, there is grave dearth of theory generating or theory testing case studies.

Second goal of the article is to present several strategies of case study research and to accompany description of the strategies with some examples of its successful employment in actual research. The first part deals with theory testing. Most-likely and least-likely tests and plausibility probe are introduced. Cases for detailed study are not selected because of their typicality – a concept favored by statisticians – but because of their extreme potential for confirmation or disconfirmation of a theory under study. Second part is aimed at theory generating and strategies of (i) extreme values on the dependent variable and (ii) counterfactual analysis is presented.

However, the best possible research design should incorporate quantitative and qualitative methods. An example of such methodological marriage is demonstrated on pathway case selection technique. It uses a statistical analysis for selection the case where it is possible to expect almost laboratory condition in favor of postulated causal mechanism. Optimally, this one case must be qualitatively explored, if we want to investigate the causal mechanism. All other cases were much more influenced by other mechanisms and thus logically any attempt to study (pure) causal mechanism in these suboptimal cases will face significant hurdles.

Case study methods have some inherent strengths and weakness. Among its weakness pertains a higher subjectivity of results, lower external validity and tendency to choose cases on the dependent variable. On the other hand case study research design holds several advantages. First of all, qualitative analysis can provide much more focused and precise analysis with better conceptualization of the key concepts and variables. As a consequence it is possible to minimize measurement error. A very important strength of case studies is their ability to specify and test causal mechanism, what is a serious problem for statistical studies.

Finally, case studies are usually accessible to a large body of scholars and general public. Logically, case studies can promote research outputs outside of the academia what is an important precondition for practical relevance of social science. Given that, methodology of case studies must be reconsidered among geographers. It is a surprisingly powerful tool for nomothetic science, however it demands very careful application of the logic and strategies of case selection.

Autor je doktorandem na PřF UK, KSGRR, Legerova 5, email: kofron@natur.cuni.cz

Fig. 1 – A nomothetic research

Fig. 2 – From Plausibility Probe to the extreme tests

Y axis – phase of the research (early – mature)

X axis – optimality of conditions (min – max)

Empty/full circle – Dis/confirmation of the postulated relationship

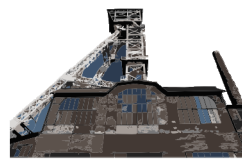
Fig. 3 – Generalizing ability in relation to optimality conditions

Y axis – cases (and scope of generalization)

X axis – optimality of conditions (min - max)

Empty/full circle – Dis/confirmation of the postulated relationship

Arrow represents a direction of the generalization, its range can be associated with the significance of the generalization

Offensive neorealism: a promise to neoclassical geopolitical analysis?

Ofenzivní neorealismus: příslib pro neoklasickou geopolitickou analýzu?

Jan KOFRON

Universita Karlova, kofron@natur.cuni.cz

Abstract

Academic geopolitics has recently been dominated by critical approaches. Such stage is seen as problematic. Threats include field degeneration or separation from IR's mainstream (gemini of geopolitics). Openness towards rationalistic concepts borrowed from IR theories is perceived as a chance to avert forementioned threats. The report has two goals. Firstly to introduce offensive neorealism as a version of broader realistic thought. Secondary goal is to demonstrate possible contribution of the paradigm to geopolitical conceptualization.

Keywords: Offensive Neorealism – Geopolitics – International Relations – Power

Klíčová slova: Ofenzivní neorealismus – Geopolitika – Mezinárodní vztahy – Moc

1. Úvod

Současná renesance geopolitiky (GP) na sebe v geografické obci vzala podobu převážně kritických a marxistických přístupů (Mamadouh 2003) stojících v kontradiktu ke klasické geopolitice, jejíž dekonstrukce spolu s dekonstrukcí politického diskurzu představuje primární cíl GP jako akademické disciplíny (O'Tuathail 1999). Spolu s celogeografickým trendem přesunu pozornosti k lokální úrovni dochází k upevňování (neomarxistické) dichotomie lokální/globální, jež vytváří osu výzkumu jak v politické geografii, tak i v GP. Důsledkem těchto tendencí se stalo odmítnutí neoklasické geopolitiky (Megoran 2010), významu státu (Ohmae 1995) a prostoru jako základního konceptuálního rámce a jeho substitucí místem (O'Loughlin 2000, či Murphy 2004).¹ Vytvořila se tak propast mezi „geografickou“ GP a mainstreamem oboru mezinárodních vztahů (MV). Jak ukázal výzkum Jordana (2009), v MV stále dominují realismus s liberalismem, recentně doplněné konstruktivismem. GP a MV se tak myšlenkově stýkají jen skrze konstruktivismus, jehož fragmentace a výzkumná specifická však neumožňuje plnohodnotný kontakt disciplín. Paradigma realismu a liberalismu v současném GP myšlení téměř chybí (př. výjimek Poon et. al. 2006, Iseri 2009), s čímž souvisí i opomíjení otázek vojensko-strategických na úkor sociálně-ekonomických a symbolicko-ideových.

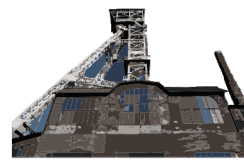
Smutným faktem zůstává, že zřejmě největší ohlas v geografické obci zaznamenal Huntington (2001) se svou tezí střetu civilizací (reakce geografů např. Bassin 2007, Dostál, Hampl 2000). Recentní „obrat k regionu“ v mezinárodních vztazích nebyl geografy využit, ač představuje šanci na vzájemné obohacení MV a GP a

odvrácení ztráty významu geografie v otázkách přesahujících lokální a diskurzivní rámec. Práce Buzana, Weavera (2003), Katzensteina (2005), ale i Lakea (2009) aj. vybízejí ke geografickému uchopení a reformulaci. Příspěvek se pokouší představit Mearsheimerovu (2001) verzi ofenzivního neorealismu (ONR) jako jednu z recentních teorií MV operujících s prostorem jakožto s klíčovým aspektem formování mezinárodního systému. Ačkoliv význam teorie omezuje její materialistické (primárně vojensko-strategické) zaměření, právě absence této dimenze v GP výzkumu umožňuje očekávat vysokou „ziskovost“ představovaného přístupu.

2. Od realismu defenzivního k ofenzivnímu

ONR lze považovat za variantu strukturálního realismu, jehož kontury definoval Waltz (1979), pročež nejprve zmíníme hlavní premisy této teorie. Waltzův neorealismus představoval pokus o vyjádření klasických realistických předpokladů na bázi působení anarchické mezinárodní struktury. Základní předpoklady lze shrnout do trojčlenky: Stát jako aktér, anarchie jako struktura, bezpečnost (přežití) jako zájem. Vyplývá, že anarchický systém je primárně systémem svépomoci národních států, produkujícím nejistotu stran bezpečnosti, mocenské soupeření a případně i válku. Významným bodem Waltzovy definice systému však byl předpoklad, že státy nemají příliš velkou snahu o maximalizaci své moci, neboť ta by vzbudila obavy dalších států v systému (Waltz 1979, s. 126). Přílišný nárůst moci jednoho vede ke snaze o vyvažování ostatními, neboť v anarchickém prostředí moc jednoho je hrozbou druhému. Klíčovou systémovou proměnou je distribuce moci, fakticky jen ona určuje charakter vztahů mezi státy. Waltzova teorie je aprostorová, systém se uvažuje jako geograficky dále nečleněný, tedy idealizovaný. Teorie má velkou výhodu v tom, že nepotřebuje pro svou funkci racionalitu aktérů. Státy se mohou chovat iracionálně, ovšem, struktura je

¹ S tím souvisí i výrazná sociologizace geografů studujících lokální otázky, viz např. Vogt (2010).

posléze odmění (potrestá), což se projeví na jejich moci.ⁱ Úspěšné praktiky budou napodobeny dalšími státy, čímž dochází k reprodukci struktury. ONR vychází z téhož „neorealistického“ jádra, tj. z důrazu na roli anarchické struktury. Na rozdíl od jeho defenzivní varianty však předpokládá, že státy maximalizují svou moc, neboť jen ta dokáže zajistit přežití za situace, kdy se nelze spoléhat na benigní úmysly ostatních (Mearsheimer 2001, s. 30-32). Díky této definici lze vysvětlit agresivní chování států, které defenzivní neorealisté (např. Walt 1985, Van Evera 1984 a 1998) museli vysvětlovat jako interferenci nonstrukturálních proměnných (úmysly, militarismus) vyvstávajících z „druhého obrazu“. Mearsheimer (2001, s. 37) však zdůrazňuje, že státy se chovají agresivně, jen pokud anticipovaný zisk převyší náklady. Vyplyývá, že ONR uvažuje státy jako racionální aktéry schopné kalkulovat klíčové strategické alternativy a dále, že ONR na rozdíl od defenzivní varianty vysvětluje i díl zahraniční politiky, nejen celkový systémový výstup.

Mearsheimer uvádí čtyři možná schémata distribuce moci, lišící se v míře konfliktnosti. Prvním je balancovaná multipolarita, tj. stav kde několik v systému existujících mocností drží srovnatelné mocenské kapacity. Takový systém se opírá o externí balancování, které vytváří díky své nevyzpytatelnosti poměrně velkou naději na vznik konfliktů. Zároveň však relativní rovnoměrnost distribuce moci ztěžuje šance případného agresora na získání systémové dominance, pročež konfliktnost takového systému zdaleka nedosahuje konfliktnosti, již produkuje nebalancovaná multipolarita. V systému, kde jedna z mocností drží výrazně větší mocenské kapacity než ostatní státy, dochází k pokusům o získání regionální hegemonie, což s sebou nezbytně přináší velmocenské války. Jelikož před nákladným balancováním je preferován buckpassingⁱⁱ, má dominantní mocnost reálné naděje na získání hegemonie a protože ta představuje maximum možné vnější bezpečnosti, incentive pro agresivní chování jsou mimořádné. Třetí, bipolární, schéma zahrnuje pouze dvě mocnosti a vyznačuje se nejvyšší mírou stability, již umožňuje absence externího balancování, což eliminuje strategii buckpassingu (shodně i Waltz 1979). Zbývajícím schématem je hegemonie jednoho státu v systému zaručující hegemonovi maximální vnější bezpečí a zároveň mu umožňuje jednat bez ohledu na vnější omezení. Elman (2004) však navíc přidává konfiguraci, kde existuje jen jedna mocnost, která se však nestala ještě hegemonem. V takovém systému lze očekávat (vojenské) usilování o hegemonii. V tomto případě však lze očekávat podřizování se slabších

dominantnímu státu, neboť slabší aktéři nemají naději ubránit svou existenci.

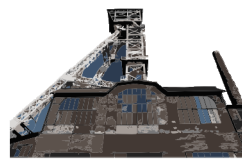
3. Moc v prostoru

Jak zmíněno výše, ONR klade důraz na materiální kapacity, které jsou klíčové pro přežití v anarchickém prostředí. Na rozdíl od Waltzova pojetí zdůrazňujícího význam celkového komplexu kapacit včetně nonmilitárních faktorů (Waltz 1979, s. 131), Mearsheimer přikládá vojenské moci a konkrétně její pozemní složce naprosto dominantní význam. Důraz na vojenskou moc se odvozuje od anarchické struktury, jež plodí strach a nebezpečí a síla zůstává konečnou instancí řešení sporů. Ti, kdož nemají v klíčový okamžik vojenskou moc, ocitají se ve velmi nejisté situaci, vystaveni libovůli silnějším. Vojenská síla však podléhá geografické determinaci, neboť velké vodní plochy významně snižují schopnost projekce síly (Mearsheimer 2001, s. 83). Proto se za klíčovou složku vojenské síly považuje pozemní vojsko a jej podporující letecké (námořní) složky. Toto pojetí vychází ze dvou předpokladů. Tím prvním je umístění klíčových ekonomických aktivit na souši (shodně Gray 1992). Nachází-li se mocenská základna lidských společností na souši, je třeba tuto ovládnout. Druhým předpokladem jest nevýznamnost velkých samostatných námořních operací (strategických blokad ap.), které v historii pouze výjimečně dokázaly rozhodnout války (Mearsheimer 2001, s. 87-96). Vyplyvá, že skutečně významná je velikost a efektivita pozemních armád a pouze v případě extraregionálních mocností nabývá na významu schopnost projekce pozemní síly přes významné vodní masy, k čemuž samozřejmě silné námořnictvo přispívá.

Teritorium drží však i zásadní význam v dlouhodobém strategickém pohledu, neboť v systému národních států se území, zejména je-li vybaveno silnou ekonomickou a populační základnou, stává základním zdrojem moci. Mearsheimer (2001, s. 60-74) zdůrazňuje, že pouze mohutná ekonomická a populační základna (moc potencionální) dokáže zajistit dlouhodobé fungování mohutných armád (moc aktuální). Území tak zůstává klíčovým atributem národních států, schopným do značné míry predisponovat státy pro jejich roli ve světové politice. Nutno dodat, že ofenzivní neorealisté zpochybňují liberální tezi, jinak přijímanou i defenzivními neorealisty (např. Van Evera 1991, s. 14), že válka v současné době ztratila svou ekonomickou f-ci (viz Mandelbaum 1998, Fukuyama 2002, s. 251-252). Snaha získat území, či alespoň naštepit část protivníkovy teritoria, zůstává efektivní velmocenskou strategií, neboť ve výsledku vede ke změně distribučního schématu mocenských kapacit. Ačkoliv moc ve finále determinují pozemní síly, pro jejich vytvoření je napřed třeba silné ekonomické základny. Cílem velmocí ve svých regionech je získání regionální hegemonie garantující maximální možnou bezpečnost. Pro její dosažení však

ⁱ Fakt, že státy se nemusí chovat racionálně, umožňuje Waltzově teorii být teorií mezinárodního systému, ale ne již zahraniční politiky (pokus o adaptaci neorealistické teorie pro analýzu zahraniční politiky viz Elman 1996).

ⁱⁱ Buckpassing označuje chování, kdy státy (mocnosti) přenášejí odpovědnost za balancování potencionálního hegemonu na jiné mocnosti v regionu.

musí být potencionální hegemon připraven nejdříve extrahovat ze své ekonomické a populační základny zdroje, které posléze promění v rozhodující vojenské prostředky. Následně pak musí tyto prostředky použít ve válce proti ostatním mocnostem v regionálním systému. Na základě historické zkušenosti lze identifikovat distribuční práh, který leží zhruba pod 40% alokací zdrojů ve prospěch nejsilnějšího státu.

4. Prostorové konfigurace a chování velmocí

Distribuce moci a prostorová konfigurace systému definují dvojici proměnných vysvětlující chování mocností z pohledu ONR. Z pohledu teorie se mocenské postavení určuje jako relativní síla k ostatním hráčům v systému. Nejvýše stojí regionální hegemon (RH) s jednoznačnou převahou nad všemi ostatními státy. O stupínek níže se pak nalézá potencionální hegemon (PH), který sice není jediným signifikantním hráčem v systému, ale drží výrazný přebytek mocenských kapacit nad ostatními. Na třetí příčce se nalézá mocnost (P), tj. jeden z alespoň dvou států se zhruba srovnatelnými mocenskými kapacitami. Prostorové konfigurace, které mohou vzniknout, se sestávají z kombinací zastoupení jednotlivých typů hráčů v jednom systému. Teorie předpokládá, že potencionální hegemon bude usilovat o hegemonii, i za cenu války. Chování ostatních mocností ve vztahu k PH se bude pohybovat mezi balancováním a buckpassingem. Tento vzorec chování se změní, pokud je PH ostrovním státem. V takovém případě (existují-li v systému jiné mocnosti) se PH zřejmě nebude snažit o finální završení a spokojí se s kontrolováním kontinentální situace tak, aby se v ní nevyskytl jiný PH. Fakticky tak bude uplatňovat politiku příležitostného, primárně sekundárního, balancování, zejména objeví-li se jiný PH. Takové chování se odvozuje právě od výše zmíněné role vodních ploch, retardéru vojenských schopností. Ostrovní velmoc se samozřejmě může pokusit získat území na pevnině, ale její snaha bude mít úspěch jen při absenci skutečného protivníka.

Existuje-li v systému několik mocností zhruba stejné síly, lze očekávat vytváření aliancí, jak známo z Evropy před první světovou válkou. Státy se vůči sobě navzájem budou chovat jako příležitostní balancéři, jejichž primární snahou je však přeložit odpovědnost na jiné. Na rozdíl od jiných Mearsheimerův koncept operuje s tezí, že neexistuje jeden propojený globální systém, jež by bylo možno ovládnout (Mearsheimer 2001, s. 41). Naopak právě vodní masy oddělují několik regionů, které fungují jako autonomní systémy. K průlomu v této autonomnosti dochází, vyskytne-li se v některém regionu RH. Takový stát potom sleduje specifické zájmy, které jej přivádí do hry i v ostatních regionech. Primárním cílem RH je nepřipustit vznik jiného RH, což by představovalo ohrožení doposud výlučné bezpečnostní situace. Generelně by mělo platit, že tam, kde existuje

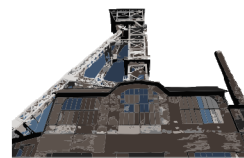
stav balancované multipolarity, či bipolarity nemusí RH zasahovat. Avšak tam, kde existuje PH a P selhávají v balancování, musí RH svou vojenskou silou vyvážit regionální distribuci moci. Zároveň lze predikovat, že dlouhodobá zvýšená angažovanost RH povede ke snížení vlastního úsilí dalších členů aliance (Olson, Zeckhauser 1966).

5. Aliance v regionalizovaném světě ofenzivního realismu

Ve světle recentní debaty na poli MV diskutující otázku současné unipolarity, jejího trvání (např. Layne 1993 a 2006, Waltz 1993, Walt 2009) a historické evidence (absence) vyvažování (Shroeder 1994, Wohlfort et. al. 2007, Levy, Thompson 2010 aj.) drží ofenzivní realismus triumf nad Waltzovým pojetím „*Balance of Power*“ (BoP). Mearsheimer vzhledem k tomu, že od států očekává snahu o maximalizaci moci, předpokládá preferenci buckpassingu (v multipolárních systémech) před nákladným balancováním. Mimo jiné právě i preference buckpassingu dává agresorům šanci uspět a dále tak podněcuje jejich výbojně chování.ⁱ To co však z Mearsheimerovy teorie činí vědecký objekt studia geopolitiků a potencionálně i nástroj jejich bádání je vztah moci a prostoru. Moc jako měřitelná veličina je determinována logikou prostoru vytvářejícím ve své heterogenitě jednu dimenzi struktury světové politiky – její regionální uspořádání. Druhou dimenzi pak tvoří samotný objem držené moci, tedy distribuce kapacit uvnitř regionálních systémů. Chování jednotek a celkové výstupy v rámci systému tak představují souhrn prostorových a distribučních charakteristik.

Jeden z klíčových přínosů, jež nabízí ONR, je nový pohled na fungování aliancí v globální mezinárodní politice. Waltzův koncept předpokládal, že státy vytvářejí aliance proti nejsilnějšímu státu v systému, který se může stát zdrojem nebezpečí pro jejich přežití. Nicméně historická materie nabízí řadu příkladů, kdy tento předpoklad nebyl naplněn (př. západní Evropa se připojila k USA a ne k SSSR). Ve snaze o vyřešení tohoto problému Walt (1985) zavedl koncept „*Balance of Threat*“, který zdůrazňoval, že moc nabývá na významu teprve ve spojení s dalšími faktory (zejména geografickou blízkostí a útočnými záměry). S vlastním vysvětlením aliančního formování po roce 1945 přišel Huntington (2001, s. 23, 24), dle něž chování západoevropských států vysvětluje civilizační sounáležitost s USA. Přednost Mearsheimerova regionálního přístupu tkví v malém množství proměnných vstupujících do analytického rámce. Kde Walt potřebuje krom objemu moci znát i intence, geografickou blízkost aj. a Huntington se odvolává na

ⁱ Tento Mearsheimerův bod zpochybnil Elman 2004 tvrzením, že jen absence balancérů, jako v případě USA 19. století dává solidní šanci na úspěch.

ideační základnu (bohužel mimořádně komplexní koncept), Mearsheimer za předpokladu znalosti specificky definované moci a silové konfigurace regionu dokáže predikovat klíčové alianční vazby v mezinárodním systému. Pokusme se tedy odvodit základní strategické chování mocností v současném mezinárodním systému. Základní teze ONR říkají: (i) státy se primárně starají o situaci ve svém regionu, kde jsou vystaveny hlavním existenčním tlakům, (ii) hlavním cílem RH je zamezení vzniku jiného RH, (iii) PH se bude snažit o podkopání pozice RH, přesto však hlavní úsilí bude směřováno do vlastního regionu.

Na základě těchto výroků lze tvrdit, že RH bude tendovat k vytváření aliancí s P v systémech s PH. Naopak PH budou mít tendenci spolupracovat v neprospěch RH. Jejich spolupráci však nutně omezuje jejich primární soustředění na svůj region, kam směřují většinu zdrojů a podmíněně je bude omezovat přítomnost ve stejných regionech. Neboť velké státy často zasahují do několika regionů, je možné, že PH regionu A může být zároveň P v regionu B s výskytem jiného PH. V takovém případě je pravděpodobné, že hrozba PH je vnímána výrazněji než vzdálený RH, protože lze očekávat spíše nevýrazné balancování proti globálně nejsilnějšímu státu. Vztaheno k současné situaci lze tvrdit, že PH vytvoří slabou alianci (strategické partnerství) namířené proti USA (RH). Nejsilnější vztahy lze očekávat u PH, kteří nejsou přítomni ve stejném regionu. Vyplývá, že v rámci skupiny BRIC jsou vztahy Brazílie k ostatním nezatíženy střetem zájmů. Dále pak již jen vztahy Indie a Ruska mají potenciál pro dlouhodobější kooperaci. Naopak vztahy Indie a Číny stále vykazují prvky bezpečnostního dilematu (Holslag 2009). Vnitro-skupinová kompetice a relativní úhrnná slabost členů BRICu reálně omezuje jeho možnosti ve vztahu k USA (Glosny 2010), nemluvě o dopadu preferované strategie buckpassingu, platící i pro aliance PH. Současný stav tedy plně odpovídá predikci ONR, kdy USA nejsou vyvažovány jako globálně dominantní stát (Layne 2006, Walt 2009) a naopak řada silných států (Japonsko, Německo, GB atp.) patří mezi jeho blízké spojence.ⁱ Zároveň však platí, že jeho hlavní protivníci (tedy Rusko a Čína) se snaží o omezení vlivu USA ve svých zájmových regionech. Nejzajímavější se stává situace Brazílie, která představuje sice nejslabší ze zemí BRIC, zároveň však ve svém prostoru drží potenciální moc výrazně překračující práh pro PH. Spolu s ekonomickým oživením Brazílie v uplynulých letech také došlo k výrazné aktivizaci brazilské zahraniční politiky, která mnohdy vystupuje v rozporu s linií USA. Podotkneme, že diskurz v brazilské bezpečnostní komunitě operuje s pojmy

Mexicanização a Balcanização, které referují k (i) hegemonickým tendencím USA a k (ii) možnosti ztráty teritoria pod tlakem zájmů třetích mocností (viz Marques 2008). Zcela v souladu s předpoklady teorie se spojenci USA povětšinou rekrutují z řad P v regionech, kde existují potencionální hegemoni. Klíčovým faktorem tedy není distribuce kapacit na globální úrovni, nýbrž distribuce kapacit na úrovni regionální. ONR díky své orientaci na regionální systémy a preferenci buckpassingu dokáže čelit recentní kritice teorie BoP (Wohlfort et. al. 2007)ⁱⁱ.

6. Příslib a úskalí teorie

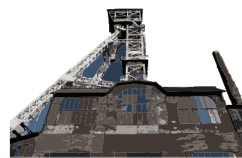
Na místo závěru, pokusme se shrnout hlavní příslib ale i rizika, jež teorie přináší. V první řadě se jako pozitivum jeví logická koherence a jednoduchost, s nimiž ruku v ruce jde značná explanační síla. Ačkoliv v porovnání s jinými teoriemi výše uvedené klady platí, stále je nutno mít na paměti, že i v této teorii se vyskytují určitá bílá místa, kde není jasná souhra dvou klíčových faktorů – moci a prostoru. Není tedy zcela zřejmé, nakolik v uvažování států dominuje situace regionální a nakolik (pokud vůbec) globální. Právě tato mezera se může stát jedním z výzkumných témat geopolitiky. Ultimátním testem potvrzujícím dominanci regionálního bezpečnostního rámce by bylo nalezení případů, kdy by RH bránil PH v získání hegemonie v regionu A a zároveň by s ním spolupracoval v regionu B, kde by PH z regionu A byl jen P pod tlakem jiného PH. Taková situace by potvrzovala vysokou míru nezávislosti regionálních systémů. Obdobně nejasné je chování regionů vůči sobě navzájem v případě multipolárních konfigurací moci, ačkoliv zde lze očekávat dominanci jiných než prostorových aspektů. Samotným a naprosto zásadním úkolem je vůbec samotná delimitace (a definice) regionů, již jak upozorňuje Toft (2005), Mearsheimer neřeší a případně sledování jejich „životních cyklů“. Lze se obávat, že současná kritická geopolitika nebude sto tomuto úkolu dostát. Základní slabinou teorie je její úzké zaměření, neboť cílem není vysvětlit vše, ale jen několik málo, zato klíčových jevů v mezinárodní politice. Chceme-li získat vhled i do dalších jevů, lze sice nazírat ONR jako mantinely chování politických jednotek, zároveň však vlastní dynamika procesů bude ovlivňována jinými příčinnými mechanismy. Přílišný důraz na vojenské kapacity odvádí pozornost od jiných významných aspektů politického života. Roli ideí, institucí, nebo i chování malých států ponechává teorie (nutně) bez povšimnutí. Opět platí, že definuje určitou základní charakteristiku prostředí, v němž např. malé státy operují, není však schopna predikovat jejich konkrétní chování.

ⁱ Dle Lakea (2009) fakt, že silné státy jako Německo či Japonsko jsou částečně subordinovány USA, představuje popření realistického konceptu. ONR však takové jednání zcela nezamítá, pakliže USA působí jako primární kompenzátor proti PH, jehož by zmíněné státy nebyly sto, či nechtěli vyvažovat.

ⁱⁱ Predikce regionální podmíněnosti hrozeb, jak ji formuluje ONR, odpovídá vývoji v řeckém systému (jak v klasickém tak helénském období), jež se výše uvedený článek využil pro popření BoP.

XXII SJEZD ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI OSTRAVA 2010

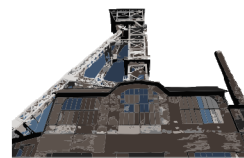
Teorie není přesnou deskripcí reality, nýbrž pouze jejím modelovým zjednodušením. Jen když toto pochopíme, může teorie usnadnit chápání komplexních systémů. Hledání okrajových podmínek platnosti, vlivu paralelních struktur atd. musí patřit k základní snaze sociálních vědců. ONR poskytuje východisko pro studium strategického chování velmocí. Pro geografii nabízí orientaci na prostor jakožto faktor determinující vliv moci. V tomto ohledu představuje příslib pro neoklasickou geopolitickou analýzu, která by měla překonat staré koncepty McKindera, Haushofera či Spykemana a využít progresu na poli racionalistické větve MV. Právě geografie má potenciál pro syntézu různých (leč kompatibilních) teorií a konceptů, jež může uplatnit při studiu aktuálních procesů v konkrétních regionech.

Použité zdroje:

- BASSIN, M. (2007): Civilisations and Their Discontents: Political Geography and Geopolitics in the Huntington Thesis, *Geopolitics*, 12, č. 3, s. 351–374
- BUZAN, B., WAEVER, O. (2003): *Regions and Powers: The Structure of International Security*, Cambridge University Press, Cambridge, 564 s.
- DOSTÁL, P. HAMPL, M. (2000): Globalization: processes of integration or multi-polarisation, *Acta Universitatis Carolinae – Geographica* 35, č. 1, s. 5–20
- ELMAN, C. (1996): Horses for courses: Why not a neorealist theories of foreign policy, *Security Studies*, 6, č. 1, s. 7–53
- ELMAN C. (2004): Extending Offensive Realism: The Louisiana Purchase and America's rise to regional Hegemony, *The American Political Science Review*, 98, č. 4, s. 563–576
- FUKUYAMA, F. (2002): *Konec dějin a poslední člověk*. Rybka Publishers, Praha, 379 s.
- GLOSNY, M. (2010): China and the BRICs: A Real (but Limited) Partnership in a Unipolar World, *Polity*, 42, č. 1, s. 100–129
- GRAY, C. (1992): *The Leverage of Sea Power: The Strategic Advantage of Navies in War*, The Free Press, New York, 372 s.
- HOLSLAG, J. (2009): The Persistent Military Security Dilemma between China and India, *Journal of Strategic Studies*, 32, č. 6, s. 811–840
- HUNTINGTON, S. (2001): *Střet civilizací: a nový světový řád*. Rybka Publishers, Praha, 447 s.
- ISERI, E. (2009): The US Grand Strategy and the Eurasian Heartland in the Twenty-First Century, *Geopolitics*, 14, č. 1, s. 26–46
- JORDAN, R. et. al. (2009): One Discipline or Many? TRIP Survey of International Relations Faculty in Ten Countries, Teaching, Research, and International Policy (TRIP) Project, The College of William and Mary Williamsburg, Virginia, 94 s.
- KATZENSTEIN, P. (2005): *A World of Regions: Asia and Europe in the American Imperium*, Cornell University Press, 297 s.
- LAKE, D. (2009): *Hierarchy in international politics*, Cornell University Press, Ithaca, 232 s.
- LAYNE, C. (1993): The Unipolar Illusion – Why New Great Powers Will Rise, *International Security*, 17, č. 4, s. 5–51
- LAYNE, C. (2006): The unipolar illusion revisited - The coming end of the United States' unipolar moment, *International Security*, 31, č. 2, s. 7–41
- LEVY, J., THOMPSON, R. (2010): Balancing on Land and at Sea, Do States Ally against the Leading Global Power? *International security*, 35, 1, s. 7–43
- MAMADOUH, V. (2003): Some notes on the politics of political geography, *Political Geography*, 22, č. 6, s. 663–675
- MANDELBAUM, M. (1998): Is Major War Obsolete, *Survival*, 40, č. 4, s. 20–38
- MARQUES, A. (2008): *Amazônia: pensamento e presença militar*, Disertační práce, Universidade Sao Paulo, FFLCH, dep. Ciência Política, São Paulo, 233 s.
- MEGORAN, N. (2010): Neoclassical geopolitics, *Political Geography*, 29, č. 4, s. 187–189
- MEARSHEIMER, J. (2001[2003]): *Tragedy of Great Power Politics*, Norton & company, New York, 555 s.
- MURPHY, A.ed. (2004): Is there a politics to geopolitics? *Progress in Human Geography*, 28, č. 5, s. 619–640
- OHMAE, K. (1995): *The End of the National State. The Rise of Regional Economies*. The Free Press, New York, 145 s.
- O'LOUGHLIN, J. (2000): Geography as Space and Geography as Place: The Divide Between Political Science and Political Geography Continues, *Geopolitics*, 5, č. 3, s. 126–137

XXII SJEZD ČESKÉ GEOGRAFICKÉ SPOLEČNOSTI OSTRAVA 2010

- OLSON, M., ZECKHAUSER, R. (1966): An Economic Theory of Alliances, *The Review of Economics and Statistics*, 48, č. 3, s. 266-279
- O'TUATHAIL, G. (1999): Understanding Critical Geopolitics and Risk Society. In: Sloan, G., Gray, C. (eds.): *Geopolitics Geography and Strategy*. Frank Cass, London, s. 107-124
- POON, J., SAJARATTANHACHOTE, S., BAGHISEN, S. (2006): The Role of US Defense Exports in Asia Pacific Regionalism, *Political Geography*, 25, č. 7, s. 715-734
- SCHROEDER, P. (19994): Historical reality vs Neo-Realist theory, *International Security*, 19, č. 1, s. 108-148
- TOFT, P. (2005): John J. Mearsheimer: an offensive realist between geopolitics and power, *Journal of International Relations and Development*, 8, č. 4, s. 381-408
- VOGT, D. (2010): Geografické aspekty aktivit nevládních organizací a občanských iniciativ v Česku na příkladu Libereckého kraje – teoreticko-metodologická východiska, příspěvek na , 22. sjezdu ČGS, 11 s.
- VAN EVERA, M. (1984): The Cult of the Offensive and the Origins of the First World War, *International Security*, 9, č. 1, s. 58-107
- VAN EVERA, M. (1991): Primed for Peace – Europe After the Cold-War, *International Security*, 15, č. 3, s. 7-57
- VAN EVERA, M. (1998): Offense, Defense, and the Causes of War, *International Security*, 22, č. 4, s. 5-43
- WALT, S. (2009): Aliances in a Unipolar World, *World Politics*, 61, č. 1, s. 86-120
- WALT S. (1985): Alliance Formation and the Balance of World Power, *International Security*, 9, č. 4, s. 3-43
- WALTZ, K. (1979[2010]): *Theory of International Politics*, Waveland Press, Illinois 251 s.
- WALTZ, K. (1993): The Emerging Structure of International-Politics, *International Security*, 18, č. 2, s. 44-79
- WOHLFORTH, W. et. Al. (2007): Testing Balance-of-Power Theory in World History, *European Journal of International Relations*, 13, č. 2, s. 155-185

Adresa autora:

Mgr. Jan Kofroň
kofron@natur.cuni.cz
Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje
Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy
Vratislavova 13
128 43 Praha

JAN KOFRONĚ

VOJENSKÁ MOC A JEJÍ GLOBÁLNÍ DISTRIBUCE PO KONCI STUDENÉ VÁLKY

KOFRONĚ, J. (2011): Military Power and Its Global Distribution after the End of the Cold War. *Geografie*, 116, No. 3, pp. 256–275. – The article deals with the phenomenon of military power as an important dimension of states' power capabilities. It explores the long-standing influence of anarchy, which forces states to think in terms of power. The article also examines shifts in military power distribution, after the end of the Cold War, and the general tendency towards the reduction of U.S. unipolarity. The article also aims to test the emergence of civilization-based regions by introducing a measurement of military power and militarization. This hypothesis is rejected, as only the West exhibits characteristics of an integrated security community. Because the competition for power among states will remain an important feature of the international system, military power should not escape from geopolitical consideration.

KEY WORDS: military – power – distribution – realism – geopolitics – civilization.

Příspěvek byl zpracován s finanční podporou projektu GAUK 103009 „Transformace armád střední a severovýchodní Evropy v kontextu konce studené války a rozšiřování NATO a EU“ a výzkumného záměru MSM 0021620831 „Geografické systémy a rizikové procesy v kontextu globálních změn a evropské integrace“.

Úvod

V posledních letech se do české geografie navrací otázka související s geopolitickým uspořádáním světa. Po odluce z doby komunismu tak dochází k zaplňování mezery v geografickém poznání nejvyšších řádovostních úrovní. Příkladem uveďme nedávné práce Hampla (2009), či Dostála a Hampla (2000 a 2008). Geografickou obec však lze kritizovat za časté opomíjení vojenské síly jakožto faktoru mocenského postavení, přičemž takový postoj nemá oporu v mezinárodních vztazích, tedy disciplíně, jež se otázkami války a míru přednostně zabývá. Lze přinejmenším tvrdit, že stále přetrvává rozkol mezi realisty a liberály, jakožto dvěma klíčovými racionalistickými paradigmaty oboru mezinárodních vztahů. Realisté zdůrazňují boj o moc a přežití jako trvalou charakteristiku mezinárodního prostředí nutně omezující spolupráci a naopak vyvolávající periodicky války a mocenské soupeření. Snaha o sebezachování států, či jiných teritoriálně-politických jednotek, představuje hlavní hybnou sílu dějin. Vojenská síla proto představuje klíčovou složku mocenského komplexu států. Naopak liberálové věří v možnost kooperace, jejíž základ vidí v lidském rozumu a důrazu na progresivitu dějin. Cílem není jen prosté přežití, nýbrž zlepšení životních podmínek společnosti. Válka a mocenské soupeření tak mohou být omezeny rozvojem mezinárodního obchodu, či institucí. Ekonomická moc a institucionální uspořádání představují autonomní složky moci omezující pro realismus typický důraz na vojenskou sílu (nástin a kritiku paradigmat mezinárodních vztahů

podává např. Drulák 2003, či Barša a Císař 2008). Jelikož liberálními autory (např. Angell 1911, Fukuyama 2002, Sørensen 2005) avizovaný konec válek a mocenského soupeření prozatím nikdy nenastal, lze považovat výše zmíněné opomíjení vojenské moci za předčasné. Přinejmenším autoři rozvíjející či navazující na realistickou tradici¹ vojenskou sílu stále diskutují jako významný geopolitický faktor (Brzezinski 1999; Huntington 1993, 2001; Poon, Sajarattanhachote, Bagchi-Sen 2006 aj.). Zvláštní význam vojensko-politické moci spočívá jak v tom, že představuje poslední instanci sebezáchovy státu, tak v tom, že její rozsah primárně určuje vláda. Naopak v případě ekonomické moci, tolik akcentované liberály, došlo ve většině moderních států k její separaci od moci politické (Giddens 1985) a ani případné intervence do ekonomiky radikálně nezmění ekonomickou sílu státu. V krátkodobém horizontu tak zůstává vojensko-politická moc jedinou mocenskou složkou, jíž lze efektivně manipulovat pro žádané cíle, pročež představuje základní objekt geopolitického studia.

Článek si klade tři základní cíle. Objasnit význam vojenské síly pro stát a rozlišit základní paradigmatu formování ozbrojených sil. Empiricky prověřit liberální tezi o poklesu významu vojenské síly po skončení studené války, což by mělo být reflektováno v trvale klesající globální úrovni vojenské síly. Tomuto předchází definování kvantitativních ukazatelů pro takové měření. Hlavním cílem je pokus o verifikaci geografie hojně diskutované teze o formování multipolárního systému v kontextu okruhů definovaných kulturně-náboženskou sounáležitostí, jak předpokládal Huntington (1993, 2001). Řešení tohoto cíle staví právě na prolnutí logiky Huntingtonova konceptu civilizačních „aliancí“ a významu ozbrojených sil pro rozdílně silné státy v nich sdružených. V obecné rovině pak lze hledat odpověď na otázku, zda může být vojenská síla vhodným geopolitickým indikátorem geopolitického uspořádání světa. Následující pasáž se však nejdříve pokusí představit (neo)realistické paradigma mezinárodních vztahů jako adekvátní teoretickou základnu.²

Stát v anarchické struktuře, pohled neorealismu

Vzhledem ke zkoumané problematice se výchozí pozice autora blíží neorealistickému náhledu (Waltz 1979) a naopak stojí v rozporu k pohledu neomarxistů (např. Wallerstein 1984). Neomarxismus pro svůj strukturální determinismus založený na pozici v rámci ekonomického systému, redukuje význam států a kroků jejich vlád, čímž omezuje možnosti studia mezinárodní reality z vojensko-politického pohledu. Neorealismus se opírá o klíčovou trojici: anarchie jako struktura, stát jako aktér, bezpečnost (moc) jako zájem. Dle Waltze (1979) vliv anarchické struktury způsobuje konfliktnost systému s vedlejším efektem funkční homogenizace států. Úmysly státu nemusí být *à priori* agresivní, ale nedůvěra k ostatním vede ke snaze posílit vlastní bezpečnost. Jelikož moc (bezpečnost), se definuje ve vztahu k ostatním, státy jsou nuceny aktivně

¹ Klasickou geopolitiku autoři mezinárodních vztahů (Drulák 2003, Barša, Císař 2008), ale i kritičtí geopolitici (O'Tuathail 1999) vnímají jako specifickou součást realistické tradice.

² Neorealismus jako vývojový následník realismu vysvětluje mezinárodní výstupy (např. války) s ohledem na působení neosobní struktury anarchie, jež panuje mezi státy a nikoliv s odkazem na přirozenost člověka jak činil jeho antropocentrický předchůdce.

pracovat na zvětšování vlastní moci, nebo na omezování moci druhých. Preference relativního charakteru zisků se u realistů odvozuje z klíčové premisy paradigmatu zdůrazňující anarchickou strukturu mezinárodního systému. Jelikož neexistuje žádný státům nadřazený zdroj moci, ty se musí spoléhat při zajišťování přežití především samy na sebe. Dominantní význam vojenské moci s ohledem na anarchickou strukturu pak definuje Waltz (2001, s. 160) když říká: „Protože každý stát může v jakýkoliv okamžik užít sílu, všechny státy musí být stále připraveny čelit síle silou, či zaplatit cenu za slabost.“ V anarchickém systému se tak klíčové změny týkají právě distribuce (materiální) moci mezi státy. Základní neorealistický předpoklad proto říká, že mezi významnými hráči v systému bude docházet ke snaze o vyvažování nejmocnějšího, tak aby stav unipolarity buď nenastal, či byl rychle zvrácen (Waltz 1979, Layne 1993). Praktickou implikací je, že by nemělo docházet k dlouhodobé koncentraci vojenské síly v rukou jediného státu.

Specifickou variantu realistického pohledu představil Huntington (1993 a 2001). Pokud v realistické tradici dominoval stát jako aktér a otázka distribuce moci ale i konfliktů se týkala států, potom Huntingtonovo civilizační pojetí akceptuje sice stát jako základní politickou jednotku, jeho konkurenční či kooperativní chování se však odvozuje od kulturně-náboženské příslušnosti.³ Huntington (1993, s. 22) předpovídá že: „Národní státy zůstanou nejsilnějšími aktéry ve světových záležitostech, ale hlavní konflikty světové politiky se budou odehrávat mezi národy a skupinami odlišných civilizací.“ I přes tento úrok od realistické pozice zůstává moc, konflikt a celková anarchie základním organizačním schématem světové politiky (bližší Walt 1997). Otázky globální distribuce moci, vojenské i ekonomické, se posouvají k vyšší řádovostní úrovni – civilizačním okruhům. Funkční existence těchto okruhů však závisí na charakteru vnitřní distribuce moci, tj. zejména na existenci dominantního státu. Dominantní stát fakticky plní úlohu regionálního hegemonu, který zajišťuje „veřejné statky“ jako bezpečnost, mezinárodní obchod a instituce. Tato forma akceptované dominance zmírňuje anarchický charakter mezinárodního prostředí (k roli hegemonu viz Gilpin 1981, či z neomarxistických pozic Wallerstein 1984). V současnosti lze takové postavení připsat USA, jejichž minimální sféru hegemonie vymezuje rozloha aliancí NATO a ANZUS. Zdůrazněme, že formální aliance a integrace sice nelze považovat z realistického pohledu za záruku míru a stability (Mearsheimer 1995), nicméně lze je vnímat jako symptomy stavu bezpečnostního a ekonomického propojení. Většina prací pokoušejících se ověřit Huntingtonovu tezi, ať již sledováním konfliktnosti, aliančních vazeb či obchodních styků, ji vyvracela (např. Russett, O'Neil, Cox 2000; Henderson, Tucker 2001 a Tuscisny 2004). Slabým bodem těchto testů však byl krátký časový úsek po konci studené války, který omezoval jejich vypovídací hodnotu (platí zejména pro první dvě uvedené práce). Další nedostatek vyplýval z orientace pouze na formální aliance a otevřené konflikty. Všechny

³ Kultura změkčuje, pro realismus typickou, dichotomii vnější-vnitřní. V Huntingtonově pojetí kultura tvoří organizující princip pro politiku domácí i mezinárodní. Například u asijských společností silný důraz na autoritu a hierarchické uspořádání determinuje jak vnitřní společenskou organizaci, tak i charakter mezinárodních vztahů, v němž převládá příklon k silnějšímu, což je opakem pro Evropu typického konceptu vyvažování mocnějšího (Huntington 2001, s. 281).

„studené“ války, jakož i neformální aliance tak vypadly ze sledování. Vzhledem k nízké frekvenci mezistátních válek a existenci neformálních aliancí lze uvedené považovat za výrazný nedostatek. Jak se pokusím ukázat, sledování vojenské síly a úrovně militarizace dokáže vyřešit uvedené nedostatky.

Dvě logiky války a role armád – historická proměna významu vojenské moci

Pohled na válku a srovnání zisků a ztrát, jež působí, se stal jednou z dělících linií mezi realisty a liberály. Liberálové (Angell 1911, Fukuyama 2002 aj.) považují válku za ztrátový podnik, kde srovnání nákladů a zisků v absolutních hodnotách determinuje její iracionalitu v porovnání s alternativním rozvojem mezinárodního obchodu. Realisté však oponují poukazem na relativní charakter zisků a ztrát. Takový postoj samozřejmě může vést k protekcionismu v mezinárodním obchodu (Waltz 1954, s. 191), jakož i k vedení (finančně nákladné) války. Růst bohatství jednoho státu vede ostatní ke snaze vyrovnat nově vzniklý mocenský diferenciál. Jelikož funguje, byť nedokonalá, směnitelnost moci ekonomické za vojenskou, nelze předpokládat, že růst ekonomické síly určitého státu zůstane natrvalo omezen výlučně na tuto dimenzi. Právě tato obava provází i komentáře vzrůstu ekonomické moci Číny u Huntingtona (2001), či Brzezinského (1999).

Na tomto místě lze rozlišit dvě základní logiky války: 1. logiku mocenského zisku (válka jako nástroj zahraničně-bezpečnostní politiky) a 2. logiku ekonomického zisku (válka jako zdroj obživy a blahobytu). „Ekonomicky motivovanou válku“ lze vést teoreticky do nekonečna, jediným limitem je zisk z dalších akcí. Nelze-li válkou vytvořit ekonomický zisk, nebude vedena. Naopak válka „mocensky motivovaná“ bude vedena pro zlepšení či uchování mocensko-politického postavení vzhledem k soupeřům, bez ohledu na negativní ekonomické následky. Tyto dvě logiky jsou ve skutečnosti částečně provázány. Zatímco v případě mocenské logiky lze mluvit o historicky konstantním principu, v případě ekonomické logiky došlo k historické proměně. Uvedené dvě logiky představují strukturální předpoklady války. Konkrétní příčiny válek jsou však mnohem specifitější: spory o území, neshody v otázce řešení sporů třetích zemí, násilí na „soukmenovcích“, mylné pochopení úmyslů druhých atd.⁴

Mocenská logika zůstává konstantní, je-li zachována „Waltzova“ podmínka anarchické struktury mezinárodních vztahů. Ve snaze o omezení sílicího protivníka, nebo obranu vlastní existence, představuje válka jednu z možných strategií. Základní úkol ozbrojených sil tak spočívá v odstranění existenčních hrozeb a rizik. Cílem nemusí být nutně zničení nepřítele, nýbrž např. získání klíčových strategických bodů, změna režimů ve třetích státech, či snaha udržet rovnováhu mezi několika regionálními mocnostmi.

Jeden z kritiků významu anarchické struktury, Sørensen (2005), tvrdí, že demokratické státy se silně provázanými ekonomikami vytvářející víceúrovňové

⁴ Často se směšuje logika války, jakožto strukturální permissivní podmíněnost, s konkrétní příčinou, jakožto efektivním spouštěčem konfliktu. Např. Huntingtonovo (2001, s. 246–247) rozlišení sedmi příčin válek kombinuje jak ony dvě generelní logiky, tak některé efektivní příčiny.

formy vládnutí se přestaly vzájemně vojensky ohrožovat. Ve vztazích těchto „postmoderních“ států tedy vojenská moc pozbyla na významu a soupeření nahradila spolupráce. Tvzení však obsahuje tři problémy: 1. Demokratické a ekonomicky provázané státy rozpoutaly 1. světovou válku a není jisté, zda další zvýraznění uvedených charakteristik garantuje bezkonfliktnost. 2. Stále hrozí konflikt se státy „ne-postmoderními“, či s teroristickými a pirátskými skupinami, což nutí k uchování vojenských schopností. Ty však mohou ohrozit i postmoderní státy, pokud by se např. moci chopilo nedemokratické vedení. Navíc při případné akci bezpečnostního společenství budou členové s vojenskou silou v lepší vyjednávací pozici. 3. Jelikož jediným významným seskupením postmoderních států je EU, nelze vyloučit možnost, že se jedná o unikátní případ. Mírové vztahy v EU např. Mearsheimer (2006) vysvětluje přetrvávající vojenskou přítomností USA. Zjednodušeně řečeno, bezpečnostní nejistota produkovaná anarchickou strukturou, neodvratně nutí státy udržovat vojenské kapacity i v dobách jinak mírových.

Zůstala-li válka (a ozbrojené síly) užitečným mocenským nástrojem, jako ekonomický nástroj pozbyla na významu. V dobách, kdy blahobyt společností spočíval na lehce zcizitelných hmotných statech (drahé kovy, stáda skotu a koní atd.), přinášela válka zásadní obohacení jednotlivců i společností. Nicméně v okamžiku, kdy začaly ekonomice dominovat nehmotné faktory (inovace, organizace, obchod apod.), se ekonomická výhodnost války radikálně snížila. Ukořistění hmotných statků dnes nezajistí blahobyt válčících společností (Fukuyama 2002, s. 251–252; či van Evera 1990, s. 14). Lze souhlasit s liberálním názorem, jak jej shrnuje Mandelbaum (1998), že válka přestala být výhodnou volbou jak z pohledu společnosti, tak jednotlivce. Za takové situace liberálové očekávají vymizení válek. Jelikož se však ekonomická nevýhodnost datuje (v Evropě) od 15. století (viz Howard 1997) a Evropa od té doby podstoupila řadu nákladných konfliktů, je evidentní, že mocensko-politická logika války převažuje nad ekonomickou.

Klíčová proměna vztahu války a ekonomiky se týká jejich vzájemného provázání. Schopnost válčit a udržovat silné ozbrojené síly se v posledních státech stále více odvozuje od silné ekonomicko-technologické základny. Zároveň však platí, že zdroje dedikované ozbrojeným silám jsou neproduktivní investicí (Šefčík 1999), která může omezit sociálně-ekonomický rozvoj (viz SSSR). Tato vzájemná podmíněnost vytváří dilema, kdy snaha zajistit obranyschopnost může současně vést k podkopání ekonomické síly státu. Zaostávající ekonomická základna, neumožní dlouhodobě udržet vojenskou paritu s ekonomikou zdatnějším protivníkem. Aniž by tak muselo dojít k ozbrojené konfrontaci, ekonomická slabost způsobí zhroucení, či výraznou redukci sil. Lze tedy očekávat, že státy se při absenci bezpečnostních hrozeb budou snažit omezit svou militarizaci, nicméně jak dále ukáží, tyto snahy se však týkají především států geopoliticky slabých.

Paradigma formování ozbrojených sil

Funkce a paradigma budování ozbrojených sil představuje reflexi bezpečnostního prostředí, v němž se stát nalézá, a představ o jeho budoucím vývoji (viz Edmunds 2006, Kuhlman 2007, Pernica 2007 ad.). Primární paradigma

budování ozbrojených sil v návaznosti na Herzovské bezpečnostní dilema představuje přímé teritoriální ohrožení ze strany jiného (mj. sousedního) státu. Protivník leží obvykle v přímém dotyku přes hranici a je známý, dobře definovaný a stálý. Takové situaci odpovídají mohutné ozbrojené síly určené pro geograficky úzce vymezené působení. Případná prohra může vést až k zániku státu. Sekundární paradigma odpovídá situaci, kdy se budování ozbrojených sil podřizuje zahraničně-politickým cílům v širším globálním kontextu, bez přímého ohrožení vlastní existence. Tomu odpovídající armády nejsou primárně budovány pro obranu (útok) proti sousedům, nýbrž pro vyvíjení širší globální aktivity podporující zahraničně-politické ambice. U takových armád roste variabilita konkrétních funkcí (od bojových přes zpravodajské a výcvikové až k civilně podpůrným), velikostně-strukturních charakteristik a předpokládaných operačních prostorů. Nutno dodat, že případná porážka ve vzdálených operačních prostorech obvykle neznamená fatální ztrátu.

Význam ozbrojených sil formovaných za přímého ohrožení se shoduje bez ohledu na relativní sílu státu. Při zřetelném tlaku stát maximalizuje vojenskou sílu tak, aby umožnila alespoň odstrašení. Existenciální charakter ohrožení nutí využít dostupné zdroje bez ohledu na dlouhodobé následky. Jediný rozdíl mezi státy silnými a slabými je velikost síly, již jsou schopny vybudovat při dané úrovni militarizace a v návaznosti pak i maximální velikost síly, které dokáží efektivně čelit, aniž by se musely sdružit do koalice se třetím státem.

Naopak význam a užitečnost armád formovaných širší zahraničně-politickou ambicí se liší dle relativní síly státu. Šíře potenciačních funkcí a geografického zasazení předpokládá, že armáda státu usilujícího o globální velmocenskou pozici bude: velká, technologicky vyspělá, logisticky dimenzovaná na globální působení a flexibilní, tedy velmi drahá. Vyplývá, že takovou armádu si může dovolit jen několik málo států, aniž by jim hrozilo přečerpání ekonomických a populačních zdrojů. Několik nejmenších států tedy řeší otázku efektivnosti ozbrojených sil ve vztahu ke svým velmocenským ambicím, kalkulují zisky a ztráty vyvolané zmenšením či zvětšením svých ozbrojených sil, změnou jejich struktury a globální přítomností. Ačkoliv jde o velmi nejisté kalkulace, mají výhodu v tom, že jejich jednání přinese významný dopad do mezinárodního prostředí. V jejich případě navíc bezpečnostní dilema nelze překonat, neboť již není nikoho silnějšího, kdo by jim bezpečnost mohl zajistit. Níže u základny mocenské pyramidy se situace komplikuje, neboť slabší státy samy o sobě nedokáží výrazně ovlivnit mezinárodní situaci. Jejich aktivity se váží k nejsilnějším aktérům, přičemž elementární snahou je získat maximum spojeneckých výhod za minimum odvedených protislužeb. Mezinárodně politické cíle jsou v případě takových států zajišťovány (mimo jiné) účastí na akcích silnějších spojenců. Jak ukázali Olson, Zeckhauser (1966) ve své „Ekonomické teorii aliancí“, v aliancích se nevyrovnává úsilí silných a slabých členů, naopak aliance umožňují slabším členům přenést své obranné náklady na silnější.

Z výše uvedeného vyplývá, že nejsilnější státy, chtějí-li své mocenské postavení udržet, budou i za absence existenciálních hrozeb udržovat relativně velké ozbrojené síly a k jejich udržování budou ochotny vydávat výrazně nadprůměrný podíl z HDP. Jejich militarizace bude nižší, než by byla v případě existenciálních hrozeb, nicméně nelze očekávat zásadní demilitarizaci. Naopak státy slabé budou snižovat úroveň militarizace, neboť jejich národní

Tab. 1 – Ozbrojené síly jako produkt geopolitického kontextu

		Relativní geopolitická velikost státu	
		Malá	Velká
Paradigma budování ozbrojených sil	Přímé existenciální ohrožení	Středně velké ozbrojené síly <i>Středně vysoká až extrémní militarizace</i>	Velké až extrémně velké ozbrojené síly <i>Vysoká militarizace</i>
	Zahraněčně politické ambice	Malé ozbrojené síly <i>Nízká militarizace</i>	Středně velké až velké ozbrojené síly <i>Střední–vysoká militarizace</i>

Zdroj: autor

zájmy jsou na vlastní vojenské síle závislé jen ve velmi omezeném rozsahu. V případě takovýchto hráčů bude rozdíl mezi úrovní militarizace (a vojenské síly) v případě primárního a sekundárního paradigmatu maximální. Základní schematickou představu o vojenské síle a militarizaci států v závislosti na paradigmatu budování ozbrojených sil a velikosti státu podává tabulka 1.

Platí-li Huntingtonova teze formování civilizačních okruhů, měla by vykrystalizovat následující konstelace. Jsou-li vztahy intracivilizační relativně mírové, nebude vojenská síla vedoucího státu vzbuzovat obavy u menších států a tak postupně vymizí primární paradigma budování ozbrojených sil. Dříve relativně vysoké hodnoty militarizace menších států sloužící k vyvážení silnějších sousedů mohou výrazně klesnout.⁵ Militarizace dominantních států však obdobným způsobem neklesne, neboť jejich globální zájmy budou stále vyžadovat relativně početnou a technologicky vyspělou armádu schopnou působit jak v rámci své civilizace, tak i globálně. A jelikož (fungující) civilizace představují svého druhu aliance, nelze ve shodě s ekonomickou teorií aliancí očekávat vyrovnání obranného úsilí různých mocných států. Směruje-li svět k nové civilizačně podmíněné multipolaritě, mělo by tedy docházet ke dvěma procesům. Za prvé k homogenizaci rozložení vojenské síly na úrovni intercivilizační (zejména přispěním vyrovnávání vojenské síly dominantních států). Za druhé k heterogenizaci vojenské síly na úrovni intracivilizační jako výsledku diferenciací militarizace malých a dominantních států. Vzhledem k tomu, že je věcí vlády, aby si určila velikost a finanční nákladnost svých ozbrojených sil, tj. stanovila aktuální rozsah své vojenské síly, představuje tato citlivý indikátor reflektující kombinaci fyzického potenciálu (populace a výkonu ekonomiky) a vlastních ambicí. Výhodou tohoto způsobu testování civilizační teze je schopnost odhalit skrze úroveň militarizace alianční vazby bez formálního (mezinárodně-smluvního) zakotvení. A zároveň lze odhalit latentní konflikt-nost uvnitř systémů, zejména ve vztahu k nejsilnějším státům. Podstatné též je, že případné sporné zařazení některých malých a slabých států nedokáže výrazně změnit vnitro a mezi-okruhové schéma distribuce VS, a ohrozit tak vypovídací schopnost testu.

⁵ Krom případu, kdy by menší stát přímo sousedil se státem nepřátelské civilizace. Nicméně i zde by případná eskalace konfliktu měla vtáhnout dominantní stát a navýšit tak jeho militarizaci.

Metodologické otázky měření vojenské síly

Před samotnou analýzou distribuce vojenské síly je třeba vysvětlit způsob její kvantifikace. Mezi ekonomickou a vojenskou mocí existuje zásadní rozdíl. Zatímco první závisí na permanentním pohybu a směňování zboží a kapitálu a je tedy významná jen jako aktivní složka, druhá může svou roli plnit i skrze pasivní existenci (extrémním případem jsou jaderné zbraně). Měření vojenské síly tedy není závislé na aktivitě nebo pasivitě ozbrojených sil, ale na objemu držené vojenské síly.

Základní přístupy k měření vojenské síly obvykle operují se dvěma veličinami: s počtem vojáků (Mearsheimer 1982, Zhao 2007) a s velikostí obranných rozpočtů (např. Karlas 2008, Poon, Sajarattanhachote, Bagchi-Sen 2006; Zhao 2007). První přístup se zaměřuje na kvantitativní složku, bez ohledu na kvalitu výzbroje a lidského faktoru. Druhý, preferovanější, přístup, se soustředí primárně na složku kvalitativní, jež nakonec určuje efektivitu nasazených sil. Výše výdajů také nepřímou odraží velikost armády. Jsou zde však tři zásadní problémy: 1. kvalitativní posun nemusí být přímo dán významně vyššími náklady, mnohdy stačí spíše levný a technologicky nenáročný doplněk, 2. výdaje mohou být neefektivní, nemusí nutně přispívat ke zvýšení bojeschopnosti (investice do nemovitostí, předražené a neadekvátní nákupy), 3. výše výdajů může odrážet vysoké personální náklady, jež nemusí korespondovat s kvalitou lidského faktoru (nadbytek starších důstojníků, vysoké odchodné, výsluhy, školné apod.). Zásadní problém spočívá v redukci měřeného na kvantitativní a kvalitativní složku, přičemž ve skutečnosti jsou vzájemně provázány. Relace obou složek je kontextuálně podmíněná zejména geografickými faktory. V prostoru nedeformovaném vlivem krajiny dominuje technologie – kvalita. Naopak tam, kde krajina dominuje, klesá role techniky (Gray 1999). Úroveň vojenské námořní a letecké síly proto více odpovídá finančním nákladům, avšak v případě pozemních složek se situace komplikuje. Námořní moc však ve vztahu k pozemním silám hraje spíše podružnou roli, neboť jak poznamenal Gray (1992, s. 4): „Námořní moc je významná jen do té míry, do jaké se dotýká hlavní oblasti lidského osídlení, souše.“ cit. Lonsdale (1999, s. 153).

Pro kvantifikaci byl odvozen postup kombinující velikostní a kvalitativní dimenzi. Součin počtu vojáků a výdajů na obranu je převáděn na stranu čtverce o stejném obsahu: $\sqrt{CVS} = \sqrt{(Voj \times MilEx)}$, kde CVS značí celkovou vojenskou sílu, Voj značí počet vojáků v tisících a $MilEx$ vojenské výdaje v milionech USD ve stálých cenách roku 1990. Využití stálých cen umožňuje srovnání v čase.

Měření militarizace navazuje na Andreskiho (1971) koncept „Military Participation Ratio“ – poměr vojenské účasti („koncept MPR“) využívaný zejména v pracích o civilně-vojenských vztazích (van Bladel 2004, Pernica 2007 aj.). Na rozdíl od Andreskiho konceptu MPR definovaného jako podíl k vojenské službě připravených mužů na populaci, měření militarizace syntetizuje populační a ekonomickou složku. Koeficient militarizace státu (K_{ms}) je geometrickým průměrem indexu militarizace ekonomiky I_{me} (podíl obranných výdajů na HDP) a indexu militarizace populace I_{mp} (podíl aktivních vojáků na mužské části populace): $K_{ms} = \sqrt{(I_{me} \times I_{mp})}$. Přičemž na rozdíl od konceptu MPR, reflektuje K_{ms} pouze aktivní vojáky konzistentně s kvantifikací \sqrt{CVS} .

Krom úrovně států se dělí svět na sedm okruhů. Těmito okruhy jsou: západní, čínský, latinskoamerický, ruský, indický, subsaharský a islámský.

Okruhy představují modifikaci Huntingtonových civilizací. K odlišnostem došlo, pokud byl stát samotným Huntingtonem vytrvale zmiňován jako faktická součást „cizího“ okruhu, či pokud jeho jednání od počátku sledovaného období jasně popíralo předepsanou civilizační příslušnost. Navrhované dělení až na několik výjimek (zejm. Mexiko, Pákistán, Turecko) koresponduje s potencionální integrací okruhů uvažovaných Dostálem, Hamplem (2000, s. 18).

Západní okruh zahrnuje Severní Ameriku, Austrálii, Nový Zéland, Fidži, Izrael, Kypr a Evropu bez Bosny a Hercegoviny, Albánie a Srbska. Východní hranice korespondují s dnešní východní hranicí EU. Neboť Bulharsko, Rumunsko i Řecko politickým vývojem nenaplnily civilizační tezi příklonu k Rusku a nejpozději během sledovaného období se staly členy EU a NATO, byly přiřazeny k tomuto okruhu.

Čínský okruh na západě vymezují hranice Číny a Myanmaru, přičemž východněji položené asijské státy jsou součástí tohoto systému. Zařazení Filipín a buddhistických států odráží regionální politicko-ekonomický vliv Číny formující tento okruh (Huntington 2001, s. 274–277). Totéž platí i pro Indonésii, kde hraje roli i geografická izolace od islámských zemí. Přiřazení Japonska reflektuje jeho strategický vliv na budoucí uspořádání (viz Huntington 2001; Brzezinski 1999; Dostál, Hampl 2000).

Latinoamerický okruh zahrnuje státy západní hemisféry ležící jižně od USA. Ruský okruh tvoří Rusko, Bělorusko, Ukrajina, Srbsko, Arménie, Gruzie, Moldávie a Kazachstán. Indický okruh krom Indie zahrnuje i Bangladéš, Nepál, Bhútán a Srí Lanku. Africký okruh zahrnuje africké státy bez pěti států severní Afriky, Súdánu a Mauretánie. Islámský okruh tvoří zbývající severní Afrika (včetně Súdánu a Mauretánie), dále syropalestinská oblast (bez Izraele), Turecko, Arabský poloostrov, Írán, Pákistán, Afghánistán a střední Asie bez Kazachstánu, zahrnut je i Ázerbájdžán, Albánie, Bosna a Hercegovina. Zařazení Turecka, Albánie, Bosny a Hercegoviny bylo ovlivněno jejich přetrvávající pozicí mimo EU a v případě dvou evropských států i mimo NATO (alespoň ve sledovaném období). V případě Turecka se jedná o významově nejspornější zařazení, u něhož lze tušit v blízké budoucnosti revizi.

Úroveň vojenské síly a militarizace je sledována na globální úrovni v letech 1988, 1993, 1998, 2003 a 2007, na úrovni států pouze 1988, 1998 a 2007. V případě civilizačních okruhů je sledován posun v integračních tendencích mezi lety 1993 a 2007. Základním zdrojem dat o ozbrojených silách jsou ročenky *The Military Balance* příslušných ročníků. Vzhledem ke změnám v načasování ročníků a diferenci referenčního období (počty armád uváděny obvykle k 1. 1. daného roku, zatímco rozpočty jsou vztaženy k fiskálnímu/kalendářnímu roku) nemohou dané časové body obsahovat časově dokonale sjednocené údaje. Údaje o HDP a počtu obyvatel vychází primárně z *UN Statistical Division*.⁶

Stran důvěryhodnosti dat lze označit počty vojáků za dobře známé a spolehlivé. Případné rozdíly způsobuje možné započítání jednotek vykonávajících běžnou (mírovou) policejní službu na území svého státu, ale formálně spadajících pod ministerstvo obrany a naopak. Například italští Carabinieri spadají pod ministerstvo obrany, plní však primárně roli policejní síly. Rozpornější jsou však údaje o vojenských výdajích. Lze jmenovat několik obecných příčin.

⁶ Jelikož OSN neuznává Taiwan, byla příslušná data dopočítána z údajů statistical Bureau Republic of China.

Agregátní povaha vojenských výdajů umožňuje formálně vykázat náklady na vojenské penze, školné, různé sociální příspěvky či výstavbu vojenských bytů jako součást sociálních, či municipiálních výdajů. Nákup techniky může být hrazen ze zdrojů mimo rozpočet ministerstva obrany. Nelze opomenout ani snahu některých vlád skrýt skutečnou výši výdajů před sousedy a vlastním obyvatelstvem. Nejvýraznější problémy při kvantifikaci vojenských výdajů lze nalézt zejména u údajů k roku 1988 v případě komunistických zemí, u nichž docházelo ke kumulaci téměř všech aspektů výše jmenovaných, doplněných navíc obtížnou kalkulací celkového HDP (blíže Krč 2000). V současnosti lze uváděná čísla považovat za výrazně přesnější než ta z konce 80. let, přičemž podstatné pochybnosti se týkají zejména ruského a čínského vojenského rozpočtu. Oficiální ruské údaje (Military Ballance 2009, s. 216) mluví pro rok 2007 o výdajích kolem 2,48 % HDP. Při započítání výdajů na vojenské penze, paramilitární síly a zisků z prodeje zbraňových systémů do zahraničí celková výše ruského vojenského rozpočtu může dosahovat až 3,9 % HDP (tamtéž, s. 213). Významnější a více nejasnou je úroveň čínského vojenského rozpočtu, který se oficiálně uvádí pro rok 2007 ve výši 1,42 % HDP (cca 46 mld. USD), avšak odhady publikované ve zprávě Office of The Secretary of Defence (2008, s. 32) uvádí nízkou variantu 97 mld. USD a vysokou variantu 139 mld. USD. Fakticky by se jednalo o 3 (resp. 4,2) % HDP.⁷ V této práci byl akceptován nižší z odhadů vlády USA. Mimo uvedené příklady však lze považovat uvedená data za všeobecně akceptovaná a poměrně přesná. Kombinace dvou komponent pro výpočet \sqrt{CVS} navíc částečně eliminuje problémy s krátkodobými výkyvy v rozpočtové oblasti, což činí ukazatel stabilnějším.

Globální rozložení vojenské síly po konci studené války: kvantitativní pohled

Empirické hodnocení se člení na tři části. Hodnocení celého systému, jeho ústředních hráčů a vývoje v jednotlivých makroregionech. Od roku 1988 spolu s ukončením bipolární konfrontace došlo k celkovému poklesu vojenské síly. Tabulka 2 ukazuje, že se nejedná v globálním pohledu o kontinuální pokles, nýbrž o skokové snížení na počátku 90. let, následované pomalým poklesem, který však v posledních letech vystřídal mírný růst. Vztaženo k roku 1988 se současná úroveň globální vojenské síly pohybuje asi na 80 %. Zřejmě tedy nedochází ke skutečné globální demilitarizaci, spíše jde o pokles vojenské síly na sice nižší, zato dlouhodobě udržitelnou úroveň. Samotná distribuce moci doznala nejzásadnější změny také s koncem studené války, kdy došlo k přechodu od systému bipolárního (oba hlavní aktéři drželi zhruba vojenskou paritu) k unipolárnímu (přehled nejsilnějších států nabízí tabulka 3). Míra unipolarity dosahovala svého maxima právě na počátku 90. let. Tehdy byly USA primárně omezovány ve svých zahraničněpolitických aktivitách nikoli silou protivníků, nýbrž vnitřními omezeními, jako tomu bylo například v Somálsku r. 1993. Nicméně spolu se snahou USA o využití mírové dividendy a následným poklesem výdajů i velikosti armády se výrazná unipolarita začíná postupně omezovat (viz růst kategorie 2.–4. státu). Toto omezování unipolarity

⁷ SIPRI odhaduje vojenské výdaje Číny na 2 % HDP k 2007 (<http://milexdata.sipri.org/>).

Tab. 2 – Distribuce vojenské síly 1988–2007

Kategorie států dle velikostního pořadí	1988	1993	1998	2003	2007
1.	100	100	100	100	100
2.–4.	141,6	81,5	87,0	97,7	92,6
5.–12.	97,8	108,6	127,0	109,7	90,1
13.–34.	94,6	98,8	116,0	105,5	98,8
$\sqrt{CVS} \Sigma_{\text{globální}}$	4 183	3 256	3 161	3 189	3 322
1./ $\Sigma_{\text{globální}} \%$	20,2	21,6	19,3	20,8	22,5
1.–12./ $\Sigma_{\text{globální}} \%$	68,5	62,8	60,5	64,1	63,6

Pozn.: Uváděné kategorie států dle velikostního pořadí zhruba odpovídají pravidlu „rank size rule“, nejsilnější stát představuje 100.

Zdroj dat: The Military Balance (1989/90), (1995/6), (1999/2000), (2004/5), (2008), (2009), SIPRI: Military expenditures data, <http://milexdata.sipri.org>, UN Statistical Division: Economic Aggregates: <http://unstats.un.org/unsd/snaama/Introduction.asp>, Taiwan Statistical Bureau: <http://eng.stat.gov.tw/mp.asp?mp=5>; vlastní kalkulace viz text.

probíhá relativně pomalu, ale kontinuálně. Nedávné přerušení tohoto trendu lze přičíst výraznému posílení USA, v důsledku operací v Afghánistánu a Iráku. Základní charakter distribuce vojenské síly však celkově zůstává od počátku 90. let poměrně stabilní, bez dramatických změn.

Hodnocení vývoje v případě konkrétních mocností musí zejména poukázat na přetrvávající dominanci USA, jejichž síla se dnes pohybuje zhruba na 89 % studenovělečného stavu, přičemž celosvětově jejich podíl představuje asi 22,5 %. Mnohem významnějším se zdá kontinuální růst Číny. Obavy Brzezinského (1999) a Huntingtona (2001) se v tomto ohledu naplňují. Nelze však předpokládat, že by čínská vojenská síla začala bezprostředně ohrožovat výsadní postavení USA, a to ze dvou důvodů. Jednak Čínu limituje stále ještě relativně omezené HDP a případné zvyšování vojenských výdajů směrem k 5–8 % HDP by mohlo mít negativní dopad na ekonomický růst. Druhým důvodem je nezbytnost transformace a modernizace⁸ armády pro širší globální, či alespoň regionální působení. Velká část zdrojů bude muset být alokována do nákupů sofistikované techniky (zejména pro námořnictvo), což však nutně omezí celkovou velikost armády. Krom významného růstu Číny je patrný i vzestup Indie, jejíž armáda se však primárně zaměřuje na pákistánského souseda. Postavení Ruska se v posledních letech stabilizovalo, skutečné výrazné posílení však brání dva faktory. Prvním je opět velikost HDP spojená i se závislostí na cenách ropy a stejně jako v případě Číny platí, že bez skutečně razantního navýšení podílu vojenských výdajů není sto globálně soupeřit s USA. Druhý, demografický faktor omezuje velikost ozbrojených sil bez ohledu na to, zda budou koncipovány jako branceké, či profesionální (k reformě ruských ozbrojených sil van Bladel 2004). Patrný je též trend propadu evropských mocností (Spojeného království, Francie a zejména Německa). Tento propad odpovídá eliminaci vnějšího ohrožení a zároveň absenci ambicí, jakož i reálných možností stát se skutečně světovými hráči. Opačný vývoj probíhá

⁸ Zastaralost čínské armády dokumentuje Ferris (2007, s. 266): „... v roce 2005 25 % stíhacího letectva byly letouny MiG 19, které Sověti stáhli z prvoliniové služby k roku 1965!“

Tab. 3 – Nejvýznamnější státy dle vojenské síly 1988, 1998 a 2007

	Stát 1988	\sqrt{CVS}	H	Stát 1998	\sqrt{CVS}	H	Stát 2007	\sqrt{CVS}	H
1	USA	842,3	100,0	USA	609,4	100,0	USA	747,9	100,0
2	SSSR	809,8	96,1	Čína	231,3	38,0	Čína	370,5	49,5
3	Čína	225,7	26,8	Rusko	157,1	25,8	Indie	167,0	22,3
4	Francie	157,1	18,7	Francie	141,8	23,3	Rusko	155,0	20,7
5	NSR	150,0	17,8	Indie	132,8	21,8	J. Korea	113,4	15,2
6	Indie	115,8	13,8	Německo	103,7	17,0	Francie	101,9	13,6
7	Itálie	114,2	13,6	Itálie	102,8	16,9	Japonsko	92,2	12,3
8	UK	114,0	13,5	J. Korea	97,5	16,0	Německo	84,7	11,3
9	Irák	103,7	12,3	Turecko	96,1	15,8	UK	80,0	10,7
10	Japonsko	81,5	9,7	Japonsko	91,2	15,0	Itálie	69,4	9,3
11	J. Korea	76,9	9,1	UK	84,3	13,8	Brazílie	66,5	8,9
12	Turecko	67,4	8,0	Taiwan	65,6	10,8	Turecko	65,4	8,7
13	Írán	64,6	7,7	S. Arábie	61,8	10,1	S. Arábie	64,2	8,6
14	Španělsko	55,3	6,6	Sev. Korea	56,9	9,3	Sev. Korea	59,1	7,9
15	Polsko	54,3	6,4	Brazílie	55,8	9,2	Írán	55,5	7,4
16	Taiwan	51,9	6,2	Pákistán	51,6	8,5	Pákistán	48,7	6,5
17	Sev. Korea	51,1	6,1	Írán	46,2	7,6	Myanmar	46,2	6,2
18	Brazílie	46,5	5,5	Izrael	40,3	6,6	Taiwan	42,4	5,7
19	Pákistán	43,3	5,1	Indonésie	34,0	5,6	Izrael	39,9	5,3
20	S. Arábie	37,8	4,5	Řecko	32,3	5,3	Španělsko	39,7	5,3

Pozn.: H značí procentuální podíl k nejsilnějšímu státu. Údaj pro Severní Koreu 2007 je odhad, předpokládaný podíl HDP dedikovaný ozbrojeným silám cca 25 %.

Zdroj dat: viz tab. 2

na Dálném východě. Nejenom Čína, ale též Japonsko a Jižní Korea zřetelně posilují svou vojenskou moc. Je významné, že v současnosti se na rozdíl od období studené války žádný z evropských států nedostal mezi prvních pět zemí. Před zhodnocením regionálního rozložení vojenské síly je vhodné upozornit, že mezi prvních deset států se dostali pouze zástupci západního, ruského, indického a čínského okruhu.

Navazující regionální hodnocení vychází z rozdělení světa na sedm regionů. Základní předpoklad říká, že dochází-li k integraci jednotlivých regionů pod vedením nejsilnějšího státu, měl by se tento trend odrážet v diferenciaci vojenské síly a militarizaci států (viz výše tabulka 1). Prvním hodnoceným aspektem je charakter rozdělení moci mezi jednotlivé skupiny států. Jak ukazuje tabulka 4, základní systémová charakteristika, tj. dominance západu přetrvává, ačkoliv se jeho vojenská síla postupně zmenšuje v absolutních i relativních číslech. Zároveň je příznačné, že dochází k nadpoloviční koncentraci vojenské síly do USA. Evidentně však posilováním indického, čínského a latinoamerického okruhu dochází ke zmírnění dominance západu. Nelze tedy ještě mluvit o civilizační multipolaritě, mnohem spíše se jedná o postupně omezovanou unipolaritu. Klíčovým procesem se stává posilování čínského okruhu, jenž indikuje jediného potencionálního konkurenta západu. Tomuto tvrzení nahrává i nejvýraznější růst intracivilizační koncentrace vojenské síly do rukou dominantního státu (z 32,4 % na 43,5 %).

Tab. 4 – Distribuce vojenské síly mezi civilizační okruhy a její intracivilizační koncentrace

Civilizační okruh	1993			2007			Změna podílu 07/93	Změna koncentrace 07/93
	√CVS	Globální podíl civiliza- ce (%)	Míra koncentrace (%)	√CVS	Globální podíl civiliza- ce (%)	Míra koncentrace (%)		
Západní	1 543,2	47,4	45,7	1 391,5	41,9	53,7	0,88	1,18
Čínský	644,3	19,8	32,4	852,6	25,7	43,5	1,30	1,34
Islámský	433,3	13,3	18,3	426,1	12,8	15,3	0,96	0,84
Lat. americký	160,2	4,9	28,5	192,9	5,8	34,5	1,18	1,21
Indický	125,6	3,9	88,5	191,8	5,8	87,1	1,50	0,98
Ruský	262,6	8,1	83,0	184,1	5,5	84,2	0,69	1,01
Africký	86,3	2,7	17,9	82,7	2,5	15,2	0,94	0,85
Celkem	3 255,6	100,0		3 321,7	100,0			

Zdroj dat: viz tab. 2

Třetí nejsilnější okruh (islámský) sice představuje stabilně asi 13 % světové vojenské síly, avšak jeho systémovou charakteristikou je zvyšující se multipolarita, která by se ještě zvýraznila, pokud by mohl být započítán i Irák, jenž však byl vyřazen pro enormní vnitřní nestabilitu. Militarizaci islámského prostoru lze považovat za výsledek několika faktorů. Přítomnost ropy a zemního plynu představuje bezesporu jeden z nich. Vojensko-politické napětí, zvyšované v posledních letech i americkou přítomností v Iráku představuje další, přičemž nelze opomíjet, že ani vztahy mezi islámskými zeměmi nejsou bezkonfliktní (viz válka Iráku s Íránem, či irácká invaze do Kuwaitu aj.). Přinejmenším v případě Pákistánu, Afghánistánu, jakož i zčásti Saudské Arábie, Jemenu a Alžírsku hraje roli též vnitřní napětí.

Vývoj indického a ruského okruhu je vzhledem k mimořádné míře koncentrace vojenské moci do rukou nejsilnějšího státu primárně determinován právě tímto nejsilnějším státem. Nabízí se výhrada k Huntingtonovu (2001, s. 27) odmítnutí Mearsheimerovy (1993) předpovědi války Ruska a Ukrajiny. Dle Huntingtona by jejich společný civilizační charakter měl válku znemožnit a jako pravděpodobnější hrozbu vidí rozštěpení Ukrajiny. Nicméně vysvětlení selhání Mearsheimerovy předpovědi spíše než v kulturní identitě lze hledat v jednoznačné vojenské a ekonomické dominanci Ruska. Ukrajina je o tolik slabší, navíc energeticky závislá na Rusku, že si nemůže dovolit skutečně radikální akci proti Moskvě (např. vypuzení sevastopolské flotily). Na druhou stranu by ruská agrese proti Ukrajině vedla k takovému narušení vztahů se Západem, že politické i ekonomické náklady na akci by zřejmě vysoce převážily nad zisky.

Globální podíl latinoamerického okruhu sice vzrostl a zároveň se zvýraznila koncentrace vojenské moci do Brazílie, nicméně stále se jedná o jeden ze slabších okruhů, přičemž blízkost USA dále omezuje reálný význam uvedených procesů. V případě nejsilnějšího okruhu, tj. subsaharského, došlo k poklesu podílu na globální vojenské síly a zároveň k zvýraznění mocenské fragmentace okruhu. Výše uvedené údaje potvrzují sice pomalý, ale přesto probíhající trend snižování mezicivilizačních rozdílů distribuce vojenské moci. Zjevně

Tab. 5 – Civilizační okruhy a jejich dominantní státy 1993 a 2007

	1993		2007	
Okruh / Dominantní stát	K_{ms}	Počet států/pořadí dominantních dle K_{ms}	K_{ms}	Počet států/pořadí dominantních dle K_{ms}
Čínský	3,18	16	2,68	16
1. Čína	1,13	12	0,98	10
2. J. Korea	3,5	6	2,79	4
Islámský	3,79	29	2,09	29
1. Turecko	3	15	1,68	16
2. Saudská Arábie	5,69	7	4,13	3
Ruský	2,01	8	1,55	8
1. Rusko	3,89	1	2,37	2
Západní	1,95	37	1,26	38
1. USA	2,51	5	1,98	5
2. Francie	2,44	6	1,38	8
Indický	1,05	4	1,11	4
1. Indie	0,87	2	0,72	3
Africký	1,41	43	0,98	38
1. JAR	1,05	21	0,6	20
2. Angola	7,64	1	2,37	3
Lat. Americký	1,22	25	0,9	23
1. Brazílie	0,72	21	0,77	13
2. Argentina	1,25	10	×	×
3. Kolumbie	×	×	2,45	1

Pozn.: druhý sloupec ke každému roku udává počet států s ozbrojenými silami a pořadí nejsilnějších států na žebříčku militarizace daného okruhu

Zdroj dat: viz tab. 2

však tento proces nabývá skutečného významu jen v případě čínského a díky bezprecedentní dynamice i indického okruhu (státu). Samotné hodnocení však musí vzít v potaz ještě druhou část naší hypotézy, tj. probíhající diferenciaci intracivilizační (datový podklad poskytuje tabulka 5).

Význam takového hodnocení je však omezený u okruhů s malým počtem států (okruh indický a ruský). V případě západního okruhu se skutečně potvrzuje, že vymizení přímých vojenských ohrožení vedlo k celkovému poklesu militarizace, přičemž dominantní stát se stále drží mezi nejmilitarizovanějšími státy tohoto okruhu. Před USA se nacházely v roce 1993 pouze Izrael, Chorvatsko, Řecko a Kypr, jejichž „programování“ ozbrojených sil odpovídalo přímé existenční hrozbě. Nepřekvapuje, že Francie jakožto druhá země co do úrovně vojenské síly se značnými „post-imperiálními ambicemi“ se co do militarizace umístila hned za USA. I v současnosti patří USA v rámci západního okruhu pátá příčka (vyšší K_{ms} vykazují pouze Izrael, Řecko, Kypr a Černá Hora), přičemž se jejich celkový podíl v okruhu výrazně zvýšil. Nikoli nepodstatný je pokles Francie na žebříčku militarizace. Zdá se, že konfrontována s nastupujícími mocnostmi (Čínou a Indií) se i Francie musí pokoušet o zapojení do

mezinárodní vojensko-bezpečnostní spolupráce. První cestou zřejmě bude snaha posílit společnou zahraniční a bezpečnostní politiku EU a druhou pak normalizace postavení v NATO (viz znovuvstoupení Francie do vojenských struktur aliance). Vzhledem k tomu, že vyšší míru militarizace než USA mají pouze státy, u nichž existuje reálná možnost války, lze tvrdit, že v případě tohoto okruhu skutečně došlo k bezpečnostnímu propojení. USA zjevně nepředstavují zdroj obav pro ostatní státy a zároveň dokáží přispět k řešení případných vnitřních napětí a především přebírají roli globálního hráče, který podporuje „výspy“ svého okruhu jako v případě Izraele. V rámci tohoto okruhu též nacházíme většinu skutečně fungujících mezinárodních organizací. NATO, ANZUS, ale i EU dokumentující určitou modifikaci primárně anarchické struktury.

Výše uvedená data prokazující růst čínského okruhu doprovázeného koncentrací vojenské síly do Číny, ukazují na možnou analogii k situaci západního okruhu. Význam integrace v této oblasti zdůrazňují i Dostál, Hampl (2000, s. 17), když tvrdí, že (vytvoření integrovaného východoasijského systému) „se zdá být jediným scénářem bipolární budoucnosti světového řádu.“ Nicméně sám fakt, že čínský systém drží v průměru nejvyšší míru militarizace, nutí k podrobnějšímu zkoumání. Za klíčové lze považovat postavení Číny jakožto dominantního státu až ve druhé polovině žebříčku militarizace. Ačkoliv došlo k mírnému posunu Číny směrem k čelu tohoto žebříčku, zdá se, že ke skutečnému bezpečnostnímu propojení nedošlo. V rámci okruhu stále existují zdroje existenciálního ohrožení, zejména v případě Korejského poloostrova a Taiwanu. Ten představuje zajímavý indikátor vývoje okruhu. Jak ukázala tabulka 3, Taiwan až do roku 1998 navyšoval svou vojenskou sílu, posléze však došlo k jejímu umenšování. Tento vývoj lze přičíst dramatickému růstu čínské síly, která další taiwanské snahy omezila na čistě defenzivní opatření. Je otázkou, zda tento proces postupně povede ke sjednocení s Taiwanem a urovnání vztahů s Vietnamem a ostatními zeměmi. V současnosti však stále relativně vysoká úroveň militarizace menších států v regionu ukazuje na četnoto existenciálních hrozeb vojenského charakteru, které jsou buď přímo vytvářeny nejsilnějším státem, či jím jsou alespoň udržovány při životě (primárně KLRD). S obdobným závěrem přišli i Poon, Sajarattanhachote, Bagchi-Sen (2006, s. 732), kteří na základě rozboru dat obchodu se zbraněmi tvrdí, že: „Bezpečnostně-politické prostory pacifické Asie zůstávají více orientovány vně než dovnitř region(u) s celkovým efektem pomalého formování místních politických prostorů.“ Bezesporu však lze navázat na úvahy Brzezinského (1999) a Huntingtona (2001), že situace ve východní Asii závisí na schopnosti a vůli USA udržet svůj vliv v regionu. Jinak bude síla Číny taková, že ostatním nezbude než akceptovat čínskou hegemonii. K této situaci však v současnosti ještě nedošlo a nelze zatím srovnávat západní a čínský okruh co do jejich integrovanosti. Vysoká regionální militarizace spolu s růstem celkové vojenské síly v regionu však jasně indikuje přesun geopolitického těžiště z Evropy právě do východní Asie.

Třetí okruh, který prokázal tendenci k růstu a zároveň ke koncentraci vojenské moci, je latinoamerický okruh. Významné je, že se jedná o nejméně militarizovaný region, přičemž militarizace dominantního státu (0,77) představuje v porovnání s jinými globálními hráči unikátní minimum srovnatelné jen s Indií, jejíž hodnota Kms však odráží enormní populační základnu. Jen stěží lze považovat Brazílii za skutečného reprezentanta svého okruhu na „velké šachovnici“ mezinárodní politiky. Zvýšenou koncentraci vojenské moci

spíše vysvětluje definitivní konec argentinských snah o soupeření s Brazílií. Skeptický postoj k potencionální roli Brazílie jakožto globálního aktéra potvrzuje to, že samotná brazilská armáda sebe vnímá jako mírovou sílu, jejíž zahraničněpolitické využití spočívá primárně v účasti na mezinárodních misích (viz Kuhlman 2007). Nutno zopakovat, že latinoamerickou situaci v mnohém determinuje blízkost mimořádně silných USA, které jsou stále sto uplatňovat i přes odpor Venezuely či Bolívie svůj ekonomický i vojenský vliv v regionu.

V případě afrického i islámského okruhu nelze mluvit o existenci integrovaných systémů. V prvním případě se velmi nízká regionální militarizace dá vysvětlit jako prvek typický pro policejní armády zápasící převážně s udržením vnitřní stability. V tomto ohledu samozřejmě nelze mluvit o nějaké vnější globální reprezentaci okruhu. V případě islámského okruhu naopak vysoká úroveň militarizace reflektuje přetrvávající existenciální ohrožení přítomné v regionu. Jednoznačně se prokazují tvrzení Huntingtona (2001), či Dostála a Hampla (2000 a 2008), že islámský okruh nemá jednoznačnou centrální mocnost a jak bylo uvedeno výše i vnitřní konfliktní vztahy představují překážku pro výraznější integraci.

Souhrnně lze říci, že i přes oslabování západu nedochází k procesu rozčlenění světa na jednotlivé mocensky autonomní civilizační okruhy. Primárně lze vidět trend celkového posilování východní a jihovýchodní Asie, který však nebyl završen vytvořením koordinované bezpečnostní struktury s vedoucí úlohou Číny. Takový proces nastal pouze v případě západního systému, ačkoliv jeho předpoklady se vytvořily již během studené války. Význam Ruska jakožto státu patrně opět vzroste, nicméně mluvit o ruském okruhu jako o hráči světové politiky se zdá nereálné, neboť většina států se sice z nutnosti podřizuje ruské dominanci, avšak nejedná se o skutečně dobrovolné jednání, což ilustrují více či méně napjaté vztahy s Gruzii a Ukrajinou. Globálním aktérem se může stát ještě Indie, opět mnohem spíše Indie jako stát než jako indický okruh. Pokud tedy současné unipolární rozložení moci k něčemu směřuje potom nejspíše k nové bipolaritě. Podaří-li se Číně zahrnout do svého stále sílícího vlivu okolní asijské státy bez použití přílišného násilí, které by vytvořilo protičínskou koalici, je možné, že vznikne systém v některých rysech podobný tomu západnímu. Tento primárně bipolární řád bude doplňován Ruskem a Indií. Islámský a zejména africký okruh lze považovat za budoucí „válčiště“, jejichž primární význam bude dán nalezišti ropy a jiných surovin. Nabízí se otázka po možnostech EU, neboť suma vojenské síly pěti nejsilnějších států EU činí 50,2 % síly USA. Momentálně se však transformace EU do aktéra mezinárodní politiky (ve vojensko-politickém smyslu) zdá přinejmenším diskutabilní a navíc nerealizovatelná v krátkodobém horizontu (viz Vasconcelos 2009). Pravděpodobně tak v blízké budoucnosti zůstane EU souborem jednotlivých národních států odkázaných ve vojensko-politické sféře na spolupráci s USA.

Závěr

Státy jakožto klíčoví aktéři jednající v anarchické struktuře mezinárodního systému musí počítat s vojenskou silou jako s možným nástrojem zahraniční politiky. Ačkoliv ozbrojené síly ztratily funkci ekonomického nástroje, udržují si úlohu pojistky politického přežití. V případě přímé existenciální hrozby

zůstává vojenská síla klíčem k přežití, jemuž lze obětovat veškeré zdroje. Tento princip platí shodně pro státy bez ohledu na jejich velikost, či ambice. Chybí-li však přímá existenciální hrozba, role a význam vojenské síly se diferencuje dle možností a ambicí států. Pro ty populačně a ekonomicky nejsilnější představuje vojenská síla stále jeden z klíčových nástrojů boje o získání, či udržení mocenského postavení. Naopak slabší státy, jež nejsou vystaveny existenciální hrozbě, využívají svou vojenskou sílu zejména ve snaze o získání „spojeneckých výhod“ ať již účastí na akcích mocností, či mezinárodních organizací. Obecně se pak tyto státy snaží omezit zdroje určené pro ozbrojené síly.

Stran distribuce vojenské síly v posledních dvou desetiletích je nutné zdůraznit, že sice došlo k významnému poklesu globální vojenské síly zkraje 90. let, ale posléze již k celkovému poklesu nedocházelo. Evidentně tedy nenastal liberály očekávaný konec silového soupeření. Základní distribuční schéma se proměnilo od bipolárního k unipolárnímu během několika málo měsíců na začátku 90. let. V současnosti USA stále výrazně dominují, nicméně především růst Číny, ale i Indie a dalších států formuje nové bi, či multipolární uspořádání. S určitým zpožděním se začíná naplňovat Layneova (1993, s. 7) neorealistická předpověď, že: „Unipolarita je jen geopolitickou mezihrou, která umožní nástup multipolarity mezi roky 2000 a 2010.“

Tezi o formování civilizačních okruhů (aktérů mezinárodní politiky) lze zamítnout, neboť ve čtrnáctiletém časovém horizontu pouze západní okruh naplnil charakteristiky funkčního systému. Potvrdily se tak dosavadní studie pokoušející se ověřit platnost civilizační hypotézy (např. Russett, O'Neil, Cox 2000; Henderson, Tucker 2001, Tusicisny 2004). Na rozdíl od těchto prací však měření vojenské síly a militarizace umožnilo odhalit jak neformální aliance, tak „studené“ konflikty. Bezpečnostní propojení „západu“ projevující se částečnou transformací anarchické struktury tj. provázáním ekonomické (EU) a bezpečnostní (NATO) kooperace mezi státy, představuje historické unikum. Zůstává otázkou, nakolik tento stav závisí na „hegemonovi“ (USA) a nakolik je nezvratitelný. Nejpriznivější předpoklady (ve smyslu distribuce moci) k vytvoření funkčního propojení lze nalézt u čínského okruhu. Potencionální čínská hegemonie v regionu však závisí na postoji Japonska a vůli USA vyvažovat čínskou moc v regionu. Případný čínský úspěch v tomto snažení by dotvořil novou bipolární realitu. Fakt, že v jediném integrovaném okruhu dochází k předpokládanému rozdělení úrovně militarizace, nutí k závěru, že se jedná o určitý parasitismus vzhledem k zajišťovateli bezpečnosti. Takový „nesolidární“ stav však omezuje dlouhodobou funkčnost potencionálních multinárodních „civilizačních“ okruhů. Z pohledu světové politiky se tak mnohem spíše než civilizace budou střetávat konkrétní mocné státy hájící své národní zájmy. Představa, že se toto soupeření odehraje zcela bez využití vojenských prostředků, neodpovídá historické zkušenosti. I proto by se mělo studium této mocenské dimenze navrátit do politicko-geografického uvažování.

Literatura:

- ANDRESKI, S. (1971): *Military Organization and Society*. University of California Press, Berkeley, 238 s.
- ANGELL, N. (1911): *The Great Illusion, A Study of the Relation of Military Power in Nations to their Economic and Social Advantage*. 3rd Revised and Enlarged Ed., The Knickerbrocker press, New York, 407 s.
- BARŠA, P., ČÍSAŘ, O. (2008): *Anarchie a řád ve světové politice*. Portál, Praha, 560 s.
- BLADEL VAN, J. (2004): *The All-Volunteer Force in the Russian Mirror: Transformation without Change*. Disertační práce. Rijksuniversiteit Groningen, Faculteit der Letteren, Groningen, 248 s.
- BRZEZINSKI, Z. (1999): *Velká šachovnice*. Mladá Fronta, Praha, 229 s.
- DOSTÁL, P., HAMPL, M. (2000): Globalization: Processes of Integration or Multi-Polarisation, *Acta Universitatis Carolinae – Geographica*, 35, č. 1, s. 5–20.
- DOSTÁL, P., HAMPL, M. (2008): Europe in the Global System: is the European Integration Necessary? In: Dostál (ed.): *Evolution of Geographical Systems and Risk Processes in the Global Context*, P3K, Praha, s. 37–57
- DRULÁK, P. (2003): *Teorie mezinárodních vztahů*. Portál, Praha, 224 s.
- EDMUNDS, T. (2006): What are armed forces for, The changing nature of military roles in Europe, *International Affairs*, 82, č. 6, s. 1059–1075.
- FERRIS, J. (2007): *Conventional Power and Contemporary Warfare*. In Baylis ed. *Strategy in Contemporary World*. Oxford University Press, s. 253–273.
- FUKUYAMA, F. (2002): *Konec dějin a poslední člověk*. Rybka Publishers, Praha, 379 s.
- GIDDENS, A. (1985): *Nation-State and Violence*. Polity Press, Cambridge, 399 s.
- GILPIN, R. (1981): *War and Change in World Politics*. Cambridge, Cambridge University Press, 272 s.
- GRAY, C. (1999): Inescapable Geography. In: Sloan, G., Gray, C. (eds.): *Geopolitics Geography and Strategy*. Frank Cass, London, s. 161–178.
- HAMPL, M. (2009): Globální systém: stav, současné tendence a možné perspektivy distribuce mocenského potenciálu, *Geografie*, 114, č. 1, s. 1–20.
- HENDERSON, E. A., TUCKER, R. (2001): Clear and Present Strangers: The Clash of Civilizations and International Conflict. In: *International Studies Quarterly*, 45, č. 2, s. 317–338.
- HOWARD, M. (1997): *Válka v evropské historii*. Barrister and Principal, Brno, 153 s.
- HUNTINGTON, S. (1993): The Clash of Civilization: And Remaking World Order, *Foreign Affairs*, 72, č. 3, s. 22–49.
- HUNTINGTON, S. (2001): *Střet civilizací: a nový světový řád*. Rybka Publishers, Praha, 447 s.
- KARLAS, J. (2008): *Forma mezinárodních institucí: teoretická analýza*. Karolinum, Praha, 206 s.
- KRČ, M., ed. (2000): *Vojenské výdaje v letech studené války a po jejím skončení. Ústav mezinárodních vztahů*, Praha, 176 s.
- KUHLMAN, P. (2007): *Estrutura militar no Brasil 1984–2007*. Disertační práce. Universidade de São Paulo, Faculdade de Filosofia, Letras e Ciências Humanas, São Paulo, 172 s.
- LAYNE, C. (1993): The Unipolar Illusion: Why New Great Powers Will Rise, *International Security*, 17, č. 4, s. 5–51.
- LONSDALE, D. (1999): Information Power: Strategy, Geopolitics, and the Fifth Dimension. In: Sloan, G., Gray, C. (eds.): *Geopolitics Geography and Strategy*. Frank Cass, London, s. 137–157.
- MANDELBAUM, M. (1998): Is Major War Obsolete, *Survival*, 40, č. 4, s. 20–38.
- MEARSHEIMER, J. (1982): Why the Soviets Can't Win Quickly in Central Europe, *International Security*, 7, č. 1, s. 3–39.
- MEARSHEIMER, J. (1993): The Case For a Ukrainian Nuclear Deterent, *Foreign Affairs*, 72, č. 3, s. 50–66.
- MEARSHEIMER, J. (1995): The False Promise of International Institutions, *International Security*, 19, č. 3, s. 5–49.
- MEARSHEIMER, J. (2006): *Conversations in International Relations: Interview with John J. Mearsheimer (Part I)*, *International Realtions*, 20, č. 1, s. 105–123.

- OFFICE OF THE SECRETARY OF DEFENSE (2008): Military Power of the People's Republic of China 2008. Annual Report to Congress, 56 s.
- OLSON, M., ZECKHAUSER, R. (1966): An Economic Theory of Alliances, *The Review of Economics and Statistics*, 48, č. 3, s. 266–279.
- O'TUATHAIL, G. (1999): Understanding Critical Geopolitics and Risk Society. In: Sloan, G., Gray, C. (eds.): *Geopolitics Geography and Strategy*. Frank Cass, London, s. 107–124.
- PERNICA, B. (2007): Profesionalizace ozbrojených sil: Trendy, teorie a zkušenosti, MO AVIS, Praha, 247 s.
- POON, J., SAJARATTANHACHOTE, S., BAGCHI-SEN, S. (2006): The Role of US Defense Exports in Asia Pacific Regionalism, *Political Geography*, 25, č. 7, s. 715–734.
- RUSSET, B., ONEAL, J., COX, M. (2000): Clash of Civilizations, or Realism and Liberalism Déjà Vu? Some Evidence, *Journal of Peace Research*, 37, č. 5, s. 583–608.
- ŠØRENSEN, G. (2005): Stát a mezinárodní vztahy, Portál, Praha, s. 240.
- ŠEFCÍK, V. (1999): Ekonomika a obrana státu. MO AVIS Praha, 203 s.
- TUSICISNY, A. (2004): Civilizational Conflicts: More Frequent, Longer, and Bloodier? In: *Journal of Peace Research*, 41, č. 4, s. 485–498.
- VASCONCELOS, A. (2009): What Ambitions for European Defence in 2020? The EU Institute for Security Studies, Paris, 188 s.
- VAN EVERA, S. (1990): Primed for Peace: Europe after the Cold War, *International Security*, 15, č. 3, s. 7–57.
- WALLERSTEIN, I. (1984): The Politics of the World-Economy. The States, the Movements and Civilizations, Cambridge University Press, Cambridge, 191 s.
- WALT, S. (1997): The clash of Civilization, *Foreign policy*, č. 106, September, s. 177–189.
- WALTZ, K. (2001): *Man, The State and War, a Theoretical Analysis*. University of California Press, New York, 263 s.
- WALTZ, K. (1979): *Theory of International Politics*. Adison Wesley, Reading MA, s. 252.
- ZHAO, Q. (2007): Managed Great Power Relations, *Journal of Strategic Studies*, 30, č. 4–5, s. 609–637.

Summary

MILITARY POWER AND ITS GLOBAL DISTRIBUTION AFTER THE END OF THE COLD WAR

The article deals with the phenomenon of military power and its distribution after the end of the Cold War. It is argued that the Czech geographical community has been unaware of the exceptional significance of this particular power dimension. Military power is not only the ultimate guarantee of a state survival, it is also the only power dimension under direct governmental control. The article is theoretically founded in the realist assumption that the international system is still based on anarchy and that states represent the most important actors in the system. The distribution of material capabilities and, in particular, military capabilities, remains an important measurable factor in describing geopolitical reality. Military power has lost its significance as a tool of economic gain, because, in the modern era, the wealth of nations is derived from business and innovations and not from the spoils of war. Actually, the military power of modern nations is determined by the economic and technological base of a given society. It is important to note, nonetheless, that an anarchical structure inadvertently produces a security dilemma, which forces nearly all states to maintain military capabilities or to be prepared to pay the price for their weakness.

The article introduces measures of both military power and militarization. The former is based on a combination of qualitative and quantitative dimensions, including the amount of money devoted to defense and the number of active soldiers. The latter is derived from an earlier concept, introduced by Stanislaw Andreski, of a military participation ratio (percentage of people under arms). This measure of societal militarization is supplemented with a dimension of economic militarization (military expenditures as a share of GDP).

The world's power distribution, measured by the first indicator, changed dramatically at the beginning of the 1990s. This change, from a bipolar to a (limited) unipolar distribution was reflected in a significant, but at the global scale only ephemeral, decrease in global

military power. The process of the reduction of the United States' unipolarity, accompanied by an increase in overall world military power, leads to the conclusion that military power continues to be an important dimension of the power struggle between states. Another point derived from this observation is the simple confirmation of the realistic prediction that unipolarity will never be appreciated by important players within the international arena.

An important goal of the article was to test whether, as predicted by Huntington, civilization-based regions have emerged as a new type of integrated actors in international politics. The key hypothesis designed to test this thesis has two parts. First, a concentration of military power in the hands of the strongest state in a given region must take place. Second, there must be a visible differentiation of militarization between stronger and weaker states. Only when weaker states in a region have a significantly lower level of militarization than stronger states, can we assume that stronger states are no longer perceived as existential threats. Empirical results, however, indicate that only the West has met the above mentioned criteria of an integrated region. In other regions, the basic precondition of differentiation of militarization level, indicating the disappearance of direct threats within the region, has not yet emerged. Only the Chinese region has a power distribution that could legitimately provide a basis for future integration. At the same time, the high degree of militarization of some minor states within the Chinese region clearly indicates that security dilemmas will continue to play an important role within the region. Future development of this will depend on the United States' interest in balancing China's increasing military power, since the possible formation of a Chinese hegemonic region would elevate China to the position of peer competitor to the USA. For better or worse, military power is not only an important power dimension, it is indeed a promising geopolitical indicator and, as such, it should not escape the attention of the Czech geographic community.

Pracoviště autora: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Albertov 6, 128 43 Praha 2; e-mail: kofron@natur.cuni.cz.

Do redakce došlo 14. 3. 2010; do tisku bylo přijato 29. 4. 2011.

Citační vzor:

KOFRON, J. (2011): Vojenská moc a její globální distribuce po konci studené války. *Geografie*, 116, č. 3, s. 256–275.

JAN KOFRŮŇ

PROSTOR A VÁLKA, KONSTANTY A PROMĚNY V HISTORICKÉM POHLEDU

KOFRŮŇ, J. (2012): Space and War, Constants and Change from a Historical Perspective. Geografie, 117, No. 2, pp. 234–252. – This article highlights an understudied phenomenon: the relationship between space and war. War has been waged in space and over space; hence this relationship constitutes an important, yet, among geographers, rather neglected issue. The broader significance of war is evident in the fact that war has formed important features of the modern political and social world. The relationship between war and space is presented at two main levels, tactical and strategic. It is argued that despite many changes in relations between war and space, physical space remains a key issue in any war and, as such, geographers should examine it. Such an examination cannot be limited to critical approaches or geographers will fall short in competition with scholars from other fields of the social sciences.

KEY WORDS: war – space – geography – state – society.

Článek vznikl za finanční podpory výzkumného záměru Geografické sekce PŘF UK „Geografické systémy a rizikové procesy v kontextu globálních změn a evropské integrace“ (MSM0021620831).

Válka a geografie

Válka představovala v lidských dějinách jeden z klíčových hybatelů modernizačních procesů. Násilné střety dávaly podněty jak vzniku (proto)států (viz Tilly 1985, Giddens 1985, Howard 1997), tak vzniku nacionalismu (Posen 1993), ale i sociálního státu (Andreski 1954; Howard 1997; Sheve, Stasavage 2010). Výčet by mohl být ještě širší, leč již z uvedeného je patrné, jak se válka dotýká samé podstaty mnoha fenoménů studovaných v rámci politické geografie, mezinárodních vztahů, sociologie a dalších disciplín. A přesto lze říci, že geografové (nejenom ti čeští), přinejmenším v posledních desetiletích jako by studium války zavrhlí a místo ní se primárně soustředili na jiné jevy související spíše s ekonomikou či sociálními otázkami.

Pokud se již někteří geografové válkou zabývají, pak spíše na velmi omezené úrovni mapování konfliktů (O'Loughlin, Wusten 1993), případně na kritické a normativní bázi (viz editovaná díla Flinta (ed., 2005) a Gregoryho, Preda (eds. 2006). Nicméně směr zájmu se zde jasně odklání od snahy o pochopení role prostoru a materiálních aspektů obecně, směrem k roli idejí, sociálních konstruktů a mediálních reprezentací (výjimku týkající se však substanciální úrovně představuje Buhaug, Rod 2006). Ačkoliv geografie studovaná problematika může ovlivňovat průběh některých válek, případně může být válkou vytvořena, nejedná se o samotné jádro války, které se primárně týká využití materiálních

prostředků ve fyzickém prostoru za účelem politického a případně ekonomického zisku. Ve výsledku tak byla válka jako objekt studia odevzdána odborníkům jiných sociálně-vědních disciplín. Současná extrémní normativizace politické geografie dokonce vedla k volání po nahrazení, fakticky neexistujícího¹, výzkumu války za výzkum míru, který je přece normativním ideálem geografů (viz Megoran 2011 a souhlasné reakce Grundy-Warr 2011, Ramadan 2011). Tento stav však připravil geografii o jedno potencionálně nosné téma, neboť válka se vede v prostoru a o prostor, pročez geografie může být vhodnou platformou pro studium tohoto fenoménu. Je nezbytné zdůraznit, že v článku se prostor uvažuje jako materiální – objektivně existující – entita. Klíčové aspekty prostoru zahrnují především vzdálenost (resp. plochu) jako faktor působící na koncentraci sil, logistickou náročnost apod. a dále terén jakožto unikátní kombinaci vzdálenosti, přítomnosti geomorfologických prvků a vegetačního pokryvu.

Ve vztahu k výše řečenému si článek klade tři hlavní cíle. Za prvé chce ukázat, že válka není izolovaným fenoménem, nýbrž že se bytostně dotýká jak politické, tak sociální sféry, zejména skrze formování státu (následující kapitola). Platí-li výše uvedené, potom lze kritizovat geografické opomíjení studia války. Druhým cílem je snaha rozklíčovat hlavní vazby mezi válkou a prostorem na dvou úrovních – strategické a taktické – v průběhu dějin. Článek se zvláště zaměřuje na změny proběhnuvší ve 20. století zahrnující výrazný rozvoj mobility sil, palebné síly a informačních technologií. Hlavní snahou je ukázat, že válka a prostor i přes řadu změn zůstávají těsně spjaté. Tedy, že role prostoru a terénu neklesá spolu s technologickým rozvojem. V rámci omezeného prostoru nelze zachytit tuto komplexní vazbu v její historické bohatosti, ale je možné pokusit se o vystižení klíčových trendů a konstant ve vztahu ke geografii. Ilustrace spojitosti války a prostoru na sebe vezme podobu prozkoumání tří tezí: 1. Rozvoj technologie zredukoval význam prostoru na geostrategické úrovni, 2. teritorium ztratilo svůj význam jako nezbytná základna moci a 3. pokročilá technologie fakticky vynulovala roli terénu na taktické (bitevní) úrovni. Platí-li teze o úpadku významu prostoru a terénu pro bojovou činnost a ztratilo-li navíc teritorium svůj význam mocenské základny, potom lze akceptovat teze moderních geopolitiků (jako Agnew 2009, O'Tuathail 1999 a 2000 aj.), podle nichž současný (technologicky ale i politicky výrazně transformovaný) svět nemůže být nahlížen klasickým prizmatem teritoriálních států. V opačném případě, lze toto odmítnutí klasických geopolitických principů považovat za problematické. Finálním, třetím cílem pak je ukázat na implikace vztahu války a prostoru jak pro politickou, tak pro sociální sféru. Jelikož článek představuje uvedení do (neřešené) problematiky, důraz je položen na současnou teoretickou literaturu a mnohem méně na empirii. Má-li se geografie efektivně zapojit do výzkumu války, musí napřed zjistit, kam se posunuly okolní vědy a jaké otázky by mohla zkoumat.

¹ Ilustrativní je výskyt slova „war(fare)“ v názvech, abstraktech a klíčových slovech významných časopisů z oborů geografie a mezinárodních vztahů mezi lety 2000–2011 (dle ISI WOS k 27.11.2011). Procentuální zastoupení vypadá následovně: Transactions of the Institute of British Geographers 5,1; Progress in Human Geography 1,3; a Political Geography 11,4, což ostře kontrastuje s údaji pro International Security 41,7; International Organization 28,6 a World Politics 20,2.

Válka, stát a společnost

Obvykle se válka považuje za zhmotnění zla, nicméně řada institucí, které dnes považujeme za samozřejmé a v mnohém prospěšné, byla vytvořena stáletími válek. Jedna z významných teorií mezinárodních vztahů, neorealismus, považuje soupeření mezi státy za důvod, proč se státy snaží napodobovat (Waltz 1979), či dokonce inovovat (Mearsheimer 2001, s. 140) úspěšné praktiky ostatních, tak aby vyrovnaly jejich sílu. Primárním objektem nápodoby a inovací jsou ozbrojené síly (viz Resende-Santos 2007). Nicméně snaha vytvořit silné ozbrojené síly nutí k reformám i ostatní složky státu, neboť vojenská síla závisí jak na materiální základně (velikost a vyspělost ekonomiky), tak na kvalitě lidského kapitálu (viz Biddle, Zirkle 1996). Jak dále nastíním, dopady válek, resp. bezpečnostního soupeření, jsou široké a jsou akceptovány odborníky i mimo myšlenkový proud neorealismu. Příkladem může být postmarxista Tilly (1985), či konstruktivista Giddens (1985).

Klíčovou institucí, která se bytostně pojí s válkou, je moderní (národní) stát, který se stal napodobovaným vzorem i mimo Evropu. V historické sociologii autoři jako Tilly (1985), či Howard (1997) a Giddens (1985) zdůrazňují, že to bylo právě vyhocené bezpečnostní soupeření panovníků v průběhu 15. až 18. století, které dalo vzniknout modernímu teritoriálnímu státu. Vojenská revoluce v 15. století totiž vytvořila situaci, kdy válka vyžadovala enormní zdroje kapitálu i proto, že žoldnéřské armády vyžadovaly stálý přísun peněz (Howard 1997). Využití děl učinilo hradní pevnosti neuhájitelné (Andreski 1954) a v důsledku tak podkopalo feudální systém. Finanční nákladnost války doléhala na silné i slabé, nicméně pro ty slabé obvykle znamenala bankrot a konec nezávislé existence (Howard 1997). Státy ve snaze o zajištění zdrojů pro válčení musely přistoupit ke dvěma opatřením. Za prvé, zvýšit své extraktivní schopnosti (tj. schopnost vytěžit zdroje z území) a za druhé omezit moc lokálních vládců, ať již šlechty nebo polokriminálních skupin, které fakticky podkopávaly moc státu. Schopnost zdánlivat se v průběhu staletí válečných střetnutí stala jedním z klíčových atributů státu. Snaha omezit moc lokálních vládců pak šla ruku v ruce s centralizací moci a zaváděním práva, ale i jazyka platného na celém území státu (viz Giddens 1985). Kdo nedokázal zefektivnit svou vládu, zmizel z politické mapy. Pobídky pro inovace tedy nechyběly. Pokud by šlo období mezi 15.–18. stoletím nazvat jako období konsolidace státu, formálně potvrzené Vestfálským mírem, potom by přelom 18. a 19. století bylo možno označit za období výrazného prohloubení moci státu, neřkuli celospolečenské transformace (např. Cederman, Warren, Sornette 2011 mluví o systémové transformaci v důsledku napoleonských válek). Pokud v předchozím období dominovala potřeba zajistit finanční zdroje, potom se pro nové období stala klíčovou schopnost zajistit masu vojáků. Tato potřeba se reflektovala skrze státní nacionalismus, jehož pomocí byla zajišťována loajalita poddaných, kteří tvořili páteř masových armád 19. a 20. století. Jak ukázal Posen (1993), vojenské ohledy nutily vlády k zavádění národních školních programů obsahujících výrazný nacionalistický podtext. Vládám se sice v průběhu 19. století podařilo vytvořit věrné, vzdělané a vojensky efektivní poddané, zároveň však zformovaly obyvatelstvo, které se považovalo za základ státu s legitimními nároky na účast při správě země. To, co panovníkům v prvním okamžiku dalo nástroj k přežití v nepřátelském vnějším prostředí, se záhy stalo příčinou jejich zkázy zevnitř.

Mnohdy se otázka sociálních reforem ve prospěch pracujících připisuje působení institucionálních prvků, tj. zejména rozšiřování volebního práva (Acemoglu, Robinson 2000). Zejména v geografické obci však došlo k opomenutí vlivu válek na sociální reformy. Již Andreski (1954) dokazoval, že spolu se vzrůstem podílu k vojenské službě připraveného obyvatelstva dochází ke zvyšování ekonomické rovnosti ve společnosti. Logika je zřejmá. Elity spoléhající se na malé armády nemusí přerozdělovat bohatství mezi velký okruh lidí. Naopak státy s masovými armádami jsou závislé na podpoře velké části společnosti, pročež musí brát v úvahu její přání a naděje. Je jen logické, že proces zavádění povinné vojenské služby a budování masových armád spoléhajících na zálohy z řad populace vedl v Evropě 19. a 20. století ke vzniku sociálního státu. Ve své práci Sheve a Stasavage (2010) studovali vliv účasti v první světové válce na míru zdanění nejbohatších vrstev. Ukázalo se, že účastnické státy velmi rychle po první světové válce zvedaly zdanění nejbohatším vrstvám.² V návaznosti pak nepřekvapí, že druhá světová válka připravila půdu evropskému sociálnímu státu, který se plně rozvinul zejména ve státech čelících enormnímu vnějšímu tlaku během studené války (blíže k vlivu soupeření obou bloků na sociální reformy Obinger, Schmitt 2011).

Lze se tázat, zda by se vývoj evropského státu opravdu ubíral jinými cestami bez přítomnosti mimořádného vnějšího napětí? Nelze provést experiment, lze však nalézt (alespoň dle mnohých autorů) region poskytující vhodné srovnání. Jedná se o subsaharskou Afriku, která od své dekolonizace zaznamenala jen minimum mezistátních válek a obdobně malý počet změn hranic (viz Lemke 2004). Vládcí afrických států tak nečelili obavě z vnějšího ohrožení. Dle Herbst (1990) tato situace vedla k nezměrným problémům v budování afrického státu. Schopnost a vůle zdaňovat se omezuje na přístavy a těžební průmysl. Obyvatelstvo a jeho hlavní ekonomické aktivity v zásadě unikají systematickému zdaňování. Odtud pramení jednak kapitálová slabost (limitující rozvoj infrastruktury a sociálních programů) a zároveň neschopnost a nechuť zapojit do řízení země širší populaci, která vlastně není potřebná pro chod státu, respektive udržení elit u moci. Sám Herbst náleží mezi optimisty, neboť ve své knize (Herbst 2000) nalézá tři strategie budování státu v podmínkách slabých externích rizik. Jedná se o 1. intervence do práv občanství, 2. změny lokálních majetkových práv a 3. vytvoření vlastní měny. Bohužel aktuální analýza zmíněných strategií ukazuje na jejich zjevný neúspěch (Thies 2009). Zdá se tedy, že bez vnějšího ohrožení jsou cesty pro modernizaci a zefektivnění státu výrazně omezeny,³ neboť elity necítí potřebu dělit se o moc, naopak mají snahu omezit počet těch, kteří profitují z vlády. Snahu prodloužit svůj pobyt u moci tak staví na malém okruhu dobře odměňovaných stoupenců a snaže omezit rozsah veřejných statků (blíže de Mesquita et al. 2003).

² Autoři zdůrazňují, že tyto daňové úpravy nelze vysvětlit snahou zvýšit daňový výnos v době války.

³ Tento pohled v posledních letech získal na popularitě (viz Desch 1996, Atzili 2006 aj.). Na kauzální lince mezi vnějšími hrozbami a socio-ekonomickým rozvojem státu staví i článek Taylora (2012), který se pokouší vysvětlit rozdílné úrovně národních inovačních rychlostí jako důsledek převahy vnějších či vnitřních (ekonomických a vojenských) hrozeb. Zatímco převaha vnitřních hrozeb vede k uchování vnitropolitického *statusu quo* a tedy nižším inovačním rychlostem, převaha vnějších hrozeb naopak nutí zvýšit vnější konkurenceschopnost a tím i inovační rychlost.

Bylo by chybou přeceňovat úlohu války v budování státu, neboť výše načrtnuté mechanismy mají i své odpůrce. V každém případě je třeba vnímat, že vojenské soupeření vede k posílení státu jen za určitých podmínek (např. etnická homogenita, revoluční ideologie), přičemž válka produkuje jak státy silné, tak slabé (blíže Taylor, Botea 2008). V případě geografické komunity však došlo k druhému extrému, tedy k nedocení významu války. Fakt, že mezinárodní konkurence s sebou nese zkázu, ještě neznamená, že nepřináší (nezamýšlené) pobídky pro zefektivnění státu a zmírnění vykořisťování poddaných. Všeobecně akceptovatelným závěrem může být, že to byla válka, která spoluvytvořila a upevnila národní stát, který zůstává klíčovým aktérem jak v dimenzi bezpečnostní (Ripsman, Paul 2010), tak ekonomické (Yeung 1998). Válka, resp. její hrozba působila jako jeden z hlavních motivů pro zvyšování efektivity státu a to jak ve smyslu ekonomickém, tak sociálním.

Lze se však tázat, zda nedošlo k transformaci mezinárodního systému do podoby znemožňující válku, tj. do stavu, kdy válka zastarala a ztratila tak svůj vliv na širší společnost (např. Mandelbaum 1998, či Fukuyama 2002). Proti tomuto názoru lze postavit tři argumenty. Za prvé, je-li opravdu válka překonaným fenoménem, proč státy stále zbrojí (Kofroň 2011)? Za druhé, je-li třeba složitého jednání stran (omezeného) jaderného odzbrojení (Ogilvie-White, Santoro 2011), zdá se, že myšlenky na válku nejsou zastaralé. Finální argument se opírá o empirii, neboť počet mezistátních válek v posledních desetiletích sice výrazně klesal (Tomeš 2007), stále se však vyskytují jejich případy („Spojenci“ vs. Irák 1991 a 2003, Etiopie vs. Eritrea 1998, či Rusko vs. Gruzie 2008 aj.). Zároveň je třeba zdůraznit, že na formování státu působí i mezinárodní rivalita, jež nevystupí v otevřenou válku (Thies 2005). Lze ještě uvést „jaderný argument“, který říká, že existence jaderných zbraní neguje možnost velmocenské války. Toto tvrzení je opět problematické, neboť státy s jadernou výzbrojí již svedly několik omezených konvenčních střetů (SSSR s Čínou 1969 a Pákistán s Indií 1999), navíc státy s nejsilnějšími konvenčními armádami jsou obvykle i jadernými mocnostmi. Zdá se, že jaderná parita částečně omezuje význam těchto zbraní (Mearsheimer 2001, s. 32–35). A v určitém ohledu dokonce držba jaderných zbraní umožňuje větší zapojení do omezených střetů, neboť extrémní cena za eskalaci nutí třetí strany ke zdrženlivosti (Layne 2006, s. 176). Ačkoliv tedy otevřené mezistátní konflikty nejsou a zřejmě již nebudou tak časté jako v minulosti, rozhodně je nelze považovat za překonaný a tedy nepodstatný fenomén.

Tři roviny války

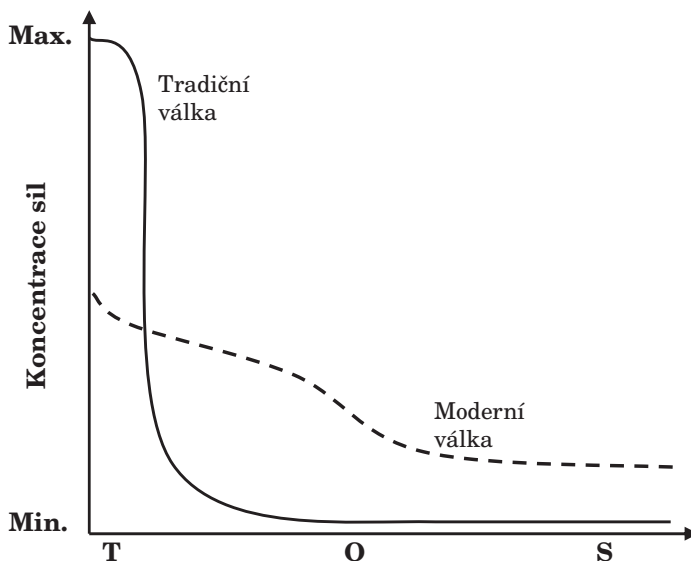
Než přikročíme ke zkoumání vztahu prostoru a války, je třeba definovat jednotlivé řádovostní úrovně průniku války a prostoru, tj. rovinu strategickou, rovinu operační a rovinu taktickou (obvyklé členění v literatuře vojenské i vědecké viz Rezníčenko a kol. 1987, Gray 1999, Evans 2004, Biddle 2007). Zatímco první rovina je úzce spjata s geopolitickými aktivitami států a také se systémovými charakteristikami (typ distribuce moci, výrobního způsobu apod.), druhá rovina se mnohem více přibližuje lidským aktivitám ve smyslu budování dopravní sítě, aglomeračních areálů atd. a konečně třetí rovina se přímo dotýká terénu, tj. kombinace antropogenních a fyzickogeografických faktorů.

Asi nejelegantnější definici strategie nabídl Gray (1999, s. 169): „strategie je produktem dialogu mezi politikou a vojenskou mocí“. Samotnou strategii obvykle dělíme na vysokou a nízkou (např. Biddle 2007, Gray 1999). Vysoká strategie se přímo dotýká politických záměrů státu a jeho (např.) ekonomických požadavků na zajištění surovin, či potřeby vyřešit bezpečnostně nepříznivou situaci. Nižší strategie se již přímo týká vojenských operací a snaží se o kombinaci dostupných vojenských prostředků k dosažení vojensko-politického cíle.

V kontrastu ke strategii stojí taktika. Právě na taktické úrovni se odehrává bitva či konkrétní akty fyzického násilí. Taktika se snaží vytvořit podmínky pro úspěšné naplnění strategických plánů. Taktika, jak ještě dále ukáží, je přímo spojena s terénem, neboť se v něm odehrává a o něj se také bojuje. Vztah mezi taktikou a strategií lze definovat tak, že ten, kdo neovládá taktiku, nemůže dokončit svůj strategický záměr a ten, kdo má špatnou strategii, nezužítkuje ani jednoznačnou taktickou převahu. Na tomto místě je třeba poznamenat, že zatímco taktika je primárně funkcí technologie a terénu (a samozřejmě schopností vojáků i velitelů), strategie je spíše funkcí relativní moci a geopolitické pozice. Zatímco principy taktiky se dramaticky proměňovaly spolu s technologickým rozvojem (srovnej taktická doporučení Clausewitze 2008 a Rezničenka a kol. 1987), principy strategie jsou výrazně stabilnější.

Mezi strategickou a taktickou rovinou se nalézá rovina operační. Tato rovina plní funkci spojnice mezi strategickými záměry a izolovanými taktickými událostmi (bitvami). Pokud jedna jediná bitva nestačí ke zničení protivníka, potom je potřeba propojit několik bitev v jednu kontinuální kampaň. Vzhledem k tomu, že taková kampaň bude trvat déle a bude zahrnovat větší geografické prostory než jediná bitva, stává se klíčovou otázkou na operační rovině otázka logistiky, ať již ve smyslu zásobování, či ve smyslu přesunu vojsk z jednoho prostoru nasazení na druhý. Fakt, že operační rovina byla ponechána až na konec, není náhodný. Zatímco strategie a taktika provází válčení celými dějinami, v případě operační úrovně se jedná o poměrně nedávnou inovaci (viz Evans 2004). Dokud většina států a tím pádem i jejich armád byla malá (např. antické městské státy), případně nedostatečně integrovaná (starověké říše), nebylo zapotřebí více než jedné či dvou velkých a rozhodujících bitev. Pokud již došlo k většímu počtu bitev, potom lze jednotlivé bitvy považovat za prostorově neprovázané (např. tažení Alexandra Makedonského či Hanibala).

V preindustriálních dobách nebylo možno protivníka rychle podmanit jinou cestou, než zničením jeho ozbrojené síly, čehož však šlo dosáhnout prostřednictvím jediné bitvy. Nicméně moderní státy se teritoriálně i populačně zvětšily tak, že je obvykle nelze porazit v jedné jediné bitvě. Extrémní odolnost moderních industriálních států dokumentuje východní fronta během let 1941–1945, kde ani obrovské lidské a materiální ztráty nevedly k rozpadu bojové morálky a válečného úsilí jedné z bojujících stran (viz Overy 1998). Na druhou stranu moderní armády závisí na kontinuálním zásobování do té míry, že jeho přerušení vede k rozpadu bojeschopnosti (naopak Hanibalova armáda mohla operovat i v odloučení na nepřátelském území). Podobně získání klíčových průmyslových center (v případě delší války) může ochromit válečné úsilí. V takové situaci se otázka velkých manévřů prostředky (či palbou) stává klíčovou pro propojení jednotlivých taktických událostí (bitev). Operační rovina tak v mnohém představuje vysoce amorfní strukturu, kde se řeší otázky propojení jednotlivých taktických událostí skrze posloupnost: 1. koncentrace sil, 2. jedna či více

Obr. 1 – Koncentrace vojsk ve vztahu k řádovostním úrovním. T – taktická, O – operační a S – strategická úroveň. Jedná se o idealizované křivky.

průlomová bitva, 3. exploatace (vytěžení taktického průlomu) a 4. postup za obrannou zónu nepřítel a následné rozložení jeho logistické a velící struktury (viz Biddle 2007).

Obecně lze tedy říci, že dochází ke komplexnímu a dynamickému propojování strategické a taktické roviny. Kde dříve existovala jasná dichotomie strategické–taktické, tam dnes nalézáme jemně strukturované kontinuum (idealizované hustoty sil na různých řádovostních úrovních ukazuje obrázek 1). Zároveň však musíme zdůraznit, že přechod od duality ke kontinuu nelze vnímat jako snížení významu strategické roviny. Naopak, jak uvádí Strachan (2005), byly to až napoleonské války, díky nimž definitivně vykrytalizoval pojem strategie. Do té doby totiž taktické vítězství přímo ovlivňovalo strategický a politický úspěch. Od dob napoleonských válek toto neplatí. Obecně lze říci, že kauzální vzdálenost mezi taktickým a strategickým úspěchem narostla.

Strategická rovina, křižovatka politiky a síly

Ve vztahu ke strategii si lze položit dvě základní otázky. 1. Představuje prostor jako fyzická vzdálenost stále bariéru pohybu? 2. Udrží si teritorium stále strategický význam jakožto nezbytná základna moci? Zaměříme-li se na vzdálenost jako bariéru pohybu moci, lze říci, že prostor již není absolutní bariérou pohybu, neboť jakékoliv místo na Zemi je dostupné palbou i manévrem. Extrémním příkladem takové „dostupnosti“ jsou raketové zbraně a strategické letectvo. V tomto ohledu tedy prostor (resp. vzdálenost) již neposkytuje, tak jako dříve, možnost dokonalé izolace. Na druhou stranu však pouhá schopnost ničení na velké vzdálenosti nemaže efekt vzdálenosti ve vztahu k válce či mocenskému soupeření. Analýzy zabývající se strategickým bombardováním ukázaly na jeho

omezenou efektivitu (Pape 1996, Press 2001, Lake 2009). Ačkoliv je tedy možné provádět strategické bombardování na velké vzdálenosti, obvykle takové akce mají samy o sobě jen omezený dopad na vojenskou moc napadeného státu. Prostor je stále potřeba držet a nikoliv jen „kontrolovat“ (což je obecná lekce aplikovatelná i na taktické bombardování, viz Kober 2008).

Zdá se tedy, že ani strategické letecké a jaderné síly nejsou faktorem, který by eliminoval vliv vzdálenosti. Je-li však manévr palbou do značné míry nezávislý na vzdálenosti, potom manévr silami je stále vzdáleností a terénem omezován ve značné míře. Jak zdůrazňuje Mearsheimer (2001, s. 87–96) jen málokterá moderní válka byla vyhrána námořními operacemi, neboť přenos síly přes vodní masy je extrémně problematický. Nejvýraznější geografickou bariéru tak ale spoň v moderních dějinách představují velké vodní plochy. Obecně lze navázat na Mackindera (1904) a říci, že pokud je suchozemská doprava efektivnější než námořní, potom je projekce síly přes významné vodní masy krajně riziková, krom situací, kdy se střetávají soupeři disponující zcela odlišnými silami (např. USA a Grenada 1984), nebo když extra-regionální mocnost může využít území některých regionálních spojenců (Irák 1991 a 2003). Pokud bychom úvahu o roli vzdálenosti omezili na souš, museli bychom konstatovat, že význam prostoru je primárně dán poměrem dopravních schopností proti sobě stojících stran. V případě technologicky obdobně vyspělých protivníků zůstává geografie neopomenutelným faktorem. V současnosti se však již nejedná o absolutní, nýbrž pouze o relativní bariéru, která vytváří určité příležitosti ve vztahu k plánování vojenských operací.

V rovině nízké strategie lze z prostorového hlediska za nejzásadnější považovat schopnost bránit rozsáhlý prostor (blíže následující kapitola o taktice). Znamená to, že většina vyspělých států je schopna vykryt své jadrové oblasti. Lze říci, že pohyb útočníka je silně omezen jak díky zvýšené mobilitě sil, tak dosahu a účinnosti palby. Na rozdíl od dřívějších dob, kdy nebylo možné hájit rozlehlý prostor, tak dnes nebezpečí obvykle přichází pouze z těsné blízkosti. Prostorově vzdálený agresor musí učinit několik mezikroků, aby ohrozil vzdálený stát, pročež význam prostoru, či regionální ukotvenosti výrazně vzrostl. Dnes jsou paradoxně vojenské existenciální hrozby primárně koncentrovány do blízkého okolí určitého státu (viz Mearsheimer 2001, či Walt 1987), zatímco ve starověku přicházelo existenciální ohrožení z mnohdy geograficky extrémně vzdálených oblastí (Deudney 2007). Jak říká Deudney (2007, s. 166): „Celá města, státy a národy opakovaně zakusily vojenskou katastrofu od národů, s nimiž nejenom neměly styky, ale o kterých ani nikdy před tím neslyšely.“ Na rozdíl od tezí mnohých politických geografů (zejména Agnew 2009, O'Tuathail 1998, 2000) zdůrazňujících rozpad tradiční teritoriality, tvrdím, že prostor se v případě vojenství stal v průběhu 20. století mnohem více omezujícím faktorem, než jím kdy v minulosti byl.

Ještě zajímavější je situace týkající se teritoria jakožto základu moci státu. Radikální přístupy tvrdí, že teritorium v postmoderních podmínkách ztratilo nebo výrazně transformovalo svůj význam (O'Tuathail 1998, 1999, 2000, částečně i Agnew 2009). Jak budu dále argumentovat, teritorium zůstalo nezbytnou mocenskou základnou státu, ačkoliv v historické perspektivě došlo k jedné zásadní změně. Teritorium vskutku stále zůstává nezbytnou základnou, z níž stát získává materiální a lidské zdroje pro potřeby obrany a rozvoje (tento bod zdůrazňuje Mearsheimer 2001, Glaser 2010 ad.). Právě schopnost extrakce patří

bezesporu k jednomu z nejvýraznějších determinantů úspěchu v mocenském soupeření (viz Taliaferro 2006). Nepřekvapí, že vysoké extraktivní schopnosti vykazovaly v průběhu dějin státy s hegemonickými ambicemi jako Asýrie (Kaufman, Wohlforth 2007), Řím (Deudney 2007) či stát Qin (Chin; Tin-Bor Hui 2005). V moderních dějinách enormní extraktivní úsilí vykazovala např. Napoleonova Francie, císařské Německo, či SSSR. Za dvě hlavní dimenze extraktivního úsilí lze považovat 1. zdaňování a 2. vojenskou mobilizaci populace. Obě tyto složky extraktivního úsilí představují administrativní problém a navíc vyvolávají nesouhlasné reakce obyvatelstva, a to jak u elit obávajících se o své výsadní postavení a majetek, tak u nižších vrstev, které obvykle požadují výraznější politickou participaci v systému. Ten od nich žádá oběti ekonomické i na životě. V tomto ohledu není výrazného rozdílu mezi státy antickými a moderními.

Zásadní rozdíl však spočívá ve výrobním způsobu, který výrazně proměňuje možnosti extraktivních schopností. Tradiční zemědělské společnosti byly zatíženy omezenými možnostmi ekonomického růstu v daném území. Jediný způsob jak výrazně zvýšit bohatství, počet obyvatel a tím i extraktivní základnu státu představovala expanze. Pokud tedy stát měl v úmyslu zvětšit svou moc a tím i naději na přežití, byl nucen expandovat (Gilpin 1981). Proto se antické (evropské i neevropské) multipolární systémy vyznačovaly enormní mírou konfliktnosti (Hanson 1988, Tin-Bor Hui 2005, Eckstein 2006). Problémem antické expanze však bylo, že po určité době převážily náklady na udržování impéria (v důsledku rozšíření hranic) nad novými zdroji získanými expanzí (Gilpin 1981). Další problém vyvstával z neschopnosti zajistit dlouhodobou politickou participaci a související vojenskou mobilizaci společnosti žijící na velké ploše. Impéria postupně přecházela od miličních armád k profesionálním či žoldnéřským, čímž však ztrácela část své moci. Říše se dostávaly pod tlak periferních společností, které stále ještě dokázaly mobilizovat velkou část své populace pro vojenské akce. Jelikož zemědělské společnosti nedokázaly vygenerovat technologické inovace a dlouhodobý ekonomický růst v uzavřených hranicích (viz i Deudney 2007, s. 164), prostá početní převaha nepřátel na hranicích impéria nakonec hrála v dlouhodobém pohledu klíčovou úlohu. Ve výsledku tak docházelo k cyklu zrodu, zrání a úpadku impérií (Gilpin 1981).

Naopak moderní národní státy operují v odlišném technologicko-ekonomickém prostředí, které přispívá ke stabilizaci systému. Současný ekonomický systém je charakteristický dlouhodobým ekonomickým růstem, který nezávisí na zvětšení teritoria. Za situace, kdy poměr HDP na obyvatele mezi státy chudými a bohatými dosahuje přinejmenším poměrů 1:10 až 1:30, se stává ekonomická výkonnost základem silného státu. Samotné území, jakkoliv stále zůstává nezbytným prvkem pro mobilizaci zdrojů státu, již není prvkem dostatečným, tak jako před průmyslovou revolucí. Naopak schopnost vyprodukovat bohatství a schopnost jej zmobilizovat představuje klíč k úspěchu v moderním světě. Druhý faktor, který upravuje význam teritoria a jeho mocenskou využitelnost, lze vidět v nacionalismu. Tento do značné míry moderní fenomén vede k propojení elit a populace na konkrétním území, přičemž toto území je bráno jako nedělitelné. Zde leží jeden z důvodů, proč se moderní národy nechtějí podrobit okupaci a v případě ztráty části svého území se snaží o jeho zpětné získání. Fakticky tak je třeba obvykle porazit celý stát (blíže Mearsheimer 1983). Na jedné straně tak není lehké efektivně přičlenit nové území ke státu a na druhou stranu uvedené vede k vyšším cenám za válku. V této situaci se

sklon k válce o periferní území částečně snižuje. Teritorium tedy stále zůstává nezbytnou podmínkou státnosti a předmětem strategických úvah, nicméně již neplatí přímá úměra čím větší území, tím větší moc.

Prostor tedy ztratil význam absolutní bariéry, avšak stále působí jako faktor, který výrazně omezuje možnosti projekce síly v relativním pohledu. Paradoxně, v důsledku zvýšení mobility a palebné efektivity získaly státy schopnost ubránit své jádrové oblasti, což přispělo ke stabilizaci mezinárodní situace. Navíc přechod od zemědělských společností k průmyslovým společnostem opírajícím svou sílu o inovace vedl k poklesu významu teritoria. To samozřejmě zůstává nezbytnou základnou, z níž státy čerpají svou moc, na druhou stranu již nepředstavuje dostačující zdroj moci, čímž se významně snížila motivace k válce.

Taktická úroveň

Taktická úroveň bývá ztotožňována s válkou obecně, ačkoliv se ve skutečnosti jedná až o finalizaci širšího politického a vojenského úsilí. Zjednodušeně řečeno, na taktické úrovni dochází k rozhodujícímu střetnutí (bitvě), kde se koncentrují prostředky fyzického ničení ve snaze o dosažení strategického cíle. Taktická úroveň prošla mnohem výraznější proměnou než strategická úroveň, neboť hlavní proměnné zde zahrnují přímou interakci prostoru (terénu) a technologie. Na taktické úrovni lze pozorovat několik historických zlomů, které by bylo možné pojmenovat jako: 1. „singularizace bitvy“ spočívající v koncentraci nepřátelských vojsk na velmi malém území, která svého vrcholu dosáhla v antickém Řecku, 2. „linearizace bitvy“, tedy výrazné roztažení a zároveň zeštíhlení bojových sestav v důsledku využití palných zbraní, odehrávající se v době 17. a 18. století a finálně 3. „disperzní etapa“ (od počátku 20. století) reagující na prodloužený dostřel a přesnost palby rozptýlením vojsk po bojišti.

Převládající způsob boje tradičních společností nedisponujících složitějšími politickými a ekonomickými institucemi na sebe obvykle bral podobu málo intenzivního, silně ritualizovaného střetu neorganizovaných skupin, kde hlavním cílem bylo na jedné straně demonstrovat statečnost bojovníka a na druhé straně přežít (viz Keegan 2004). Nicméně spolu s rozvojem lidských společností došlo i k rozvoji vojenství. Postupně ve snaze o zvýšení efektivity docházelo k výraznější organizaci jednotlivců. Taktikou, která toto umožňovala, byla koncentrace bojovníků do těsných útvarů (singularizace). Jako vrchol této „singularizační“ proměny lze označit antické Řecko (7.–5. století př. n. l.). Právě zde se koncept rozhodující bitvy ujal v její krystalické podobě (Hanson 1988). Klasickou řeckou bitvu lze označit za extrémně krátký, na velmi malé území koncentrovaný střet dvou těsných geometrických formací. Do značné míry zde chyběl manévry na taktické úrovni. Obě strany musely akceptovat místo pro bitvu a tak snaha o krytí terénem byla zřídka (viz Hanson 1988). Tendence k zahuštění prostoru vyplývala ze dvou faktorů: 1. malá „palebná“ síla tehdejších vojsk umožňovala velkou koncentraci sil a 2. pouze kumulace živé síly umožňovala rozvrátit šik nepřátel. Zjednodušeně řečeno, kdo vydržel ve formaci a dokázal působit hybnou silou na protivníka, měl velkou šanci vyhrát. Nutno dodat, že charakter řecké bitvy byl částečně sociálním konstruktem, neboť nenalézáme snahu o obkličující manévry, o využití bočních úderů jízdou apod. (Hanson 1988). Soupeřící strany evidentně sdílely určitou představu

„správné“ bitvy. Nicméně tato idealizovaná forma válčení začala mizet již v době peloponéské války. Spolu s do té doby nepoznanou intenzitou bojů docházelo k prolamování pravidel počínaje rozsáhlým pleněním nepřátelského území, konče u využití jízdy a lehké pěchoty (blíže Hanson 2006). Řecká semknutá formace byla umožněna mimořádně omezenou účinností a dosahem palby. Díky tomu tak mohly antické formace na velmi malém území (řádově tisíce až statisíce metrů čtverečních) koncentrovat obrovský počet mužů (od stovek po desetitisíce), aniž by hrozilo jejich okamžité zničení palbou. Na druhou stranu jejich schopnost držet rozlehlější prostor byla překvapivě malá. I proto tehdejší bitvy vyžadovaly „oboustranný souhlas“ velitelů k bitvě. V této epoše také nacházíme jasný kontrast mezi bojištěm a zázemím. Zatímco taktická rovina se vyznačovala enormní koncentrací sil, strategická rovina zela prázdnotou.

Druhým výrazným momentem ve vztahu k vojenskému využití prostoru byla linearizace bitvy v době 16.–19. století. Organizace bitvy zde vznikala ze dvou dlouhých ale nepřítliš hlubokých linií členěných do menších obdélníkových formací. Hlavním cílem těchto formací bylo vyprodukovat palebnou převahu následně zužitkovanou ztečí. Hluboké formace do značné míry ztratily smysl a zároveň se výrazněji rozvinula snaha manévrovat na bojišti. Stále však platí, že koncentrace sil na bojišti zůstala enormní ve srovnání se zázemím. Bitva stále zůstává prostorově omezenou událostí. Ačkoliv dělostřelectvo v tomto období hrálo spíše sekundární úlohu (zejména díky omezené manévrovatelnosti), přinejmenším omezilo význam bodových opevnění, která se rychle stala dlouhodobě nehájitelná.

Dle Biddleho (2004) lze zrod moderní (disperzní) etapy vojenství vidět v německé ofenzivě na západní frontě v r. 1918. Německá vojska tehdy uplatnila taktiku malých úderných oddílů, které využívaly terénu a palebného krytí dělostřelectva a prolamovaly nepřátelskou linii (zákopy) v klíkových bodech za použití automatických zbraní. Tato taktika se odlišovala od předchozích tím, že zdůrazňovala roli terénu jak v obraně, tak v útoku. Manévr přestal být pouhým geometrickým prvkem a fakticky začal kopírovat hlavní krajinné prvky umožňující krytí. Navíc autonomní manévr již nebyl omezen jen na velké útvary, nýbrž stal se dennodenní součástí života i těch nejmenších jednotek. Díky přesné dělostřelecké palbě se jakákoliv výraznější kumulace techniky a osob v nechráněných pozicích stala extrémně rizikovou. Místo statické obrany se stále více zdůrazňuje obrana pružná využívající manévr uvnitř obranného pásma, protiútok z druhého sledu a pokud možno i hluboké členění obrany (Biddle 2004, Nikitin 1987, Rezničenko a kol. 1987 ad.). Klíčovou implikací je 1. neschopnost dlouhodobě udržet linii (či bod), ale schopnost udržet prostor a 2. enormní rozptýlení sil (viz Biddle 2004). Rozptýlení sil dospělo do bodu, kdy např. obranný rajón rotý Bundeswehru v 80. letech 20. století (cca 100–150 osob) činil až 1,5×2 km a praporu (cca 600–800 osob) až 4×5 km (Nikitin 1987).

V literatuře se často zmiňuje přesně naváděná munice a informační nadvláda jako faktor, který změnil moderní styl válčení (Krepinevich 1994). Jako příklad bylo uváděno bezprecedentní vítězství spojenců v Perském zálivu (1991). Následné analýzy však ukázaly, že dopad technologické převahy a letecké nadvlády byl extrémně nadsazen (viz Biddle 1997, Press 2001).⁴ Operace v Kosovu (1999) a Libanonu (2006) přinesly dvě zajímavá zjištění. Za prvé, ve

⁴ Zásadní faktor iráckého diletantství stoupenci technologické revoluce pominuli.

složitým a zalesněným terénu (kosovský příklad) má letecká nadvláda velmi omezený dopad na bojeschopnost protivníkových pozemních sil (viz Posen 2000). Za druhé, libanonský případ ukázal, jak efektivní může být uplatnění prvků klasické konvenční taktiky (snaha držet prostor, protiútok po ztrátě pozic, organizace palby, využívání terénu atd.) relativně slabým Hizballahem i proti silnějšímu a technologicky nadřazenému protivníkovi, jakým byl Izrael (Biddle, Friedman 2008). Zjevně ani nejmodernější zbraně nedokáží zvrátit význam prostoru a bariér, které vytváří. Biddelova (2004) studie dokonce ukazuje, že se rychlost útočného postupu výrazně snižuje, pokud obránce i útočník aplikují moderní taktiku, tj. rozptýlené bojové sestavy využívající terénu a pokud zároveň disponují nejmodernějšími zbranovými systémy. Je tedy třeba odmítnout tezi o radikální transformaci vojenství v post-bipolární éře.

Lze se tázat, nakolik zásadní převrat znamenají taktické jaderné zbraně (jaderné dělostřelecké granáty ap.). Šlo by argumentovat, že možnost manévru palbou na velké vzdálenosti s mimořádným účinkem musí negovat význam prostoru. Určitou odpověď na tuto otázku poskytly britské poválečné kontrafaktuální studie německého útoku na Francii z května 1940 (blíže Kirby, Goodwin 2008). Jak se ukázalo, taktické jaderné zbraně mohou zvrátit nepříznivou situaci, ale obvykle jen za určitých okolností. Použití taktických jaderných zbraní na straně obránce je nejefektivnější při využití přírodních překážek, které jednak jasně oddělují bojující strany (např. řeky) a za druhé nutí útočníka ke kumulaci sil (např. při pokusu o překonání vodního toku). Jak uvedená studie konstatuje, využití taktických jaderných zbraní na vhodném místě a ve vhodný okamžik by dokázalo zvrátit situaci. Nicméně jejich použití na jiných místech, či se zpožděním by sice změnilo poměr ztrát, ale ne již celkový výsledek. Je zajímavé, že z pohledu útočníka se využití taktických jaderných zbraní více koncentruje na umlčení jaderných kapacit obránce (jejich umístění není zdaleka tak významné). Zdá se tedy, že taktické jaderné zbraně samy o sobě nepředstavují faktor, který by eliminoval vliv prostoru a terénu. Možnost využití taktických jaderných zbraní zejména nutí k ještě důslednějšímu rozptýlení sil, maximálnímu využití krytí a ke snaze neposkytnout nepříteli lákavý cíl koncentrací sil (Rezničenko a kol. 1987, Nikitin 1987 aj.).

Oproti laickému názoru se ukazuje, že technologický rozvoj paradoxně zvyšuje význam prostoru a terénu. Kontraintuitivně tak až moderní technologie donutila respektovat geografii i na nejnižší, tedy taktické úrovni. Moderní taktika, která definitivně vykrystalizovala v průběhu první světové války, musí být proto vnímána jako fenomén neoddělitelně spjatý s (fyzickou) geografii.

Proměny války a její implikace

Změny ve vztahu prostoru a války (souhrnně tabulka 1) vedou k několika implikacím ve vztahu k širší společnosti. Za prvé, válka v důsledku přechodu k industriální společnosti přestala fungovat jako nástroj ekonomického obohacení, což snížilo sklon k jejímu vedení (alespoň v případech vyspělých zemí). Na druhou stranu válka či její hrozba stále může fungovat jako nástroj pro dosažení politických cílů, protože zůstává významným fenoménem. Jelikož síla moderních států primárně závisí na ekonomickém rozvoji státu a schopnostech získávat ekonomické a lidské zdroje z teritoria, vyplývá, že státy mezi sebou

Tab. 1 – Proměny války ve vztahu k prostoru

	Pre-moderní* válka	Moderní válka
Význam války	Politický: přežití, eliminace protivníků Ekonomický	Politický: přežití, eliminace protivníků
Hrozby	Slabě regionalizované	Silně regionalizované
Strategické vs. taktické	Jasně separované, ale kauzálně těsně spojené	Kontinuální přechod – vznik operační úrovně, kauzální vazba oslabená
Koncentrace a disperze sil	Enormní koncentrace na taktické úrovni – bodová bitva	Disperze sil na taktické úrovni – koncentrace na operační úrovni (šachovnice)
Bod vs. prostor	Lze držet bod, ale ne prostor	Lze držet prostor, ale ne bod
Význam krytí (terénu)	Malý	Enormní
Manévr vs. palba	Dominuje manévr	Palba převažuje nad manévrem
Kdo manévruje	Jen velká uskupení	Každá jednotka

* Sloupce pre-moderní a moderní je třeba vnímat jako ideální typy. Pre-moderní válka v čistě podobě spadá nejpozději do 16.–17. století. Moderní válka pak zahrnuje války posledních 100 let.

soupeří jak ve snaze o ekonomický rozvoj, tak ve snaze o zvýšení extraktivních schopností. Tyto snahy na sebe berou podobu řady opatření na první pohled nesouvisejících s vojenstvím. Patří sem rozvoj národních ekonomik, dopravní sítě, administrativních orgánů, zefektivnění daňového výběru, zavádění povinné vojenské služby, jakož i snaha o zajištění podpory nižších vrstev společnosti skrze sociální programy.

Z politicko-geografického hlediska se nejvýrazněji projevil přechod od schopnosti bránit bod k schopnosti bránit prostor, který lze považovat za důsledek převážení možností manévru palbou nad manévrem silami. Tato změna vedla k (1) zániku městských států, neboť ty se staly díky malé hloubce území vojensky nehájitelnými a (2) ke zvýšení významu hranic a regionální ukotvenosti bezpečnostních hrozeb obecně. Zatímco první proces vedl k tlaku na zvětšování států, druhý proces tyto státy bezpečnostně uzavíral do regionů, které jsou od sebe výrazně odděleny. Separaci regionů způsobují jednak velké vodní plochy, ale také přítomnost „periferních“ mocností (např. Rusko ve vztahu k Evropě), které díky své síle fakticky uzavírají přístup do bezpečnostního regionu. Ve výsledku tak vznikly větší vnitřně integrované národní státy, které jsou však bezpečnostně více regionálně ukotveny, než jejich předchůdci.

Ve vztahu ke společnosti vytváří výrazné implikace kombinace dekoncentrace vojsk na bojišti a přechodu k taktice, kdy samostatně manévrují i velmi malé jednotky. V obou případech se jedná o reakci na zvýšenou účinnost manévru palbou. Za této situace, zejména při uplatnění (pruského) decentralizovaného řízení (blíže Shamir 2010), je potřeba vysoké úrovně sociálního kapitálu ve smyslu vzdělání, iniciativnosti, schopnosti originálně řešit komplexní problémy a především vysoké míry vzájemné důvěry na vertikální linii státník – velitel – voják

(viz Biddle 2004; Biddle, Zirkle 1996). Z toho vyplývá, že společnosti neschopné vybudovat výše uvedené prvky budou vojensky selhávat. Vlády, které nemají významnou podporu obyvatelstva, jsou z dlouhodobého pohledu odsouzeny do role vojensky druhořadých mocností. Diktátorské režimy si sice mohou koupit sofistikované zbraně, ale nejsou ochotny vytvořit armády schopné využít jejich potenciálu. Tento bod ukazuje na problematičnost kriticko-geopolitického přeceňování role technologie a jejího šíření (viz O'Tuathail 1999 a 2000). Druhou významnou implikací dekoncentrace vojsk a tím i rozostření hranice mezi zázemím a bojištěm je neodvratitelný růst ztrát na straně civilistů. I přes snahu omezit násilí vůči civilistům, se válka dotýká relativně stále většího počtu lidí, bez ohledu na to, že časté tvrzení o 90 % mrtvých civilistů v moderních konfliktech lze považovat za přehnané (blíže Roberts 2010).

Závěr

Jak jsem se pokusil ukázat, válka a její hrozba formovala národní státy, stále nejvýznamnější aktéry mezinárodní politiky. Vliv války se projevil na formování nacionalismu, byrokratických praktik, ale i sociálních systémů vyspělých států. Rozhodně tedy nelze válku vnímat jako izolovaný společenský fenomén. A proto geografické opomíjení (neo)pozitivistického, popřípadě vědecko-realistického výzkumu války lze považovat za neopodstatněné.

Ve vztahu k druhému cíli článku, tj. otázce vztahu prostoru a války, lze obecně tvrdit, že nedošlo k výraznému poklesu významu prostoru, spíše naopak. Na strategické úrovni lze říci, že význam prostoru prošel jen omezenou změnou, neboť teritorium stále představuje základ moci státu, nicméně schopnost ekonomického rozvoje moderních (post)industriálních společností omezila nutnost rozšiřování teritoriální základny ve snaze o navýšení moci. Ve sféře nižší strategie musí být zdůrazněn fakt, že prostor ve skutečnosti zvýšil svůj význam. Logistická náročnost moderních armád umožňuje jen omezený rozsah pohybu bez vybudování podpůrné logistické sítě. Růst palebné síly a taktické mobility umožnil vykrýt velkou část hraničních prostorů. Je tedy téměř nemožné bez odporu proniknout do hloubi protivníkovy teritoria. To samozřejmě omezuje i strategické manévry silami vzhledem k teoretickým možnostem dnešní dopravy. Paradoxním výsledkem modernizace (jak transportu, tak palby) se stal růst významu prostoru a regionálního ukotvení existenciálních hrozeb obecně. Tento postřeh odporuje současnému přesvědčení politických geografů o překonání teritoriálního ukotvení hrozeb v důsledku širokých technologických a společensko politických změn v posledním století (O'Tuathail 1999, 2000; Agnew 2009 apod.).⁵

Na taktické úrovni lze pozorovat mnohem větší množství změn. Za prvé došlo k několika historickým revolucím ve využití prostoru. Tyto změny byly primárně tažené vývojem technologie, tj. primárně prodloužením a zpřesněním palby a dále rozvojem taktické mobility. Překvapivým zjištěním se zdá být, že vliv prostoru a terénu na této úrovni soustavně vzrůstá. Moderní taktika,

⁵ Pro korektnost dodám, že většina politických geografů tuto tezi opírá o změny v ekonomické, politické a sociální rovině. Vojenskou rovinu buď přehlížejí, či výrazně deformují přílišným důrazem na technologickou podmíněnost vojensství.

kteřou začala uplatňovat až armáda císařského Německa při ofenzivě v roce 1918, staví právě na maximálním využití terénu. Ohromný nárůst palebné síly fakticky vedl k nutnosti rozptýlit síly a pokusit se využít terénu jako krycího prostředku. I na taktické úrovni tedy geografie má své místo a zřejmě více, než kdy dříve. Zjevně se tedy pod vlivem technologické revoluce 20. století prozatím nedostavil konec geografie (jakožto vzdálenosti a terénu). I proto tradiční geopolitické studium nelze jednoduše hodit do „archivu“ zastaralých přístupů, jak si myslí O'Tuathail (1999), či Megoran (2010).

Otázkou na závěr zůstává, na co by se měli soustředit geografové zkoumající válku. Vidím tři základní témata. První se týká vztahu války a státu. Geografie bohužel prováhala možnost včasného vstupu do této problematiky, a proto bude mít velmi těžkou pozici, chce-li ostatním disciplínám konkurovat. Stát však zůstává natolik významným aktérem prostředí mezinárodního, ale i vnitrostátního, že jeho studium nemůže být ponecháno pouze kritickým přístupům. Druhé velké téma vidím v rozpracování zde jen stručně načrtnuté spojitosti mezi vojenskými řádovostními úrovněmi v historické perspektivě. Řešení této problematiky se pak může stát jedním z odrazových můstků pro formulování neoklasické geopolitické teorie. Třetí téma pak pokrývá taktickou rovinu, tedy primárně otázky vztahů technologie, prostoru a lidského faktoru v bojové činnosti. Oživení zájmu o výše zmíněná témata by mimo jiné umožnilo aktivně a v případě potřeby i jasně kriticky vstupovat do veřejné debaty stran zahraniční, vojenské a bezpečnostní politiky.

Literatura:

- ACEMOGLU, D., ROBINSON, J. (2000): Why Did the West Extend the Franchise? Democracy, Inequality, and Growth in Historical Perspective. *The Quarterly Journal of Economics*, 115, č. 4, s. 1167–1199.
- AGNEW, J. (2009): *Globalization and Sovereignty*. Rowman & Littlefield, Plymouth, 231 s.
- ANDRESKI, S. (1954): *Military Organization and Society*. University of California Press, Berkeley, Los Angeles, 238 s.
- ATZILI, B. (2006): When Good Fences Make Bad Neighbors: Fixed Borders, State Weakness, and International Conflict. *International Security*, 31, č. 3, s. 139–173.
- BIDDLE, S., FRIEDMAN, J. (2008): *The 2006 Lebanon Campaign and the Future of Warfare: Implications for Army and Defense Policy*. United States Army War College, Carlisle, 90 s.
- BIDDLE, S. (2007): Strategy in War, *Political Science & Politics*. 40, č. 3, s. 461–456.
- BIDDLE, S. (2004): *Military Power, Explaining Victory and Defeat in Modern Battle*. Princeton University Press, Princeton, 337 s.
- BIDDLE, S. (1997): Victory misunderstood, What the Gulf War tells us about the future of conflict. *International Security*, 21, č. 2, s. 139–179.
- BIDDLE, S., ZIRCKLE, R. (1996): Technology, Civil-Military Relations, and War-fare in the Developing World. *Journal of Strategic Studies*, 19, č. 2, s. 171–212.
- BUHAUG, H., ROD, K. (2006): Local Determinants of African Civil Wars, 1970–2001. *Political Geography*, 25, č. 3, s. 315–335.
- CEDERMAN, L., WARREN, C., SORNETTE, D. (2011): Testing Clausewitz: Nationalism, Mass Mobilization, and the Severity of War. *International Organization*, 65, č. 4, s. 605–638.
- CLAUSEWITZ, C. (2008): *O válce*. Academia, Praha, 749 s.
- DESCH, M. (1996): War and Strong States, Peace and Weak States? *International Organization*. 50, č. 2, s. 237–268.
- DEUDNEY, D. (2007): A Republic for Expansion: The Roman Constitution and Empire and Balance-of-Power Theory. In: Kaufman, S., Little R., Wohlforth, W. (eds.): *The Balance of Power in World History*, Palgrave, New York, s. 148–175.

- ECKSTEIN, A. (2006): *Mediterranean Anarchy, Interstate War, and the Rise of Rome*. University of California Press, Berkeley, 394 s.
- EVANS, M. (2004): *Continental School of Strategy*. Land Warfare Studies Centre, Study paper no. 305, Canberra, 173 s.
- FLINT, C. ed. (2005): *The Geography of War and Peace*. Oxford University Press, New York, 462 s.
- FUKUYAMA, F. (2002): *Konec dějin a poslední člověk*. Rybka Publishers, Praha, 379 s.
- GILPIN, R. (1981): *War and Change in World Politics*. Cambridge, Cambridge University Press, 272 s.
- GIDDENS, A. (1985): *Nation-State and Violence*. Polity Press, Cambridge, 399 s.
- GLASER, C. (2010): *Rational Theory of International Politics*. Princeton University Press, Princeton, 328 s.
- GRAY, C. (1999): *Inescapable Geography*. In: Sloan, G., Gray, C. (eds.): *Geopolitics, Geography and Strategy*. Frank Cass, London, s. 161–178.
- GREGORY, D., PRED, A. eds. (2006): *Violent Geographies: Fear, Terror, and Political Violence*. Routledge, New York, 400 s.
- GRUNDY-WAR, C. (2011): *Pacific Geographies and the Politics of Buddhist Peace Activism*. *Political Geography*, 30, č. 4, s. 190–192.
- HANSON, V. (1988): *The Western Way of War*. University of California Press, Berkeley, 320 s.
- HANSON, V. (2006): *A War Like No Other: How the Athenians and Spartans Fought the Peloponnesian War*. Random House, New York, 416 s.
- HERBST, J. (1990): *War and the State in Africa*. *International Security*, 14, č. 4, s. 117–139.
- HERBST, J. (2000): *States and Power in Africa*. Princeton University Press, Princeton, 248 s.
- HOWARD (1997): *Válka v evropské historii*. Barrister & Principal, Brno, 153 s.
- KAUFMAN, S., WOHLFORTH, W. (2007): *Balancing and Balancing Failure in Biblical Times: Assyria and the Ancient Middle Eastern System, 900–600 BCE*. In: Kaufman, S., Little R., Wohlforth, W. (eds.): *The Balance of Power in World History*, Palgrave, New York, s. 47–70.
- KEEGAN, J. (2004): *Historie válečnictví*. Beta, Praha, 364 s.
- KIRBY, M., GOODWIN, M. (2008): *Operational Research as Counterfactual History: A Retrospective Analysis of the Use of Battlefield Nuclear Weapons in the German Invasion of France and Flanders, May–June 1940*. *Journal of Strategic Studies*, 31, č. 4, s. 633–660.
- KOBER, A. (2008): *The Israel Defense Forces in the Second Lebanon War: Why the Poor Performance?* *Journal of Strategic Studies*, 31, č. 1, s. 3–40.
- KOFRON, J. (2011): *Vojenská moc a její globální distribuce po konci studené války*. *Geografie*, 116, č. 3, s. 256–275.
- KREPINEVICH, A. (1994): *Cavalry to Computer; the Pattern of Military Revolutions*. *The National Interest*, 37, fall 1994, s. 30–42.
- LAKE, D. (2009): *The Limits of Coercive Airpower: NATO's "Victory" in Kosovo Revisited*. *International Security*, 34, č. 1, s. 83–112.
- LAYNE, C. (2006): *The Peace of Illusions: American Grand Strategy from 1940 to the Present*. Cornell University Press, Ithaca, 304 s.
- LEMKE, D. (2004): *Regions of war and peace*. Cambridge University Press, Cambridge, 235 s.
- MACKINDER, H. (1904): *The geographical pivot of history*. *The Geographical Journal*, 23, s. 421–437.
- MANDELBAUM, M. (1998): *Is Major War Obsolete?* *Survival*, 40, č. 4, s. 20–38.
- MEARSHEIMER, J. (2001): *Tragedy of Great Power Politics*. Norton & company, New York, 555 s.
- MEARSHEIMER, J. (1983): *Conventional Deterrence*. Cornell University Press, New York, 296 s.
- MEGORAN, N. (2010): *Neoclassical Geopolitics*. *Political Geography*, 29, č. 4, s. 187–189.
- MEGORAN, N. (2011): *War and peace? An agenda for peace research and practice in geography*. *Political Geography*, 30, č. 4, s. 178–189.
- MESQUITA DE, B. et al. (2003): *Logic of Political Survival*. MIT Press, Cambridge, 550 s.
- NIKITIN, N. (1987): *Jednotky cizích armád v boji. Naše vojsko*, Praha, 192 s.
- OBINGER, H., SCHMITT, C. (2011): *Guns and Butter, Regime Competition and the Welfare State During the Cold War*. *World Politics*, 63, č. 2, s. 246–270.
- OGILVIE-WHITE, T., SANTORO, D. (2011): *Disarmament and Non-proliferation: Towards More Realistic Bargains*. *Survival*, 53, č. 3, s. 101–118.

- O'LOUGHLIN, J., WUSTEN VAN, H. (1993): The Political Geography of War and Peace 1890–1991. In: Taylor, P. (ed): The Political Geography of the Twentieth Century. Belhaven Press, London, s. 63–113.
- O'TUATHAIL, G. (1998): Deterritorialized Threats and Global Dangers: Geopolitics, Risk Society and Reflexive Modernization. *Geopolitics*, 3, č. 1, s. 17–31.
- O'TUATHAIL, G. (1999): Understanding Critical Geopolitics and Risk Society. In: Sloan, G., Gray, C. (eds.): *Geopolitics, Geography and Strategy*. Frank Cass, London, s. 107–124.
- O'TUATHAIL, G. (2000): The Postmodern Geopolitical Condition: States, Statecraft, and Security into the Twenty First Century. *Annals of the Association of American Geographers*, 90, č. 1, s. 166–178.
- OVERY, R. (1998): *Russia's War*. Penguin, New York, 432 s.
- PAPE, R. (1996): *Bombing to Win*. Cornell University Press, 366 s.
- POSEN, B. (1993): Nationalism, the Mass Army, and Military Power. *International security*, 18, č. 2, s. 80–124.
- POSEN, B. (2000): The War for Kosovo: Serbia's Political-Military Strategy. *International Security*, 24, č. 4, s. 39–84.
- PRESS, D. (2001): The Myth of Air Power in the Persian Gulf War and the Future of Warfare. *International Security*, 26, č. 2, s. 5–44.
- RAMADAN, A. (2011): Hospitality and Postnational Peace. *Political Geography*, 30, č. 4, s. 195–196.
- ROBERTS, A. (2010): Lives and Statistics: Are 90% of War Victims Civilians? *Survival*, 52, č. 3, s. 115–136.
- RESENDE-SANTOS, (2007): *Neorealism, States, and the Modern Mass Army*. Cambridge University Press, Cambridge, 332 s.
- REZNIČENKO, V. a kol. (1987): *Taktika. Naše vojsko*, Praha, 266 s.
- RIPSMAN, N., PAUL, T. (2010): *Globalization and the National Security State*. OUP, New York, 296 s.
- SHAMIR, E. (2010): The Long and Winding Road: The US Army Managerial Approach to Command and the Adoption of Mission Command (Auftragstaktik). *The Journal of Strategic Studies*, 33, č. 5, s. 645–672.
- SHEVE, D., STASAVAGE, D. (2010): Conscription of Wealth. *International Organization*, 64, č. 4, s. 529–561.
- STRACHAN, H. (2005): The Lost Meaning of Strategy. *Survival*, 47, č. 3, s. 33–54.
- TALIAFERRO, J. (2006): State Building for Future War: Neoclassical Realism and the Resource Extractive State. *Security Studies*, 15, č. 3, s. 464–495.
- TAYLOR, B., BOTEÁ, R. (2008): Tilly Tally: War-Making and State-Making in the Contemporary Third World. *International Studies Review*, 10, s. 27–56.
- TAYLOR, M. (2012): Toward an International Relations Theory of National Innovation Rates. *Security Studies*, 21, č. 1, s. 113–152.
- TILLY, C. (1985): War Making and State Making as Organized Crime, In: Evans, P., Reuscheymer, D., Skocpol, T. (eds.): *Bringing the State Back in*. Cambridge University Press, Cambridge, s. 169–187.
- TIN-BOR HUI, V. (2005): *War and State Formation in Ancient China and Early Modern Europe*. Cambridge University Press, Cambridge, 294 s.
- THIES, C. (2005): War, Rivalry, and State Building in Latin America. *American Journal of Political Science*, 49, č. 3, s. 451–465.
- THIES, C. (2009): National Design and State Building in Sub-Saharan Africa. *World Politics*, 61, č. 4, s. 623–669.
- TOMEŠ, J. (2007): Války po rozpadu bipolárního světa – tendence a příčiny. In: Tomeš, J., Festa, D., Novotný, J. a kol. *Konflikt světů a svět konfliktů: Štřety idejí a zájmů v současném světě*. P3K, Praha, s. 77–124.
- WALT, S. (1987): *Origins of Alliances*. Cornell University Press, Ithaca, 321 s.
- WALTZ, K. (1979): *Theory of International Politics*. Adison Wesley, Reading MA, 252 s.
- YEUNG, H. (1998): Capital, state and space: contesting the borderless world. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 23, č. 3, s. 291–309.

Summary

SPACE AND WAR, CONSTANTS AND CHANGE FROM A HISTORICAL PERSPECTIVE

The primary objective of this article is to discuss the role of space in warfare throughout history. Firstly, it is argued, that geography as a discipline has neglected positive research on the topic. When geographers focus on war, they tend to adopt critical position, leaving a large body of questions unresolved. War is not an isolated act, rather it is an important event, which has profound impact on broader society. War has shaped the modern state and its bureaucratic practices. Among other things, war has paved the way to the social state and nationalism. If we compare states, which were formed in an environment full of external threats (modern Europe) with those formed in the absence of such threats (postcolonial states of sub-Saharan Africa), the striking weaknesses of the latter are apparent. On the one hand, war brings extreme suffering; however, on the other hand, war produces incentive for administrative innovation and can alleviate the exploitation of a citizenry.

In any attempt to conceptualize the relationship between war and space, it is a good strategy to employ a traditional military division to strategic, operational and tactical levels. The strategic level relates to political aims. Strategy is an ever-present component of war; however, there are aspects of strategy that have changed significantly through the course of history. Mainly, territorial gain is no longer a necessary condition for economic (and subsequently military) growth, because of the possibility of rapid economic growth within a territory. This change has reduced the economic reasons for war. On the other hand, it cannot be said that strategy is no longer determined, or at least influenced, by geography. Large masses of water and long distances continue to present major obstacles for military actions. Nonetheless, it is important to note that, at present, these obstacles are only relative in nature. At the other end of the scale lies the tactical level, which can be described as the actual execution of military aims. Many claim that geography has lost its significance due to precision guided munitions and developments in information and command technology. However, theoretical and empirical research reminds us that such a conclusion would be premature. Remarkably, the role of the geography and terrain has increased dramatically at the tactical level. The increasing range, accuracy and lethality of modern weapons have led to the adoption of tactics based on dispersion and careful exploitation of terrain. The emergence of the operational level, situated between the tactical and strategic levels, is a relatively recent transformation of warfare. It has been created by two processes. First, strengthened nation-states are difficult to defeat in one battle and the dispersion of units has created vast battlefields. It follows that in modern warfare it is necessary to connect, through operational design, several tactical engagements (battles) to produce a strategic victory. What was once a clear and short causal distance between tactical victory and strategic aims has become a blurred and long causal linkage today.

Examining the implications of the relationship between war and space uncovers three points worth highlighting. First, pressures at the strategic level have favored larger and internally stronger nation-states. Second, existential threats are more regionally based than was the case in the age of antiquity. The implication of several changes at the tactical level necessitates the delegation of decisive power to lower ranks. It follows that only those societies that can nurture confidence and trust among soldiers, officers and politicians are able to create overwhelming military power. As long as competition for power remains an important aspect of international politics and as long as preparation for war continues to influence broader society, it is reasonable for geographers to study war, not only via critical but also via positive approaches.

Fig. 1 – Concentration of forces in relation to hierarchical levels. X axis – tactical – operational – strategic level, Y axis – concentration of forces, Full line – traditional war, dashed line – modern war.

Pracoviště autora: Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta, katedra sociální geografie a regionálního rozvoje, Albertov 6, 128 43 Praha 2; e-mail: kofron@natur.cuni.cz.

Do redakce došlo 7. 12. 2011; do tisku bylo přijato 11. 5. 2012.

Citační vzor:

KOFRON, J. (2012): Prostor a válka, konstanty a proměny v historickém pohledu. *Geografie*, 117, č. 2, s. 234–252.